

Primjena novog teorijsko-metodološkog pristupa u etnokartografskim istraživanjima

Štokov, Ivana

Doctoral thesis / Disertacija

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:212276>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Ivana Štokov

**PRIMJENA NOVOG
TEORIJSKO-METODOLOŠKOG PRISTUPA
U ETNOKARTOGRAFSKIM ISTRAŽIVANJIMA**

Doktorski rad

Zadar, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Ivana Štokov

**PRIMJENA NOVOG
TEORIJSKO-METODOLOŠKOG PRISTUPA
U ETNOKARTOGRAFSKIM ISTRAŽIVANJIMA**

Doktorski rad

Mentorica

prof. dr. sc. Dunja Brozović Rončević

Zadar, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Ivana Štokov

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski sveučilišni studij Humanističke znanosti

Mentorica: prof. dr. sc. Dunja Brozović Rončević

Datum obrane: 20. studenoga 2020.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: humanističke znanosti, etnologija i antropologija

II. Doktorski rad

Naslov: Primjena novog teorijsko-metodološkog pristupa u etnokartografskim istraživanjima

UDK oznaka: 39:528.93(043)

Broj stranica: 249

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 45/0/0

Broj bilježaka: 183

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 211 i 42

Broj priloga: 5

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. prof. dr. sc. Senka Božić-Vrbančić, predsjednica
2. prof. dr. sc. Dunja Brozović Rončević, članica
3. dr. sc. Valentina Gulin Zrnić, znanstvena savjetnica, članica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. prof. dr. sc. Senka Božić-Vrbančić, predsjednica
2. prof. dr. sc. Dunja Brozović Rončević, članica
3. dr. sc. Valentina Gulin Zrnić, znanstvena savjetnica, članica

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Ivana Štokov

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study in Humanities

Mentor: Full Professor Dunja Brozović Rončević, PhD

Date of the defence: 20 November 2020

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities, Ethnology and Anthropology

II. Doctoral dissertation

Title: The application of a new theoretical and metodological approach in ethnocartographic research

UDC mark: 39:528.93(043)

Number of pages: 249

Number of pictures/graphical representations/tables: 45/0/0

Number of notes: 183

Number of used bibliographic units and sources: 211 and 42

Number of appendices: 5

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. dr. sc. Senka Božić-Vrbančić, full professor, chair
2. dr. sc. Dunja Brozović Rončević, full professor, member
3. dr. sc. Valentina Gulin Zrnić, scientific adviser, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. dr. sc. Senka Božić-Vrbančić, full professor, chair
2. dr. sc. Dunja Brozović Rončević, full professor, member
3. dr. sc. Valentina Gulin Zrnić, scientific adviser, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ivana Štokov**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Primjena novog teorijsko-metodološkog pristupa u etnokartografskim istraživanjima** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 24. studenoga 2020.

Zahvale

Zahvaljujem se svojoj mentorici prof. dr. sc. Dunji Brozović Rončević na svesrdnoj pomoći i podršci oko izradbe doktorske disertacije. Zaista sam sretna i zahvalna što mi se pružila prilika za zaposlenjem na znanstvenom projektu kao i dodatno usavršavanje kroz poslijediplomski studij i izradbu doktorske disertacije. Zaista je to privilegij koji prvenstveno dugujem svojoj mentorici.

Nadalje, zahvalnost dugujem i prof. dr. sc. Senki Božić-Vrbančić na brojnim razgovorima, idejama, vremenu i nesebičnom dijeljenju svojih promišljanja, a koja su me konstantno poticala na daljnja propitivanja svijeta u kojem živimo. Zahvaljujem se i dr. sc. Valentini Gulin Zrnić na sugestijama i potpori tijekom čitanja, pisanja ocjene i obrane doktorske disertacije.

Zahvale idu mojim kolegama doc. dr. sc. Danijeli Birt Katić, doc. dr. sc. Tomislavu Orozu i doc. dr. sc. Mariju Katiću s Odjela za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru koji su mi bili velika podrška tijekom posljednjih jedanaest godina. Njihova početna usmjeravanja u obliku konstruktivnih komentara i sugestija na moje prve studentske seminarske radove, poticanja za sudjelovanjem na studentskim konferencijama, kao i pružanje prilike i mogućnosti za odlazak na i provođenje terenskih istraživanja (u vrijeme kada terenska istraživanja nisu bila dio izvedbenog plana studija etnologije i antropologije u Zadru), uvelike su oblikovala moj interes za etnologiju i antropologiju. Tijekom posljednjih pet godina nebrojeno su me puta strpljivo slušali o poteškoćama u izradbi disertacije te su uvijek znali naći lijepe riječi kojima bi me potaknuli na daljnji rad. Navedene zahvale idu i kolegicama Jeleni Kupsjak te doc. dr. sc. Katici Burić Čenan.

Posebne zahvale idu mom životnom suputniku, Marku Štokovu, za ljubav, strpljenje, podršku i razumijevanje koje mi pruža svakodnevno, kao i za sudjelovanje u „potrazi“ za gumnima koje ovim radom neće prestati. Zahvaljujem se i svojoj kćeri Loti koja me konstantno podsjeća koliko je važno svijet promatrati i očima djeteta. Riječi zahvale i mom bratu, sestri, bakama i ostaloj široj obitelji i prijateljima.

Rad posvećujem svojim roditeljima Jagodi i Davoru zbog njihove bezuvjetne ljubavi, nesebične podrške i pomoći.

Napomena

Ova doktorska disertacija izrađena je na poslijediplomskom studiju Humanističke znanosti Sveučilišta u Zadru. Istraživanje je provedeno u sklopu Projekta razvoja karijera mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti (HRZZ DOK 2014-06 4255) pod vodstvom prof. dr. sc. Dunje Brozović Rončević, a u okvirima znanstvenog projekta „Općeslavenski lingvistički atlas (OLA) i Europski lingvistički atlas (ALE)“ (HRZZ IP 2013-11 8706) voditelja prof. dr. sc. Ranka Matasovića. Oba projekta financirala je Hrvatska zaklada za znanost.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
1. 1 Metodologija istraživanja	13
2. Kartografija, mapiranje i razumijevanje prostora.....	20
2. 1 Kontekstualizacija kartografije	20
2. 1. 1 Od <i>tabule</i> i <i>mappe</i> do karte	24
2. 1. 2 Kako je karta postala kartom?	26
2. 2 Promišljanje koncepata prostora i mjesta u etnološkim i kulturno-antropološkim istraživanjima.....	30
2. 3 Razvoj tehnologije i pitanje konstrukcije znanja.....	35
2. 3. 1 GIS pristupi	37
2. 4 Demokratizacija kartografije	40
2. 4. 1 Prakse mapiranja i kartografiranja	43
3. Kontekstualno promišljanje uporabe kartografije u europskim etnološkim istraživanjima	47
3. 1 Začetci kartografije u etnologiji.....	47
3. 2 Etnološka kartografija u Europi	50
3. 2. 1 Početci lingvističkih i lingvističko-etnoloških atlasa.....	50
3. 2. 2 Početci etnoloških atlasa	54
3. 2. 2. 1 Njemački etnološki atlas (<i>Atlas der deutschen Volkskunde (ADV)</i>).....	55
3. 2. 2. 2 Švedski etnološki atlas (<i>Atlas över svensk folkkultur</i>) i Sigurd Erixon.....	56
3. 2. 3 Etnološke organizacije i kongresi	59
3. 2. 4 Što je etnološka kartografija, karta i atlas?	61
3. 2. 5 Projekt Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja (EAE).....	65
3. 2. 5. 1 Realizacija projekta Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja (EAE)	65
3. 3 Etnološka kartografija u Hrvatskoj	75
3. 3. 1 Milovan Gavazzi – početak kartografije	75
3. 3. 2 Bratanić i razvoj projekta Etnološki atlas Jugoslavije (EAJ).....	77
3. 3. 3 Kritičko promišljanje kartografije u hrvatskoj etnologiji.....	85
3. 4 Čvorište	88

4. Kritička refleksija kartografiranja gumna za EAJ primjenom GIS-a	91
4. 1 Prakse mapiranja gumna	94
4. 2 Prakse konstrukcije karata i znanja	107
4. 2. 1 Digitalizacija i izradba baze podataka	108
4. 2. 2 Klasifikacija i vizualizacija	111
4. 2. 2. 1 Vlasništvo gumna	113
4. 2. 3 Prostorne analize	121
4. 3. Čvorište	130
5. Mapiranje gumna u suvremenom hrvatskom kontekstu	135
5. 1 Putevima gumna – isprepleteni odnosi	138
5. 2 Pletenje čvorova	140
5. 2. 1 Tijek i nastanak raznih uzoraka	140
5. 2. 2 Tjelesno kretanje i osjetilna percepcija	141
5. 2. 3 Ljudski odnosi i sentiment	152
5. 3 Mapiranje isprepletenih odnosa gumna kao mjesta izvedbe vršidbene manifestacije	155
5. 3. 1 „Traktor story“	158
5. 3. 2 Isprepletene linije nastanka „Fešte na gumnu“	163
5. 3. 3 „Fešta na gumnu“ – izvedba 2019. godine	168
5. 3 Čvorište mapiranja i stvaranja interaktivnog prikaza	174
6. Zaključak	182
7. Popis korištenih izvora i literature	192
8. Sažetak rada i ključne riječi na hrvatskom i engleskom jeziku	209
9. Prilozi	211
Prilog 1. Popis slika	211
Prilog 2. Popis tema iz etnoloških upitnica	212
Prilog 3. Pitanja za temu 11. vršenje i vijanje i temu 12. mjesto za vršenje	218
Prilog 4. Popis istraživanih naselja za Etnološki atlas Jugoslavije za temu 12. mjesto za vršenje	224
Prilog 5. Karte rasprostranjenosti	246
10. Kratki životopis autorice	249

1. Uvod

Tema ovog rada je kontekstualizacija dosadašnje uporabe kartografije u etnološkim istraživanjima (s fokusom na etnološku kartografiju i izradbu etnoloških atlasa, ali ne nužno kao jedinom mogućom primjenom kartografije u etnološkim istraživanjima) te problematiziranje mogućnosti primjene suvremenih teorijsko-metodoloških pristupa u etnokartografskim istraživanjima. Uporaba nove tehnologije, kao na primjer geografskog informacijskog sustava (GIS)¹, obilježila je suvremenu kartografiju omogućujući novu vizualizaciju kulture, ali je istovremeno, kao što to tvrdi Tim Ingold (2000, 2018), dovela do paradoksa: s jedne strane kartografija upućuje na specifičnosti lokaliteta, ukazuje na tradiciju i lokalnu prostornost, a s druge strane predstavlja se kao neutralno znanstveni pristup: „Aktualne karte napravljene su indeksičnima u odnosu na kulturnu tradiciju samo ako se kultura smatra neindeksična s obzirom na lokalitet. Postavljanje karata u njihov kulturni kontekst paralelno je s izmještanjem kulture iz njezinog konteksta u životnom okružju (Ingold 2000: 226). Za Ingolda, danas nije problem u informaciji ili znanju, upravo suprotno, zbog digitalne tehnologije informacije su dostupnije više nego ikada prije. Ono što je problematično je pristup u kojem forme znanja „fiksiraju“ objekte istraživanja, kreiraju koncepte i kategorije, pa tako i u kartografiji, a sve manju pozornost posvećuju življenom iskustvu lokaliteta, iskustvu koje on promatra kao „zonu prožimanja” raznih faktora, zonu „zamršenih” odnosa među ljudskim bićima, životinjama, kako u prirodi i društvu, tako i u virtualnoj realnosti (Ingold 2018: 5-8). Za Ingolda, način života nije nešto što se samo po sebi podrazumijeva, niti je ikad u konačnici određen, već je uvijek u nastajanju. Stoga Ingold predlaže mapiranje kulture koje bi omogućilo reprezentaciju te procesualnosti kroz bilježenje „formi življenog iskustva” – iskustva koje je ujedno određeno raznim formama znanja, ali je i osjetilno/afektivno te konstantno u procesu „postajanja” (*becoming*) i otvara nove mogućnosti.

Inspirirana Ingoldom, u ovom radu kritički propitujem uporabu kartografije u hrvatskoj etnologiji, s posebnim osvrtom na načine na koje je kartografski zabilježeno

¹ Geografski informacijski sustav je sustav za pohranjivanje, upravljanje, analizu, vizualizaciju i interpretaciju podataka koji imaju lokaciju. Šezdesetih godina 20. stoljeća GIS je prvotno razvijen kao kvantitativna metodologija, a početkom 21. stoljeća započinje i njegovo promišljanje kao kvantitativne metodologije pri čemu se propituje objektivnost i neutralnost tehnologije.

*gumno*², mjesto na kojem se tradicionalno u ruralnim sredinama vršilo žito. Gumno uzimam kao model, odnosno kao primjer istraživanja kroz koji ću propitati kako način na koji razumijemo prostor utječe na razumijevanje što je znanje i na koji način spoznajemo. Pri tome ću navedeno pitanje razmotriti kroz isprepletanje onoga što Ingold vidi kao dva moguća načina spoznavanja – „forme znanja” (u koje bi pripadala i dosadašnja kartografija gumna) i „forme življenog iskustva”, kako bih ukazala na isprepletene i „zamršene” odnose duž kojih živimo, krećemo se i spoznajemo. Sam razvoj kartografije kao određene forme znanja ne promatram pravolinijski, kroz ideju progresa, već kao odraz određenih isprepletanih i „zapetljanih odnosa” vremena u kojem je nastala, kako znanstvenih tako i ekonomsko-političkih. Gumno je za potrebe „Etnološkog atlasa Jugoslavije” (EAJ) istraženo kao objekt na način da sadrži činjenične informacije o prostornom smještaju, veličini, obliku, građevnom materijalu itd. Kroz kritičku refleksiju kartografiranja gumna za EAJ osvrnut ću se na kartografiju kao proces konstrukcije znanja pri čemu ću pokušati odgovoriti na pitanje: Na koji način dolazi do objektivizacije znanja kroz kartografiju? Današnja tehnologija omogućuje kartografiju koja bi ukazala na prostor ne samo kao lokaciju kulture, već i na prostor kao artikulaciju društvenih odnosa (političkih, ekonomskih, klasnih itd.) koji se značenjski konstruira u trenutku samog prikaza (Rose 1999). S obzirom na to da kartografiji pristupam kao procesu konstrukcije znanja usmjerit ću se na njezino refleksivno promišljanje koje je do devedesetih godina 20. stoljeća bilo zanemareno. To se odnosi na isprepletene linije u načinima konstrukcije, reprezentacije i uporabe znanja, odnosno na usmjeravanje kartografije kao tehnike objektivizacije znanja ka kartografiji kao procesu konstrukcije i reprezentacije znanja, na usmjeravanje s apsolutnog prostora prema relacijskom prostoru, odnosno usmjeravanje na stvaranje mjesta življenim iskustvom. Svi se ti odnosi isprepliću kroz disertaciju te se pritom postavlja i ključno pitanje: Kako razumijevanje prostora utječe na razumijevanje što je znanje i na koji način spoznajemo? Pri tome se navedeno pitanje isprepliće s pitanjem o lokaciji konstrukcije znanja, odnosno načinu na koji naša pozicija utječe na to kako spoznajemo te kako različite kulture mapiranja konstruiraju i performiraju znanje.

² Gumno je mjesto na kojem se u predindustrijskom kontekstu odvijala praksa vršenja žita te jedna od prvih funkcionalnih građevina koju je napravio čovjek. Gumna su bila u upotrebi prije industrijalizacije, a izumom vršilica, traktora i naposljetku kombajna, vršidba žita je automatizirana te je praksa vršenja žita na gumnu zamijenjena novim tehnikama.

Primjena kartografije u etnološkim istraživanjima seže još u početke 20. stoljeća. Tadašnja se etnologija razvijala kao historijska, empirijska i komparativna znanost te je većina europskih etnoloških istraživanja bila usmjerena istraživanju prošlosti, osobito ruralne. Primjenjujući kulturno-historijsku metodu, cilj ondašnjih etnoloških istraživanja bila je rekonstrukcija kulturne povijesti, utvrđivanje uzročno-posljedičnih odnosa, kulturnih veza te njihova komparacija. U hrvatskoj su etnologiji kulturno-historijska istraživanja dominirala sve do sedamdesetih godina prošloga stoljeća kada u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu započinje promišljanje same discipline i njezinoga predmeta (Rajković 1974, Rihtman-Auguštin 1971, 1976), a kasnije i mjesta istraživanja (Rihtman-Auguštin 1988, Čapo Žmegač, Gulin Zrnić, Šantek 2006). U tadašnjem pozitivističkom duhu u znanosti smatralo se kako se kulturni fenomeni i pojave mogu objektivno promatrati, istražiti i potvrditi, slijedom čega se karte i atlase promatralo i razumijevalo kao egzaktna istraživačka sredstva. Upravo navedeno poimanje karata kao egzaktnih sredstava u istraživanju kulturne povijesti imalo je važnu ulogu u daljnjoj primjeni kartografije kao pomoćne tehnike za izradbu etnoloških karata i atlasa u kulturno-historijskim usmjerenim etnološkim istraživanjima.

Ideji izradbe etnoloških atlasa prethode lingvistički atlas i razvoj lingvističke geografije³. Naime, primjena kartografije u etnološkim kulturno-historijskim usmjerenim istraživanjima temelji se na metodologiji lingvističke geografije gdje je difuzionistički pristup, koji svoje korijene ima u jezikoslovlju, postao i temelj tadašnjih etnoloških istraživanja. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Njemačkoj i Švedskoj (ali i drugim državama poput Francuske, Italije i Švicarske) prvotno započinju geolingvistička istraživanja, a rad na europskim etnološkim atlasima započeo je dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća. Tada se razvijaju projekti izradbe nacionalnih etnoloških atlasa, prvenstveno Njemačke i Švedske, koji postavljaju temelje za izradbu drugih etnoloških atlasa, a čiji se rad intenzivirao šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Također, rad na nacionalnim atlasima postavio je i temelje za međunarodni projekt „Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja“ (EAE), a i on je utjecao na pojavu etnoloških atlasa u državama koje do tada nisu pripremale i

³ Lingvistička geografija (ili kako ju Chambers i Trudgill (2004) i Kovačec (2007) još nazivaju dijalektalna geografija, a Hoch i Hayes (2010) geolingvistika), je jezikoslovna disciplina, nastala u okrilju dijalektologije i povijesne lingvistike, koja proučava (horizontalnu raznolikost) varijacije jezika na fonetsko-fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj, semantičkoj i leksičkoj razini, a svoje rezultate prikazuje na lingvističkim kartama. Jedan od glavnih ciljeva je proučavanje jezične stratifikacije, odnosno jezičnih slojeva. Lingvistička geografija istražuje načine na koje je određena riječ rasprostranjena u prostoru, kako se ona širi, mijenja ili zamjenjuje drugom riječi u jezičnom prostoru (Kovačec 2007, Hoch i Hayes 2010).

izrađivale etnološke atlase. Uz švedskoga etnologa Sigurda Erixona, začetnika projekta EAE te prvoga predsjednika Stalne međunarodne komisije za atlase, ključnu ulogu u metodološkim postavkama etnološke kartografije imao je i hrvatski etnolog Branimir Bratanić. Nakon smrti Erixona 1968. godine Bratanić nastavlja djelovanje u izradbi EAE, ali je aktivan i u organiziranju te provođenju projekta „Etnološki atlas Jugoslavije“ (EAJ). Promišljajući primjenu kartografske tehnike u etnološkim istraživanjima Bratanić (1979a: 246, 1979b: 101, 1981: 1) navodi kako se ona primjenjuje kao najbrži i najjednostavniji način za prikazivanje objektivne prostorne rasprostranjenosti kulturnih pojava koja predstavlja objektivnu ideju o tradicionalnoj kulturi kao i refleksiju povijesnih događaja. Stoga su se pomoću specijalno izrađenih upitnica istraživala funkcionalna, genetička i etnička obilježja kulture, a izradbom karata rasprostranjenosti kulturnih elemenata utvrđivali su se prostorni obrasci kulture. Na taj su način etnolozi istraživali podrijetlo i obilježja kulture sagledavanjem kroz njezinu prostornu strukturu po regijama i kulturnim arealima. A. Gupta i J. Ferguson (1997a: 8) smatraju kako je ideja o odvojenim, prostorno ograničenim kulturama koje obilježava prevlast određenih kulturnih obilježja (uglavnom materijalne kulture) dovela do usmjerenja antropologije kao regionalne znanosti. Međutim, jesu li nacionalni, regionalni, otočni, lokalni prostori homogeni? Kako to da se regije i areali smatraju geografskim datostima? Promišljajući regije i areale kao društvene i kulturne fenomene, Gupta i Ferguson (1992), Allen et. al (1998), Coleman i Collins (2006) i brojni drugi, navode kako su oni prostorni konstrukti kreirani naracijama i praksama ljudi. Regije kao takve ne postoje „tamo negdje“, već se stvaraju u odnosu na neke kriterije, kroz diskurse i aktivnosti te iz određene pozicije. Imajući na umu da regije nisu geografske datosti već konstrukti, tada ni ne postoje regionalni modeli kulture već su i najmanji geografski lokaliteti heterogeni.

Nadalje, istraživanja za etnološke atlase polazila su od pretpostavke da je kultura struktura pri čemu se kultura kao cjelina istraživala raščlambom na elemente, a na temelju njihove raznolikosti utvrđivali su se kulturni, odnosno regionalni areali. Pri tome namjera etnologa nije bila definiranje granica, već ukazivanje na prostorne razlike i odnose između kultura. Takve znanstvene apstrakcije pridonijele su razmišljanjima o prostornoj i kulturnoj homogenosti. Na taj se način izradbom primarnih i analitičkih karata i njihovom analizom u karte drugog stupnja nastojala istražiti i izraditi sinteza raznolikih kulturnih elemenata koja bi trebala ukazati na zaključke koji su putem drugih oblika istraživanja nemogući i/ili nevidljivi. Temeljem tipološke i klasifikacijske raščlambe kulturne pojave su se atomizirale

(dekontekstualizirale) u najmanje kulturne elemente i kao takve su se prikazivale na etnološkim kartama. Njihovom su se analizom stvarale karte drugog stupnja na kojima su bila označena područja istih ili sličnih kulturnih obilježja. Sintezom nekoliko karata drugog stupnja etnolozi su nastojali rekonstruirati kulturnu povijest. U to vrijeme, u skladu s dominantnim znanstvenim paradigmatama, vjerovalo se da je moguće rekonstruirati kulturu. To je dovelo do toga da se kartografiju nije poimalo kao proces konstrukcije znanja, već da se na kartografiju gledalo isključivo kao heurističku tehniku istraživanja. Pri tome se smatralo kako karta vodi k „otkrivanju“ znanja slijedom čega se nisu propitivale prakse mapiranja niti su se promišljale prakse konstrukcije i uporabe karata⁴. Spomenuto prikazivanje rasprostranjenosti kulturnih elemenata na karti te slijedom toga objašnjenje navedene rasprostranjenosti povijesnim događajima za temelj ima ideju o kulturi kao objektu koji je smješten u prostoru te o prostoru kao lokaciji kulture. Osamdesetih godina 20. stoljeća kada je rad na projektu „Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja“, a kasnije i rad na projektu „Etnološki atlas Jugoslavije“ prekinut, došlo je i do paradigmatičke promjene u europskim pa tako i hrvatskim etnološkim i kulturno-antropološkim istraživanjima, koja je nastala pod utjecajem teoretičarki i teoretičara lingvističkog, a poslije i prostornog obrata u društveno-humanističkim znanostima. Slijedom toga, promišljanja predmeta i mjesta etnoloških i kulturno-antropoloških istraživanja dovode i do novih pristupa istraživanju. Uz dotadašnju dominantnu kulturno-historijsku metodu koja je uglavnom koristila tehniku kartografije za rekonstrukciju povijesnih zbivanja, suvremena se etnološka i kulturno-antropološka istraživanja okreću prema istraživanju svakodnevice, a onako zamišljena kulturno-historijska istraživanja postaju sve rjeđima. Iako postoje različiti pristupi samom poimanju svakodnevice, definicija kulture koja u sebi uključuje sve što je 'uobičajeno', značenja koja pripadnici određene zajednice pridaju određenim pojavama, načini na koje pokušavaju osmisliti svoj život, temelj je svim tim pristupima. Fokus na analizu svakodnevice znači interes prema analizi koja uključuje aktivnosti, koje iako izgledaju rutinske, zapravo nisu predvidljive i nisu jednoznačne. Fokus prema svakodnevici ukazuje na analizu kreativnosti življenja, na hibridne forme života koje u sebe uključuju lokalno i globalno, prostor i vrijeme, osjetilno i afektivno, povijest, sadašnjost i ideju budućnosti itd.

⁴ Pod terminom prakse mapiranja smatram prakse koje su utjecale na i dovele do same izradbe karata. Upravo same prakse konstrukcije i uporabe karata su određene praksama mapiranja, odnosno istraživačkim projektom, načinom na koje je ono osmišljeno, oblikovano, koja mu je svrha i istraživački cilj itd.

Usljed mobilnosti i razvoja tehnologije, propitivanje kartografije kao neutralnog sredstva za objektivni prikaz (Harley 1989) i promišljanja kulture kao (ne)ograničene cjeline (Clifford i Marcus 1986) isprepliću se i s pitanjima konstrukcije i objektivizacije znanja kroz kartografiju. Promišljanje primjene karata kao sredstva prostornog uokvirivanja istraživanja i približavanja „terena“ čitatelju isprepliću se s propitivanjem terena kao mjesta istraživanja u antropologiji (Gupta i Ferguson 1997) i promišljanjem prostora kao statičnog (Coleman i Collins 2006). Suvremena promišljanja prostora i mjesta kao analitičkih koncepata sukladno kojima kultura nije statična, a prostor nije samo kontejner za kulturu, već procesi koji su uvijek u nastajanju, omogućila su nove pristupe etnološkim i kulturno-antropološkim istraživanjima životne svakodnevice. Prostor se počinje promatrati kao proces (Massey 1995, 2005, Ingold 2011), kao artikulacija društvenih odnosa (Rose 1999), kao kulturnoznačenjsko mjesto (Feld i Basso 1996, Casey 1996, Low i Lawrence-Zúñiga 2003, Cresswell 2004), ali i kao pozicija konstrukcije znanja (Casey 1996, Gupta i Ferguson 1997a, 1997b, Massey 2005, Ingold 2011). U tom kontekstu, suvremena se etnološka istraživanja ne usmjeravaju na izgrađivanje objektivne slike nezavisne od viđenja promatrača, odnosno iz ptičje perspektive koja je u podlozi kartografije, niti se zanimaju za učestalost i činjenice, već za značenja koja ljudi pridaju okružju u kojem žive, koje emocije im izazivaju, na koji su način afektirani, kako interpretiraju i na koji način spoznaju stvarnost oko sebe. Fokus je na čovjeku i njegovom doživljaju svijeta, okružja u kojem se odvija život. Shodno tome, promišljanje prostora nameće se kao ključno uslijed pozicioniranja te promišljanja kartografije kao jednog od načina spoznavanja. Na koji način naša pozicija utječe na to kako spoznajemo? Iz koje je pozicije konstruirano znanje stvoreno kartografijom? Kako življeno iskustvo utječe na način na koji spoznajemo?

Propitujući mapiranje, kartografiju i navigaciju kroz „življena iskustva“ putovanja, kao i procese stvaranja karata i uporabu karata, Ingold (2000), kao što sam već navela, otvara pitanja formi znanja i načina na koji spoznajemo. Njegova razmišljanja nastavljaju se na B. Spinozu koji kritizira ideju kartezijskog poimanja subjekta (dualizam uma i tijela) i svih drugih dihotomija koje su povezane s tim poimanjem subjekta. Čitajući Ingoldove radove (2000, 2007, 2011, 2015) otvorilo mi se pitanje povezanosti razumijevanja prostora i okružja u kojem se događa život i kako ono utječe na načine na koje spoznajemo. Propitujući metafore poput blokova, lanaca i kontejnera, metafore s kojima Ingold (usp. 2015: 13-17) upućuje na povijest zapadne misli, na određenu epistemologiju, navodi kako nas navedene

metafore (forme znanja) usmjeravaju na razmišljanje o svijetu kao o cjelini sastavljenoj od dijelova. Za Ingolda, koji je između ostalih inspiriran filozofijom Gillesa Deleuzea, u analizi je ključan pokret, procesualnost, „postajanje“, stoga smatra da koncept linije omogućuje razumijevanje povezanosti koja je temelj društvenosti, temelj samoga života. Metafore o prostoru kao kontejneru kulture dovele su do razmišljanja o prostoru kao pozornici za ljudske aktivnosti, odnosno o podlozi na kojoj su smješteni kulturni elementi (o tome će kasnije biti više riječi, u kontekstu etnološke kartografije). U takvim promišljanjima nema kretanja, odnosno nema života. Takve se metafore odnose na pridruživanje objekata artikulacijom, odnosno funkcionalnim povezivanjem različitih elemenata u cjelinu, a što je najbolje izraženo kroz kartografiju. To znači da svijet ima unutrašnjost i vanjštinu, da se sastoji od elemenata i veza koje su artikulirane, povezane i „okovane“ u cjelinu. Na kartama je svijet prikazan kao površina koja postoji i koja je spremna za okupaciju. Na taj se način znanje ne shvaća kao proces, već kao struktura, koja je sastavljena od elemenata, točaka, veza koje se pridružuju u lanac, u sveobuhvatnu cjelinu. Na takvim je kartama prostor shvaćen kao apsolutan, homogen, statičan, kao kontejner na kojem i preko koga su objekti raspoređeni i povezani. Pri tome su objekti u prostoru prikazani kao točke koje imaju svoju lokaciju u prostoru, u odnosu na (kartezijanski) koordinatni sustav. Liniju koja povezuje i pridružuje točke u prostoru Ingold (usp. 2007: 79-113) naziva „točkasta linija“ (*dotted line*). Skupina točkastih linija čini „mrežu povezanosti točaka“ (*network of connected points*). Ta mreža je mreža koja se pojavljuje na konvencionalnim kartama, a ujedno je i mreža koja je u pozadini geoprostornih tehnologija i softvera, poput geografskog informacijskog sustava (GIS-a). Ona predstavlja stvaranje odnosa i interakcija između predodređenih objekata – objekata koji postoje u prostoru, a koji su uokvireni granicom karte koja jasno razdvaja prostor unutar karte i prostor izvan nje. Je li mreža povezanih točaka način življenja? Na koji način mi razmišljamo o svijetu kojeg nastanujemo? Poimamo li životno okruženje isključivo kroz geografske koordinate, lokacije, regije, teritorije? Određujemo li našu poziciju u životnom svijetu isključivo u odnosu na koordinatni sustav ili i u odnosu na naše življeno iskustvo?

Prilikom promišljanja razumijevanja i spoznavanja životnog okruženja polazim iz Ingoldovog pristupa (2007, 2015) načela linija odnosno „linijalogije“⁵ (*linealogy*), a kroz metodološki okvir prostorne antropologije mapiranja kultura (Roberts 2012, Roberts i Cohen

⁵ „Linijalogija“ se odnosi na široko polje interesa, od hodanja, tkanja, promatranja, pjevanja, prepričavanja, crtanja i pisanja (Ingold 2007, 2015).

2015). Upravo ontologija linija omogućuje razmišljanje o svijetu kroz čvorove koji nastaju zapetljavanjem raznih životnih linija pri čemu omogućuju zamišljanja i percipiranja životnog okružja na način na koji ga doživljava stanovnik koji nastanjuje svijet. Stoga metaforu linije Ingold (2007, 2015) upotrebljava za živo biće te je prema njemu svako živo biće linija, odnosno snop linija. Linija⁶ nema strukturu, volumen, unutrašnjost ili vanjštinu, ne sastoji se od elemenata, veza ili lanaca, već se pojavljuje kao trag (*trace*) i nit (*thread*). Dok se stanovnik kreće kroz životno okružje, on ostavlja tragove i niti duž svojih staza putovanja. Tragovi se formiraju na površini, a niti se nižu kroz zrak. Ingold smatra kako su obje vrste razmjenjive, odnosno kako su obje vrste u isto vrijeme arealni, koliko i terestrički fenomeni jer „prilikom stvaranja površina, niti se pretvaraju u tragove, a tragovi u niti“ (Ingold 2015: 64). Stoga je život linija proces korespondencije, odnosno suživot, pridruživanje i isprepletanje linija. Prilikom kretanja, linija je u korespondenciji s drugim linijama i s njima se isprepliće, a na mjestima gdje se linije isprepliću stvaraju se čvorići i čvorovi⁷. Takvo životno okružje isprepletenih linija prema Ingoldu (usp. 2011: 63-94) je „mreža isprepletenih linija“ (*meshwork of interwoven lines*). U takvim promišljanjima, linija je rast i kretanje, u njoj je život. Uz metaforu linije, Ingold koristi i metaforu čvora kao intersekcije u kojoj se razne životne linije isprepliću, a čiji je život moguć upravo zbog tih raznih životnih linija koje ga čine. Takva se metafora odnosi na pridruživanje (*joining*) ljudi i životnih formi pletenjem čvorova (*knotting*) u „suosjećajno zajedništvo“ (*sympathetic union*)⁸. Upravo to pojavljivanje čvorova, odnosno pletenje čvorova duž linija života je temeljni princip povezanosti linija (Ingold 2015: 14). Što to znači? To znači da je pletenje čvorova jedan smislen „(...) način na koji se držimo zajedno i na mjestu“ te da fokus treba biti na silama i materijalu, a ne na obliku i funkcijama životnih formi (Ingold 2015: 14).

⁶ U engleskom jeziku, od kuda sam i preuzela pojam linije kao metafore za poimanje života ljudi kao linije rasta i kretanja, pojmu linije ljudi pridaju različita značenja (poput nit, trag, obilježje, red, povezanost, pravac, smjer, staza, putanja). Ono uspostavlja mogućnost zamišljanja i percipiranja životnog okružja i življenog iskustva na način na koji ga doživljava stanovnik koji nastanjuje svijet. S druge strane, u hrvatskom jeziku pojam linije ima dosta suženo značenje u usporedbi s engleskim jezikom. Stoga bi htjela naglasiti kako u ovom radu, slijedeći Ingoldova promišljanja o linijama, pojam linije upotrebljavam višeznačno. Uz poimanje linije kao dugačke, jednodimenzionalne crte, linijom smatram i trag i nit.

⁷ Ingold navodi kako su postojeće metafore bloka, lanca ili kontejnera te metafora čvora tropi za razumijevanje bivanja i postajanja, pri čemu se metafora čvora razlikuje po svojim obilježjima od prethodno navedenih metafora. Čvorovi nisu sastavljeni od strukture, nego su isprepleteni u čvoriće. Nisu ni artikulirani ni povezani, već unutar svoje konstitucije zadržavaju sjećanje na proces svog nastanka. Oni nemaju unutrašnjost ni vanjštinu, već imaju međuprostor. Za Ingolda je svijet životnih formi – svijet čvorova, svijet bez objekata.

⁸ „Suosjećajno zajedništvo“ je prema Ingoldu (usp. 2015: 24) suživot, odnosno življenje sa suosjećanjem s drugima, a ne „življenje gledanjem drugih“. Upravo prilikom pridruživanja ljudi i životnih formi, tijekom njihove korespondencije i ispreplitanja, suosjećajno zajedništvo je ono što ljudi osjećaju prilikom ispreplitanja.

Da bi se ljudi i životne forme pridružili i povezali u čvor, njih se mora promatrati kao linije. Linija, kada se isprepliće s drugim linijama, ne mijenja svoj oblik, već plete čvor i nastavlja se dalje kretati i rasti. Međutim, čvorovi nisu unaprijed predodređeni, nisu fiksni, već su fluidni te se mogu rasplesti. Svaki čvor je mjesto koje unutar svoje konstitucije zadržava sjećanje na proces svoga nastanka. Ljudsko postojanje nije temeljno vezano za čvor, odnosno mjesto, već za pletenje čvorova, mjesta (Ingold *usp.* 2011: 146-149). Stoga se životi ne vode u točkama, u mjestima kao što to sugeriraju karte, već je život u kretanju kroz, oko, od – do mjesta. Prilikom kretanja od mjesta do mjesta, od teme do teme, orijentirajući se unutar povijesnog konteksta prethodnih putovanja (duž staza kretanja), mi spoznajemo.

Promišljajući prostor kao proces, kao nešto što je uvijek u nastajanju, mnogoznačno i kao nešto što su ljudi oblikovali D. Massey (2005) je „za prostor“ (*for space*), a T. Ingold (2011) „protiv prostora“ (*against space*). Za Massey (2005) je prostor sredstvo za razumijevanje relacionalnosti i povezanosti između različitih elemenata, dok se Ingold (2011) ne slaže s idejom da se termin prostora upotrebljava za opis svijeta kojeg nastanjujemo. Mišljenja je kako je termin prostora apstraktan, prazan i odvojen od stvarnosti življenog iskustva stoga on predlaže i upotrebljava termin „životno okružje“ (*lifeworld*) za opis svijeta i procesa života, odnosno termin „površina tla“ (*ground surface*) kao međuprostor zemlje i atmosfere, tj. površina koja omogućuje život (Ingold 2011, 2015). Ipak, oboje imaju podjednaka razmišljanja samo koriste različite koncepte za iste stvari – za svijet kojeg nastanjujemo. „Oboje zamišljaju svijet neprestanog kretanja i postajanja, onaj koji nikada nije cjelovit, već je uvijek u izgradnji, satkan od bezbrojnih životnih linija ljudskih i neljudskih sastavnica dok oni pletu niti kroz zamršene i isprepletene odnose u kojima su sveobuhvatno upleteni. U takvom svijetu, ljudi i stvari ne postoje toliko koliko se zbivaju i nisu identificirani nekim fiksnim, osnovnim atributima koji su unaprijed utvrđeni ili preneseni iz prošlosti, već su identificirani samim putovima (putanjama ili pričama) duž kojih su prethodno došli i trenutno idu“ (Ingold 2011: 141). U ovom radu, na temelju Masseyevih (2005) i Ingoldovih (2011) promišljanja o prostoru, polazim od premise da spoznajemo kretanjem pri čemu je naše tijelo polazište bivanja u svijetu. Slijedom toga, prostor poimam kao proces, kao apstraktan termin koji se koristi za okružje u kojem živimo. Pod terminom prostor ne podrazumijevam površinu kao temelj za raspoređivanje elemenata, već površinu procesa (međuprostor zemlje i atmosfere) koji omogućuju život. Pri tome je važna moja pozicija kao stanovnika koji nastanjuje svijet, kao pješaka koji se kreće okružjem u kojem se

odvija život i kao etnologa koji istražuje načine spoznavanja. I samoj mi je ponekad jednostavnije misliti strukturno i izrađivati modele te klasificirati kompleksno životno okruženje. Međutim, dok sam čitala Ingoldove radove te promišljajući pročitano, otvorile su mi se oči i um za svakodnevno i sustavno promišljanje svoje pozicije u razumijevanju okruženja u kojem živim i koji nastanjujem. Smatram kako je upravo pozicija jedna od ključnih razlika u dva načina spoznavanja svijeta koja će biti istražena u ovom radu. Polazeći iz pozicije stanovnika koji nastanjuje svijet smatram kako odnosi između objekata nisu predodređeni, već oni nastaju u trenutku ispreplitanja linija. Iz takve pozicije životno okruženje kojeg stanovnik nastanjuje ne promatra se kao svijet postojećih objekata, već kao svijet u nastajanju. To je svijet koji nema površinu (prostor kakav je zamišljen u apsolutnom i relativnom smislu). To je svijet kroz koji se krećemo, a ne preko kojeg se krećemo. Prilikom kretanja, stanovnik se ne kreće od točke do točke (kao što to sugeriraju karte), već doživljava svijet duž staza putovanja od mjesta do mjesta duž načina života. On ga percipira tijekom kretanja, a ne zamišlja ga „iz ptičje perspektive“, odnosno iz perspektive odozgo. Na taj se način znanje shvaća kao proces, uvijek u nastajanju. Stoga je naše znanje uvijek u izradbi, a ne kao što to konvencionalne karte sugeriraju – već izrađeno i izgrađeno te spremno za upotrebu. To znači da se ne orijentiramo i specificiramo svoju lokaciju u prostoru u odnosu na koordinatni sustav, već se orijentiramo i pozicioniramo unutar povijesnog konteksta naših prethodnih kretanja. Iz toga slijedi da karte nastaju kao nusproizvod naših spoznavanja kretanjem i pripovijedanjem priča, a ne kao konceptualni model koji prethodi primjeni i na taj način oblikuje našu percepciju okruženja u kojem živimo. Ono što iz toga slijedi su navedena pitanja: Je li moguće prikazati heterogene procese na karti? Je li moguće napraviti kartu koja će biti otvorena, uvijek u nastajanju? Može li primjena novih praksi mapiranja preusmjeriti etnokartografska istraživanja na način da prikazuju isprepletene odnose?

Ingoldov pristup kao pristup kojim polazim u ovom radu nije jedini pristup, već pristup kojeg sam odabrala na temelju vlastitih afiniteta, tijekom pohađanja kolegija „Obrati u antropologiji“ te razgovora s prof. Senkom Božić Vrbančić. Stoga namjera u ovom radu nije prikazati navedeni pristup kao jedini mogući pristup, već kao jedan od brojnih suvremenih pristupa u etnologiji i kulturnoj antropologiji. Pri tome, namjera mi nije osporavati rezultate kulturno-historijskih istraživanja u etnologiji niti ih stavljati u vrijednosni odnos prema suvremenim pristupima. Cilj mog istraživanja je kontekstualizacijom etnološke kartografije i njezinim reflektivnim osvrtom ukazati na kartografiju kao skup praksi za konstrukciju znanja,

a ne isključivo kao heurističku tehniku istraživanja. Pri tome je fokus istraživanja na praksama mapiranja, procesima stvaranja karata i korištenju karata, a ne na karti kao egzaktnom istraživačkom sredstvu. Kartografiju smatram kao proces konstrukcije znanja, a mapiranje kao proces percipiranja životnog okruženja. Stoga se u ovom radu neće analizirati karte kao reprezentacije prostora i sredstva istraživanja (na što su bila usmjerena istraživanja primjenjujući tehniku etnološke kartografije u kulturno-historijskim istraživanjima), već je fokus na mapiranju, na življenom iskustvu i prikazivanju isprepletenih odnosa.

Osnovni ciljevi istraživanja su: analiza konteksta u kojem dolazi do uporabe kartografije u hrvatskim i europskim etnološkim istraživanjima (s osvrtom na etnološke atlase); kritičkom refleksijom kartografiranja guma za EAJ primjenom geografskog informacijskog sustava (GIS-a) ukazati na kartografiju kao proces proizvodnje znanja (formu znanja); preispitati mogućnosti primjene novih praksi mapiranja u etnokartografskim istraživanjima. Sukladno ciljevima, dolazim do glavnih istraživačkih pitanja na koja ću pokušati odgovoriti u ovoj doktorskoj disertaciji su: Kako je došlo do toga da se kartografija koristi kao tehnika za etnološku rekonstrukciju kulturne povijesti? (za koju je, kako Bratanić (1979b: 101) navodi, „jednostavno nezamjenjiva“)? Na koji način dolazi do objektivizacije znanja kroz kartografiju? Može li primjena novih praksi mapiranja, koje omogućuju interaktivno i dinamično kartografiranje, preusmjeriti etnokartografska istraživanja na način da prikazuju isprepletene odnose? Kako različite kulture mapiranja konstruiraju i performiraju znanje?

1. 1 Metodologija istraživanja

Svijet koji nastanjujemo je mreža isprepletenih linija kretanja i rasta. Linije koje nemaju ni početak ni kraj, već su konstantno u nastajanju jer rastu i kreću se. Promišljajući linije, Ingold (2015) smatra kako je temeljni princip njihove povezanosti *knotting*, odnosno „pletanje čvorova“. U tom kontekstu, ovaj rad promatram linearno, kao skup linija misli koje tijekom svojih kretanja i korespondencije s drugim linijama dovode i do njihovog ispreplitanja i pletanja čvorova, a ne vertikalno, kao strukturu. Iz vertikalne perspektive, poglavlja rada bile bi točke koje stvaraju i grade strukturu rada te ju povezuju (ravnom linijom koja može biti u bilo kojem smjeru) u jednu smislenu i sveobuhvatnu cjelinu. Takva perspektiva podrazumijeva podlogu, tlo, infrastrukturu kao temelj na kojoj se i s koje se gradi. Samim time, prilikom gradnje autor se smješta iznad i izvan svijeta, u tzv. „ptičju

perspektivu“. S druge strane, u linearnoj perspektivi, poglavlja rada izrastaju kao čvorovi, odnosno mjesta u kojima se linije isprepliću i nastavljaju svoje kretanje. Takva perspektiva ne podrazumijeva postojanje podloge ili tla kao temelja postajanja, već se u takvoj perspektivi stvari pojavljuju odozdo, izranjanju u tlu, u površini, odnosno u životnom okruženju. Shodno tome, ciljevi, pitanja i poglavlja rada nisu unaprijed nametnuta, sastavljena i predodređena, već ona izrastaju iz samoga rada, odnosno iz skupa linija kroz čvorove, kretanjem okolo, od – do. Ona izrastaju kao čvorovi i čvorišta, odnosno mjesta u kojima se linije isprepliću i nastavljaju svoje kretanje. U tim čvorovima, koji se pojavljuju isprepletanjem linija koje se nastavljaju dalje kretati i ispreplitati sa drugim linijama, znanje se generira i raste. Upravo su čvorovi ti koji drže ovaj rad zajedno.

Prilikom izradbe doktorske disertacije koristit ću relevantnu znanstvenu literaturu, podatke prikupljene upitnicama za „Etnološki atlas Jugoslavije“, vlastita istraživanja na otocima Krku i Cresu te porečkoj Novoj Vasi, arhivska istraživanja (Hrvatski državni arhiv (HDA) i Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu) te izradba karata u softveru ArcGIS 10.1. i mrežnoj platformi *Google Earth*. Na moje kritičko promišljanje kartografije i prostora zasigurno je utjecaj imalo pohađanje kolegija „Obrati u antropologiji“. Navedeni kolegij je kolegij na diplomskom studiju Odjela za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru pod vodstvom prof. Senke Božić Vrbančić. Tijekom kolegija smo pod vodstvom profesorice promišljali neke od najvažnijih obrata u antropologiji (lingvistički, prostorni, kulturni, reflektivni, performativni, vizualni, afektivni, ontološki) što mi je ukazalo na brojne mogućnosti i pristupe istraživanja vezanih uz moju temu doktorske disertacije. Također, prof. Božić Vrbančić (ujedno je i voditeljica smjera etnologije i antropologije (od 2014. do lipnja 2020.) na poslijediplomskom studiju kojeg pohađam) me je tijekom kolegija „Doktorski praktikum I, II, III“ na poslijediplomskom studiju Humanističke znanosti svojim konstruktivnim savjetima i sugestijama nebrojeno puta usmjeravala, ohrabivala, pružala mogućnosti za nove vidike i pristupe istraživanja te su njezine misli i življeno iskustvo, ingoldovski rečeno, zasigurno ostavile traga i ispreplele se s mojim linijama misli.

Nadalje, smatram nužnim istaknuti moju poziciju prilikom primjene GIS-a kao skupa praksi za konstrukciju i reprezentaciju znanja, a koja se isprepliće s dominantnim odnosima GIS-a kao tehnike za modeliranje, izračunavanje, projiciranje u geografskim, geodetskim, arheološkim i inim istraživanjima. Uz navedeno, GIS se prvenstveno koristi u marketingu, za

kvantitativna istraživanja, u računalnoj industriji, u vojne svrhe, za zaštitu okoliša, u izradbi prostornih planova i tako dalje. U tom kontekstu i prevladava narativ o GIS-u kao o kvantitativnoj metodologiji. Moja pozicija primjene GIS-a isprepliće se sa mojim preddiplomskim i diplomskim sveučilišnim studijem geografije (nastavnički smjer) i etnologije i antropologije kojeg sam pohađala i diplomirala (2014. godine). Tijekom diplomskog studija na Odjelu za geografiju Sveučilišta u Zadru susrela sam se s kolegijem „GIScience – znanost o geoprostornim informacijama“ za dvopredmetni studij geografije pod vodstvom dr. sc. B. Vukosava. U isto vrijeme za jednopredmetni studij geografije dr. sc. Ante Šiljeg održavao je kolegij pod istim nazivom, ali s drugačijim ciljevima i ishodima učenja.

Tijekom poslijediplomskog studija Humanističke znanosti Sveučilišta u Zadru pohađala sam tri kolegija („Digitalna kartografija“, „GIScience – znanost o geoprostornim informacijama“ i „Primjena GIS-a u prostornom planiranju“) pod vodstvom dr. sc. Ante Šiljega. To su tada bili jedini kolegiji o GIS-u i njegovoj primjeni na Sveučilištu u Zadru. Oni su se nudili kao kolegiji na diplomskom studiju Odjela za geografiju te su pružali teorijska i praktična znanja primjene GIS-a u geografskim istraživanjima, izradbu digitalnih modela reljefa, interpolacijske metode i slično. Uglavnom se primjena GIS-a odnosila na „tehničko“ znanje o funkcioniranju softvera, ali ne i na propitivanje te promišljanje GIS-a kao skupa praksi za konstrukciju znanja, kao i mogućnosti njegove primjene u humanističkim istraživanjima. Stoga je pohađanje prethodno navedenih kolegija na prvoj godini poslijediplomskog studija značajno oblikovalo moje misli o prostoru, GIS-u, tehnologiji te načinima razumijevanja i spoznavanja svijeta. U vodstvu sa svojom mentoricom istraživala sam putem dostupne znanstvene literature primjenu i promišljanje GIS-a unutar humanističkih znanosti. Naravno, i to je grana i opširno područje samo za sebe. Od promišljanja prostora i mjesta kao analitičkih koncepata u antropologiji (Foucault 1984, Soja 1989, Casey 1996, Gupta i Ferguson 1992, 1997a, 1997b, Massey 2005, Coleman i Collins 2006, Ingold 2011, 2015 i ostali), kritičke kartografije i promišljanja karata (Harley 1989, Crampton 2001, 2009, 2010, Kitchin, Perkins i Dodge 2009), do prostorne humanistike i GIS-a (Bodenhamer, Corrigan i Harris 2010, 2015) te prostorne antropologije (Roberts 2012, Roberts i Cohen 2015) kao i brojnih drugih kritičkih pristupa konvencionalnom GIS-u (poput feminističkog GIS-a i kvalitativnog GIS-a, Kwan 2002, McLafferty 2002, Pavlovskaya 2002, Cope i Elwood 2009). Sva navedena kretanja i spoznavanja utjecala su i ispreplela su se s mojim mislima koje su obrazložene u ovoj disertaciji. Čitajući brojne znanstvene radove ispreplela su

se pitanja načina na koji su karta i kartografija poimane kroz prošlost, kako je došlo do toga da se kartografija koristi kao tehnika za etnološku rekonstrukciju kulturne povijesti, kako dolazi do objektivizacije znanja kroz kartografiju, na koji način različite kulture mapiranja konstruiraju znanje te kako naše razumijevanje prostora utječe na razumijevanje što je znanje i na koji način spoznajemo.

Čvor „Kartografija, mapiranje i razumijevanje prostora“ prikazuje sjećanja na prethodno isprepletene odnose vezane uz kartografiju, koncepte prostora i mjesta, tehnologiju i prakse mapiranja. Prikazuje način na koji su karta i kartografija bile poimane kroz prošlost, i to od konvencionalne kartografije preko razvoja novih tehnologija (primjena GIS-a kao tehničkog sredstva u obradi, analizi, vizualizaciji i interpretaciji podataka, ali i skupa praksi za konstrukciju i reprezentaciju znanja) do mrežnog mapiranja putem Web 2. 0 i naposljetku prostorne antropologije mapiranja kultura. Promišljanje kartografije i razvoja karata isprepliće se linijama prostora kao lokacije kulture slijedom čega se prostor promišlja i kao pozicija konstrukcije znanja. Pri tome značajnu ulogu ima razvoj prometa i tehnologija koji su izmijenili naše razumijevanje i percepciju životnog okruženja, s obzirom na to da je ono u većoj mjeri posredovano linijama prometa, a ne doživljeno hodanjem. S tim u vezi osvrnut ću se i na mogućnosti primjene novih praksi mapiranja koje nam nove tehnologije omogućuju.

Tijekom 20. stoljeća, u skladu s dominantnim paradigmama, u etnologiji (kao i u drugim znanstvenim disciplinama) su prevladavale linije misli koje su težile egzaktnosti, neutralnosti i otkrivanju znanja. Slijedom toga se kartografija, koju se smatralo objektivnom istraživačkom tehnikom, primjenjivala u etnološkim europskim istraživanjima. Kroz čvor „Kontekstualno promišljanje uporabe kartografije u europskim etnološkim istraživanjima“ pokušat ću odgovoriti na pitanje: Kako je došlo do toga da se kartografija koristi kao tehnika za etnološku rekonstrukciju kulturne povijesti? (za koju je, kako Bratanić (1979b: 101) navodi, „jednostavno nezamjenjiva“)? Kako bih odgovorila na to ključno pitanje, pokušat ću istražiti slijedeće: Kako je došlo do uporabe kartografije u etnološkim istraživanjima? Na koji je način došlo do izradbe europskih etnoloških atlasa i krovnog projekta „Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja“ (EAE)? Kako je došlo do uporabe kartografije u Hrvatskoj i projekta „Etnološki atlas Jugoslavije“ (EAJ)? Istraživanja arhivskog gradiva u Hrvatskom državnom arhivu gdje se nalaze osobni fondovi Branimira Bratanića (HR-HDA-1010) i Milovana Gavazzija (HR-HDA-1029) utjecala su na moje razumijevanje povijesti hrvatske i europske etnološke kartografije i etnoloških atlasa. Pri tome su značajnu ulogu imali i radovi

švedskog etnologa Sigurda Erixona⁹ (1937, 2017) te hrvatskog etnologa Branimira Bratanića (1959, 1964, 1976, 1979a, 1979b, 1981), ali i brojni pregledni radovi o povijesti hrvatske i europske etnologije, etnološke kartografije te lingvističke geografije. Naime, s obzirom na to da je prvenstveno B. Bratanić, od svih hrvatskih etnologa, imao najviše utjecaja u projektima EAJ i EAE, smatrala sam važnim istražiti arhivsko gradivo njegovog fonda u HDA, i to u studenom 2016. godine. Tek prilikom dovršavanja disertacije u lipnju 2019. godine učinilo mi se korisnim da pregledam i arhivsko gradivo osobnog fonda M. Gavazzija. Upravo u fondu Gavazzija naišla sam na „Uvodne napomene uz upitnice i način sabiranja građe“ koje će mi se pokazati kao analitički relevantan temelj za problematiziranje provedenih istraživanja za EAJ koje preispitujem u poglavlju „Kritička refleksija kartografiranja gumna za EAJ primjenom GIS-a“. S obzirom na to da sam prvo u travnju 2015. godine istražila arhivsko gradivo za etnološki atlas u Arhivu Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Sveučilišta u Zagrebu pri čemu sam ukratko razgovarala s profesorom Odsjeka B. Đakovićem, postavljaju mi se sljedeća pitanja: Iz kojeg me razloga na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju nisu uputili na Uvodne napomene? Kako to da ni u znanstvenim člancima vezanim uz etnološku kartografiju nisu nigdje spomenute „Uvodne napomene“?¹⁰ Je li moguće da zaposlenici Odsjeka (pogotovo profesor Branko Đaković s kojim sam najviše komunicirala vezano uz etnološki atlas) nisu imali saznanja o postojanju tih napomena? Nadalje, smatram važnim istaknuti da je gradivo Milovana Gavazzija i Branimira Bratanića (kao i Artura Gavazzija, oca Milovana Gavazzija) u Hrvatskom državnom arhivu u nesređenom stanju pohranio Filozofski fakultet u Zagrebu u ožujku 2004. godine. Pri tome je arhivsko gradivo M. Gavazzija arhivistički sređeno i pohranjeno u 111 kutija, dok je arhivsko gradivo B. Bratanića do danas (2019.) nesređeno i pohranjeno u osam kutija. Stoga, upravo način na koji su arhivisti odlučili koje je gradivo sadržajno za Gavazzijev, odnosno Bratanićev fond te ih na temelju toga i arhivski sredili, utjecalo je i na moje istraživanje. Slijedom toga, pregledala sam cjelokupan Bratanićev fond i dvije kutije (kutija 26 i 100) iz Gavazzijevog fonda, a koje su imale veze s kartografijom.

Kritičkom refleksijom kartografiranja gumna za EAJ primjenom GIS-a preispitat ću tehniku stvaranja karata kao skupa praksi za konstrukciju i reprezentaciju znanja. Pokušat ću

⁹ Ovom se prilikom zahvaljujem norveškom etnologu Bjarnu Roganu koji mi je ustupio, meni nedostupne, članke autora Sigurda Erixona (1937).

¹⁰ Postojanje „Uvodnih napomena uz upitnice i način sabiranja građe“ pojavljuje se jedino u članku Vitomira Belaja (1980b) u kojem navodi pregled bibliografije i uredničkog rada B. Bratanića.

odgovoriti na jedno od glavnih istraživačkih pitanja: Na koji način dolazi do objektivizacije znanja kroz kartografiju? Pritom kartografiju, u skladu s trenutnim dominantnim znanstvenim paradigmama, ne smatram isključivo kao tehniku za rekonstrukciju kulturne povijesti, već kao proces konstrukcije karata, a kartu smatram kao vizualno sredstvo koje je nastalo procesom kartografije. Pri tome će se prakse konstrukcije karata propitati primjenom GIS-a kojeg sam upotrijebila kao skup praksi za kritičku refleksiju kartografije kao tehnike istraživanje. Kako je došlo do toga da je „gumno” predmet istraživanja? Od 2015. godine zaposlena sam kao stručna suradnica, odnosno asistent – doktorand na projektu „Općeslavenski lingvistički atlas (OLA) i Europski lingvistički atlas (ALE)“, a u okviru Projekta razvoja karijera mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti kojeg financira Hrvatska zaklada za znanost. S obzirom na to da je temeljna zadaća toga projekta interdisciplinarna kartografija, primjena GIS-a i etnojezični atlas te je ova doktorska disertacija nastala kao dio navedenoga projekta. Jedna od tema koje su se obrađivale za „Europski lingvistički atlas“ (ALE) je i naziv „gumno“. U okviru projekta istražena je i kartografirana etimologija naziva „gumno“ u europskim jezicima (Brozović Rončević i Pronk 2017). Ujedno, to je i tema o kojoj su prikupljeni podaci pomoću upitnica u okviru istraživanja za nekadašnji „Etnološki atlas Jugoslavije“ (EAJ). Ispunjene upitnice za EAJ su dio gradiva Arhiva Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Stoga sam temu 11. „vršenje i vijanje“ i temu 12. „mjesto za vršenje“ digitalizirala (fotografirala analogne upitnice), sistematizirala te izradila bazu podataka u Microsoft Excelu¹¹, a s ciljem problematiziranja praksi mapiranja, konstrukcije i uporabe karata s ukazivanjem na društvenu konstrukciju znanja. Pri tome sam koristila ispunjene upitnice za EAJ, ali i „Uvodne napomene uz upitnice i način sabiranja građe“ (1963). Ipak, upravo napomene za istraživače učinile su mi se analitički relevantne za problematiziranje provedenih istraživanja za EAJ, točnije za temu 12 koja je ujedno i moja istraživačka tema. Stoga ću pokušati odgovoriti na sljedeća pitanja: Kako su provedena istraživanja? Što se htjelo postići s upitnicama? Na koji su način ispunjene upitnice? Jesu li istraživači vidjeli pojave koje istražuju? Jesu li postojali kriteriji pri odabiru ispitanika? Koja je uloga kazivača u istraživanjima za etnološki atlas? Jesu li istraživači slijedili pravila napisana u Uvodnim napomenama i o čemu je to ovisilo? U

¹¹ Ovim putem zahvaljujem prof. Neveni Škrbić-Alempijević, prof. Branku Đakoviću, prof. Marijani Belaj i prof. Tihani Petrović-Leš na pomoći, dopuštenju za rad u Arhivu i digitalizaciji određene građe prikupljene upitnicama za Etnološki atlas Jugoslavije.

ovom čvoru će se navedena pitanja ispreplesti sa i prikazati način na koji kartografija konstruira, objektivizira i performira znanje.

S obzirom na to da ja polazim od premise da ljudi spoznaju svijet krećući se duž staza svojih putovanja, a ne preko površine svijeta, u posljednjem dijelu rada istraživanje se usmjerava na „forme življenog iskustva“ i prakse mapiranja, a kroz primjer istraživanja gumna u suvremenom hrvatskom kontekstu. Pri tome mi je polazište da odnosi između objekata nisu predodređeni (kao što to sugeriraju karte za etnološki atlas), već oni nastaju u trenutku ispreplitanja linija. Ne postoji znanje koje čeka da ga se otkrije, već se radije ono generira u vezanju mjesta, odnosno pletenju čvorova. Takvo znanje nije fiksno, već ovisi o našoj poziciji, o našim tragovima, nitima i prethodnim putovanjima te načinu na koji su ona isprepletana s drugim linijama. Pri tome želim ukazati na to kako se postojeći objekt življenim iskustvom putovanja hodanjem pojavljuje kao životna forma (Ingold 2015). Konkretnije, želim ukazati na to kako se gumno u isprepletenim odnosima može promatrati kao čvor. Čvor isprepletenih priča o gumnu kao mjestu za vršenje, mjestu okupljanja, mjestu sjećanja, mjestu izvedbe prakse „Fešte na gumnu“ i tako dalje. Stoga ću preispitati mogućnosti primjene novih praksi mapiranja u etnokartografskim istraživanjima na način da se ukaže na isprepletene odnose i življeno iskustvo. Smatram kako je življeno iskustvo putovanja hodanjem jedan od načina mapiranja i spoznavanja okružja u kojem živimo. Najbolji svakodnevni primjer koji mi potvrđuje navedeno, uz moje življeno iskustvo je i promatranje moje dvogodišnje kćeri. Jedan od boljih događaja koji mi se „urezao“ u pamćenje je razgovor sa mojom tada jednogodišnjom kćeri (točnije, razgovor se dogodio u travnju 2019. kada je imala godinu i nepuna tri mjeseca). Tada je bila u fazi konstantnog brbljanja i izgovaranja riječi na „svoj“ način. Slušajući njezine, meni nepoznate glasove i riječi i pokušavajući ju razumjeti, rekla sam joj: „Svakim danom sve više i više govoriš. Još kada bi se mogle sporazumjeti, kada bi našle zajednički jezik.“ (pritom se referirajući na jezik kao sposobnost sporazumijevanja). Ona mi je na to isplazila jezik (organ). Ona tek uči govor i izgovaranje riječi. Učeći nazive za određene dijelove tijela, naučila je što je jezik i gdje je smješten (organ u usnoj šupljini). Kada čuje riječ „jezik“ ona automatski i pokaže na njega te ga često isplazi izvan usne šupljine. Njezino trenutno življeno iskustvo poznaje jezik jedino u tom kontekstu i za nju (trenutno) ima samo to značenje – jezik kao organ, ali ne i jezik kao sredstvo sporazumijevanja.

2. Kartografija, mapiranje i razumijevanje prostora

2.1 Kontekstualizacija kartografije

Karte izrađuju, koriste i primjenjuju brojne znanstvene discipline, u raznolike svrhe za različite ciljeve istraživanja. Stoga ni ne postoji stabilna, cjelovita definicija karte koja bi mogla obuhvatiti sve ciljeve istraživanja, već njezino definiranje ovisi o poziciji istraživača, o kontekstu, primjeni, svrsi i ciljevima istraživanja, odnosno o isprepletenim odnosima. Jednoznačno definirati kartu značilo bi oduzeti joj mogućnost pojavljivanja duž njezinih linija. R. Kitchin i M. Dodge (2007) predlažu da se napravi pomak od ontologije prema ontogenezi te da se istraživanja usmjere na razvoj karata i kartografije, kako karta postaje kartom, a ne što je karta. Slijedom toga se otvaraju pitanja o isprepletenim odnosima koji su utjecali na njezin razvoj. Koji su se sve čvorovi vezali i odvezali duž njezinog rasta i kretanja? Neki od čvorova koji su se vezali i odvezali tijekom razvoja karata su karta kao objektivna stvarnost, karta kao društvena konstrukcija, karta kao skup praksi.

Prema P. Azócar Fernándezu i M. Buchroithneru (2014) navedeni čvorovi pojavljuju se u tri isprepletene odnosa, odnosno kako oni navode, tri dosadašnje prevladavajuće paradigme u kartografiji. To su znanstveno–empirijska, kritička i postreprezentacijska. U skladu sa svakom navedenom paradigmom, karta ima određeno značenje i funkciju. Pozitivisti i empiristi smatraju da je karta refleksija stvarnosti, odnosno da je karta ideološki neutralna te objektivna znanstvena reprezentacija stvarnosti. U početku su karte služile za komunikaciju rezultata istraživanja (često državnih institucija) s javnosti (Robinson i Petchenik 1976). U takvom modelu, zadatak kartografa bio je da na najbolji način – pomoću boja, simbola, mjerila i sl. – komunicira sa stečenim znanjem koji su korisnici pasivno trebali usvojiti (Pavlovskaya 2009). Karta se zamišljala kao sredstvo za otkrivanje i prenošenje znanja. Kroz povijest kartografije, korištenjem različitih simbola na kartama, konstruirani su i određeni konvencionalni znakovi i simboli (brojevi, slova, nazivi, točke, linije....) s pomoću kojih se prostor može kodirano reprezentirati. Ti znakovi i simboli¹² su kulturno prihvaćeni i kao takvi djeluju kao prirodni, a ustvari su društveno konstruirani.

Geografi takozvane kritičke kartografije (Wood i Fels 1986, Harley 1989, Monmonier 1991, Crampton 2001) među prvima su propitali objektivnost kartografskih prikaza.

¹² I sama karta može biti simbol određene države – država ucrtana na karti, označena linijama (granicama) koje je odvajaju od drugih država, obojana različitom bojom od okolnog prostora kako bi se od njega razlikovala te toponim koji joj je dodijeljen, na primjer, Republika Hrvatska – na taj način se proizvodi i prikazuje država, odnosno legitimizira se njezina postojanost (Wood 2012).

Promišljanje objektivnog prikaza životnog okruţja, odnosno Zemljine površine koju reprezentira karta započelo je osamdesetih godina 20. stoljeća, a povezano je ponajviše s prostornim obratom¹³. Do tada su kartografi bili poprilično nesvjesni i/ili su negirali činjenice koje karte stvaraju i što čine svijetu. Samo neka od pitanja na koja su usmjeravali svoja istraživanja su: Na koji način kartografija reprezentira prostor? Kako kartografija objektivizira znanje? Na koji način karta predstavlja kolekciju znanja? Upravo je B. Harley (1989) ukazao na potrebu za sagledavanje konteksta praksi mapiranja. Promatrajući karte iz kritičke perspektive, one nisu objektivne, već su društvene konstrukcije koje sadrţe raznolika značenja i reflektiraju odnose moći i znanja. S obzirom na to, karte su društvene konstrukcije koje proizvode moć i znanje jer ne samo da reprezentiraju svijet, već imaju sposobnost i da ga konstruiraju te da promoviraju određen način viđenja i gledanja. Na taj način karte konstruiraju svijet, odnosno znanje o svijetu čineći ga tako „prirodnim“ i samorazumljivim. Korisnici karata često se oslanjaju na karte kao na činjenice, odnosno podrazumijevaju da karte predstavljaju istinu. Pa ipak, karte same po sebi nemaju neko djelovanje ili značenje, već su one dio praksi za konstrukciju i reprezentaciju znanja (Kitchin, Perkins i Dodge 2009).

Postmodernistička promišljanja (Crampton 2009, 2010, Pickles 2004, Kitchin i Dodge 2007, Kitchin, Perkins i Dodge 2009) se nastavljaju na ona od kritičara. Oni smatraju kako su karte retorička sredstva i subjektivne su, odnosno kako značenje karte uvijek ovisi o kontekstu. One dobivaju značenje svojim korištenjem, a mogu se koristiti na različite načine (ovisno o korisniku karte) te stoga mogu biti interpretirane na raznolike načine od strane različitih ljudi unutar različitih konteksta. Svaka karta je nečije viđenje svijeta i kao takva karta poziva korisnika karte da interpretira svijet na način na koji ga kartograf vidi i prikazuje. Kartografska reprezentacija prostora ne prikazuje prostore koji postoje u stvarnosti, već ih činom reprezentiranja ustvari konstruira, odnosno performativno uspostavlja. Stoga kartu možemo promatrati kao performans (Schechner 2002). Svaka karta je model modela i kao takva ona performira određene interpretacije o svijetu. Koristeći različite kartografske projekcije, odnosno različite načine preslikavanja Zemljine sferne, geoidne površine na ravnu površinu, reprezentiramo i performiramo raznoliko viđenje svijeta. Iako postoji mnogo kartografskih projekcija za izradbu karata (koje se razlikuju prema vrsti deformacije prikazanog područja), jedna je projekcija dominantna u današnjem svijetu. To je transverzalna

¹³ Promišljajući skup isprepletenih pet obrata u znanosti (prostorni, pragmatični, lingvistički, etički, digitalni), J. Lévy (2015) dolazi i do propitivanja karata te pojavljivanja ideje kartografskog obrata.

Mercatorova projekcija koja je izabrana kao dominantna kartografska projekcija u kojoj su većinski izrađene karte svijeta te pomorske karte (njezina je deformacija u tome da prikazuje veći obujam viših geografskih širina, a manji obujam nižih geografskih širina). S druge strane, karte u, na primjer, Hobo-Dyer projekciji smatramo „neprirodnim“ te različitim od karata u Mercatorovoj projekciji (Slika 1 i slika 2). To je ono kada kažemo da je karta performans. Ona uspostavlja način na koji mi poznamo svijet, čineći sve druge projekcije kao „neprirodne“, nepoznate. Kada promatrač gleda i interpretira kartu svijeta, on ne vidi samo brojne gradove, države, mora, jezera i slično, već je on inkorporiran u mrežu isprepletenih odnosa, odnosno u proces stvaranja prepoznatljive slike svijeta. Upravo usmjerenost na proces konstrukcije karata, na priče o njihovom razvoju i uporabi je u središtu postprezentacijske kartografije (Azócar Fernández i Buchroithner 2014). Važno je naglasiti kako ovakva mjerenja i modeliranja Zemljine površine ovise o kulturnim pretpostavkama. Iako su ona dominantna u većem dijelu zapadnog svijeta, ne prihvaćaju ili ne koriste sva društva propise Euklidske geometrije i Boolean logike¹⁴. Hegemonijsko prikazivanje svijeta na ovaj način (koristeći orijentaciju sjevera na gornjem dijelu karte, Mercatorova projekcija, tumač, mjerilo) je gotovo isključilo mogućnost alternativnog pogleda na svijet. Na tom principu počiva i geografski informacijski sustav (GIS) o kojem će se u poglavlju 2. 3 opširnije tumačiti.

U iduća dva potpoglavlja ću kroz kontekstualni prikaz razvoja karata, ukazati na razliku između mapiranja i kartografije, a koja se temelji na različitim načinima razumijevanja prostora i životnog okružja. Spomenuti prikaz je skup linija koje su se ispreplele u čvoriće reprezentacije, performativnosti, znanja i moći, razvoja tehnologije i povezanosti s promišljanjima prostora i mjesta kao analitičkih koncepata u etnologiji i kulturnoj antropologiji.

¹⁴ Digitalno je često ono što se može svesti na binarno 0 – 1. Tri temeljne operacije Boolean logike su: ne (*not*), ili (*or*) te i (*and*) (Albrecht 2007: 40).

Slika 1. Karta svijeta u Mercatorovoj projekciji

Izvor: <https://finesetinitiaheadlines.wordpress.com/2015/12/17/the-mercator-map-projection-is-racist-gives-too-much-emphasis-to-white-countries/> (10. 4. 2019)

Slika 2. Karta svijeta u Hobo-Dyer projekciji

Izvor: <http://www.transpacificproject.com/wp-content/uploads/2011/06/SouthUpMapr.jpg> (10. 4. 2019.)

2. 1. 1 Od *tabule* i *mappe* do karte

Promišljanjem karata kroz prošlost, kroz njihovu društvenu i kulturnu potrebu i uporabu – od antičkih i srednjovjekovnih, preko modernih do suvremenih karata (de Certeau 1984: 120, Engel 2018) – možemo promatrati kako je karta kao nusproizvod pripovijedanja priča, logikom inverzije¹⁵ postala karta kao umanjeni prikaz Zemljine površine, te kodirana reprezentacija geografske stvarnosti (URL 1). Tijekom antike i srednjega vijeka izraditi kartu značilo je kretati se, spoznavati kretanjem, a spoznaje koje su se pojavljivale duž staza putovanja prepričavale su se na *tabulama* i *mappama*¹⁶ (Lapaine 2002). Stoga su antičke i srednjovjekovne karte bile iscrtane raznim figurama, odnosima ljudi i mjesta, brodovima, zvijerima, vjetrovima i drugim oblicima predstavljajući fragmente priča koji su se pojavljivali duž kretanja stazama putovanja. Kako navodi de Certeau (1984: 120), crtanje karata je povezalno prostorne prakse. Sve do kraja 15. stoljeća izrađivale su se manuskriptne karte na kojima su bile iscrtane rute i putanje. Takve karte, u usporedbi s današnjim klasičnim kartama, smatrane su „umjetničkim“ upravo zbog svih reprezentiranih fragmenata priča temeljenih na življenom iskustvu.

S izumom tiskarskog stroja u 15. stoljeću (J. Gutenberg), proširivanjem geografskih spoznaja o „Novom svijetu“ (tzv. velika geografska otkrića¹⁷, putovanja, kolonizacije) dolazi do potrebe za preciznijim mjerenjima Zemljine površine i razvoja kartografije. Kartografija se razvijala kao disciplina unutar prirodnih i tehničkih znanosti (matematike, fizike, kasnije geografije, geodezije) s težnjom u preciznosti, objektivnosti, mjerljivosti, sveobuhvatnosti stvarnosti koja nas okružuje. Ona se temelji na premisi da se stvarnost, odnosno životno

¹⁵ T. Ingold (2011) upotrebljava pojam „inverzija“ za manipulaciju, odnosno izvrtnje životnog okružja u svijet koji je građen od unutrašnjosti i vanjštine. U takvom svijetu linije duž kojih se živi život, linije rasta i kretanja su pretvorene u točke. Mreža isprepletenih linija postaje mreža povezanih točaka. Tako pretvoren svijet je svijet koji ima svoju vanjstinu i unutrašnjost. To je svijet točaka unutar kojih se živi život, a ne svijet linija duž kojih se živi život. Takav izvnuti svijet je svijet koji pretvara mrežu isprepletenih linija u mrežu povezanosti između točaka. To znači da se usmjeravamo na povezanosti između elemenata, a „(...) uspostavljanje odnosa između elemenata nužno zahtjeva da svaki element bude okrenut prema sebi“ (Ingold 2011: 70), odnosno da ima svoju unutrašnjost. U takvom svijetu ljudi koji su izvorno otvoreni svijetu logikom inverzije su zatvoreni u sebe (Ingold 2011: 68). Kako navodi Ingold, ista inverzija pretvara stanovanje u okupaciju, kretanje kroz u kretanje preko, medij u površinu itd. (Ingold 2011: 74). Ista inverzija dovela je do ideje da je mjesto dio prostora te da se življeno iskustvo putovanja hodanjem pretvara u promet, odnosno da linije duž kojih se živi život postaju točke unutar kojih se živi život, pri čemu su posredstvom prometa percepcija i djelovanje odvojive aktivnosti.

¹⁶ Kako navodi M. Lapaine (2002), u Rimskom Carstvu kartografski prikazi su se nazivali *tabule*, a u srednjem vijeku *mappe*, dok se primjena riječi karta za kartografski prikaz koristi tek od doba renesanse.

¹⁷ S obzirom na to da su u geografskim istraživanjima i putovanjima sudjelovali Europljani (uglavnom portugalski i španjolski pomorski istraživači, a u doba velikih geografskih otkrića Portugal i Španjolska bile su među vodećim pomorskim silama na svijetu), u većini slučajeva nastale karte su „eurocentrične“.

okružje može modelirati na način da komunicira prostornim informacijama. Ujedno, na taj način svijet je zamišljen kao pozornica preko koje se mi krećemo te izvan i iznad koje se pozicioniramo u našoj percepciji. Dotadašnje „umjetničke“ karte u kojima su bila zabilježena sjećanja postaju „znanstvene“ karte koje su kolonizirale prostor, koje su ga stvorile mjerljivim i spremnim za analize i reprezentacije. Prema B. Harleyu (1989), umjetnost je postupno „skidana“ s karata. To znači da se uklanjanjem svih tragova praksi koje su dovele do postajanja karte, odbacuju sva življena iskustva i sve što evocira iskustvo mjesta ili kretanja (Ingold 2000). Točnije, dolazi do razdvajanja izradbe karte i tjelesnog kretanja svijetom (de Certeau 1984). Zadatak kartografa postaje prikupljanje informacija i njihova reprezentacija u sveobuhvatni kartografski prikaz. U ovom razvoju karata leži i promjena u načinu spoznavanja svijeta. Način na koji razumijevamo prostor isprepleten je s razvojem prometa i tehnologije. Ono je promijenjeno i intenzivirano razvojem prometa i tehnologije, od linearnog u vertikalno spoznavanje, od življenog iskustva hodanjem u premještanje s jednog na drugo mjesto.

Razvoj geoprostornih i drugih informacijskih sustava poput geografskog informacijskog sustava (GIS-a), globalnog položajnog sustava (GPS), daljinskih istraživanja i brojnih alata isprepliće se s razvojem karata i veže čvorove novih praksi (Web 2.0 prakse) koje izrastaju iz tih isprepletenih odnosa. GIS, čiji je temeljni princip povezanosti objekata matematička topologija u geometrijskom prostoru, omogućuje različite kvantitativne analize poput izračuna brzine, točnosti, udaljenosti, preciznosti, usporedbe, upita, kvantifikacija, interpolacija, digitalni model reljef, prostornih autokorelacija između predodređenih objekata u prostoru. Na primjer, u softveru GIS odredimo dvije točke u (apsolutnom) prostoru između kojih želimo izračunati udaljenost, i „moć“ softvera odradi zadatak, u ovom slučaju izračun udaljenosti. Pod „moći“ softvera podrazumijeva se njegova pozadina, način na koji je on stvoren i iz koje pozicije, njegovi algoritmi i sve ono što je integrirano u softver. To je dio koji se uzima kao zdravo-za-gotovo pozadina (automatska proizvodnja prostora) o čemu su pisali N. Thrift i S. French (2002). S druge strane, brojni besplatni, mrežno dostupni programi i aplikacije koje omogućuju brzo i automatsko generiranje karata pružaju mogućnost korisnicima da u kratkom roku i bez imalo tehničkog znanja o funkcioniranju softvera izrađuju karte i mapiraju svoje interese. Sve navedeno dovodi do tzv. demokratizacije kartografije, ali i do automatizacije i proizvodnje algoritamskog prostora.

Nadalje, reprezentacija objekata u GIS-u se odvija pomoću geometrijskih oblika (točka, linija, poligon i pikseli). Takvi oblici omogućuju klasifikaciju fenomena poput vode, reljefa, morfologije tla, vegetacije, infrastrukture, demografskih oblika, radije nego kategorije poput spola, etniciteta, klase i slično (Warf i Sui 2010). U većini slučajeva primjene GIS-a u istraživanju počiva se na njegovoj „moći“ da odgovori na pitanja i riješi probleme (npr. predviđanje poplava, gdje je najbolja pozicija za trgovinu, školu i sl. u određenoj prostorno-vremenskoj udaljenosti).

2. 1. 2 Kako je karta postala kartom?

Što je kartografija, a što je mapiranje, odnosno što se pod tim terminima podrazumijeva? Kao i brojne druge prostorne terminologije u posljednjih tridesetak godina (npr. kartografija, regija, prostor, mjesto, teritorij, lokacija i sl.) i termin „mapiranje“ odnosi se više metaforički na izradbu karata nego na konkretno stvaranje karata s konačnim proizvodom. Kao što navodi L. Roberts (2012), prema potrazi na *Google Scholaru* u okviru društvenih i humanističkih znanosti, pojavljuje se više od 40 000 radova s riječi „mapiranje“ u naslovu. Prema mojoj nedavnoj potrazi (2019) pojavljuje se više od 61 000 radova s riječi „mapiranje“ u naslovu. „Očito je riječ o mnogo 'mapiranja'“ (Roberts 2012: 11). Ovom prigodom ne bih detaljnije ulazila u navedenu problematiku, već bih pokušala sažeto razložiti razliku mapiranja i kartografije onako kako ju ja shvaćam, potaknuta razmišljanjima T. Ingolda (2000). Razlika mapiranja i kartografije (procesa konstrukcije karata) prema Ingoldu (2000: 219-242) je u različitom razumijevanju postajanja i spoznavanja svijeta. Ukratko, mapiranje je performativna gesta, prostorna praksa, dok je kartografija inskriptivna praksa. Razlika mapiranja i kartografije je u trenutku kada karte prestaju nastajati kao nusproizvodi pripovijedanja priča, već se stvaraju kao gotovi proizvodi prostornih reprezentacija (Ingold 2000: 234).

Kao što sam u uvodnom poglavlju već naglasila, karte kao prostorne reprezentacije prethode našem djelovanju pri čemu se takve karte ne razvijaju niti rastu, već su one napravljene. Na pretpostavci da je struktura svijeta fiksna bez obzira na kretanje njezinih stanovnika zasniva se „kartografska iluzija“, kako ju naziva Ingold (2000: 234). To je iluzija da oblik karte nastaje kao izravna transkripcija izgleda svijeta. Za transkripciju stvarnosti kartografi ne moraju nužno putovati, odnosno imati življeno iskustvo putovanja hodanjem da

bi izradili kartu. Drugim riječima, životno okružje se može modelirati iz udobnosti svoga doma, kauča, ureda i slično.

S druge strane, mapiranje je proces percipiranja životnog okružja kao prepričavanje prošlih putovanja. Jedan od načina mapiranja je i življeno iskustvo putovanja hodanjem (slijeđenjem naših tragova ili tragova naših predaka). To putovanje od mjesta do mjesta, slijeđenjem tragova, je sjećanje na put. Kako navodi Ingold (2000: 232), „Svako življeno iskustvo putovanja hodanjem je mapiranje (retrospektivno pripovijedanje), ali nije svako mapiranje življeno iskustvo putovanja hodanjem.“ Drugim riječima, okružje u kojem se odvija život se doživljava življenim iskustvom putovanja hodanjem ili slušanjem priča, a priče su identificirane življenim iskustvom putovanja hodanjem. U tom smislu, hodanje je temelj društvenosti. Dok se krećemo (linearno) mi percipiramo i spoznajemo. Prilikom kretanja¹⁸, naši tragovi se isprepliću s tragovima drugih stanovnika i nastavljaju se dalje kretati i rasti. Tamo gdje se linije isprepliću vežu se čvorovi u kojima se generira znanje. Kako se znanje generira? Prepričavanjem. Stoga bi mapiranje značilo prepričavanje (do)življenih iskustva putovanja (priče), a pomoću linija (koje se sastoje od tragova i niti) življeno iskustvo se može uprizoriti na primjer, na papiru, kao ručna karta (skica). U takvom načinu spoznavanja karte nastaju duž linija našeg kretanja, a ne prethode svojoj upotrebi. One nastaju kao nenamjerni nusproizvodi pripovijedanja priča, kao tragovi gesta, a nisu krajnji ciljevi mapiranja. Takve karte nastaju „na licu mjesta unutar određenog dijaloškog ili pripovjedačkog konteksta, i bez ikakve namjere za njihovim očuvanjem ili uporabom izvan tog konteksta.“ (Ingold 2000: 233).

Kartografija je proces stvaranja karata gdje je karta shvaćena kao umanjeni prikaz Zemljine površine. Tako je razvijena u kontekstu geografije i geodezije u 16. i 17. stoljeću te se kasnije razvijala za potrebe geodetskih izmjera, katastarskih planova i navigacije. Karta je apstraktna predodžba. Ona je model modela Zemljine površine. Karte se stvaraju pod pretpostavkom da je Zemlja geoidnog oblika. Geoid je nepravilnog oblika koji je konstantno u nastajanju i oblikovanju te svaki dan mijenja svoju površinu. Ukratko, Zemlja je vrlo kompleksna i promjenjiva da bi se mogla objektivno izmjeriti i izračunati. Upravo razvoj prometa s jedne strane, i razvoj nacionalnih država s druge strane, doveo je do izrazite potrebe

¹⁸ U uvodu sam istaknula svoje teorijsko polazište i korištenje metafore linije. Stoga u ovom primjeru, kao i brojnim drugim primjerima u radu, kada govorim o kretanju i rastu, govorim o linijskom, odnosno linearnom kretanju duž staza putovanja.

za ujednačenim mjerenjem Zemljine površine (ponajprije važnost u određivanju zrakoplovnih, pomorskih, željezničkih, autobusnih i ostalih ruta; izradba katastarskih planova). Stoga, poradi ujednačenih izračuna i mjerenja (kako bi mogli mjeriti Zemljinu površinu), a koja su potrebna u brojim svakodnevnim aktivnostima i znanstvenim disciplinama, kompleksni je svijet (kompleksna Zemljina površina) zamišljen i pojednostavljen s matematičkim modelom elipsoidom. Ipak, površina elipsoida nikada nije ista kao Zemljina površina. Takav model podrazumijeva postojanost objekata u prostoru elipsoida, pri čemu je prostor shvaćen kao apsolutan i homogen (o tome će biti kasnije riječi).

Zamišljeni model Zemljine površine je elipsoid. Elipsoid je ploha koja se sastoji od tri glavne simetrične osi. Na taj je način Zemlja kao geoid pojednostavljena, to jest modelirana kao ravna površina. Prilikom reprezentacije Zemlje u nastajanju (Zemlja kao geoid) u Zemlju kao ravnu površinu (Zemlja kao elipsoid) koristi se metoda kartografske projekcije. To je način preslikavanja Zemlje kao geoida na ravnu plohu (elipsoid). Primjenjujući tu metodu pokušavaju se smanjiti deformacije koje nastaju prilikom preslikavanja na ravnu plohu. Nakon što se odabrao model (elipsoid) koji će reprezentirati Zemljinu površinu i omogućiti njezina mjerenja, on ustvari omogućuje poimanje svijeta kao praznog prostora, kao površine koja je spremna za okupaciju kako to slikovito navodi Ingold (2011). U tom modelu, ljudi i objekti su locirani u prostoru, u odnosu na odabrani koordinatni sustav (u većem dijelu Zapadnog svijeta to je Kartezijanski koordinatni sustav, a kartografska projekcija je UTM – univerzalni transversalni Mercator, geodetski datum WGS 84). Taj proces određivanja lokacije pomoću koordinata naziva se georeferenciranje. Objektima u elipsoidu (odnosno Kartezijanskom koordinatnom sustavu) je određena georeferenca tj. lokacija u dvije dimenzije (geografska širina i geografska dužina), a u višedimenzionalnim reprezentacijama objektima se pridaje treća dimenzija (visina) i četvrta dimenzija (vrijeme). Ovo je jedna dvostruka inverzija, gdje je svijet u nastajanju zamijenjen sa svijetom kao površinom; svijet koji se pojavljuje sa svijetom koji postoji; svijet koji se percipira sa svijetom koji je zamišljen, modeliran. Prema takvom modelu, prostor je mjerljiv i objektivan i prema njemu se sve i svi mogu locirati, a razvojem tehnologije u 21. stoljeću pitanje lociranja (ljudi, pošiljaka, trgovine, raznih institucija itd.) postaje od izuzetne važnosti.

Već smo spomenuli da je razvoj nacionalnih država i razvoj prometa doveo do potreba za geodetskim izmjerama, izradbom katastarskih planova i karata za navigaciju. Također, karte su bile važno sredstvo prilikom legitimiziranja nacionalnih država. Naime, krajem 18. i

početkom 19. stoljeća uslijed brojnih nacionalnih pokreta u Europi dolazi i do nastanka novih nacionalnih država. U utvrđivanju nacionalnih granica važnu ulogu imale su prakse konstrukcije karata. Iako su granice samo generalizirane linije ucrtane na karti, koje nemaju svoju materijalnu podlogu u tlu, one imaju veliku moć i kontrolu. One prividno razdvajaju teritorije i kontroliraju kretanje ljudi i dobara, međutim, one i ograđuju, izoliraju mjesta koja nisu fiksna u prostoru. Također, granice i „(...) legitimiziraju političku podjelu teritorija kojeg kontroliraju“ (Blacksell 2006: 27). Važno je istaknuti kako su karte bile proizvodi „povlaštenih“ znanja, odnosno karte su se donedavno, gotovo isključivo izrađivale unutar državnih institucija koje su imale monopol nad prostornim informacijama. Konkretno, za primjer Hrvatske, prve karte su se izrađivale za vrijeme katastarskih izmjera, a koje su bile preduvjet za uspostavu poreznog sustava na zemljište. Početkom 19. stoljeća Austro-Ugarska, u čijem je sastavu bila Hrvatska, uvodila je sustav oporezivanja prihoda od poljoprivrede. Tada se na području Austro-Ugarske, pa tako i Hrvatske provodila katastarska izmjera (Franciskanski katastar) (Roić i Paar 2018). U doba dok je Republika Hrvatska bila u sastavu Jugoslavije izradbu topografskih karata provodio je Vojnogeografski Institut u Beogradu (1947–1967) te su se karte uglavnom smatrale „povjerljivima“ i bile su uglavnom nedostupne široj javnosti, a u samostalnoj RH izradbu karata i digitalnog katastra izrađuje i uređuje Državna geodetska uprava. Pri tome su brojni podatci javno dostupni putem službenih mrežnih stranica Državne geodetske uprave (poput katastarskih i zemljišnoknjižnih podataka), dok su digitalne orto-foto karte, razne baze podataka i drugi tekstualni i grafički podatci dostupni uz ispunjavanje zahtjeva za pristup podacima i novčanu nadoplatu.

Konstrukcijom i upotrebom karata legitimizira i legalizira se moć države na karti, to jest njezina teritorijalnost. Stoga se državu smatra legalnim, fiktivnim subjektom koji ima moć nad ljudima koji žive unutar njezinih granica (Pinder 2003). Karta potvrđuje postojanost države i nacije koja u njoj živi, poistovjećujući stanovnike države s državom i time potvrđuje postojanost znanja i činjenica, odnosno performira državu i njezin teritorij¹⁹(Roberts 2012). Ipak, M. Edney (2009) navodi drugačije viđenje primjene karte. On smatra kako politička uporaba karata ne ovisi o obliku karte navodeći kako ne postoji nacionalna karta, već

¹⁹ U doba nastanka etnološke kartografije, Hrvatska je bila u sastavu SFR Jugoslavije. Jugoslavija je bila višenacionalna federalna država, a jedna od poveznica združenih naroda bilo je slavenstvo (Leček i Petrović Leš 2011: 156). Upravo kroz etnološku kartografiju, koja je za cilj imala traženje slavenkog podrijetla istraživanih kulturnih pojava i fenomena, taj pretpostavljeni zajednički interes – slavenstvo – se na etnološkim kartama mogao prikazati i na taj način legitimizirati samu postojanost države SFR Jugoslavije i njezinu ideju o „jedinstvenoj jugoslavenskoj naciji“, što je bilo važno nakon Drugog svjetskog rata kada je nastala SFRJ.

nacionalna praksa mapiranja. Danas, uslijed globalizacije i migracija, nacionalne su granice porozne, ne samo za ljude, već i za informacije, ideje, proizvodnju i komunikaciju. Više se ne reprezentiraju isključivo teritoriji već odnosi koji su konstantno u nastajanju. Nove karte bi trebale sadržavati „mrežu odnosa“ (*network of relationship*) (Schecher 2002: 44), odnosno kako Ingold (2015) navodi „mrežu isprepletenih linija“ (*meshwork od interwoven lines*).

2. 2 Promišljanje koncepata prostora i mjesta u etnološkim i kulturno-antropološkim istraživanjima

U ovom ću poglavlju sažeto prikazati²⁰ dosadašnja ključna istraživanja o prostoru i mjestu koja će ukazati na promišljanja prostora i mjesta u etnološkim i kulturno-antropološkim istraživanjima. Prilikom konceptualizacije prostora nije toliko bitno definirati što je prostor, već postavljati pitanja koja potiču promišljanje samog koncepta, odnosno kako je prostor postao prostorom. U suvremenim istraživanjima često se termini prostor, kao i mapiranje, upotrebljavaju više metaforički nego geografski. U istraživanjima se spominju društveni, simbolički, fizički, digitalni, osobni, liminalni, podatkovni, algoritamski prostor i slično, ukazujući na činjenicu da se prostor više ne promatra isključivo fizičko, kao lokacija, kao pozornica ljudskih aktivnosti.

Sedamdesetih i osamdesetih godina 20. stoljeća započinje se s promišljanjem prostora kao analitičke kategorije (prostorni obrat) u brojnim znanstvenim disciplinama. Ono je, potaknuto lingvističkim obratom, započelo u kulturnoj geografiji (H. Lefebvre, E. Soja, D. Massey, G. Rose) i filozofiji (M. Foucault, E. Casey, M. Heidegger), a njihovi radovi utjecali su na humanističke i društvene znanosti (Warf i Arias 2009). Kao dotadašnja usmjerenost na vrijeme, shvatilo se da je i prostor važna dimenzija istraživanja. M. Foucault (1984) smatra kako mi ne živimo u apsolutnom prostoru, u praznini unutar koje raspoređujemo ljude i stvari. Svijet koji nastanjujemo nije homogen, već je heterogen, a sastoji se od niza linija koje se isprepliću i prilikom njihovog ispreplitanja stvaraju se brojna mjesta, odnosi. Na prostor se počinje gledati kao na društvenu konstrukciju, kao proces. H. Lefebvre (1991) je prostor promatrao kroz reprezentaciju, pritom zanemarujući iskustvo, osjećaje i afekte, koji su temeljni dio ne-representacijske teorije (Thrift 2008). Kako N. Thrift navodi, navedena teorija

²⁰ Namjera mi nije prikazati cjeloviti i sveobuhvatan pregled istraživanja o prostoru i mjestu u etnologiji i antropologiji jer je to nemoguće. Svjesna sam da mnoge autore nisam spomenula, ali to ne umanjuje njihovu vrijednost. Smatrala sam važnim napomenuti radove onih autora koji su me nadahnuli, naveli na promišljanja, kritičko sagledavanje navedenih koncepata itd.

nije protiv reprezentacije, već radije da je reprezentacija performativna, odnosno da ona kroz djelovanje postiže efekte.

U etnologiji i kulturnoj antropologiji promišljanje prostora²¹, odnosno propitivanje metodoloških temelja javlja se s propitivanjem prostorno ograničenog poimanja kulture te etnološkog i kulturno-antropološkog „terena“. Usljed migracija, pojave interneta i elektronskih medija te razvoja brojnih (geoprostornih) tehnologija isprepliću se promišljanja kulture koja nisu više strogo ukorijenjena u prostoru, odnosno premisa im nije sjedilaštvo (Appadurai 1996). Kako navodi A. Appadurai (1996), ti su procesi doveli do deteritorijalizacije kultura, a pri tim promišljanjima veliku ulogu u kontekstu razumijevanja prostorne udaljenosti imao je i razvoj prometa i tehnologija (računala). Poimanje kulture kao ograničene, statične cjeline propitali su među prvima J. Clifford i G. Marcus (1986). Kultura se promišljala kao teritorijalizirana, lokalizirana, ukorijenjena u prostoru, i na taj se način i svijet implicitno kartografirao (Gupta i Ferguson 1997b). U kontekstu američkih kulturno-antropoloških istraživanja, to je impliciralo ideju o terenu u dalekim, egzotičnim zemljama. U kontekstu hrvatske etnologije, predmet etnološkog istraživanja (tradicionalna kultura) bio je smješten na selu gdje nije došao utjecaj modernog, to jest utjecaj grada. Upravo takvo poimanje predmeta istraživanja poteže pitanja o mjestima na kojima etnolozi provode svoja istraživanja (Gupta i Ferguson 1997a, 1997b, Coleman i Collins 2006). A. Gupta i J. Ferguson (1997a) promišljaju prostornu dimenziju „terena“ kao fizičko ograničenog mjesta te načina na koji je ideja „terena“ povijesno konstruirana i konstituirana u antropologiji. Ideju lokaliteta konstruirali su antropolozi koji su „odlazili na teren“, „bili na terenu“, ostavljali jedan svijet i vratili se doma s terena. U tadašnjem kontekstu na teren i terensko istraživanje se poimalo kao prostorno ograničeno (odvojeno od doma, smješteno izvan urbanog), ukorijenjeno, fiksno, lokalizirano. Promišljanjem prostora kao društvene konstrukcije, koncept terena kao mjesto između dvije točke (između ovdje i tamo) je doveden u pitanje. Pri tome se nije samo promišljalo fizičko mjesto istraživanja već i pozicija iz koje se istražuje i iz koje se piše, politika lokacije (Clifford i Marcus 1986). Tako pitanje prostora postaje pitanje pozicioniranja, konstrukcije znanja. Uz to, promišljaju se i istraživanja lokalnosti (lokalnost

²¹ Evolucionisti su prostor shvaćali kao glavni faktor u određivanju razlika u nivou kulturnog razvoja, a difuzionisti kao glavni faktor u difuziji kultura. Smatrali su kako geografski uvjeti određuju ljudska ponašanja i kulture (kulturni areali). S druge strane, kulturni geograf Carl Sauer zastupao je drugačije razmišljanje. Smatrao je kako geografski uvjeti nemaju određujući faktor u oblikovanju kultura, već da i kulture imaju utjecaj na prostore – stvaranjem kulturnih krajolika – a kulturno se ponašanje pokušavalo objasniti kao rezultat prirodnih ograničenja (kulturni areali) (Hirsch i O'Hanlon 1995, Czepezyński 2008).

kao struktura osjećaja) i istraživanja u jednom lokalitetu (Appadurai 1996). Također, teren ne mora biti ni fizičko mjesto, nego vremensko razdoblje, događaj ili virtualni fenomen (Hine 2004).

Propitivanjem ideje terena u etnološkim i kulturno-antropološkim istraživanjima promislila se ideja o statičnim, lokaliziranim, prostorno odvojenim kulturama (Gupta i Ferguson 1997a). Kultura je proces, ljudska konstrukcija, a ne objekt. Kultura nije statična te nije vezana za određen prostor. Ne bi trebali pretpostavljati neke predodređene odnose između društva, kulture i prostora, niti pretpostavljati da je prostor lokacija kulture, već je potrebno promišljati prostor kao analitičku kategoriju u proizvodnji znanja. Slijedom toga postavlja se pitanje: Što je s društvenim i kulturnim procesima koji nisu lokalizirani prostorno? Je li moguće prikazati heterogene procese na karti? Kulturne razlike nisu lokalizirane (kulturno nije nužno vezano uz neposredan fizički prostor), već se naglašava i ističe heterogenost, multilokalnost i multivokalnost (Rodman 1992, Marcus 1995). Ljudi su mobilni, a određen prostor ne stvara preduvjete za razvoj određene kulture (Gupta i Ferguson 1992). U časopisu „Cultural Anthropology“ objavljen je tematski broj „mjesto i glas u antropološkoj teoriji.“. Od tada (1988. godina) je porast znanstvenih radova koji se bave propitivanjem prostora i mjesta u kulturno-antropološkim istraživanjima (Appadurai 1996, Aldenderfer i Maschner 1996, Casey 1996, Coleman i Collins 2006, Feld i Baso 1996, Gupta i Ferguson 1992, 1997a, 1997b, Hirsch i O'Hanlon 1995, Low i Lawrence-Zuniga 2003, Low 2017, Malkki 1992 itd.). U zbornicima S. Feld i K. Baso (1996) istražuju „osjećaj mjesta“ (*sense of place*), M. Aldenderfer i H. Mascher (1996) povezanost GIS-a, prostora i antropoloških istraživanja, S. Low i D. Lawrence-Zúñiga (2003) navode šest teorijskih pristupa prostoru i njihovih primjera. S. Low (2017) se osvrće na pitanja poput načina na koji su prostor i mjesto zamišljeni, izgrađeni i stvoreni te na koji su način kulture oprostorene. U posljednjih dvadesetak godina razvojem tehnologija i društvenih medija etnološka se istraživanja usmjeravaju na transnacionalne prakse i veze te stvaranje transnacionalnih prostora u kojima ljudi doživljavaju i žive u više mjesta simultano (Hannerz 1996, Povranović Frykman 2004). Ideju multilokalne etnografije prikazao je G. Marcus (1995) osvrćući se na istraživanje ideja, simbola, praksi, zajednica, sjećanja koja postoje u prostoru i oblikuju se iznad određenih lokalnih mjesta. On multilokalnu etnografiju vidi kao istraživanje ljudi, stvari, metafora, naracija, biografija kroz različite prostore u različitim kontekstima. Naravno, prostor se ne odnosi isključivo na fizičko mjesto, već i na virtualne i druge prostore (npr. akademski).

Stoga se multilokalna etnografija često koristi u istraživanju transnacionalnih procesa, migranta i ideja koje se protežu na više lokacija.

Kao jedan od brojnih pristupa u antropologiji prostora i mjesta je fenomenološki pristup kojim pristupam u ovom radu. Tim se pristupom prostor promišlja kao društveni i politički konstrukt čije postojanje nije fiksno, zadano i ograničeno, već je uvijek u nastajanju. Pri tome se na gradnju znanja više ne gleda kao na pasivan proces već kao praksu, a naglasak se stavlja na društvene prakse te iskustvene, emotivne i afektivne dimenzije. Kroz razne dimenzije ljudi „(...) življenim iskustvom transformiraju²² prostor (fizički, izgrađen, zadan, materijalan) u mjesta (simbolička, identitetna)“ (Gulin Zrnić 2006: 75-76). Stoga su u središtu istraživanja procesi stvaranja mjesta, a ne lokaliteti kao takvi. Prema D. Massey (1995) mjesto nije ograničeno, već ono uvijek postoji u prostoru i vremenu. Ono nije omeđeno, već je sjecište tokova i ruta. Kako navodi M. de Certeau (1984), prostorne i narativne prakse poput hodanja i pričanja su oblici poimanja, stvaranja iskustva. Stoga se značenja mjesta uvijek grade, odnosno življenim iskustvom se dovode u postojanje. Upravo su mjesta čvorovi koji su nastali ispreplitanjem brojnih linija (Ingold 2015), a fenomenološki pristup pruža alate za odgovor na pitanja poput: Kako fizički prostor postaje kulturnoznačenjsko mjesto? Koji su procesi stvaranja mjesta? Koja je razlika prostora i mjesta?

E. Casey (1996) promatra mjesto kao temelj ljudske percepcije i smatra kako ono uključuje prostor, odnosno prostor je određen i izveden iz mjesta. Prema Caseyu (1996), mjesto nije fizički prostor, već je mjesto događaj koji je jedinstven i neponovljiv, odnosno kako navodi „biti u mjestu je biti u poziciji percipirati“ (Casey 1996: 18). Stoga znanje o mjestu nije nakon percepcije već je sastavni dio percepcije. S obzirom na to da je naše postojanje vezano uz percepciju (odnosno mi nismo nikada bez percepcije), a mjesto je sastavni dio percepcije, iz toga slijedi da je naše iskustvo uvijek utjelovljeno.

Za M. de Certeaua (1984), prostor je „prohodno mjesto“. U poimanju i memoriranju (urbanog) prostora on razlikuje dvije perspektive – panoramsku i pješačku. Panoramska perspektiva je pogled odozgora. To je na primjer prostor ceste, prostor infrastrukture kojeg određuju urbanisti, građevinari i sl. De Certeauova panoramska perspektiva gotovo je

²² Prilikom čitanja brojnih radova o konceptima prostora i mjesta u etnološkim, kulturno-antropološkim i kulturno-geografskim radovima (a posebice hrvatskih etnoloških radova) jako me bunila formulacija o *transformiranju* i ljudskom oblikovanju prostora u mjesto. Za mene pojam „transformacija prostora“ znači kao da postojanje prostora prethodi ljudskom postojanju i djelovanju. Kao da postoji prostor, površina koja je spremna za okupaciju, kako to navodi Ingold (2011).

istovjetna Ingoldovoj (2011) lateralnoj poziciji u vertikalnoj integraciji znanja. Međutim, prostor nikada nije ontološki zadan, već on nastaje, pojavljuje se hodanjem. Pješaci infrastrukturu, odnosno cestu po kojoj se kreću pretvaraju u mjesto. Hodanjem i mapiranjem, prepričavanjem i imenovanjem, pješaci spoznaju. Stoga, prostori sadrže ugrađene priče na temelju onoga što se tamo dogodilo (de Certeau 1984). To bi onda značilo da prostor i priče prethode našem postojanju.

S druge strane, T. Ingold (2011) priče promatra kao nusproizvod kretanja, odnosno kao nusproizvod življenog iskustva putovanja hodanjem koje se fokusiraju na isprepletene odnose (mjesto), a ne na prostor. Priče (ili kako to nazivaju Bodenhamer, Corrigan i Harris (2015) prostorni narativi²³) nisu upisane u prostorne objekte, već su one pozicionirane unutar naše matrice kretanje. Ingold (2011) razumijeva mjesto kao kretanje ljudskog tijela, kao isprepletene odnose. Ono nastaje tamo gdje se ljudski tragovi isprepliću i čvoraju, to jest vežu u čvor. Njegov se pristup temelji na promišljanjima M. Heideggera, M. Merleau-Pontya, E. Cassey, te J. Gibsona. Prema Heideggeru, prebivanje je temelj ljudskih odnosa, a ono je temelj aktivnosti stvaranja mjesta (stoga je mjesto, a ne prostor temelj ljudskog postajanja); Merleau-Pontyeva premisa da tijelo nastanjuje prostor i vrijeme, a ne da je tijelo smješteno u prostoru, odnosno da ljudi nastanjuju prostor tijelom, kroz koji se orijentiraju, te Casey koji navodi kako ne postoji iskustvo koje nije utjelovljeno, a utjelovljeno iskustvo je percepcija mjesta.

U kontekstu hrvatske etnologije, u vrijeme A. Radića (1997) prostor, odnosno okoliš se postavlja kao određujući čimbenik u ljudskom životu, i u fizičkom i u simboličkom smislu. U doba M. Gavazzija i B. Bratanića, prostor je bio u središtu istraživanja, ali ne kao analitički koncept, već kao lokacija kulture. Prostor se smatrao kao pozornica u kojem su bili raspoređeni kulturni elementi. Kulture su, prema fizičko-geografskim (položaj, geologija, geomorfologija, hidrologija, biologija) osobitostima određenog prostora, bile „grupirane“ u kulturne areale²⁴. Također, kulturne elemente su raspoređivali u prostor, a na temelju njihove rasprostranjenosti na karti, uz pomoć etnološke kartografije interpretirali su kulturnu povijest i kulturne dodire. Na tehniku etnološke kartografije detaljnije ću se osvrnut u poglavlju 3. 2. 4.

²³ Bodenhamer, Corrigan i Harris (2015: 20) pod prostorni narativ podrazumijevaju narativ koji se fokusira na prostornim obrascima, a služi „kao sredstvo za razumijevanje društvenih interakcija“.

²⁴ Kulturni areali podrazumijevaju statično, lokalizirano poimanje kulture. Kulturni areal kao jedinstvo prostora i kulture. Kako navode A. Gupta i J. Ferguson (1997a), često su kulturne zone bile povezane sa subjektom istraživanja (npr. Indija (ideologije kasti i čistoće) se dugo smatrala dobrim mjestom za istraživanje religije).

U suvremenim etnološkim istraživanjima u Hrvatskoj, prostor kao društvena konstrukcija počinje se propitivati osamdesetih godina. Selu, kao dotadašnjem mjestu etnološkog istraživanja, pridružuje se i grad kao novo mjesto istraživanja (Rihtman-Auguštin 1988). Također, fokus istraživanja usmjerava se na istraživanje gradske sadašnjosti i svakodnevice, na odnose i prakse (Gulin Zrnić 2006, 2009, 2011). Između ostalog, u zborniku „Etnologija bliskoga“ (kao jedan od primjera) etnolozi promišljaju poziciju etnologa u istraživanju i konstrukciji znanja (Čapo Žmegač, Gulin Zrnić, Šantek 2006).

2. 3 Razvoj tehnologije i pitanje konstrukcije znanja

U prethodna dva poglavlja prikazuje se kontekstualni pregled kartografije te promišljanja koncepata prostora i mjesta u etnološkim i kulturno-antropološkim istraživanjima. Mjesto gdje se oba poglavlja isprepliću i vežu u čvor je u razvoju tehnologije i prometa – telefona, telegrafa, mobitela, bicikla, automobila, vlaka, aviona, fotografije, televizije, satelita, interneta, drona itd. – koji su zauvijek promijenili naše poimanje prostora, posebice udaljenosti i blizine (Warf i Sui 2010). Tehnologija je omogućila da ljudi koji su fizički razdvojeni mogu komunicirati u bilo kojem trenutku. U isto vrijeme, mijenja se i življeno iskustvo koje postaje posredovano. Razvoj geoprostornih tehnologija pojavljuje se u isto vrijeme s prostornim obratom u znanosti koji je preispitujući razumijevanje terena u etnologiji i kulturnoj antropologiji, otvorio pitanja prostora, odnosno važnosti pozicije, iskustva i konteksta koje je implicirano u sve konstrukcije znanja, odnosno u sve načine spoznavanja. Slijedom toga, postavljaju se pitanja: Kako se kartografija (proces stvaranja karata) razvija pojavom novih tehnologija (sateliti, softveri, internet)? Na koji je način razvoj tehnologije povezan s promišljanjima koncepata prostora i mjesta u humanističkim istraživanjima?

Promišljanja prostora kao lokacije konstrukcije znanja ispreplela su se s promišljanjima geografskog informacijskog sustava (GIS) kao kvantitativne metodologije na način da su feminističke znanstvenice među prvima propitale objektivnost i neutralnost tehnologije. Iako se može činiti da je tehnologija neutralna, ona je uvijek korištena u društvenom kontekstu. Stoga je GIS sredstvo proizvodnje znanja i to društveno konstruirana tehnologija i praksa (Pavlovskaya 2002). M. Cope i S. Elwood (2009) su kvalitativni GIS nazvale pristup kombiniranih metoda jer su tako shvaćene GIS prakse podložne brojnim epistemologijama. Kroz sagledavanje povijesti GIS-a i njegovih funkcija, preispituju se

potencijali i ograničenja koja GIS trenutno ima za humanistička istraživanja (Cope i Elwood 2009, Bodenhamer, Corrigan i Harris 2010). Na taj su način preispitani kvantitativni temelji i postavke GIS-a (razni pristupi poput kritičkog i kvalitativnog) i njegova usredotočenost na prostor (koordinate, lokacija, topologija). Kako navodi M. Pavlovskaya (2009) najkorištenije funkcije u GIS-u poput vizualizacije, razvoja baze podatke i upita, nisu uopće kvantitativne iako dominantni narativ konstruira GIS kao kvantitativno analitičko sredstvo.

Početak 21. stoljeća započinju i kritička promišljanja GIS-a koja ukazuju na GIS kao moćno sredstvo i otvaraju pitanja pozicionalnosti i reflektivnosti prema tehnologiji te konstrukciji i reprezentaciji znanja. Također, ukazuju na važnost kartografije kao procesa i praksi mapiranja. Pri tome je nužna interdisciplinarnost²⁵ i raspoznavanje konteksta (politički, društveni, povijesni, kulturni) te različitih praksi mapiranja. Uz to, u okrilju humanistike razvijaju se interdisciplinarne grane prostorna i digitalna humanistika te prakse mapiranja. Američki geografi Bodenhamer, Corrigan i Harris (2010) navode mogućnosti primjene GIS-a u humanističkim znanostima, naglašavajući kako je GIS prostorno orijentiran softver koji prikazuje informacije u prostornim okvirima. Ipak, većina humanističkih istraživanja se ne usmjerava na prostor, nego na mjesto, odnosno na vezanje mjesta kao temelja ljudskog postojanja. Stoga Bodenhamer, Corrigan i Harris (2015) predlažu izradbu dubinske karte kao metode, platforme za usmjeravanje istraživanje mjesta (priče, iskustva, vrijednosti), a ne prostora. Ona bi se usmjeravala na mjesta te u kombinaciji s narativima izravnije reprezentirala mjesto. S druge strane, D. Wood i J. Fels (1986) i D. Wood (2012) pozivaju na antropologiju kartografije, odnosno L. Roberts (2012) i L. Roberts i S. Cohen (2015) na prostornu antropologiju mapiranja kultura. Oni predlažu usmjeravanje istraživanja na prakse mapiranja i kulture mapiranja te na razumijevanje konteksta u kojima dolazi do njihovog razvoja i uporabe. Razvoj tehnologije nam omogućuje da promislimo o ulozi koncepta prostora i mjesta u humanističkim istraživanjima, na način da nam dopušta da karte budu dinamične, višedimenzionalne, slojevite, interaktivne. Stoga se dotadašnja egzaktna kartografska istraživanja usmjerena na rasprostranjenost kulturnih elemenata u prostoru usmjeravaju na istraživanja prostornih praksi mapiranja koja su utemeljena u kretanju i mobilnosti (Kitchin, Perkins i Dodge 2009, Roberts 2012).

²⁵ L. Roberts (2012: 17) govori o projektu kritičke interdisciplinarnosti i o „slijepim područjima“ (*blind fields*) koja se nalaze između disciplina i institucionaliziranih polja znanja.

2. 3. 1 GIS pristupi

Kako bi se preispitale mogućnosti primjene GIS-a kao metodološkog pristupa u etnokartografskim istraživanjima, potrebno je pružiti kratki pregled geografskog informacijskog sustava (GIS-a), od kvantitativnog softvera i metode preko novih GIS pristupa (poput kritičkog, feminističkog i kvalitativnog GIS-a). Kako je došlo do njegovog razvoja? Koje su njegove mogućnosti? Na koji je način prostor konceptualiziran u GIS-u? Što nove tehnologije nude znanstvenim istraživanjima?

Prvo i važno pitanje je što je GIS, odnosno na koji način je došlo do njegovog razvoja. Geografski informacijski sustav je razvijen šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća²⁶, a prvenstveno je razvijen kao tehničko sredstvo u znanosti o okolišu. Daljnjim razvojem tehnologije (razvoj daljinskih istraživanja imao je važnu ulogu u daljnjem razvoju GIS-a (kao izvor tehnologije i kao izvor podataka) te smanjivanjem cijena računala 1980-ih godina u odnosu na prijašnje godine) GIS se počeo primjenjivati u geografiji posebice u geološkim, geomorfološkim, hidrološkim istraživanjima (za izradbu digitalnih modela reljefa koji služe kao modeli za geografske analize, predviđanja događaja i sl.), a njegove su funkcije ubrzo primijenjene i u humanističkim znanostima (Aldenderfer i Maschner 1996).

Tijekom svog razvoja i primjene, GIS se u većini slučajeva konceptualizirao kao digitalna, kvantitativna tehnologija za pohranjivanje, analize i reprezentacije prostornih informacija. Kao što ćemo kasnije pokazati, taj prevladajući narativ o „GIS-u kao o kvantitativnoj tehnologiji nije utemeljen u njegovim unutarnjim obilježjima, već je rezultat pregovaranja između različitih praksi proizvodnje znanja“ (Pavloskaya 2009: 30). To se prvenstveno odnosi na korporacije koje razvijaju tehnologiju i softvere, različite društvene i akademske skupine koje upotrebljavaju GIS, akademski odjeli na kojima se GIS poučava i slično.

GIS znanost (*GIScience*) je informacijska znanost koja prikuplja, upravlja, modelira, analizira, reprezentira i interpretira geografske informacije, odnosno informacije koje se temelje na lokaciji (Longley et al. 2005). S druge strane, GIS kao softver koristi lokaciju za analizu i vizualizaciju informacija (Bodenhamer, Corrigan, Harris 2010: vii). Temelj GIS-a je prostorna referenca, odnosno lokacija objekta u određenom koordinatnom sustavu. U

²⁶ Prvi je GIS razvijen sredinom 1960-ih godina, *Canada Geographic Information System* kao računalni mjerni sustav koji se koristio za inventarizaciju šuma. Prvu računalnu kartu izradili su 1973. UK Experimental Cartography Unit (Longley et al. 2005).

Zapadnom svijetu uvriježeno je korištenje Kartezijanskog koordinatnog sustava, s kartografskom projekcijom univerzalni transverzalni Mercator i geodetski datum WGS 84. Unutar određenog geodetskog datuma možemo pretpostavljati da određena lokacija uvijek ima istu geografsku širinu i dužinu. U tom geometrijskom, Euklidskom prostoru postoje podatci koji prvenstveno sadrže prostornu komponentu (lokaciju) – geometriju, koordinate, projekciju, ali i pripisane attribute (opisuju obilježja) tim prostornim lokacijama. U GIS-u su podatci organizirani u relacijske baze podataka zajedno sa svojim atributnim obilježjima. Skup podataka je organiziran u slojeve. GIS djeluje kao skup slojeva, a svaki je sloj vezan za određenu lokaciju i vizualno reprezentira određenu temu (npr. jedan sloj su naselja, drugi sloj je stanovništvo, treći sloj ceste, četvrti sloj rijeke i sl.), a autor karte određuje simbole i ostala svojstva označavanja i obilježavanja. Slojevi podataka su transparentni; dok se jedni mogu prikazati, drugi se mogu sakriti, ili se svi slojevi mogu prikazati, ovisno o tome što se želi reprezentirati.

Specifičnost GIS-a je što pruža mogućnost prostornih analiza, odnosno u softveru je integriran skup algoritama i metoda koje se koriste za analizu prostornih podataka. Uz pomoć tih metoda, a na temelju lokacije objekata analiziraju se „sirovi“ podatci koji postaju informacije²⁷. Naravno, ukoliko se promijeni lokacija objekta kojeg se analizira, promijeniti će se i rezultati. Neke od prostornih analiza u GIS-u su: upiti (*queries*), prostorna spajanja (*spatial joins*) i preklapanja (*overlay*)²⁸.

Propitivanje objektivnosti i neutralnosti GIS tehnologije te ontologije apsolutnog prostora pojavljuje se u radovima feminističkih znanstvenica geografije krajem devedesetih godina 20. stoljeća te početkom 21. stoljeća. Kao jedan od nedostataka kritičkog diskursa o GIS-u je i manjkavost feminističke perspektive u razumijevanju GIS tehnologije i metoda. U feminističkoj geografiji promišljalo se o razumijevanju kvantitativnih metoda u geografskim

²⁷ Razlika informacije od podatka je u tome što ona uključuje „(...) selekciju, organizaciju i pripremu za određene svrhe. Informacija je podatak koji služi nekoj svrsi, ili podatak kojem je dan određen stupanj interpretacije.“ (Longley et al. 2005: 12). S druge strane, podatak je broj, simbol ili tekst koji je neutralan i gotovo bez konteksta (Longley et al. 2005). Na primjer, temperatura u određenom vremenu i na određenoj lokaciji je primjer podatka.

²⁸ Upiti su najjednostavnije analitičke operacije koje pružaju odgovore na pitanja koja postavlja korisnik. Upiti se mogu izvoditi prema atributu i prema lokaciji. Postoje raznoliki oblici prostornih spajanja (vidjeti više u Longley et al., 2005, str. 11), ovisno o tome što se želi analizirati. Preklapanja (*overlay*) su prostorne analize koje uključuju modificiranje obilježja iz različitih slojeva. Preklapamo dva ili više slojeva (kojima treba biti zajednički prostorni obuhvat) kako bi dobili novi sloj te novu geometriju i informaciju. Neki od alata preklapanja su: *clip*, *intersect*, *union*, *buffer* i *multiple ring buffer* (Longley et al. 2005). „Prostorni upiti samo nalaze informacije na ekranu i ne stvaraju novi sloj podataka. Prostorna spajanja samo spremaju rezultate u novi sloj.“ Funkcijom preklapanje stvara se novi sloj i nova obilježja.

istraživanjima, ali do 21. stoljeća nije bilo znatnih istraživanja o primjeni GIS-a u feminističkim istraživanjima²⁹ (Kwan 2002). One se reflektivno osvrću na društvene, političke i institucionalne konstrukcije znanja u istraživanju pritom konceptualizirajući GIS „(...) kao skup praksi za proizvodnju i pregovaranje geografskog znanja kroz reprezentaciju i analizu prostornih podataka“ (Cope i Elwood 2009: 2-3). S. L. McLafferty (2002), promišljajući epistemologiju i ontologiju GIS-a i feminističke geografije, navodi zajedničke koncepte znanja, konteksta i moći.

Nadalje, preispitale su dotadašnju prevladavajuću pretpostavku da je GIS pogodan samo za kvantitativna istraživanja i podatke na način da su pokušale rekonstruirati GIS kao skup metoda koje koriste kvantitativne, ali i kvalitativne podatke. Važnost integracije kvalitativnih i kvantitativnih podataka u GIS-u na temelju vlastitih etno-geografskih istraživanja primijenili su L. Knigge i M. Cope (2006, 2009), Matthews et al. (2006)³⁰ i drugi. Knigge i Cope (2006, 2009) istraživale su načine na koje se etnografske metode kvalitativnih istraživanja mogu kombinirati s vizualizacijom prostornih podataka kako bi se stvorili novi oblici znanja. Na temelju vlastitih istraživanja analizirale su podatke prikupljene intervjuima koristeći metode „utemeljene teorije“ (*grounded theory*) i tehniku kodiranja te potom kartografirale rezultate u GIS-u. Ipak, prilikom integracije GIS-a u kvalitativnim istraživanjima (za razvoj pristupa *grounded visualization* (integracija metoda utemeljene teorije (kodiranje) i GIS analiza) bilo im je potrebno tehničko znanje o radu (u) softvera.

Primjena GIS-a otvorila je pitanja pozicionalnosti i reflektivnosti prema tehnologiji te konstrukciji i reprezentaciji znanja. Tko koristi GIS i na koji način ga koristi? Važno je locirati se u našem radu i uočiti kako naša pozicija, odnosno lokacija utječe na pitanja koja postavljamo, koje metode, tehnike i pristupe koristimo u našem istraživanju i način na koji pišemo naše istraživanje (Kwan 2002). Feminističke znanstvenice su reflektivnost u svojim istraživanjima u kojima su primjenjivale GIS usmjerile na dva aspekta: „1) reflektivnost u

²⁹ Početci promišljanja GIS-a kao kvalitativne metode objavljeni su 2002. godine u tematskom broju (vol 9., broj 3) časopisa feminističke geografije „Gender, Place and Culture“. Godine 2006. u časopisu „Environment and Planning A: Economy and Space“ objavljen je tematski broj (vol. 38, broj 11) o kvalitativnom istraživanju koristeći GIS, a 2009. godine zbornik radova „Qualitative GIS: A Mixed Methods Approach“ (Cope i Elwood 2009).

³⁰ Matthews, Detwiler i Burton (2006) razmatraju kombinaciju GIS tehnologije s etnografskim podacima koji oni kao pristup nazivaju geo-etnografija. Navedeni pristup koriste u istraživanju života obitelji s niskim prihodima te prikazuju svoj plan istraživanja – od stvaranja baze podataka do analize podataka pomoću GIS alata, metoda i tehnika. Međutim, naglašavaju kako izrađene karte nisu dovoljne za proizvodnju novih informacija, već su im potrebni i etnografski podatci o istraživanoj temi.

odnosu na istraživački projekt, istraživača i istraživane; 2) reflektivnost u odnosu na stvaranje, uporabu i interpretaciju vizualnih reprezentacija u GIS produkciji“ (Kwan 2002: 275). Pri tome one pokušavaju ukazati na parcijalnost (nitko ne zna cijelu istinu jer ona ne postoji) i pozicionalnost, situiranost (znanje ovisi o našoj situaciji i poziciji) znanja, uključujući i znanje stečeno kroz GIS. U tome je važna razlika u odnosu na prijašnju uporabu kartografije u etnološkim istraživanjima gdje su etnolozi upravo kartografsku tehniku koristili jer su je smatrali egzaktnim sredstvom za dobivanje objektivnog prikaza. Takvo poimanje karte i kartografije bilo je u skladu s tadašnjom dominantnom pozitivističkom paradigmom. Stoga ću se u poglavlju „Kritička refleksija kartografiranja guma za EAJ primjenom GIS-a“ kritički reflektirati na prakse mapiranja, prakse konstrukcije i uporabe karata.

2. 4 Demokratizacija kartografije

Daljnji tehnološki razvoj (računala, razni informacijski sustavi, GPS, GIS, ali brojni besplatni i mrežno dostupni softveri) doveli su do demokratizacija kartografije (država je izgubila svoju „moć“ u stvaranju znanja) kao procesa stvaranja (geografskog) znanja, a nove³¹ prakse (poput neogeografije (Warf i Sui 2010), *counter-mapping* (Roberts 2012), *participatory GIS* (Elwood 2006), *mapping cultures* (Roberts 2012)) do odmaka ideje o karti kao državnom i znanstvenom aparatu za prenošenje znanja prema karti kao sredstvu konstrukcije znanja i raznolikim oblicima mapiranja i kartografiranja (Pavlovskaya 2009, Roberts 2012). Upravo u navedenom odmaku od ideje da je središte prenošenja i konstrukcije znanja jedan od zadataka državnih i znanstvenih institucija vidljivi su isprepleteni odnosi tehnologije i kartografije. Sukladno tome, Međunarodno kartografsko društvo svakih nekoliko godina, kao jedan od ciljeva Strateškog plana, ažurira definicije kartografije i karte. Trenutna definicija kartografije (definirana Strateškim planom 2003–2011) je „disciplina koja je vezana uz umjetnost, znanost i tehnologiju stvaranja i korištenja karata“, pri čemu se karta definira kao „kodirana reprezentacija geografske stvarnosti koji prikazuje izabrane objekte i svojstva, a rezultat je autorove (kartografove) kreativnosti i odabira“ (URL 1).

Razvoj druge generacije mreže, takozvani Web 2.0, za razliku od Web 1.0 koji je bio temeljen na jednosmjernom protoku informacija, pruža mogućnost korisnicima da kreiraju sadržaj mreže (*weba*). Stoga korisnik od pasivnog (Web 1.0) postaje aktivni sudionik (Web

³¹ Kako navodi L. Roberts (2012), neki od njih i nisu tako „nove“ prakse. Primjerenije je reći da su u posljednjih desetak godina, razvoj tehnologije i interneta, došli u izraženiji fokus istraživanja.

2.0) te podrazumijeva interaktivnu dvosmjernu komunikaciju između korisnika i računala te korisnika i drugih korisnika. L. Roberts (2012: 2) navodi kako je korisnik u isto vrijeme aktivan, jer sudjeluje u stvaranju mrežnog kartografskog sadržaja, ali i pasivan, jer je ustvari sudionik u „virtualizaciji svakodnevnog društvenog prostora“. Bez te dvosmjerne kolaboracije ne bi bile moguće raznovrsne „kulture mapiranja“ (Roberts 2012). Stoga Web 2.0 tehnologije pružaju novi medij za vizualiziranje podataka, ukazujući pritom na mnogostrukosti, multivokalnosti, multislojevitosti (Warf i Sui 2010). Pojedinci ili skupine ljudi koriste brojne mrežne geoprostorne alate kako bi locirali, dokumentirali i opisali svoju svakodnevnicu, neke aspekte svoga života i ono što je za njih značajno. Uz to, važnu je ulogu imao razvoj globalnog položajnog sustava (GPS) koji je promijenio način na koji se karte proizvode i upotrebljavaju (Roberts 2012). Svijet je posredovan kroz digitalne reprezentacije te danas (2019.) gotovo za sve postoje karte. Većina informacija na internetu povezana je s nekom lokacijom (geografskim koordinatama, adresom i/ili toponimom). Prilikom mrežnog objavljivanja određene fotografije, zvučnog ili video zapisa, u većini slučajeva ono se tagira, odnosno georeferencira. Svakoj objavi se pridruži lokacija, odnosno prostorne koordinate. Brojni pametni telefoni u svojoj konstrukciji imaju ugrađene algoritme (GPS) za prostorno lociranje. Stoga često nije ni potrebno georeferencirati zapise prilikom objave, već tu radnju odradi sam mobitel, odnosno softver ugrađen u njega. M. Engel (2018) navodi kako današnje karte nisu samo reprezentacijski objekti već utjelovljena tehnologija koja svojom performativnosti konstantno legitimizira postojanje, dovodi u postojanje. Dovodi u postojanje našu postojanost u svijetu. U kontekstu da osobe i podatci počivaju na lokaciji, da podatci predstavljaju svijet kao mjerljiv, a ustvari fiksni, Sumartojo et al. (2016) zalažu se za tretiranje digitalnih podataka kao otvorenih, mobilnih, „živih“, relacijskih. Podatci nisu zadani, fiksni ili već poznati aspekt svijeta, već oni počivaju na preciznim i detaljnim modelima.

Razvojem telekomunikacija (posebice Web 2.0.) i geoprostornih tehnologija (posebice GPS-a) kartografiranje u skupim softverima (na primjer poput dominantnog ArcGIS paketa s ostalim aplikacijama proizvođača ESRI) više ne dominira geoprostornim područjem, već su brojni otvoreni izvori (*open source*) i besplatne internet aplikacije (koje su u isto vrijeme analitička sredstva, ali i izvori podataka) za kartografiranje doveli do decentralizacije u konstrukciji i reprezentaciji znanja, od stručnjaka prema masama ljudi (Pavlovskaya 2016, Warf i Sui 2010). Kako navode B. Warf i D. Sui (2010: 201), omjer decentralizacije je jedan

milijun GIS korisnika prema 400 milijuna korisnika mrežnih praksi mapiranja (tzv. neogeografa). Komunikacija nije više isključivo znanstvenik-znanstvenik, znanstvenik-sofver ili znanstvenik/kartograf-korisnik, već brojni laici i entuzijasti izrađuju karte te lociraju svoja iskustva i priče. U tom kontekstu, moć u konstrukciji i kartografskoj reprezentaciji stvarnosti je u rukama mnogih ljudi (tzv. neogeografa) koji proizvode podatke, a ne nekolicine GIS stručnjaka, znanstvenika i državnih institucija (kao što je, na primjer, bilo sredinom 20. stoljeća kada su se hrvatske osnovne karte izrađivale u državnim institucijama). Kako navodi M. Pavlovskaya (2016) kvalitativni GIS i dubinsko mapiranje pružaju metode za analizu tih podataka te pomažu u razumijevanju kolektivnih praksi u konstrukciji znanja.

Takve prakse mapiranja odbacuju generalizacije i univerzalno znanje. One se ne temelje na ideji o jednoj, apsolutnoj istini nezavisnoj od bilo kojeg konteksta, već se temelje na ideji da istina, stvarnost ne postoji, već se pojavljuje u obliku isprepletenih odnosa. Istina je mjesto, odnosno čvor kojeg su vezale isprepletene linije. Stoga je ona uvijek utjelovljena i prostorno situirana, parcijalna i subjektivna. Današnja tehnologija omogućuje ne samo kartografiranje teritorija, već i društvenih odnosa prilikom čega vizualni ili tekstualni proizvodi nastaju kroz različite, ali često preklapajuće prakse mapiranja i proizvodnje znanja (Roberts 2012). U suvremeno doba znanstvenici istražuju moć reprezentacije, ali u posljednje vrijeme su se usmjerili i na ne-reprezentacijski način spoznavanja, posebice na emocije i afekte (Thrift 2008). Takozvano „svakodnevno mapiranje“ uključuje raznolika mapiranja i stvaranja karata poput, odnosa afekata i emocija i geoprostornih tehnika (Kwan 2007), načina na koji mapirati iskustvo prostora (Pearce 2008) i iskustvo percipiranja okoline (Ben-Ze'ev 2012), glazbu i življeno iskustvo stvaranja glazbe (Cohen 2012), mapiranja susjedstva (Wood 2015), kartografija afekta i afektivna geovizualizacija (Aitken i Craine 2009), odnosa karata i narativa kroz perspektivu konstrukcije karata (Caquard i Cartwright 2014) i nebrojno drugih mapiranja. Pri tome je fokus istraživanja na procesima stvaranja karata i korištenju karata, a ne na karti kao sredstvu reprezentacije

Preispitujući ulogu karata i mapiranja u kulturnim studijama i antropologiji, Roberts (2012) kroz prikaz raznovrsnih kultura mapiranja koje odstupaju od konvencionalnog, Kartezijanskog modela kartografske racionalnosti, postavlja „prostornu antropologiju mapiranja kultura“ kao kritičku i metodološku orijentaciju. Ono na što on stavlja naglasak su kulture mapiranja, točnije kako kulture mapiranja organiziraju kartografsko znanje (odnosno „kontekstualne osnove koje oblikuju proizvodnju, performativnost i instrumentalnost karata

kao prostornih reprezentacija svijeta“) i na koji način mi koristimo prakse mapiranja kako bi organizirali naše znanje o kulturama (odnosno „načini na koje su kulturne prakse postale fokus kartografskih pregleda u znanosti koju obilježava interdisciplinarnost i „obrat“ povezani sa prostorom i mjestom“) (Roberts i Cohen 2015: 170). Kartu smatra reprezentacijom prostora koja je oblikovana procesima i praksama mapiranja (kao etnografsko sredstvo), a mapiranje kao procese i prakse kojima su karte producirane i konzumirane (kao metoda istraživanja) (Roberts i Cohen 2015: 170). Stoga je njegovo glavno pitanje: „Kako različite „kulture mapiranja“ pregovaraju, proizvode, konzumiraju, performiraju i stvaraju smisao kartografskog znanja?“ (Roberts 2012: 4)

2. 4. 1 Prakse mapiranja i kartografiranja

U ovom ću poglavlju prikazati način na koji se razvoj tehnologije i promišljanje koncepata prostora i mjesta isprepliće kroz prakse kao što su „kontra mapiranje“ (*counter-mapping*), „mapiranje zajednica“ (*community-mapping*) i „dubinsko mapiranje“ (*deep mapping*)? Na koji se način koncepti prostora i mjesta i tehnološki napredak isprepliću kroz prakse mapiranja?

„Kontra mapiranje“ (*counter-mapping*) je praksa stvaranja karata koje odstupaju od konvencionalnog kartezijanskog modela. Ono se temelji na pretpostavci da su karte izrazi moći, a njihova je težnja kartografirati mjesta koja su suprotna dominantnoj izradbi karata (Engel 2018). To su kartografski projekti „lokalnog znanja“ pri kojima se koristi ručna tehnika, ali i tehnologija. Jedna vrsta „kontra mapiranja“, uz „autohtono kontra mapiranje“ (*indigenous counter-mapping* (u „Trećem“ svijetu)) je i „mapiranje zajednica“ (*community mapping*) (Roberts 2012).

„Mapiranje zajednica“ (Roberts 2012), neogeografija (Turner 2006, Warf i Sui 2010) ili dobrovoljne geoinformacije (Goodchild 2009)³² su različiti nazivi za prakse mrežnog „kontra mapiranja“. Ono se javlja kao skup mrežnih tehnika i analitičkih alata koje koristi veliki broj ljudi izvan znanosti za stvaranje karata (Turner 2006). Stoga pojedinci ili skupine ljudi koriste brojne mrežne geoprostorne alate (poput *Google Maps*, *Google Earth*, *OpenStreet Map* tzv. *geoweb*) kako bi locirali, dokumentirali i opisali svoju svakodnevicu, neke aspekte svoga života i ono što je za njih značajno (Engel 2018). B. Warf i D. Sui (2010)

³² M. Goodchild (2009) predlaže termin dobrovoljne geoinformacije (*volunteered geographic information*) jer termin neogeografija implicira da je znanstvena geografija nepotrebna (Warf i Sui 2010: 197).

navode kako je u tom smislu neogeografsko znanje ono znanje koje nastaje duž staza putovanja, koje se generira iz mjesta isprepletenih linija, odnosno odnosa. S druge strane, T. Barnes i E. Sheppard (2010: 206) pod terminom neogeografije obuhvaćaju „(...) istraživanje praksi kulturnog mapiranja, u svim područjima svakodnevnog život koje je katalizirano tehnologijama digitalne kartografije i društvenim praksama Web 2.0.“ Tako definirano, „kulture mapiranja“ odnosile bi se na šire područje praksi konstrukcije karata (mrežno, softversko i analogno), dok bi se neogeografija odnosila na mrežne prakse konstrukcije karata.

Nadalje, razmjena i korištenje podataka i informacija je omogućena kroz razne *crowdsourcing* platforme³³, što u konačnici dovodi do toga da raznolike skupine ljudi u različitim mjestima (pa i vremenu) rade zajedno na zajedničkom cilju (Warf i Sui 2010). Kao primjer toga, a vezan za moju studiju slučaja (gumno), je portal dragodid.org i njihova giscloud platforma suhozid.hr (URL 2). U tom kontekstu, neogeografija se shvaća kao korištenje specifičnih informacijskih sustava od strane ne-educiranih korisnika, za osobne ili društvene potrebe. Njihova platforma je otvorena baza podataka graditeljskog naslijeđa te prvi otvoreni javni popis hrvatskih suhozida³⁴. Ovo „otvoreni“ odnosi se na mogućnost uključivanja velikog broja „entuzijasta, vlasnika i posjetitelja u evidentiranje kulturne baštine³⁵ pomoću digitalnih tehnologija: Interneta, digitalne fotografije i GPS tehnologije“ (URL 3). Iako je na taj način neogeografija doprinijela demokratizaciji znanja (ukazujući na subjektivnost znanja, mnogostrukost istina), valja se zapitati i o različitoj motivaciji ljudi koji sudjeluju u stvaranju neogeografskih mjesta. Kako navode B. Warf i D. Sui (2010: 201), jedan od problema neogeografije³⁶ mogao bi biti taj što sadržaj generiran od strane korisnika „oslanja se na polarizirajuće uzorke podataka – samo oni koji vole ili mrze predmet istraživanja skloni su objavljujati svoja mišljenja na mreži“. U kontekstu platforme suhozid.hr, podatke prikupljaju i objavljuju osobe koje zanima tradicijsko graditeljstvo, koji

³³ *Crowdsourcing* platforma je mrežna platforma koja koristi internet za prikupljanje i nabavu sredstava.

³⁴ Trenutno (2019. godina) je još uvijek glavna funkcionalnost unošenje podataka, ali planiraju proširiti platformu i omogućiti razna pretraživanja, upite i analize.

³⁵ Ponajprije se to odnosi na suhozide, ali i druge „tragovi čovjekovog korištenja prostora, kao što su kapelice, mirila, stećci i drugi kameni biljezi, bunari, lokve, ostaci vapnenica i drevni putevi.“ (URL 3).

³⁶ Navode još i pitanje intelektualnog vlasništva, pitanje pouzdanosti podataka (informacije o društvenoj i prostornoj poziciji su važne), utjecaj moći korporacija (poput *Google*, *Microsoft*) na komodifikaciju tehnologija i oblika znanja koje proizvode. Oni smatraju kako bi se razlike u moći u pristupu i proizvodnji geografskog znanja mogle čak povećati, a ne smanjiti (Warf i Sui 2010).

su involvirani u raznolika istraživanja vezana uz tradicijsko graditeljstvo. Ipak, važna je i njihova društvena, prostorna, vremenska, profesionalna pozicionalnost.

Kao jedna od praksi mapiranja usmjerena na reprezentaciju mjesta je i dubinsko mapiranje (*deep mapping*). Dubinsko mapiranje je praksa mapiranja koja omogućuje nove načine, metode i pristupe istraživanju. To je relativno nova praksa mapiranja, koja nema još mnogo primjena ni primjera, već se neprestano oblikuje s razvojem tehnologija i brojnih besplatnih mrežnih alata za kartografiranje. Na nju su u sklopu interdisciplinarne domene prostorne humanistike ukazali D. Bodenhamer, J. Corrigan i T. Harris (2010, 2015) na način da su definirali skup osnovnih obilježja dubinske karte (*deep map*)³⁷ kao sredstva reprezentacije mjesta. Oni su detaljno razradili što bi dubinska karta trebala biti, odnosno sadržavati. Dubinska karta koristi se kako bi se konstruirali prostorni narativi i u njih ugradili argumenti (Bodenhamer, Corrigan, Harris 2015: 22). „Uokvirene kao razgovor, a ne kao izjava, dubinske karte su same po sebi nestabilne, neprestano se razvijaju i mijenjaju kao odgovor na nove podatke, nove perspektive i nove uvide” (Bodenhamer, Corrigan, Harris, 2015: 27). U tom kontekstu D. Wood (2015) govori o projektu kartografiranja za atlas *Everything Sings: Maps for a Narrative Atlas* (karte ograda, lišća, grafita, drveća, lavež pasa i sl.). To je atlas jednog susjedstva, odnosno atlas nekonvencionalne kartografije jer karte nemaju tumača, pokazivača sjevera, mjerila. To je projekt koji se ne fokusira isključivo na stvaranju karata, već i na „(...) prikupljanju podataka, postavljaju pitanja i skiciranju karata što dalje inzistira na prikupljanju novih podataka, postavljanju novih pitanja i skiciranju novih karata. I tako nikada ne prestaje” (Wood 2015: 316).

Način na koji ju Bodenhamer, Corrigan i Harris (2015) definiraju je „kao platformu, proizvod i proces“ koja je uvijek u nastajanju, koja se usmjerava na mjesto, na „stvaranje mjesta“ i ukazivanje na višeslojnost, višedimenzionalnost, dinamičnost itd., ukazivanje na važnost sadašnjosti i razumijevanja prošlosti. Pri tome se raznoliki artefakti (poput fotografija, videa, zvuka, teksta, narativa, mrežnih poveznica i sl.) konstruiraju kao zasebni zapisi „usidreni u vremenu i prostoru“, kako bi se održali u međusobnom odnosu i na taj način bili dinamični (Bodenhamer, Corrigan, Harris 2010: 27-28, 2015: 22). Na taj su način svi podatci organizirani u slojevi. Uz razvoj geoprostornih tehnologija, GIS-a i brojnih tehnologija za mrežno mapiranje koje omogućuje interaktivno i dinamično kartografiranje neograničene

³⁷ U planu za 2020. godinu je i izdavanje knjige „Making Deep Maps: Foundations, Approaches, and Methods“, autora Bodenhamer, D., Corrigan, J. i Harris, T. M. u nakladi Indiana University Press.

količine podataka, ideja dubinskog mapiranja javlja se kao izradba modela (Roberts 2016). U tom kontekstu samo neki od primjera su platforma *HyperCities* koju autori nazivaju „gusto mapiranje“ (*thick mapping*), zatim *Cork Folklore Project* te *Electronic Cultural Atlas Initiative* koji omogućuju interaktivno mapiranje (promjena, odnosa) kroz vrijeme i prostor i njegovu vizualizaciju kroz animaciju (URL 4, URL 5, URL 6). Uz to, platforma *HyperCities* istražuje različite povijesti koje se isprepliću s drugima, a na temelju zajedničke lokacije.

U tako zamišljenom modelu, vrijeme se javlja kao kategorijsko i diskontinuirano, dok se prostor dubinske karte zamišlja kao neograničeni prostor za smještanje podataka, njihovu manipulaciju, analizu, interpretaciju i vizualizaciju. „Je li stjecanje cilja digitalno neograničene duboke karte dolazi pod cijenu izostavljanja antropoloških, utjelovljenih i performativnih prostora koji su vezani uz praksu dubokog mapiranja?“ (Roberts 2016: 5) Stoga se L. Roberts (2016) u svom radu ne želi usmjeriti na skup obilježja dubinskog mapiranja, već se usmjerava na razumijevanje načina na koji dolazi do razvoja dubinskog mapiranja (u širem kontekstu prostorne humanistike) i načina na koji se ono performativno uspostavlja. Roberts (2016: 3) navodi kako se dubinsko mapiranje „(...) ne može svesti na inače a-prostornu i a-vremensku domenu (duboke) karte. Ono označava antropologiju prakse.“ Dakle, fokus prostorne antropologije su kulture praksi mapiranja, odnosno radnje koje ljudi izvode kada sudjeluju u dubinskom mapiranju. Ono se performativno uspostavlja *wayfaringom*, odnosno življenim iskustvom putovanja kretanjem. Na življeno iskustvo putovanja hodanjem kao jedan od načina mapiranja i stvaranja karata ukazao je H. Andrews (2012) u istraživanju izražavanja nacionalnog identiteta u odmaralištima Palmanova i Magaluf na Mallorci. Zato prakse mapiranja nisu prakse koje su u karti, već „(...) „karta“ nastanjuje nematerijalni prostor tijela i imaginacije. Stoga performativnost nastaje u načinu na koji hodač (*wayfarer*) nastanjuje svijet, kojeg i karta i hodač prizivaju u postojanje. To je temeljna kreativnost u praksi dubinskog mapiranja, i stvaratelja i korisnika karte. Kartografija je radije umjetnost nego znanost.“ Stoga Roberts (2016), kao i Ingold (2000), smatra mapiranje svakodnevnom praksom (kao kreativni čin) koja se konstituira i rekonstituira kretanjima i itinerarijima (koji nastaju kroz naše kretanje, a to su ručne karte). Mapiranje se odvija kao življeno iskustvo putovanja hodanjem (*wayfaring*), a ne građenjem strukture, uokviravanjem narativa, pamćenja i višestrukih perspektiva. Mapirati iskustvo i narative znači uokviriti ih, dati im konture. Pri tome M. Pearce (2008) zaključuje kako su mjerilo, glas (*voice*) i uokviravanje (*framing*) glavne tehnike za stvaranje karata mjesta.

3. Kontekstualno promišljanje uporabe kartografije u europskim etnološkim istraživanjima

U ovom sažetom kontekstualnom promišljanju i pregledu uporabe kartografije u europskim etnološkim istraživanjima (s osvrtnom na etnološke atlase) pokušat ću odgovoriti na pitanja: Kako je došlo do uporabe kartografije u etnološkim istraživanjima? Na koji je način došlo do izradbe europskih etnoloških atlasa i krovnog projekta „Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja“ (EAE)? Kako je došlo do uporabe kartografije u Hrvatskoj i projekta „Etnološki atlas Jugoslavije“ (EAJ)?

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća, u Europi se razvija povijesno usmjerena etnologija kao „znanost o narodu“, a u anglosaksonskom svijetu ahistorijski usmjerena kulturna antropologija (Amerika) i socijalna antropologija (Velika Britanija) kao „znanost o kulturi“. Osim samoga predmeta i pristupa istraživanju, razlika je bila i u pristupu terenskom radu. Etnolozi su istraživali vlastite zajednice („seljake“) na „domaćem“ terenu, dok su antropolozi odlazili u daleke, egzotične zemlje istraživati „Druge“. Naravno, takva teritorijalna (ne)ograničenost ima svoje uporište i u političkom, odnosno kolonijalnom kontekstu. Antropološka istraživanja „egzotičnog“ odvijala su se uglavnom u državama koje su bile kolonije, dok države koje nisu imale svoje kolonije „spašavale su prošlost“, odnosno „seljake“ su konstruirale kao „Drugog“ te su istraživale i konstruirale seljačku, tradicionalnu, nacionalnu kulturu. Na taj se način razvijala etnologija u Europi pa tako i u Hrvatskoj.

U idućim ću poglavljima prikazati kako je razvojem etnoloških atlasa u Europi, a sukladno tome i u Hrvatskoj, došlo i do uporabe kartografije kao tehnike u kulturno-historijski usmjerenim etnološkim istraživanjima. Svaka je europska država prikupljala etnološke podatke za svoju zemlju s ciljem usporedbe podataka, stvaranja nacionalnih etnoloških atlasa i kasniju sintezu u jedinstveni „Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja“ (EAE). Stoga je u Hrvatskoj, odnosno tadašnjoj Jugoslaviji, 1958. godine započeo projekt „Etnološki atlas Jugoslavije“ (EAJ) po vodstvu etnologa Branimira Bratanića.

3.1 Začetci kartografije u etnologiji

Začetci kartografskih istraživanja u etnologiji mogu se pratiti u radovima švedskoga profesora ekonomije Andersa Bercha. On je svoja zapažanja o povezanosti alata za obradu zemlje te migracijama i porijeklu stanovništva izložio u knjizi „Razmatranja o švedskim plugovima“ već 1759. godine. Također, u drugim objavljenim radovima proučavao je metode

istraživanja podrijetla stanovništva s pomoću poljoprivrednih alata. Prema mišljenju Sigurda Erixona, Berch je dobro predvidio smjer etnoloških istraživanja (Arnstberg 2008).

U knjizi *Atlas ethnographique du globe* koja je objavljena 1826. godine, talijanski geograf Adriano Balbi (1782–1848) ukazao je na važnost istraživanja odnosa čovjeka, prostora i jezika. Iako se knjiga naziva atlas, u njoj nema nikakvoga kartografskoga materijala, ali je ipak važna za lingvistiku i etnologiju. Bez obzira što u svome „atlasu“ nije prikazao karte, njegov je cilj bio definirati prostor čovjeka, veze između ljudi te njihove različite jezike kako bi ukazao na to da su sve tri stavke važne i djeluju jedna na drugu (Hoch i Hayes 2010).

Kombinacija kartografije i etnoloških istraživanja može se pratiti u radovima finskog folklorista Juliusa Krohna (1835–1888) koji je među prvima³⁸ upotrijebio historijsko-geografsku metodu³⁹ u folklorističkim istraživanjima. On je, prikupljajući narodne priče, pjesme i legende, zaključio da su kulturne pojave ograničene u geografskom prostoru (Krohn, a prema Puntarović 1980). Ipak, većina znanstvenika koji su koristili kartografiju u etnološkim istraživanjima bili su s njemačkog govornog područja od kojih i kreće ideja kulturnih krugova (austrijska škola „Kulturkreis“) te difuzionizma.

Začetnik pristupa kulturnih areala je Wilhelm Mannhardt (1831–1880). On je postavio temelje za primjenu kartografije, odnosno za prostorni pristup u etnološkim istraživanjima. Izradio je upitnik o ruralnoj poljoprivredi i običajima koji je korišten za istraživanja u Njemačkoj i Austro-Ugarskoj, a ti su podaci potom korišteni prilikom izradbe *Atlas der deutschen Volkskunde* (ADV) (Wiegelmann i Cotter 1968).

Kako navodi Bratanić (1976), važnu ulogu u proučavanju raširenosti kulturnih oblika u prostoru, ulozi migracija i dodira ima njemački geograf i etnolog Friedrich Ratzel⁴⁰ (1844–1904). On je razvio koncept „Lebensraum“ („životni prostor“) koji se odnosi na povezanost ljudi i prostora, odnosno njihove fizičke okoline. Ratzelov rad nastavljaju njegovi učenici, njemački etnolozi Leo Frobenius (1873–1938) i Wilhelm Pessler (1880–1962). Frobenius

³⁸ Cilj ovog rada nije utvrditi tko je prvi upotrijebio kartografiju u etnološkim istraživanjima, niti dati sveobuhvatni pregled radova u kojima se promišljala ili primjenjivala kartografija u etnološkim istraživanjima. Stoga ću u sažetom prikazu navesti samo neke autore koji su mi putem dostupne literature poznati, a s ciljem kontekstualnog pregleda primjene kartografije u etnološkim istraživanjima. O povijesti etnološke kartografije pisali su W. Pessler (1932), B. Bratanić (1976), J. Puntarović (1980) i brojni drugi.

³⁹ Navedena metoda u različitim kontekstima ima raznolike nazive: historijsko-geografska metoda, Krohnova metoda, metoda Finske folklorističke škole itd.

⁴⁰ Na temelju kulturnih elemenata uočio je veze između Melanzije i SZ Amerike, a najpoznatiji primjer koji navodi je sličnost lovačkih lukova u Africi i Novoj Gvineji (Boas 1920, Barnard 2011).

razvija školu „Kulturkreis“ koja se temelji na ideji da su se kulture koje imaju slična obilježja širile difuzijom ili invazijom, a navedene ideje u svom radu nastavljaju produbljivati njemački etnolog Fritz Graebner (1877–1934) i austrijski lingvist i etnolog Wilhelm Schmidt (1868–1954) (Gaillard 2004). Graebner, kao jedan od osnivača kulturno-povijesnog smjera u etnologiji u svojoj knjizi *Methode der Ethnologie* (1911) razrađuje metodu s pomoću koje će se, na temelju rasprostranjenosti statičkih fenomena te njihovom komparacijom, pokušati (retrogradno) rekonstruirati kulturna povijest bez pisanih dokumenata (Boas 1920, Bratanić 1976). Schmidt produbljuje Graebnerovu kulturno-historijsku metodu u radu *The Culture Historical Method of Ethnology* (1939).

Na Pesslerov rad značajan je utjecaj imao njegov učitelj Ratzel, što je vidljivo u njegovom radu na ADV-u. On je obranio disertaciju o geografskoj rasprostranjenosti o starim saksonskim seoskim kućama koristeći geografsku metodu (Wiegmann i Cotter 1968). Nedugo nakon toga započinje raditi na njemačkom etnološkom atlasu, a 1907. godine izdaje „Plan velike njemačke etnogeografije“. Pessler (1932) u svom radu izlaže važnost, kako on to naziva, geografske metode u etnologiji. Pod terminima geografski pristup, geografska perspektiva i geografska metoda, on ustvari smatra i razmatra razmještaj i rasprostranjenost kulturnih elemenata u prostoru. Tehniku kartografije vidi kao napredak u etnološkim istraživanjima koja su usmjerena istraživanju povijesti za koju nema pisanih dokumenata. Cilj uporabe karata u etnološkim istraživanjima nije određivanje granica već da se na temelju kompletne rasprostranjenosti kulturnih fenomena u prostoru mogu utvrditi uzročni odnosi te komparirati istraživani fenomeni, kako bi se došlo do zaključaka do kojih se ne može doći nekim drugim načinom (Pessler 1932).

U 19. stoljeću antropolozi i etnolozi H. Spencer, L. H. Morgan i E. B. Tylor istraživali su evoluciju kulture. Smatrali su da povijesne promjene, kao i kulturni razvoj u različitim dijelovima svijeta, slijede opću evolucijsku shemu. Stoga su evolucionisti u svojim istraživanjima tražili podrijetlo jedne, praiskonske kulture. Ubrzo je takva jednolinijska evolucija odbačena i počelo se promišljati da su slični običaji u različitim dijelovima svijeta rezultat migracija i difuzije. Nakon evolucionističkog pristupa, difuzionisti istražuju razvoj i mijene kulture kroz difuziju i migracije te prilagodbu okolišu (iako se primjerice Boas (1896) ne slaže s geografskim determinizmom), a s ciljem rekonstrukcije kulturne povijesti (Boas, 1920). Primjenjujući Graebnerovu kulturno-historijsku metodu „(...) komparacija je bila temelj za uspostavljanje odnosa u istraživanju razvitka kulture kroz difuziju“ (Sarana 1965:

24). Korak dalje u primjeni komparativne metode u etnološkim istraživanjima predstavlja Murdockov pokušaj korištenja statistike i uzorkovanja (kodiranje) prilikom međukulturne (*cross-cultural*) analize podataka (Sarana 1965). Navedeni je pristup primijenio prilikom izradbe tekstualnog etnografskog atlasa gdje je pokušao napraviti znanstvenu generalizaciju kultura svijeta (Murdock 1967). U oba pristupa, ni evolucionisti ni difuzionisti nisu promišljali kulturu kao sastavni dio života.

U američkoj je antropologiji Nijemac Franz Boas (1858–1942) (koji je bio pod utjecajem paradigme historijskog partikularizma i kulturnog relativizma) razvio teoriju kulturnih areala. Navedena ideja se tijekom 1930-ih i 1940-ih godina intenzivirala te se „(...) uz prvi cilj, „rekonstrukciju povijesti čovječanstva“, sve više ističe „dinamika mijene“ i psihološka orijentacija“ (Bratanić 1976: 13). Uz njega su R. H. Lowie, E. Sapir i A. L. Kroeber usmjerili svoja istraživanja na zapisivanje i uspoređivanje kulturnih obilježja unutar kulturnih areala. Kako navodi Bratanić (1979b: 102), Tylor je smatrao da je posao etnologa da klasificira, Kroeber je vidio važnost u smještanju kulturnih elemenata u prostor, a R. H. Lowie navodi da ako ne znamo razmještaj fenomena u prostoru, onda ne znamo ništa što je teoretski značajno.

3.2 Etnološka kartografija u Europi

3.2.1 Početci lingvističkih i lingvističko-etnoloških atlasa

Polazeći od pretpostavke da postoji paralelizam između povijesti jezika i povijesti kulturnog razvoja početke etnoloških atlasa i karata potrebno je sagledati u kontekstu početaka lingvističkih i lingvističko-etnoloških atlasa, čija je izradba započela krajem 19. stoljeća (Boas 1920). Prema Brataniću (1976: 36) povijesna ili dijakronijska lingvistika te etnologija imaju „(...) jednak pristup, uglavnom jednake ciljeve i način rada već od samoga početka obiju znanosti, koji pada u isto vrijeme prije francuske revolucije“. Također, treba imati na umu da su etnologiju kao znanost u Hrvatskoj počeli razvijati jezikoslovci. U 19. stoljeću započelo se s prikupljanjem folklorne građe (pjesme, priče, poslovice, legende, leksička građa), s rijetko kojom dopunom iz područja materijalne kulture. Također, prvi urednik „Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena“ (JAZU) bio je jezikoslovac Dragutin Boranić.

Kartografski pristup u lingvistici javlja se izradbom lingvističkih karata u 19. stoljeću⁴¹. Ubrzo su atlasi postali glavni interes geolingvista, kao njihov alat za interpretaciju podataka. U drugoj polovici 19. stoljeća u Njemačkoj i Francuskoj, industrijalizacijom, urbanizacijom, deruralizacijom, seoski su dijalekti „gubili“ svoje govornike. Stoga su lingvisti smatrali kako je ključna uloga dijalektologije da dokumentira „ugrožene“ dijalekte, odnosno da se dokumentira jezična prošlost na način da se analizira rasprostranjenost izoglosa, jezični i kulturni dodiri te posuđenice. Na sličnim je principima nastala i hrvatska etnologija (i projekt „Etnološki atlas Jugoslavije“ (više u poglavlju 3. 3. 2 B. Bratanić i razvoj projekta EAJ) koja je „spašavala“ tradicionalnu kulturu koja „(...) u današnjim prilikama (op. a. industrijalizacija i urbanizacija) svugdje rapidnom brzinom u nepovrat nestaje dragocjen i nenadoknativ dokumentarni materijal“ (Bratanić 1957: 7).

Na koji su način provođena istraživanja za lingvističke atlase? Prvo je bilo potrebno izraditi mrežu punktova, odnosno naselja u kojima će se provesti istraživanja. Potom je napravljen jedinstveni upitnik na temelju kojeg će se ujednačeno prikupljati odgovori na istraživanim punktovima, a sve sa ciljem komparacije. Upitnici su se koristili za strukturirano i ujednačeno prikupljanje podataka, ali i iz razloga da se u kratkom vremenu istraži više tema. Za prve lingvističke atlase (Lingvistički atlas Francuske i Njemački lingvistički atlas) upitnici su bili abecedni (na primjer, kako se zove ova riječ na slovo a, pa na b, c i sl.) i direktni (na primjer, kako nazivate kišu?), a od Jabergovog i Judovog lingvističkog i etnografskog atlasa Italije i južne Švicarske (AIS) upitnici su bili organizirani po semantičkim poljima, u kombinaciji s fotografijama i bili su indirektni (na primjer, kako nazivate ono što pada? (aludirajući na kišu, ali ne sugerirajući odgovor)) (Chambers i Trudgill 2004). U jednom naselju ispitivala se jedna osoba i to uglavnom starija muška osoba koja nije odlazila iz svoga mjesta stanovanja (smatralo se da takva osoba nije bila pod drugim jezičnim utjecajima te je bila „vjerodostojnija“ kao ispitanik nego osoba koja je veći dio svog života provela izvan svoga prvobitnog mjesta stanovanja). Osim istraživača i ispitanika, poluprodukt istraživanja je i lingvistička karta⁴² kao sredstvo za daljnja istraživanja. U početku su atlasi bili

⁴¹ Hoch i Hayes (2010) navode primjer moguće prve lingvističke karte, a to je karta *Europa Polyglotta*, objavljena 1741. godine njemačkoga lingvиста Gottfrieda Hensela koji je prikazao jezične varijacije različitih realizacija molitve „Oče naš“ u Europi.

⁴² „Dijalektološke karte daju mnoge jezične podatke. Izoglosama, to jest linijama koje na karti povezuju iste činjenice, ocrtavaju se odnosi među dijalektima jednog jezika, značajke njegova centra i svih periferija, veze s dijalektima susjednih srodnih jezika ili utjecaji onih nesrodnih, odnosi između arhaičnih i inovacijskih crta u dijalektima, putovi i rezultati raznih seoba, i slično“ (Brozović 2001).

jednodimenzionalni, odnosno prikazivali su jezik u prostoru, a razvojem sociolingvistike i uzimanjem u obzir i sociolingvističke faktore, izrađuju se višedimenzionalni atlas (na primjer, prikazuje se rasprostranjenost i varijacije određenog leksema u prostoru, i u odnosu na dob, spol, obrazovanje ispitanika).

Kako navode J. Chambers i P. Trudgill (2004) prvo dijalektološko-geografsko istraživanje započeo je Georg Wenker u Njemačkoj 1876. godine. Njegova istraživanja postavila su temelje za njemački etnološki atlas (ADV). Ukoliko se atlas smatra skupina karata, onda početci lingvističkih atlasa sežu u novije doba. Prvi geolingvistički atlas je Lingvistički atlas Francuske (*Atlas Linguistique de la France*) (ALF) (objavljen između 1902. i 1910. godine) švicarskog lingvиста Julesa Gilliérona, kojeg se i smatra osnivačem lingvističke geografije. Istraživanje za ALF provodilo se abecednim upitnikom kojim su se ispitivali leksemi (leksik kao najlabilniji dio jezika) koji prikazuju raznolikost jezika i jezičnih obilježja, a za ispitivanje naziva biljaka Gilliéron je pripremio i koristio herbarij (Chambers i Trudgill 2004). Smatrajući kako lingvisti uvijek imaju očekivanja od svojih istraživanja te da često predvide podatke koje bi mogli čuti i zabilježiti, Gilliéron se odlučio da jedan istraživač, i to amater, a ne školovani lingvist, istražuje naselja. Izabrao je Edmonda Edmonta kao istraživača amatera, koji je u razdoblju od 1897. do 1901. godine istraživao u 639 seoskih naselja na području romanofone Francuske te ispitao 735 ljudi. Kriterij za odabir punktova bio je po principu relativne ekvidistance (barem pet punktova po departmanu). Gilliéron je obradio i transkribirao svih 639 upitnika i izradio karte koje predstavljaju bazu podataka, temelj za daljnja istraživanja (Swiggers 2010).

Izradba lingvističkih atlasa se nastavila⁴³, a u središnjoj i istočnoj Europi te u Latinskoj Americi⁴⁴ u sklopu lingvističkih atlasa javljaju se etnološki atlas. Kao jedan od njih je i

⁴³ Lingvistički atlas s čijim je radom bio upoznat Branimir Bratanić (The Development: 12-13) su: Lingvistički atlas Engleske (*Linguistic Atlas of England* – Orton, H. i Dieth, E. Survey of English Dialects, Leeds, 1962-1971., Kolb, E. Phonological Atlas of the Northern Region, Berne 1966.); Finski dijalektalni atlas (*Finnish Dialect Atlas* – Kettonen, F., 1940.); Lingvistički atlas Francuske (*Atlas linguistique de la France* – Gilliéron, J. i Edmont, E., Pariz 1902-1910.); Lingvistički i etnografski atlas Gaskonje (*Atlas linguistique et ethnographique de la Gascogne* – Corse 1914-1915., Seguy, J., Toulouse-Pariz, 1954-1966.); Njemački lingvistički atlas (*Deutscher Sprachatlas* – Wenker, G., Wrede. F. i dr., , Marburg 1928-1956., Mitzka, W. Deutscher Wortatlas, Giessen 1951-1971.); Lingvistički atlas irskih dijalekata (*Linguistic Atlas and Survey of Irish Dialects* – Wagner, H., Dublin 1958-1969.); Lingvistički i etnografski atlas Italije i južne Švicarske (*Sprach-und Sachatlas Italiens und der Sudschweiz* – Jaberg, K. i Jud, J., Zofingen, 1928-1940.); Lingvistički i etnografski atlas Korzike (*Atlanta linguistico etnographico italiano della Corsica* – Bottiglioni, G., Piza, 1933-1942.); Lingvistički atlas Iberskog poluotoka (*Atlas linguistico de la Peninsula Iberica*); Lingvistički atlas Škotske (*The Linguistic Atlas of Scotland* – Mather, J Y i Speitel, H. H., London I – 1975, II – 1977.); Lingvistički atlas Švicarske (*Sprachatlas der deutschen Schwiez* Baumgartner, A. i Hotzenkocherle, R. 1962.); Lingvistički atlas SAD-a i Kanade i slično.

lingvistički i etnografski atlas Italije i južne Švicarske pod naslovom *Sprach und sachatlas italiens und der südschweiz* (AIS)⁴⁵, švicarskih lingvisti i Gilléronovih učenika, Karla Jaberga i Jakoba Juda. Atlas se sastoji od deset svezaka: jedan uvodni svezak (1928.), osam jezičnih svezaka (1928.-1940.) i etnografski svezak (1943.). Od ovoga atlasa upitnici za prikupljanje dijalektoloških podataka više nisu abecedni, već su organizirani po semantičkim poljima (Slika 3). Tri su profesionalna istraživača (lingvisti), od 1919. do 1925. godine s tri verzije upitnika (2000 pitanja – 354 punkta; 800 pitanja – 84 gradska naselja; 4000 pitanja – 30 „najzanimljivijih“ punktova) prikupljala podatke u 407 punktova. Prilikom odabira punktova odustali su od načela ekvidistance, već su primijenili načelo jezične slike – traži se različitost koja mora biti usporediva. Punktovi i sugovornici (informanti) nisu bili unaprijed određeni, već su se odabirali sukladno situaciji „na terenu“ prilikom istraživanja. Jaberg i Jud su svjesni sociolingvističkih nedostataka poput toga da jedan informant po punktu ne može prikazati svu raznolikost punkta, ali da se to ni ne mora očekivati. Svjesni su kako atlas nudi samo jedan od izbora jezičnih obilježja i ne pretendira na sveobuhvatnosti jer su odgovori individualnog karaktera i ne odražavaju dijalektalno stanje (Swiggers 2010: 281).

⁴⁴ Samo neki od njih su: Atlante Linguistico ed Etnografico del Piemonte Occidentale, Atlas Linguístico-Etnográfico dos Açores, Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía, Atlas lingüístico y etnográfico de Colombia, Atlas lingüístico y etnográfico de las Islas Canarias, Atlas lingüístico y etnográfico de Castilla – La Mancha, El atlas lingüístico y etnográfico de Chile, Atlas Linguístico-Etnográfico de Portugal e da Galiza (ALEPG), Atlas Linguístico-Etnográfico de Costa Rica, Atlas lingüístico-etnográfico de Panamá (ALEP), Atlas lingüístico-etnográfico pluridimensional de El Salvador, Atlas lingüístico-etnográfico de Guatemala, Atlas lingüístico-etnográfico de Honduras....

⁴⁵ Navedeni atlas je digitaliziran i dostupan na mrežnoj stranici: <http://www3.pd.istc.cnr.it/navigais-web/> (URL 7).

države u kojima je geografska dimenzija u etnologiji institucionalizirana kao rad na nacionalnim etnološkim atlasima koji je započeo tijekom 1930-ih godina (Gailey, Ó Danachair i Adams 1974). O njima ću detaljnije pisati u iduća dva potpoglavlja jer su značajni za razvoj projekta „Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja“ (EAE). Njemački etnološki atlas (ADV) je bio prvi europski etnološki atlas, a Švedski etnološki atlas (AOS) je važan jer je za njegovu realizaciju ključnu ulogu imao švedski etnolog Sigurd Erixon koji je bio ključna osoba u projektu EAE, ali i brojnim drugim kartografskim i etnološkim europskim odborima i organizacijama. Prema B. Borsosu (2017), uz navedene atlase u isto se vrijeme razvija i poljski etnološki atlas kojeg je pripremao Kazimierz Moszyński i suradnici. Iako je poljski atlas objavljen prvi, nije prošao zapaženo kao njemački ili švedski.

Sredinom 20. stoljeća rijetko tko je promišljao karte kao sredstvo konstrukcije znanja. Karte i atlasi smatrali su se istraživačkim alatima i egzaktnim sredstvima. Pokret etnoloških atlasa u Europi slijedio je tri kulturne dimenzije koje je predstavio S. Erixon (1937): geografsku (prostor), povijesnu (vrijeme) i sociološku (društveni slojevi). Geografska se dimenzija odnosi na državne, narodne, pokrajinske, županijske, crkvene, komunalne, gospodarske podjele itd. (Erixon 1937). Povijesna dimenzija odnosi se na istraživanje određenog „momenta u vremenu“ kroz perspektivu cijele epohe, s ciljem da se iz sadašnjosti (koja obuhvaća razdoblje čovjekovog života, oko 50-75 godina), koja je polazna točka u rekonstrukciji prošlosti, rekonstruiramo prošlost (Erixon 1937: 100). Istraživali su se kulturni elementi koji pripadaju određenom vremenu, ljudima i geografskom lokalitetu, a tragalo se za podrijetlom, funkcijama i lokalitetom kulturnih elemenata (Gailey, Ó Danachair i Adams 1974: 1). S obzirom na to da su istraživanja bila komparativna, Erixon se nije zalagao za istraživanje pojedinačnih slučajeva (Erixon 1937).

3. 2. 2. 1 Njemački etnološki atlas (*Atlas der deutschen Volkskunde* (ADV))

Nakon Mannhartovog upitnika, započinje dijalektalno istraživanje za *Deutscher Sprachatlas*⁴⁶. Njega je započeo njemački lingvist Georg Wenker (1852–1911) 1876. godine, a prve dijalektne karte objavljene su već 1881. godine. Navedena dijalektna istraživanja te objava knjige *Kulturströmungen* postavila su temelje njemačkim istraživanjima kulturnih areala te su imala snažan utjecaj na *Atlas der deutschen Volkskunde* (ADV), čiji je rad

⁴⁶ Atlas je dostupan u digitalnoj verziji *Diwa – digital Wenker Atlas* (<http://www.diwa.info/titel.aspx>) (URL 8).

intenzivno započeo 1928. godine u Berlinu (Wiegelmann i Cotter 1968). S druge strane, rad na etnološkom atlasu započeo je već s W. Pesslerom i njegovim istraživanjima. Za prikupljanje ujednačene građe koristio je posebno dizajnirane upitnike, a kako navodi Puntarović (1980: 125) „(...) pri izradbi „Atlasa njemačke etnologije“, koji je izašao 1929. godine, imao oko 1800 pomagača samo za okrug Niedersachsen.“ Atlas se odnosio na njemačko govorno područje u Europi, a prvi je svezak objavljen 1937. godine, dok je ostalih pet svezaka objavljeno do 1939. godine. Objavljeno je 120 karata bez njihove interpretacije. Rad na atlasu obustavljen je u vrijeme II. Svjetskog rata, a prije rata građa je prebačena iz Berlina u Frankfurt, a kasnije u Bonn gdje je rad na atlasu nastavljen pod vodstvom Matthiasa Zendera i Guntera Weigelmana (Wiegelmann i Cotter 1968, Gailey, Ó Danachair i Adams 1974). Prvenstveno su se orijentirali na klasifikaciju i interpretaciju podataka te su objavljivali sveske atlasa o raznolikim temama (vidjeti više Wiegelmann i Cotter 1968: 194)

Prilikom prikupljanja podataka korištena je tehnika ispitivanja upitnikom (kao i za lingvističke atlase). Raspravljalo se o tome tko će provoditi istraživanja, hoće li obrazovani istraživači („direktna“ metoda) ili lokalni učitelji („indirektna“ metoda). Wiegelmann i Cotter (1968: 189) smatraju kako obje metode imaju svoje prednosti i nedostatke, a njihova kombinacija pruža mogućnost gustoće istraživanih naselja (indirektna metoda), ali i dubinu i raznolikost istraživanih objekata putem direktne metode. Navode kako je gusta i ujednačena mreža istraživanih naselja (uz kvalitetnog istraživača) jedan od preduvjeta valjanih podataka.

ADV je imao snažan utjecaj na dva nacionalna etnološka atlasa (koja se odnose na njemačko govorno područje), onaj švicarski (*Atlas der schweizerischen Volkskunde* (ASV)) i austrijski (*Osterreichischer Volkskunde atlas* (OVA))⁴⁷.

3. 2. 2. 2 Švedski etnološki atlas (*Atlas över svensk folkkultur*) i Sigurd Erixon

Povezanost lingvističkih i etnoloških istraživanja i atlasa vidljiva je i u radu na švedskom etnološkom atlasu. Krajem 19. stoljeća započelo je istraživanje dijalekata u više od tisuću naselja pod vodstvom švedskog lingvиста Johana Augusta Lundella i njegovih suradnika (započeli su s gramatičkim i fonetskim istraživanjima Švedske). Izrađen je upitnik s

⁴⁷ Voditelj ASV-a bio je filolog Richard Weiss koji je prvotno bio zaposlen na ADV. Podatke su prikupljali kvalificirani istraživači (njih 11) upitnikom od 150 pitanja u razdoblju od 1937. do 1942. godine. Veći dio građe koji je prvotno bio prikupljen za potrebe ADV kasnije je poslužio za austrijski etnološki atlas. Rad na njemu je započeo 1953. godine, a prva publikacija 1959. godine. Nakon 1962. godine OVA je bio pod Austrijskom akademijom znanosti, u Institutu za etnologiju (Bratanić The Development, Borsos 2017).

tisuću riječi (riječi su izabrane na način da ilustriraju najvažnije fenomene „in speech sounds and world inflection“), a karte su se izrađivale s ciljem prikaza geografske distribucije obilježja različitosti govora. To istraživanje dovelo je i do osnivanja Instituta za dijalekta i folklorna istraživanja u Upssalli 1914. godine. Iako je prvotna aktivnost Instituta bila vezana uz dijalekta istraživanja, 1928. godine unutar Instituta osnovan je Odjel za folklor, a 1942. godine i Odjel za saami (lapski) jezik i kulturna istraživanja te 1952. godine fonogramski odjel. Herman Geijer bio je direktor Instituta, u suradnji s Lundellom. Organizirao je terenska istraživanja kulturnih i dijalektalnih distrikta Švedske, a njegovi nasljednici bili su Dag Strombad te Folke Hedblom (1967).

Nakon Lundellovog istraživanja dijalekata, nastavlja se interes za sistematsko prikupljanje vokabulara švedskih dijalekata. Izrađen je semantički upitnik (odnosno monografski upitnici, na primjer, sve o ribarstvu u jednom upitniku), a terensko istraživanje odvijalo se od 1925. do 1940. godine. U isto vrijeme osnovan je i Odjel za folklor kojeg je vodio filolog i folklorist Johan Gotlind, zatim Ake Campbell, Richard Broberg, Asa Nyman. Napravljen je folkloristički upitnik te upitnik o urbanim tradicijama koji je istražen u pedeset švedskih gradova. Prve su folklorističke karte u Institutu izrađene od 1930. do 1931. godine, a dosadašnja tehnika prikupljanja podataka (*the type-word list method*) zamijenjena je novom tehnikom – semantičkim upitnikom (Hedblom 1970). Do te je promjene došlo iz razloga jer sve istraživane riječi nisu bile prisutne u vokabularu svih dijalekata. Stoga su upitnici bili monografski, odnosno organizirani po semantičkim poljima. Ispitivale su riječi i izrazi vezani uz npr. žetvu, ali su se istraživali unutar određenog konteksta (kroz razgovor o žetvi) kako bi se shvatila primjena i značenje riječi. Kako bi se izbjeglo miješanje dijalekata unutar određenog naselja, istraživanje se odvijalo po principu jedno istraživano naselje – jedan ispitanik (Hedblom 1974).

Kartografski rad atlasa podijeljen je u četiri grane: kartografiranje folklor i tradicije (legende, popularna vjerovanja, običaji povezani s godišnjim i životnim ciklusima), kartografiranje etnoloških fenomena, kartografiranje jezične građe, kartografiranje toponima. Za lingvistički dio atlasa glavna osoba bio je lingvist Valter Jansson, a za etnološki dio etnolog Sigurd Erixon. Rad na atlasu započeo je 1937. godine (kada je objavljen prvi svezak ADV-a), a prvi svezak atlasa objavljen je 1957. godine u kojem su bile obrađene teme iz materijalne i društvene kulture. Drugi svezak je objavljen 1976. godine i odnosio se na

legende, popularna vjerovanja i godišnje običaje (zimski i proljetni običaji, žetveni i sjetveni običaji).

Etnologija se u Švedskoj razvijala kao „nordijsko i komparativno istraživanje narodnog života“ (Erixon 2017: 12). Švedski etnološki atlas te ideje i misli Sigurda Erixona imale su važnu ulogu u razvoju projekta „Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja“. Erixonova istraživanja o životu u zajednici važna su za daljnji razvoj europskih etnoloških metodoloških usmjerenja (historijsko-komparativna metoda, retrospektivna metoda, statistička metoda). Kako navodi Rogan (2015: 115), „Za njega je mnogo puta „život“ (*life*) bio važniji u teorijskom okviru nego „narod“ (*folk*)“. On je u svojim istraživanjima primjenjivao kartografsku tehniku kako bi pokušao odrediti značajna obilježja materijalne i duhovne kulture, prikazati distribuciju različitih vrsta stanovanja i naselja na području Švedske, a s ciljem otkrivanja prostorne i vremenske promjene različitih istraživanih fenomena. Iz geografske rasprostranjenosti pokušao je doći do zaključaka o povijesnoj stratifikaciji, migracijama te njihovim međusobnim utjecajima (Hedblom 1970).

B. Rogan je na temelju dvanaestogodišnjeg rada u arhivima te bogate i raznolike arhivske građe napisao četiri⁴⁸ opsežna članka o radu i angažmanu Sigurda Erixona u etnologiji. S obzirom na to da Erixona možemo smatrati „doajenom europske etnologije“ (Rogan 2016: 150), poznavanje njegovog rada i djelovanja značajno je za istraživanje povijesti europske etnologije tijekom 20. stoljeća. Njegov znanstveni put i pristupi su se mijenjali. Početkom 1930-ih godina bio je pod utjecajem funkcionalizma točnije „preciznost i prividna objektivna mjerenja vremena“ su ga privlačile u funkcionalističkom pristupu (Rogan 2008b: 285). Stoga je budućnost europske etnologije vidio u međuodnosu komparativnog, kulturno-historijskog pristupa s objektivnosti u mjerenju vremena (Rogan 2008b). Pedesetih je godina 20. stoljeća inspiraciju pronašao u američkoj kulturnoj antropologiji i difuzionističkom pristupu te konceptu kulturnih areala (smatra kako kulturu treba istraživati u tri dimenzije – prostor, vrijeme i društvena stratifikacija), a šezdesetih godina prošloga stoljeća fokusirao se na istraživanje sadašnjosti, na društvene strukture i holističko razumijevanje kulture (Rogan 2008a, 2013, 2016). Iako su prvotna švedska etnološka

⁴⁸ Rad u arhivima u Bloomingtonu, Gottingen, Meertens, MNATP, Peeters, Dias, Oslo, Sigurd Erixon, UNCESO, Beč (vidjeti više Rogan 2015: 166). Prvi članak (Rogan, 2008b) odnosi se na Erixonovo djelovanje u 1930-im godinama 20. stoljeća, drugi članak (ibid, 2013) na razdoblje nakon rata pa sve do sredine 1950-ih. Treći članak (ibid, 2015) od sredine 1950-ih do 1964, Erixonov angažman u CIAP i kasnije SIEF-u. Četvrti članak (ibid, 2016) bavi se razdobljem 1964. do 1968. godine.

istraživanja bila usmjerena na selo i seljačko stanovništvo, kasnije su istraživači usmjerili fokus i na sadašnjost, na gradsko stanovništvo, radničku klasu itd., čega je i Erixon bio svjestan (Erixon 2017). U to vrijeme u hrvatskoj etnologiji su M. Gavazzi i B. Bratanić zadržali svoj istraživački fokus na prošlosti i seljačkom stanovništvu, o čemu će kasnije biti više riječi.

3. 2. 3 Etnološke organizacije i kongresi

Razvoj i realizacija međunarodnog projekta „Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja“ odvijao su kroz raznolike konferencije, komisije i organizacije putem kojih su djelovali etnolozi, kao i istraživanja na nacionalnim etnološkim atlasima.

Ideja o europskom atlasu kulture seže od Erixona još iz doba 1930-ih godina kada dolazi do promjena u fokusu etnoloških istraživanja – pomak od arhivskih pitanja do kartografije, a kartografija i atlasi postaju glavni argument za međunarodnu suradnju (Rogan 2013). Tijekom 1930-ih godina postojale su četiri glavne europske etnološke organizacije⁴⁹: CIFL⁵⁰ (*le Congrès International de Folklore*), IAFE⁵¹ (*International Association for Folklore and Ethnology*, a kasnije IAEEF – *International Association for European Ethnology and Folklore*), ICAES⁵² (*International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*) te CIAP⁵³ (*la Commission Internationale des Arts Populaires*, a kasnije SIEF – *la Société Internationale d’Ethnologie et de Folklore*) i svaka sa svojim časopisom (*Acta Ethnologica*, *Folk*, *Folkliv*, *Laos/Ethnologia Europaea*) (Rogan 2008b). Svaka od institucija organizirala je kongrese na kojima se, između ostalog, raspravljalo i o izradbi atlasa. Kako navodi B. Rogan (2013: 121) kartografija i atlasi bili su središnja tema IAFE sastanka u Berlinu 1936. godine, CIFL kongresa⁵⁴ u Parizu 1937. godine te ICAES

⁴⁹ Osim navedenih organizacija, 1930-ih i 1940-ih godina postojale su i druge organizacije u Njemačkoj i Francuskoj (više vidjeti Rogan 2008b, 2013).

⁵⁰ Pod vodstvom Georges-a Henrija Rivière-a CIFL je djelovao sa sjedištem u Francuskoj (Rogan 2008b).

⁵¹ IAFE je nastala pod vodstvom S. Erixona, iako je prvi predsjednik bio Herman Geijer, a potpredsjednici Adolf Spamer i Jan de Vries (Rogan 2008b).

⁵² ICAES nije ograničen na područje Europe, već svijeta.

⁵³ Osnovana u Pragu 1928. godine pod pokroviteljstvom Legije Nacija (Rogan 2008b: 279) kao *la Commission Internationale d’Art Populaire*. Godine 1936. dodano je *Traditions* u naslov komisije. Godine 1964. preimenovana je u SIEF.

⁵⁴ Na kongresu u Parizu je osnovana *International Commission de Coordination des Atlas Folkloriques*, s predsjednikom Sigurd-om Erixonom. Zadatak je bio definirati standarde koje bi nacionalni projekti trebali usvojiti za izradbu atlasa (Rogan 2013).

kongresa⁵⁵ u Kopenhagenu 1938. godine. Ipak, značajnu ulogu u međunarodnoj suradnji preuzima CIAP nakon II. Svjetskog rata, a glavni motiv za internacionalnu suradnju je komparacija kulturnih fenomena izvan nacionalnih granica.

Članstvo u CIAP-u „(...) bilo je ograničeno na nordijske zemlje, uključujući baltičke izbjeglice, Britanska otočja i središnju Europu“ (Rogan 2013: 101). Tek nakon II. Svjetskog rata, kada dolazi do promjena u sustavu financiranja⁵⁶ (osnivanje CIPSH), dolazi i do promjena u imenu organizacije pa i sustavu članstva, koje više nije ograničeno. Naime, u rujnu 1964. godine, na sastanku članova Odbora u Ateni, odlučeno je o promjeni imena komisije iz CIAP u SIEF. Kao takva, organizacija više nije bila ustrojena kao komisija koju financira UNESCO, već kao društvo sa sustavom otvorenog članstva, čime je izgubila mogućnost UNESCO-vog financiranja (Rogan 2008a, 2013, 2015). Kako navodi Rogan (2008a: 73), upravo u promjeni imena CIAP u SIEF se „zacementirala“ razlika između folklor i etnologije i njihova odvojenost od IUAES i antropologije.

SIEF je u prvim godinama proživljavao brojne poteškoće (ekonomski problemi⁵⁷), a jedna od njih bila je i odvajanje SIA (*die Ständige Internationale Atlaskommission*) kao zasebne komisije SIEF-a. Ona je nastavila svoj rad kroz 1960-te i 1970-te, ali „neslaganje oko metodoloških i organizacijskih pitanja i problema“ dovelo je do kraha projekta Europskog atlasa i raspuštanja SIA (Rogan 2008a: 67). Devedesetih godina 20. stoljeća utemeljena je nova radna SIEF skupina, Međunarodna etnokartografska mreža (*International Ethnocartography Working Group*), koja je organizirala seminare o metodološkim aspektima karata, kartografije i suvremene uporabe⁵⁸ (Rogan 2016). Navedenu SIEF skupinu naslijedila je nova radna skupina, *Space-lore and Place-lore* (Borsos 2017).

⁵⁵ Na kongresu u Kopenhagenu raspravljalo se o upitniku za prikupljanje građe „pogodne za kartografsku obradu“ te o koordinaciji kartografskog rada u različitim državama (Rogan 2008b: 314).

⁵⁶ Financiranje je bilo od strane UNESCO-a, točnije od strane posebno osnovanog (1949.) pod-odjela CIPSH (*le Conseil International de Philosophie et des Sciences Humaines*). Samo organizacija koja je član CIPSH-a je mogla zatražiti financiranje od CIAP-a (Rogan 2013).

⁵⁷ Ustrojeno kao društvo s neograničenim članstvom, više nije bilo financirano od strane UNESCO-a. Tek nakon 1970. godine vraćen je pod UNESCO sustav, ali kao „podkomisija antropološke asocijacije IUAES“ (Rogan 2008a). Iako su se silom htjeli razgraničiti od antropologije (posebice je to vidljivo prilikom reorganizacije CIAP u SIEF), ipak su se uvidjeli da se sami ne mogu financirati pa su pristali biti podkomisija antropološke asocijacije IUAES kako bi bili pod UNESCO-vim financiranjem.

⁵⁸ U rujnu 2009. održana je *16th Conference of the SIEF's International Ethnocartography Network* u Szegedu, Mađarskoj. Tema konferencija bila je „Ethnographic atlases – regions, borders, interferences“⁵⁸ (URL 9). Raspravljalo se o digitalnoj verziji atlasa mađarske narodne kulture (Borsos), teorijskim i metodološkim uvidima u etnokartografiju (Vince-Pallua), etnografskom atlasu Bohemije, Moravije i Silesije koristeći povijesne izvore i GIS (Woitsch), tradicionalnoj kulturi slovačkih kolonista u nizinskom-socijalnom i kulturnom prilagođavanju (Slavkovský), prikaz ruralne ekonomije i načina života (Szabó), konstrukcija i reprezentacija granica u

Također, na brojnim konferencijama i sastancima raspravljalo se o ujednačenom imenu discipline (čemu naravno nije doprinosila raznolikost terminologije (poput „Volkskunde“, „Volkerkunde“, „Folklor“, „Ethnography“, „Nordic ethnology, or Nordic and comparative „folklivsforskning“ sl.) (Erixon 1937), koja je bila raznolika zbog različitih konteksta nastanka i razvoja u europskim državama)⁵⁹ (Rogan 2008a). Nijemci se nisu htjeli odreći termina „Volkskunde“ kojeg su koristili za europsku etnologiju (a termin Volkerkunde za opću etnologiju), u brojnim je državama postojala razlika između folklor i etnologije ili je nije bilo, a Erixon je predlagao ujednačeni naziv „europska etnologija“ (Bratanić 1957). On je želio prevladati raznolikost regionalnih etnologija i folklorističkih studija te je terminom „europska etnologija“ želio stvoriti ujedineni naziv discipline u europskim državama, a kao poddisciplinu opće etnologije ili antropologije (Roth 1996, Rogan 2008b, Rogan 2015). Prema Brataniću (1957: 8) europska regionalna ili nacionalna etnologija proučava pojedine europske narode, a opća etnologija proučava regionalno izvaneuropske etnologije. Prema Erixonu (1937: 90), znanstveni cilj europske etnologije je objektivno znanje. U takvim se okolnostima razvija projekt EAE, iako se i dalje nastavlja prakticirati etnologija unutar granica nacionalne države.

3. 2. 4 Što je etnološka kartografija, karta i atlas?

U prethodnom poglavlju ukratko sam prikazala način na koji je došlo do uporabe kartografije u etnologiji, a u sklopu ovog poglavlja prikazat ću kako je došlo do toga da se kartografija koristi kao tehnika za etnološku rekonstrukciju kulturne povijesti (za koju je, kako Bratanić navodi (1979b: 101), „jednostavno nezamjenjiva“). To je razdoblje kada je etnologija kao historijska, komparativna i empirijska znanost težila objektivnosti, istini, otkrivanju univerzalnog i sveobuhvatnog znanja, pri čemu se karta koristila kao egzaktno

mađarskoj vinskoj kulturi (Mód i Simon), kartografiranje regionalnih struktura koje proizvode bračne veze na primjeru Kalotaszega (Balázs BaloghÁgnes Fülemile) itd. U ožujku 2017. održan je SIEF skup u Göttingenu, Njemačka. Tema konferencije bila je „Ways of Dwelling: Crisis – Craft – Creativity“, a jedan od panela, *Ethnocartography revisited* (panel su vodili Jiří Woitsch i László Mód), za cilj je imao kritičko promišljanje povijesti etnokartografije, raspravu o aktualnim projektima (koji se temelje na reinterpetaciji starih etnoloških karata ili na uporabi građe prikupljane za etnološke atlase) kao i o mogućoj budućnosti kartografske etnologije (*cartographic ethnology*) (URL 10). U kontekstu toga raspravljalo se o projektu Etnološkog atlasa Europe (Woitsch), digitaliziranju Poljskog Etnografskog Atlas (objavljen članak Pieńczak 2018) (Pieńczak), atlasu Latvijske kulture (Bula), kritički osvrt na hrvatsku etnološku kartografiju (Štokov), uporaba GIS-a u (češkoj) etnologiji (Drápala i Doušek), o mogućnosti razvoja etnolingvističke kartografije (Brozović Rončević) te o ulozi etnokartografije i metodama društvenih medija (Munk).

⁵⁹ Raznolikost terminologije i kontekst nastanka etnologije u europskim državama je ogromno područje čija obrada prelazi okvire ovog rada, ali je važno ukazati na taj aspekt. O navedenom više vidjeti B. Rogan (2008a).

sredstvo u otkrivanju i objašnjavanju. Samo definiranje uporabe kartografije u etnološkim kulturno-historijskim usmjerenim istraživanjima je raznoliko – od geografske metode (Wiegelmann i Cotter 1968), etnološke geografije (Pessler 1932), kartografske metode, kartografske tehnike (Bratanić 1979b), etnogeografije preko etnološke kartografije (Bratanić 1952, 1979b), kartografske etnologije (Munk i Elgaard Jensen 2015), kartografije materijalne narodne kulture, kartografije narodnog života (Tangherlini 2010) – i obuhvaća njezino shvaćanje kao metode, tehnike ili sredstva, ovisno o kontekstu u kojem se primjenjuje⁶⁰. S obzirom na ta raznolika definiranja i shvaćanja, izložit ću misli Bratanića koji je u svojim nekoliko radova (1959; 1979b; 1981; The Development) iznio teorijsko-metodološke postavke etnološke kartografije⁶¹. Bratanić je izložio osnovne znanstvene odrednice etnološke kartografije na IX. međunarodnom kongresu antropoloških i etnoloških znanosti (Chicago 1973) (Bratanić 1981).

U otkrivanju i objašnjavanju kulturnih zbivanja na području Europe, Bratanić (1952, 1959) je vidio ključnu ulogu historijske etnologije kao induktivne, empirijske i komparativne humanističke znanosti, u kombinaciji s lingvistikom. Treba imati na umu da je ondašnji cilj etnoloških istraživanja bila „(...) rekonstrukcija najvećeg dijela kulturne povijesti čovječanstva (...) na temelju obilnoga dokumentarnog materijala i njegove adekvatne obrade“, a najbolje istraživačko sredstvo je kartografija odnosno „(...) *objektivno raširenje* kulturnih pojava u prostoru i njegova obradba putem etnološke kartografije kao najpogodnijeg i najefikasnijeg metodičkog istraživačkog sredstva“ (Bratanić 1981: 1). U tom se kontekstu etnološka kartografija poimala kao „(...) *tehnika zaključivanja* o vremenskom slijedu pojava iz njihova raširenja u prostoru“ (Bratanić 1976: 20), odnosno da „(...) rasprostranjenost različitih oblika

⁶⁰ Bratanić napominje kako etnološka kartografija nije isto što i etnogeografija, geolingvistika, lingvistička geografija i slično. Također, navodi kako je potrebno razlikovati tematsku etnološku kartografiju i etničko kartografiranje (Bratanić 1979b). Kako navodi Vince-Pallua (1994: 9), kartografska tehnika se često naziva kartografska metoda jer se primjenjuje „(...) u službi historijskog usmjerenja i metodama njemu svojstvenome.“ Ipak, Bratanić (1979b: 100) naglašava kako etnološka kartografija „nije samostalna metoda, već tehnika u okviru kulturno-historijske metode u etnologiji“.

⁶¹ U ovom radu koristit ću termin „etnološka kartografija“ kako ga shvaća B. Bratanić (1979). Pod tim nazivom, kartografija se smatra isključivo kao istraživačko sredstvo koje se koristi za rekonstrukciju kulturne povijesti u okviru kulturno-historijskog pristupa, za koju je i nezamjenjiva. U skladu s današnjim dominantnim znanstvenim paradigmatama u etnologiji i kulturnoj antropologiji smatram kako to nije jedina funkcija i svrha kartografije kao tehnike u etnološkim istraživanjima stoga ću prilikom pregleda uporabe kartografije u etnologiji govoriti o „etnološkoj kartografiji“, a u kasnijim ću se poglavljima osvrnuti na uporabu kartografije kao tehnike u etnološkim istraživanjima, odnosno etnokartografskim istraživanjima, bez obzira u okviru koje metode u etnologiji se primjenjuje.

na karti *predstavlja refleksiju* veoma kompliciranih povijesnih događaja“ (Bratanić 1979a: 246) (op. a. tekst u kurzivu istaknula autorica).

Etnološka kartografija je heurističko istraživačko sredstvo ili tehnika koja se primjenjuje u okviru kulturno-historijske metode u etnologiji (Bratanić 1979b). Navedena kulturno-historijska metoda, odnosno Graebnerova metoda je u prvom redu heuristička, a ne eksplikativna kao što su neki etnolozi smatrali te pomoću nje tražili objašnjenje etnoloških fenomena (Bratanić 1976: 33). Tipologija je često bila detaljno klasificirana i izrađena na način da bude pouzdan instrument istraživanja. B. Bratanić (1952) i Đ. Petrović (1980) smatraju kako upravo najmanji detalji, koji za život nemaju važno značenje, mogu biti važni „heuristički dokazni materijal“ pri komparaciji i interpretaciji podataka, te će „(...) omogućiti sigurnije izvođenje kulturno-historijskih zaključaka“ (Bratanić 1952: 215).

U tom se kontekstu, etnološki atlas smatrao znanstvenim istraživačkim instrumentom koji „slijedi etnološke ciljeve i metode istraživanja“, a ne kao „slika postojećeg znanja unutar nacionalnih okvira“, odnosno zbirka karata (Bratanić 1979a: 246). Upravo rasprostranjenost kulturnih elemenata na karti bila je podloga za „(...) znanstvenu izgradnju pouzdane slike o onom važnom dijelu stvarne i duge kulturne povijesti“, a karte su pružale „(...) jedinstvenu mogućnost znanstvenog objašnjenja, a potom i mogućnost dalje praktične primjene tako dobivenih znanstvenih saznanja“ (Uvodne napomene 1963: 1). Zadatak etnologa bio je da na temelju izrađenih karata „(...) otkrije činjenice prostorne rasprostranjenosti fenomena te nudi mogućnost interpretacije građe“ (Bratanić 1981: 9). Etnološka građa za atlase prikupljala se posebno osmišljenim i izrađenim upitnicima („kvestionari“ kako ih naziva Bratanić, 1979b) – kako ih je Kroeber (1963: 150, a prema Bratanić, 1979b: 98) nazvao „organizirani korpus znanja istraživanih fenomena“. Navedeni „korpus znanja“ se klasificirao prema heurističkoj tipologiji, interpretirao i kao takav prikazivao na karti. Već su upitnice za prikupljanje podataka bile shvaćene kao neki skup znanja jer su i one nerijetko bile detaljno izrađene. Uske teme bile su podijeljene na brojna pitanja, pitanja na potpitanja, a potpitanja su sadržavala moguće odgovore.

Prema Brataniću (1979b: 101) „etnološka kartografija je najbrži i najjednostavniji način za dobivanje objektivne ideje o tradicionalnoj kulturi ljudi i njihovih aktualnih veza i odnosa“. Etnolozi su smatrali kako je na karti prikazano objektivno znanje kojemu su, u kontekstu tadašnjih znanstvenih istraživanja, težili; gole činjenice koje pružaju mogućnost za interpretaciju. Na taj se način nekoliko tema moglo istraživati komparativno i sistematski u

isto vrijeme (Bratanić 1979b: 100). To se prema njihovim riječima, sve moglo raditi, ali se nije radilo. Uostalom, to se radilo ručno, zbog čega je to često bio „mukotrpan“ posao (kako ga, u svojim radovima nazivaju Vince-Pallua, Đaković i Černelić). Iz navedenog shvaćanja etnološke kartografije možemo zaključiti da je znanstveno-empirijska kartografska paradigma o objektivnosti prikaza i dobivanja „znanja“ iz kartografskog prikaza izrazito ukorijenjena i u etnologiji. Takvo shvaćanje kartografije treba sagledati u kontekstu tadašnjih etnoloških istraživanja koja su težila rekonstrukciji kulturne povijesti čovječanstva, a u kontekstu dominantne znanstvene paradigme o važnosti objektivnosti kao jedinog načina istinitosti i valjanosti podataka i rezultata istraživanja. Stoga je Bratanić pridavao veliku važnost kartografiji koja je davala rezultate, „kakve u prirodnim znanostima daje eksperiment“ (Bratanić 1959: 12). Iz citiranog dijela njegove rečenice vidljivo je tadašnje jedinstvo znanosti sa svrhom otkrivanja znanja, odnosno otkrivanja zakonitosti koje upravljaju stvarnosti. Stoga tijek istraživanja za etnološke atlase te primjenu kartografije u etnološkim istraživanjima treba razumjeti u kontekstu tadašnje dominantne znanstvene paradigme te u kontekstu razvoja znanosti (zapadnjačke znanosti te podjela na prirodne i društvene i humanističke znanosti) u kojoj se geografija (pod čijim je okriljem bila kartografija) poimala kao prirodna, egzaktna znanost koja je težila objektivnosti, otkrivanju te univerzalnom i sveobuhvatnom znanju. Kako bi se geografija (i ostale znanstvene discipline, u ovom kontekstu i etnologija) predstavila kao vertikalno integrirana znanost ona mora predstaviti povezanost preko površine, a ne kroz površinu svijeta (kako se Ingold (2011) referira na vertikalnu i uzdužnu integraciju znanja). Pri tome su etnolozi, u doba pozitivizma u znanosti, primjenjivali kartografiju kao tehniku za otkrivanje znanja koja je etnologiji na taj način pružila dio znanstvene objektivnosti, a na sličan način je i geografija nastojala uspostaviti svoje znanstvene temelje tvrdnjom da stvara točne i objektivne reprezentacije svijeta te analizira prostorne odnose na Zemljinoj površini. Razvojem tehnologija (računala, globalnog položajnog sustava (GPS), geografskog informacijskog sustava (GIS), interneta i Web 2.0) i mobilnosti, i dotadašnja dihotomija prirodne – društvene i humanističke znanosti proširena je za interdisciplinarno područje znanosti u koje se od 2009. godine ubraja i geografija. Slijedom Pravilnika o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama iz 2009. godine, kartografija nije samo temeljno sredstvo geografskih, etnoloških i inih istraživanja, već je kartografija i znanstvena grana koja se pojavljuje unutar područja tehničkih znanosti, polja geodezije. Kao što smo prikazali u potpoglavlju „Kontekstualizacija kartografije“, ono na što

nam ukazuje navedeni sažeti tijek kartografije je upravo važnost konteksta prilikom razumijevanja i analiziranja određenih formi znanja i onoga što je u određenom vremenu bilo moguće i bilo „mislivo“. U raznolikim isprepletenim odnosima razvoja tehnologije, promišljanja koncepata prostora i mjesta te novih praksi mapiranja, i kartografija se raznoliko učvoravala te poimala. Stoga način na koji se kartografija poimala u vrijeme izradbe etnoloških atlasa je raznoliko isprepleteno od načina na koji se poima u današnjim etnološkim i kulturno-antropološkim istraživanjima, upravo zbog različitih dominantnih znanstvenih paradigma u određenom razdoblju.

3. 2. 5 Projekt Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja (EAE)

U Stockholmu i Uppsali (Švedska) 1951. godine na Međunarodnom kongresu europske i zapadne etnologije sastali su se vodeći europski etnolozi koji su raspravljali o povezanosti etnologije s antropologijom⁶², o radu na Europskom atlasu⁶³ te o istraživanju oraćih sprava i njihovom kartografiranju (Bratanić 1954, Rogan 2013). Oba su hrvatska etnologa (Gavazzi i Bratanić) sudjelovala na kongresu sa svojim izlaganjima⁶⁴. Odlučeno je da se novac koji je UNESCO dodijelio CIAP-u iskoristi za sastanak stručnjaka za atlas koji će se održati u Namuru 1953. godine. Kako navodi B. Rogan (2013: 123-124), Erixon je objavio kratku bilješku 1952. godine u časopisu „Laos“, gdje je izjavio da je poznavanje geografske raspodjele različitih kulturnih elemenata neophodno za etnološka istraživanja – i jednako neophodno kao komparativna metoda – i predložio da bi širenje takvog znanje trebalo biti jedan od glavnih zadataka CIAP-a, a istodobno je objavio popis pitanja koja su pogodna za kartografsku obradu.

3. 2. 5. 1 Realizacija projekta Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja (EAE)

Iako je Erixon već od sredine 1930-ih godina razmatrao ideju o stvaranju europskog etnološkog atlasa, tek su u rujnu 1953. godine na konferenciji u Namuru (Belgija) započeli dogovori europskih etnologa o stvaranju projekta „Etnološkog atlasa Europe i susjednih

⁶² Postavilo se pitanje treba li se CIAP udružiti s antropološkom organizacijom ICAES na način koji zahtjeva UNESCO (CIPSH). Erixon se pribojavao da bi se u tom kontekstu etnologija shvatila kao dodatak antropologije (Rogan 2013).

⁶³ Iako se o izradbi etnološkog europskog atlasa raspravljalo još od kongresa u Parizu 1937. godine, vjerojatno zbog unutarnjih problema u CIAP-u nije bilo nikakvih odluka o europskom atlasu (Rogan 2013).

⁶⁴ Gavazzi je održao izlaganje „Die Vitalität der Wahlbruderschaft und Wahlschwesterchaft in Dalmatien“, a Bratanić „On the antiquity of the one-sided plough in Europe, especially among the Slavic people“ (Program kongresa u Uppsali 1951, Bratanić arhiv, kutija 4, fascikl 9).

zemalja“. Ipak, ono je realizirano tek na sastanku u Zagrebu 1966. godine. U Namuru je osnovana „Stalna međunarodna komisija za etnološke atlase“ (SIA – *Standing International Atlas Committee*) sa ciljem izradbe upitnika za prikupljanje ujednačene građe te usmjeravanje u izradbi nacionalnih etnoloških atlasa (Bratanić *The Development*, Petrović 1980). Predsjednik Komisije bio je švedski etnolog Sigurd Erixon, a osim njega u Komisiju su izabrani: Marcel Maget kao tajnik (Paris, kasnije Lyon), Branimir Bratanić (Zagreb), Antonio Jorge Dias (Coimbra, poslije Lisabon), Pieter Jakobus Meertens (Amsterdam), Kustaa Vilkkuna (Helsinki) i Richard Weiss (Zurich). Kroz difuzionističke studije je zaključeno da se istraživani kulturni elementi ne zaustavljaju na granicama nacionalnih država te da je potrebna cjelokupna obrada i analiza kulturnih elemenata u okviru cijelog kontinenta, u obliku europskog etnološkog atlasa. Ipak, problem realizacije takvog projekta predstavljale su različite metodologije istraživanja (tehnike istraživanja, mjerila, različite teme i pitanja). Na konferenciji u Namuru francuski folklorist i sociolog Marcel Maget iznio je kratak tehnički osvrt na kartografski rad, a opširnije je navedenu problematiku izložio i na konferenciji u Danskoj 1954. godine (Rogan 2013).

Nakon konferencije u Namuru Erixon je u ime Instituta za istraživanja narodnog života (Stockholm) poslao upitnik europskim etnologima o etnološkim istraživanjima o njihovim državama. Na temelju dobivenih odgovora zaključio je da se u većini europskih zemalja koriste i izrađuju etnološke karte, ali da samo deset država (Austrija, Belgija, Finska, Francuska, Zapadna Njemačka, Italija, Nizozemska, Poljska, Švedska i Švicarska) izrađuje i nacionalne atlase (Rogan 2013). S obzirom na to da su se B. Bratanić i J. Dias bavili istraživanjem oraćih sprava, njihovim klasificiranjem te kartografiranjem, Erixon ih je pozvao na konferenciju u Namuru, a od 1954. godine postali su članovi Međunarodne komisije za istraživanje oraćih sprava. Naime, u to je doba mnogo europskih etnologa istraživalo oraće sprave te je Erixon predložio izradbu atlasa oraćih sprava kao pripremu za izradbu „općeg“ europskog etnološkog atlasa. „Treba primijetiti da se ovi alati pojavljuju u velikom broju varijanti, prikazanih od brončanog doba i opisanih od antike do srednjeg vijeka pa sve do današnjih dana, u svim krajevima svijeta. Oni su osnovni instrumenti u razvoju poljoprivrede – glavna ekonomska osnova čovječanstva kroz cijelo povijesno razdoblje. Ti su alati za povjesničare kulture, etnologue i lingviste povijesne škole pružili idealan pristup proučavanju interakcija između etničkih skupina, kontakata i kulturnih areala koja prelaze političke granice“ (Rogan 2013: 129-130).

Međunarodna konferencija za istraživanje oraćih sprava održana je u Kopenhagenu (Danska)⁶⁵ u lipnju 1954. godine. Na konferenciji su predstavnici država⁶⁶ izložili izvješća o istraživanju oraćih sprava u svojim zemljama te se dogovarali o mogućnostima izradbe atlasa plugova i oraćih sprava koji bi se odnosio na razdoblje do 1850. godine (Bratanić 1954). Smatrali su kako je potrebno napraviti međunarodnu terminologiju za oraće sprave te je napravljen preliminarni sustav klasifikacije, o njihovim nazivima, vrstama, podvrstama, tipovima i slično, ali ne u kojem kontekstu su se koristili, tko ih je koristio i slično. Prema Brataniću (1952: 215-216) kod istraživanja oraćih sprava potrebno je razlikovati njihove vrste po načinu rada i po opremi, tehničke konstruktivne tipove odnosno konstrukciju kostura i formalne osobine pojedinačnih dijelova. Stoga on smatra kako se konstrukcija kostura može i mora detaljno razraditi, odnosno može se „(...) najlakše egzaktno fiksirati, pa se na taj način može svesti na minimum i subjektivnost istraživača u prosuđivanju sličnosti.“ To je bio jedan od razloga usmjerenja etnoloških istraživanja prema materijalnoj kulturi koju je bilo najlakše fiksirati, odnosno „istrgnuti iz konteksta“ kako navodi J. Vince-Pallua (1994: 12). Uviđeno je da sve države nemaju ujednačeno prikupljene podatke te da se ne može napraviti sveobuhvatni atlas stoga su zaključili da im je potreban tajnik koji će prikupljati građu za atlas te je uspostavljeno tajništvo u Danskom nacionalnom muzeju, knjižnica te arhiv za istraživače na projektu. Za članove Stalnog međunarodnog odbora oraćih sprava izabrani su: B. Bratanić (Zagreb, Jugoslavija), J. Dias (Coimbra, Portugal), S. Erixon (Stockholm, Švedska), H. Kothe (Berlin, Njemačka), P. Lesser (Hartford, USA), F. Payne (Cardiff, Velika Britanija) i A. Steensberg (Kopenhagen, Danska). Predsjednik je bio S. Erixon, a tajnik A. Steensberg. Troškove putovanja sudionicima je snosio UNESCO. Osnovana je i Komisija za istraživanje povijesti poljoprivrednih sprava s predsjednikom A. Steensbergom te časopis *Tools and Tillage – A journal on the History of the Implements of Cultivation and other Agricultural Processes*⁶⁷ (Bratanić 1954).

U sklopu konferencije 1954. godine Erixon je održao predavanje o rezultatima istraživanja rada na etnološkim atlasima u europskim zemljama, a Maget predavanje o

⁶⁵ Kako navodi Rogan (2013, a prema (Erixon i Steensberg 1955)), razlozi održavanja konferencije u Danskoj (u Danskom nacionalnom muzeju) bili su opsežno istraživanje poljoprivredne povijesti Danske, ali i ekonomska podrška danskih vlasti u istraživanju.

⁶⁶ Veliki interes pokazale su slijedeće države: Austrija, (tadašnja) Čehoslovačka, Danska, Estonija, Finska, (tadašnja) Istočna i Zapadna Njemačka, Velika Britanija, Indija, Italija, Nizozemska, Norveška, Portugal, Švedska, Švicarska i (tadašnja) Jugoslavija (Bratanić 1954).

⁶⁷ Novi sastanak održao se u svibnju 1970. godine (15.–16. 5. 1970.) u Kopenhagenu na sjednici Stalne međunarodne komisije za istraživanje historije gospodarskih sprava.

tehničkom usklađivanju u kartografiji (Rogan 2013). Maget je ukazao na probleme uporabe simbola za kartografiranje odgovora (*point cartography*), simbolizacije odgovora te probleme mjerila (Rogan 2013, a prema Maget 1955). Imajući u vidu probleme usklađivanja podataka, postavilo se pitanje je li vrijedno težiti međunarodnom atlasu? „Magetov zaključak bio je pokazati krajnju razboritost u radu na međunarodnom usklađivanju, ukazujući na činjenicu da se mnogo kartografskog rada pokazalo kao nedovoljno vrijednim za buduće naraštaje“ (Rogan 2013: 127). Nedugo nakon toga, krajem 1950-ih Maget se povukao iz komisije SIA, a Mathias Zender (Bonn) i Jenő Barabás (Budimpešta) su joj se pridružili kao novi članovi. Je li se Maget povukao iz Komisije zbog neslaganja s idejama oko istraživanja za atlase? Rogan (usp. 2013: 127) navodi kako je Maget inzistirao na sinkronijskim kartama, izostavljajući povijesne slojeve. Također, G. Rooijackers i P. Meurkens (2000: 80) navode kako su mlađi etnolozi (J. J. Voskuil⁶⁸, Gerda Grober-Gluck, Gunter Wiegelmann i Henri Kless) vidjeli važnost karata kao „instrumenta za klasificiranje i lociranje etnografskih podataka“ na kojima bi se prikazivale trenutne indikacije, uz pretpostavku simultanosti podataka.“ Ipak, predsjedniku projekta B. Brataniću te M. Zenderu se takve ideje i zamisli nisu odgovarale. Oni su vidjeli važnost u podacima prije industrijalizacije stoga su u obzir uzeti podatci od 17. do 20. stoljeća.

Financijski problemi CIAP-a utjecali su na (ne)učestalost sastanaka i dogovora oko europskog atlasa. S obzirom na to, Komisija se tijekom 1950-ih sastala samo dva puta (u Parizu 1957. godine i Kielu 1959. godine), a članovi su se povremeno sastajali na drugim konferencijama (u Linzu 1958. godine i Bonnu 1961. godine) i to na vlastiti trošak ili trošak institucija u kojima su bili zaposleni (Rogan 2013, 2015). Ipak, rad na ADV bio je vrlo ozbiljan i značajan te je njegova komisija održavala redovite sastanke u Bonnu. Tamo su se i članovi SIA komisije povremeno sastajali što je dovelo i do raskola CIAP-a 1964. godine i uspostavljanja SIEF-a. Tada se i SIA odvojila od SIEF-a, kao zasebna komisija SIEF-a (Rogan 2013).

Na sedmom Međunarodnom kongresu antropoloških i etnografskih znanosti u Moskvi 1964. godine raspravljalo se o metodama za pripremu etnografskih atlasa s ciljem „buđenja“ aktivnosti etnološke kartografije u zemljama Europe, a na drugoj Međunarodnoj istraživačkoj

⁶⁸ J. J. Voskuil je radio u etnološkom odjelu *Royal Netherlands Academy of Arts and Science* u Amsterdamu. Na temelju svog radnog iskustva u etnološkom odjelu i sudjelovanja u izradbi Europskog etnološkog atlasa, napisao je roman „Het Bureau“ u sedam svezaka (Rooijackers i Meurkens 2000).

konferenciji za istraživanje oraćih sprava u Švedskoj (Julita Manor) raspravljalo se o tipologiji i sustavu klasifikacije za atlas. Kako navodi A. Steensberg (1968: 336), morali su uspostaviti funkcionalnu ili genetsku tipologiju kako bi došli do cilja istraživanja, a to je „evolucija ili povijest naroda, ljudi i oruđa. Obje su tipologije eksplikativne, a ono što nama treba je heuristička ili formalna tipologija. U takvoj tipologiji, čak i naizgled beskorisni opisi oraćih sprava mogu biti najvažniji za objašnjavanje povijesnih događaja.“ Pri tom su došli do sporazuma da je potrebno obratiti pozornost na oblike i funkcije kulturnih pojava ukoliko se planira adekvatan sustav klasifikacije. Slijedom toga je dogovoreno da će temu oraćih sprava kartografski obraditi Stalna međunarodna komisija za atlas (SIA), a B. Bratanić i F. Sach će pripremiti prijedlog projekta (Steensberg 1968).

Prva SIA radna konferencija za pripremu etnološkog atlasa „Europe i susjednih zemalja prednje Azije i sjeverne Afrike“ (kako su ga u to doba nazvali) bila je u Zagrebu u veljači 1966. godine (8.-10.2.1966.) (Bratanić 1966). Na konferenciji je dogovoreno kako rad na navedenom atlasu polazi od rada na pojedinačnim, nacionalnim atlasima. Također, Erixon je u uvodnom govoru izjavio kako se osjeća prestarim za obnašanje dužnosti predsjednika Komisije te je aludirao na Bratanića kao njegovog novog nasljednika (Rogan 2016). Godinu dana nakon radnog sastanka, 1967. godine u Parizu je osnovan časopis *Ethnologia Europaea*. Osnovali su ga S. Erixon, B. Bratanić, J. Dias i G. de Rohan-Csermak. Erixon je preminuo 1968. godine te je ulogu predsjednika SIA preuzeo Bratanić, a ostali članovi SIA bili su: potpredsjednik J. Barabas (Budimpešta), tajnik A. Fenton (Edinburgh), članovi S. I. Bruk (Moskva), H. L. Cox (Moskva), P. J. Meertens (Amsterdam), A. Nyman (Uppsalla), G. Wiegelmann, M. Zender (Bonn), tehnički tajnik V. Belaj (Bratanić 1981).

„Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja“ (*Ethnological atlas of Europe and its bordering countries* (EAE)) uključivao je europske i sve arapske zemlje, Tursku i zapadni Iran iz razloga što se obilježja kulture ne mogu ograničiti nacionalnim okvirima, političkim ili geografskim granicama Europe, već se moraju proučavati u širem okviru jer je svima zajednička ista kultura (kako navodi Bratanić (1979a: 246) isti transhumantni stočarski život, ista poljoprivredna obrada zemlje) (Bratanić 1966). Također, kako bi bila moguća međunarodna komparacija, istražene su teme koje imaju predindustrijski značaj (Bratanić The Development). S obzirom na to da su etnološka istraživanja bila usmjerena prema tradicionalnoj kulturi koja nestaje zbog industrijalizacije i urbanizacije, upravo u fizičkoj, materijalnoj postojanosti kulturnih elemenata (tzv. materijalna kultura) etnolozi su vidjeli

mogućnost za istraživanje. B. Borsos (2017) navodi kako su etnološki atlas i istočne Europe bili više usmjereni na istraživanje materijalne kulture, dok su atlas i zapadne Europe i nordijskih zemalja bili usmjereni na narodne običaje i vjerovanja (pri čemu je slovački atlas gotovo podjednako usmjeren na oboje). Kako navodi S. Mellemegaard (2015: 107), upravo „materijalnost stvara kontinuitet tijekom vremena jer ljudi nasljeđuju materijalne oblike koji su nastali u različitim društvenim i kulturnim kontekstima“, odnosno materijalnu se kulturu promatralo kao da je „manje podložna velikim, posvemašnjim naglim mijenama“ (Vince-Pallua 1994: 12). Stoga je predmet istraživanja bila tradicionalna narodna kultura koja se odnosi na predindustrijsko razdoblje. Ipak, postavlja se pitanje: Kada završava predindustrijsko razdoblje, odnosno kada započinje industrijsko razdoblje? Industrijsko razdoblje započinje u različito vrijeme i u raznolikim okolnostima. Ono je u nekim državama bilo ranije pod utjecajem urbanoga, u nekima kasnije. Na koji način usporediti kulture? Razumljivo je da etnološka karta model, da ona predstavlja neki presjek u vremenu, momentu. Ali koji je to moment (trenutak) prikazan na karti? (Bratanić 1979b). Koji kronološki „moment“ uzeti u obzir prilikom istraživanja i komparacije? Harald Hvarfner smatra da, kako bi se riješila ta vremenska razlika između država, potrebno je istraživanje i kartografiranje usmjeriti na kulturne elemente i to materijalne kulture (jer u tom slučaju vremenska dimenzija nema značajnu ulogu) (Bratanić The Development: 1). Vodile su se rasprave oko toga pitanja i jedna od mogućnosti bila je da se izrade karte za tri stoljetna razdoblja (kraj 17., 18. i 19. stoljeća, ovisno o tome kada je završeno predindustrijsko razdoblje u pojedinim državama) (Petrović 1980). Ipak, Bratanić (1979b: 107) i Vince-Pallua (2012: 35) smatraju kako strogo vremensko ograničenje smanjuje mogućnosti za značajne zaključke i interpretaciju. Stoga ne treba inzistirati na krutom vremenskom određenju i takvom kartografiranju, već je važno da se izabere jedan moment kulturne povijesti (u ovom slučaju predindustrijsko razdoblje tj. kultura predindustrijskog razdoblja) te se na taj način prikaže dinamičnost kulturnih pojava (sinkronijsko-dijakronijski pristup). „U prvom se slučaju predmet obrađuje „bezvremenski“, kao cjelina u određenom momentu, statički, deskriptivno, a ne historijski. U drugom slučaju predmet se obuhvaća u vremenu, komparativno, dinamički, historijski“ (Bratanić 1976: 35).

Grada se prikupljala posebno osmišljenim upitnicama, izrađena je i temeljna karta (1: 4 000 000, u 5 listova), a na konferenciji u Višegradu 1974. godine predstavljena je osnovna karta (na četiri lista) s nazivima za godišnje vatre (što je ujedno i tema prvog i jedinog sveska

Atlasa) (Bratanić 1974). Godine 1980. izrađena je i nova, pregledna temeljna karta u mjerilu 1: 8 000 000 (sve na jednom listu formata B/1) (Bratanić 1981). Radne konferencije održavale su se svake dvije godine (Zagreb 1966., Bonn 1968., Helsinki 1970., Stockholm 1972., Višegrad 1974., St. Polten 1976.⁶⁹, Enniskillen 1978.), a na njima su se podnosila izvješća o nacionalnim atlasima, oblikovanju upitnika te o preliminarnim istraživanjima. Na 21. sastanku SIA u Zagrebu u listopadu 1975. godine (28. – 29. 10. 1975.) dogovarali su izradbu prvog sveska atlasa o nazivima za godišnje vatre. Napravljena je i prikazana naslovna strana, sadržaj sveska s komentarima te uvodni dio. Predložak karte napravio je M. Zender iz Bonna. Iako je tiskanje i objava prvog sveska atlasa o godišnjim vatrama bilo planirano za 1976. godinu, upravo zbog financijskih poteškoća odgođeno je za 1977. godinu, čime se produžio i vremenski rok za objavu drugog sveska o oračim spravama koji je bio planiran za objavu 1977. godine u Zagrebu. Također, već je u planu bila treća tema sveska vršidba žita koju je pripremio Reinhard Pessch, a njegovo je istraživanje trebao nastaviti Ulrich Bentzien (Bratanić 1975).

Međutim, tek je 1980. godine objavljen prvi svezak EAE pod nazivom „Godišnje vatre u Europi“. Atlas je objavljen u Bonnu, u redakciji prof. M. Zendera, a karta na pet listova formata B/1 bila je prva etnološka karta za čitav kontinent (Bratanić 1981). Uz kartu su

⁶⁹ Šesti međunarodni radni sastanak Komisije EAE održan je u St. Pöltnu u Austriji od 19. do 24. 9. 1976. godine. Na sastanku je bilo 41 sudionika iz 25 država gdje je svaka država podnijela izvještaj aktivnosti i rada na atlasima. Austrijski etnološki atlas (R. Wolfram, I. Kretschmer – završen peti svezak); Bugarski etnološki atlas (B. Tumangelov – započeli pregovori o izradi tog nacionalnog atlasa); danski (*Danish ethnological atlas – Ole Hojrup*); Atlas finske narodne kulture (*Atlas of Finnish Folk Culture*, Toivo Vuorela, M. Sarmela – u postupku objavljivanja prvi dio o materijalnoj kulturi, a u pripremi je drugi dio o folkloru); Njemački etnološki atlas (G. Grober – završen šesti svezak); Etnološki atlas Nizozemske i Flemish-Belgija (J. Theuwissen, J. J. Voskuil – izrada upitnika je u procesu); Mađarski etnološki atlas (J. Barabas – prva dva sveska u postupku objavljivanja, druga dva će se objaviti 1977. i 1978.); Irska (*Irish Ethnological Atlas* (Department of Irish Folklore, University College Dublin, Ulster Folk i Transport Museum); Italija (E. Delitala – nema nacionalni atlas, ali ima regionalne atlase: the Historical-Linguistic-Ethnographic Atlas of the Friaul, The Sardinian Ethnological Atlas); Etnološki atlas Jugoslavije (B. Bratanić, V. Domaćinović – pokusne karte); Etnološki atlas Luksemburga (Henri Klees – prikupljeni podaci); Norveška (A. Ropeid – tehnološki problemi), Poljski etnološki atlas (*Polish Ethnographical Atlas*, The Section of Ethnography at Institute of Material Culture of the Polish Academy of Science, J. Gajek, J. Bohdanowics – objavljeni 6 i 7 svezak, u planu još tri sveska); Portugalski (*Portuguese atlas of ethnology*); Rumunjski etnološki atlas (*Ethnographical atlas of Romania*, R. Vulcanesou – terenska istraživanja u tijeku); Slovački etnološki atlas (*Etnografický atlas Slovenska*, 1969. Bratislava, Soňa Kovačevićová, M. Benža, J. Podolak - terenska istraživanja završila 1975., publikacija se planira nakon 1980.); Španjolska (C. Alonso del Real – nema atlas); Švedski etnološki atlas (S. Erixon, A. Nyman – objavljena dva sveska 1957. i 1976.); Švicarski etnološki atlas (W. Escher, E. Leibl, A. Niederer – 4/5 posla gotovo); USSR (S. Bruk – četiri regionalna atlasa u pripremi, za Ukrajinu, Bjelorusiju i Moldaviju; za Baltičke zemlje; Za Gaucasus i za Središnju Aziju i Kazahstan) (Fenton 1976). U Francuskoj je izostalo organizirano etnološko kartografiranje, ali zato ima relevantne lingvističke korijene i radove (Gilliéron i Lingvistički atlas Francuske). Također, francuski geografi Vidal de la Blache i Jean Brunhes uključili su istraživanje o rasprostranjenosti tipova krovova u Francuskoj u svom radu iz društvene geografije (Gailey, Ó Danachair i Adams 1974: 5).

objavljeni i komentari u obliku knjige⁷⁰ (123 stranice formata A/4). Pripremni i tehnički dio posla te publiciranje sveska sufinancirano je dijelom od strane UNESCO-a⁷¹. Iako su zatražili (i dobili) sufinanciranje od UNESCO-a i za drugi svezak⁷², on nikada nije objavljen.

Uz interpretaciju karata, Zender (1980) naglašava i nedostatke u kvaliteti građe te propituje istraživanje običaja na temelju njihovog razvoja i rasprostranjenosti na karti. Smatra kako je teško i nesigurno iz rasprostranjenosti kulturnih elemenata rekonstruirati kulturnu povijest, posebice ako se kao izvor podataka uzimaju podatci iz već objavljenih radova. „Tražimo opće kriterije. Naći ćemo ih ako na različitim udaljenim mjestima naiđemo na slične odnose, ako primjerice oba područja imaju sličan povijesni i kulturni status. U pregledu kroz Europu morat ćemo određene, čak i opće spoznaje revidirati. Rasplet je u točnoj rasprostranjenosti. Literatura dopušta samo iznimno procijeniti i razgraničiti pojavnost nekog tradicijskog oblika. Jedna karta koja je izrađena načelno na temelju podataka iz velikih opsežnih djela pogrešno je postavila težišta“ (Đaković 2011: 72, a prema Zender 1980: 114). Zender navodi kako jezične, etničke i državne granice nisu važne prilikom etnoloških istraživanja, već kako „(...) postoje mnoge niti koje povezuju narode“ (ibid 2011: 72).

Tijekom rada na međunarodnom projektu EAE postojali su generacijski sukobi oko metodologije istraživanja gdje se mladi etnolozi nisu slagali s dijakronijskim istraživanjem, odnosno s polazištem da početna točka istraživanja ne bude sadašnji trenutak već trenutak predindustrijskog razdoblja. Također, ni znanost nisu smatrali kao neutralnu i objektivnu,

⁷⁰ Dio materijala iz knjige koja je na njemačkom jeziku (Zender 1980) donosi Đaković (2011: 51-72) u svojoj knjizi o vatrama. S obzirom na to da nisam vješta u poznavanju njemačkog jezika, osvrnula sam se na one dijelove Zenderovih komentara koje je citirao Đaković (2011).

⁷¹ Kao prilog toj tezi idu pisma i izvještaji koje je Bratanić slao UNESCO-u (npr. Bratanićevo pismo UNESCO-u 19.12.1975. u kojem se zahvaljuje za novčanu potporu od 1500\$ (što je bilo 14,4% ukupnog troška koji iznosi 10 400 \$) za Koordinacijski centar u Bonnu. Navodi kako su 1972. godine od UNESCA tražili novac za pripremni, tehnički dio posla, te da im treba novo sufinanciranje za objavu prvog sveska Atlasa.

⁷² S obzirom na to da je UNESCO djelomično sufinancirao istraživanje i tehničku pripremu izradbe Atlasa, bilo je potrebno godišnje podnositi izvještaj o aktivnostima. Izvještaj za 1976. godinu i UNESCO-vo financiranje od 2000 \$ (11,1% ukupnog troška koji iznosi 18 000 \$) odnosi se na objavu drugog sveska Atlasa koji do danas nije objavljen. Organizacija koja je prijavila sufinanciranje je *International Union of Anthropological and Ethnological Sciences* (IUAES), a za sufinanciranje publikacije pod naslovom *Studies for the Ethnological Atlas of Europe and Its Bordering Countries No. 2*. Publikacija je trebala obuhvaćati dvije karte Europe i susjednih zemalja u mjerilu 1: 4 000 000 (na pet listova) koja bi se odnosila na tradicionalne orače sprave u Europi. U posebnom svesku bili bi pisani komentari o tim običajima. Urednik tog sveska je profesor Branimir Bratanić iz Zagreba. Svi službeni jezici atlasa (engleski, njemački, francuski, ruski) koriste se na naslovnim stranicama i u predgovoru, kao i komentari međunarodnih stručnjaka. U planu je da se sav pripremni rad završi 1977. godine, a da se publikacija objavi 1978. godine. Drugi svezak Atlasa očekuje se krajem 1978. godine, a izdavač je sveučilišna izdavačka kuća LIBER, iz Zagreba. Karte, odnosno predlošci karata pripremljeni su u Frankfurtu, u Institutu für anglewandte Geodäsie, Njemačka. Planira se objaviti 1000 primjeraka. Drugi izvor financiranja je *Federal foundation for the coordination of scientific activities, Association for scientific work of the SRHR* i Sveučilište u Zagrebu (Bratanić Izvješće 1976).

pogotovo J. J. Voskuil (Rooijackers i Meurkens 2000). Kako navode G. Rooijackers i P-Meurkens (2000) te J. Woitsch (2017), brojni generacijski konflikti, financijski problemi, borbe za moć, zakašnjeli lingvistički obrat te promjene paradigma u etnologiji i kulturnoj antropologiji, samo su neki od razloga zbog kojih rad na projektu EAE nije nastavljen. Ipak, rad na pojedinim nacionalnim atlasima poput mađarskog, poljskog, slovačkog ili češkog je nastavljen (Woitsch i Bahenský 2015, Borsos 2017).

U posljednje vrijeme postoje raznoliki digitalizacijski projekti koji se odnose na građu prikupljanu za nacionalne etnološke atlase⁷³. Samo neki od njih su: *Geographic information system of tradition folk culture in region Moravia (1750-1900)* (GISTraLik)⁷⁴ (Horáková i Šipöczová, 2013) (Sveučilište u Brnu (Češka)); *The Digital Archive of the Polish Ethnographic Atlas*⁷⁵ (Sveučilište u Silesiji (Poljska)); *Atlas of Hungarian Folk Culture* (Borsos 2017). Horáková i Šipöczová (2013) te Pieńczak (2018) navode kako je fokus njihova dva projekta „jedinstvena“ informacijska, odnosno digitalna platforma. Ipak, cilj projekta im je različiti. Cilj projekta GISTraLik je, „(...) stvaranje mrežnog informacijskog sustava koji će omogućiti povezivanje podataka tradicijske kulture s kartama – referirajući se na područje Moravske od sredine 18. stoljeća do kraja 19. stoljeća“ (Horáková i Šipöczová 2013: 288). Cilj projekta digitalnog Poljskog etnološkog atlasa je „inovativan pokušaj obrade, digitalizacije i omogućavanja pristupa atlasnoj građi“ (Pieńczak 2018: 459). Cilj te platforme je omogućiti korisnicima dostupnost građe te očuvanje građe od (nepopravljivog) propadanja (s obzirom na to da su se odlučiti digitalizirati građu koja se ne čuva u prikladnim uvjetima te je već oštećena). Slijedom brojnih digitalizacijskih projekata, njihove naglašene inovativnosti, postavljaju se pitanja: Rabe li korisnici navedenu mrežnu građu? Za koje korisnike je ona namijenjena? Kakva je posjećenost stranice? Što takva prezentacija arhiva (kao „čuvatelja znanja“) predstavlja? Po čemu je pokušaj obrade i digitalizacija građe inovativan? – samo su

⁷³ U kontekstu Hrvatske, digitalizacijski projekti u humanistici se provode od 1980-ih godina (Kovač 2017). Institut za etnologiju i folkloristiku ima digitalni repozitorij koji „sadrži metapodatke cjelokupne dokumentacijske građe IEF-a te pruža pristup digitalnoj i digitaliziranoj građi.“ (URL 14). Također, Odsjek za etnologiju pri HAZU raspolaže s digitalnom zbirkom (rukopisne zbirke, korespondencije i fotografije) (URL 15). U lipnju 2016. godine Hrvatsko etnološko društvo organiziralo je znanstveno-stručni skup „Uvod u digitalnu humanistiku“. Zaštita građe i olakšavanje rada korisnika se navode kao glavni razlozi digitalizacije građe (Kovač 2017: 280) (isto kao i cilj digitalnog arhiva Poljskog Etnološkog Atlas). Ipak, digitalizacijski projekti vezani uz hrvatsku etnološku atlasnu građu nisu se provodili, niti se trenutno (2019.) provode.

⁷⁴ Projekt financira Ministarstvo kulture Češke. U projektu sudjeluje Odjel za Europsku etnologiju i Institut za računalne znanosti Sveučilišta Masaryk u Brnu (Kozel, Bohumel, Kovács, Kýnová 2015: 114) (URL 12).

⁷⁵ Projekt pod naslovom „The Polish Ethnographic Atlas – scientific elaboration, electronic database, publication on the Internet, stage I (2014-2018)“ financira Ministarstvo znanosti i visokog obrazovanja Poljske (oko 128 000 eura) (Pieńczak 2018: 461) (URL 13).

neka od pitanja koja se isprepliću s navedenim digitalizacijskim projektima i projektima arhiva, a koja u navedenim radovima nisu odgovorena. Ipak to nije cilj rada pa se neću fokusirati na navedena pitanja i tematiku.

B. Borsos (2017) je računalno izradio regionalnu strukturu mađarske narodne kulture na temelju karata izrađenih za atlas mađarske kulture. Njegov cilj bila je usporedba rezultata nastalih računalnom obradom, ali i promatranja gdje se pojavljuju granice između različitih kulturnih regija, pri čemu kulturne regije smatra produktom znanstvenih analiza. Naime, on na temelju klaster analize podataka za atlas mađarske kulture utvrđuje regionalnu strukturu za cijelo mađarsko jezično područje. Klaster analiza je hijerarhizacijska metoda koja kategorizira objekte ili elemente (u ovom slučaju naselja) u klase, pri čemu računalno izračunava kategorizaciju, a kartograf odabire broj klasa. „Tijekom procesa klaster analize računalni program procjenjuje udaljenost između elemenata (naselja) i klasificira ih u klaster na temelju njihove udaljenosti“ (Borsos 2017: 183). Stoga, klasteri su područja povijesnog razvoja koji je nejednak u smislu prostora, a nisu faktori koji denotiraju regionalnu raznolikost (Borsos 2017: 19). Takav alat je kvantitativni alat za izradbu klastera jer kako navodi Borsos (2017: 179), „(...) EM Tool program može izračunati kako se podatci razlikuju od naselja do naselja, na koliko karata se razlikuje i u koliko slučajeva“. ⁷⁶ Prema Borsosu (2017: 28) izrađene etnološke karte i atlasi služile su za potvrđivanje tih regija/areala i granica između njih, a kriterij za stvaranje granica bila je stabilnost kulturnih elemenata tijekom vremena. Borsos smatra kako se računalnom klaster analizom može na precizniji i točniji način izraditi regionalna struktura kulture nego u ranijim radovima za etnološke atlase. Kako bi se dobila još preciznija slika, smatra da je potrebno etnološke karte združiti s geografskim kartama regija i kartama jezičnih dijalekata. Pri tome je izradba atlasa i prikupljanje podataka za atlas povezano s lingvističkom geografijom jer se u (gotovo) svim temama nužno ispituju i lokalni nazivi. Na taj način Borsos smatra kako se lingvistička geografija može smatrati pomoćnom znanosti etnologiji. Uz to, navodi kako su etnološke podjele na kulturne areale utjecale i na podjele u geografiji i lingvistici (na primjer, prilikom analize toponima). Još sredinom 20. stoljeća takvo je stajalište zastupao i B. Bratanić (1952, 1959) kada je tvrdio da se etnološka istraživanja trebaju kombinirati s lingvističkim kako bi se mogla otkriti i objašnjavati kulturna zbivanja. Stoga su etnološki atlasi sadržavali dijalektne karte tj. karte s

⁷⁶ Na takav je način, samo bez računala, M. Gavazzi još 1928. godine izradio kulturnu analizu Hrvata i utvrdio regije, odnosno regionalne obrasce kulture.

nazivima za objekte, običaje, elemente i drugo, pri čemu su one imale važnu ulogu u određivanju kulturnih regija (Borsos 2017). Slovenski lingvistički atlas dobar je primjer interdisciplinarne suradnje lingvističke geografije i etnologije. To je nacionalni atlas koji je prvenstveno lingvistički, ali sadrži i etnološke informacije. Etnološke informacije koriste im za kontekst i pomažu u objašnjenju onoga što se iz isključivo lingvističke građe ne može objasniti.

3.3 Etnološka kartografija u Hrvatskoj

3.3.1 Milovan Gavazzi – početak kartografije

Prvobitnu A. Radićevu paradigmu⁷⁷ u hrvatskoj etnologiji koja se usmjeravala na istraživanje sadašnjosti, odnosno trenutne narodne (seoske) kulture na jednom mjestu (*Punktforschung*), zamjenjuje kulturno-historijska paradigma i dijakronijski pristup, odnosno rekonstrukcija kulturne povijesti na osnovi seoske (materijalne!) kulture kao skupine kulturnih elemenata na nekom većem području (*Flächenforschung*). Navedeni pristup utjecao je na i oblikovao etnološka istraživanja koja su bila povijesno usmjerena do početka 70-ih godina prošloga stoljeća. U tom je etnološkom „razdoblju pozitivizma“ (kako ga naziva Supek 1988) Gavazzi razvijao etnologiju čija su usmjerenja bila kulturno-historijska istraživanja (uglavnom materijalne kulture), a do objektivne istine dolazilo se kulturno-historijskom metodom. Glavni cilj kulturno-historijskih istraživanja bila je rekonstrukcija europske kulturne povijesti, točnije: „a) kulturna povijest pojedinih etničkih zajednica, b) etnogeneza pojedinih naroda (u suradnji s drugim disciplinama), c) utvrđivanje i povijest pojedinih formi ili tipova kulture, d) povijest pojedinih kulturnih pojava (geneza, evolucija), e) doprinos europske etnologije općoj kulturnoj povijesti čovječanstva“ (Bratanić 1957: 14). Put do cilja istraživanja značio je pravilno postaviti tipologiju te primijeniti tehniku kartografiranja s pomoću koje se prikazivala rasprostranjenost istraživanih kulturnih fenomena. Ipak, glavna razlika etnoloških i povijesnih istraživanja je ta što etnologija iz sadašnjosti rekonstruira prošlost (a to se postiže među inim primjenom kartografske tehnike) te se koristi usmenom građom (Bratanić 1957).

Iako se etnološka kartografija i rad na etnološkim atlasima u Hrvatskoj najčešće veže uz ime Branimira Bratanića, važno je napomenuti da je prije njega, u kontekstu hrvatske

⁷⁷ Radić (1997:1) istražuje narod koji „živi po selima“, a pod narodom podrazumijeva seljaštvo kao nosioce kulture.

etnologije, M. Gavazzi (1938) uvidio mogućnosti primjene kartografije u etnološkim istraživanjima. Svoja razmišljanja izložio je u radu „Problem karakterističnog razmještaja nekih etnografskih elemenata na Balkanu“ na IV. Kongresu slavenskih geografa i etnografa 1936. godine u Sofiji. Je li moguće da je njegov otac, geograf Artur Gavazzi, imao utjecaj na Gavazzijevo kulturno-geografsko usmjerenje u etnološkim istraživanjima i korištenje kartografske tehnike te stvaranje kulturnih areala? Naime, 1927. godine Artur Gavazzi osniva Zavod za fizičku geografiju, a te je iste godine Milovan Gavazzi ustrojio studij etnologije, odnosno Katedru za etnologiju pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Nadalje, u to se doba često dopisivao s Poljakom Kazimierzom Moszyńskim⁷⁸ koji je već tridesetih godina 20. stoljeća istraživao upitnicama, pripremio poljski etnološki atlas te je zasigurno imao utjecaj na njegov rad.

Gavazzi (1930: 294) je u okviru kolegija „Etnološki seminar“ primjenjivao, kako on to naziva etnogeografsko (kulturnogeografsko) kartografiranje kulturnih pojava na dvije slijepe karte. Do 1930. godine izrađene su karte: „tipovi svadbenih oprema glave u mladenke u južnih Slavena, „Zeleni Juraj“ u Hrvata i Slovenaca, tipovi preslica na Balkanu, razmještaj epskih gusala s jednom i dvije strune i dr.“ (Gavazzi 1930: 294). Odabrane je kulturne elemente kartografirao na način da jedna karta predstavlja prostornu dimenziju, a druga karta vremensku dimenziju kulturnih elemenata. Na temelju tih dimenzija pokušao je izraditi kulturnu analizu hrvatske etnologije na način da je utvrdio tri područja (jadranski, dinarski i panonski areal) hrvatske narodne kulture (Gavazzi 1928). Gavazzi smatra kako je kulturnu analizu potrebno izraditi „(...) da se stvori približna slika strukture etnografije Hrvata, kako je u najkraćim crtama pokušao da se ovdje razvije, da se pokažu njena vrela, faktori, koji su na nju utjecali, kulturne sfere, s kojima se dodiruje i se dodirivala, te tim dobije i pogled u njenu genezu“ (Gavazzi 1928: 143).

U njegovom radu o kulturnim područjima (arealima) vidljiv je utjecaj geografskog (prirodnog) determinizma. On smatra da fizičko-geografska obilježja poput reljefa, klime, geomorfologije, hidrologije i slično, oblikuju kulturne pojave i fenomene te da se promjenama fizičkih obilježja područja mijenjaju i etnološka obilježja. Stoga je on na temelju ujednačenih prirodnih obilježja istraživanih područja i dominantnih kulturnih elemenata za određeni

⁷⁸ Opsežna korespondencija Gavazzija s Moszynskim od 245 pisama odnosi se na razdoblje od 15.12.1926. do 8.11.1958. i nalazi se u osobnom fondu Milovana Gavazzija u Hrvatskom Državnom Arhivu (Stipančević 2006).

prostor razgraničio područje jugoistočne Europe u dvanaest kulturnih areala⁷⁹, a opisi kulturnih areala uglavnom su ograničeni elementima materijalne kulture (Gavazzi 1978). Ipak, Gavazzi je bio svjestan i različitosti unutar areala (kao primjer navodi razlike zapadnog i istočnog dijela panonskog areala) (Gavazzi 1978). Stoga naglašava kako granice areala ne treba „(...) shvatiti kao prave granične linije...“, već da areale kao kulturna područja treba shvatiti kao znanstvenu apstrakciju (Gavazzi 1978: 185). Međutim, on je stvarajući prividne granice između areala generalizirao kulturne elemente i na taj način pridonio razmišljanjima o prostornoj i kulturnoj homogenosti, o lokalnosti kulture. On je prilikom konstrukcije kulturnih areala kao znanstvene apstrakcije, odnosno prilikom konstrukcije znanja svoju poziciju znanstvenika predmnijevao kao samorazumljivu.

3. 3. 2 Bratanić i razvoj projekta Etnološki atlas Jugoslavije (EAJ)

Veliki međunarodni projekt „Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja“ bio je pokretač razvoja sličnog etnološkog projekta u tadašnjoj Jugoslaviji. Uz to, „(...) naglim nestajanjem tradicionalne narodne kulture zbog ubrzane industrijalizacije i urbanizacije“ nametnula se nužna potreba za izradbom etnološkog atlasa (Bratanić 1959: 15). Novoosnovano (1957. godine) Etnološko društvo Jugoslavije prihvatilo je ideju (1958. godine) o „Etnološkom atlasu Jugoslavije“ (EAJ), a rad na njemu službeno je započeo 1961. godine (Belaj 1980a). Osnovana je Komisija za Etnološki atlas Jugoslavije, a Branimir Bratanić⁸⁰, tadašnji profesor na Odsjeku za etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, bio je njezin prvi predsjednik. Uz njega, članovi su bili R. Nikolić, dr. B. Ornel (nakon njegove smrti V. Novak) te B. Rusić (Domaćinović 1970). Etnološki atlas Njemačke, Švedske, Austrije, Poljske, Mađarske te atlas koji su bili u pripremi (Rumunjske, Slovačke, Danske, Irske, SSSR-a) poslužili su kao orijentir za navedeni atlas. Glavna institucionalna jedinica koja se brinula oko projekta EAJ je Centar za pripremu Etnološkog atlasa Jugoslavije pri

⁷⁹ Istočno-podunavski areal, Balkanski [planine Balkan i oko nje] areal, Trakijski areal, Rodopski areal, Makedonski areal, Šopski areal, Moravski areal, Dinarski areal, Podunavski [panonski] areal, Istočno alpski areal, Sredozemni areal, [sjeverno-srednje i južno-jadranski, jonski i egejski], Južnoalbansko-epirsko-pindski areal), a sukladno tome, za hrvatsko područje tri (panonski, dinarski i jadranski areal) (Gavazzi 1978: 181, 188).

⁸⁰ Branimir Bratanić već je u svojem dijelu „Oraće sprave u Hrvata“ iz 1939. godine upotrijebio tehniku kartografiranja kulturnih pojava. Podatke je prikupio na način da je ujednačene upitnike poslao seoskim učiteljima, svećenicima i seljacima koji su mu ih ispunjene vraćali, a on bi prikupljenu građu klasificirao i izrađivao karte na temelju kojih bi donosio zaključke o podrijetlu. Navedena tema bila je njegova životna tema znanstvenog rada te je 1947. godine obranio doktorsku disertaciju pod naslovom „Podrijetlo oraćih sprava u Hrvata“ (Belaj 1980a).

Etnološkom zavodu Filozofskog fakulteta u Zagrebu, kojeg je 1961. godine osnovao Bratanić. Navedeni Centar od 1982. godine djeluje kao samostalna znanstveno-istraživačka jedinica Filozofskog fakulteta u Zagrebu pod nazivom Centar za etnološku kartografiju (Belaj 1989). Od 2000. godine osnovana je Katedra za etnološke metode i kartografiju pri Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju ranije navedenog fakulteta (Đaković 2006).

Financiranje projekta EAJ bilo je pod Saveznim savjetom za koordinaciju naučnih djelatnosti i Saveznim fondom za njihovo financiranje, a neke je njihove funkcije preuzeo i Odbor za koordinaciju nauke i tehnologije u SFRJ. Veći dio financirala je SR Hrvatska, dok su druge republike i pokrajine dugovale predviđene novce. Prema Izvještaju Komisije za Etnološki atlas Jugoslavije iz 1973. godine, Bratanić (1973) navodi kako su za 1973. godinu jedino Hrvatska i BiH dodijelile novčana sredstva, a neke republike nisu za prethodne tri godine doznačile predviđena sredstva. Stoga, neredovito financiranje te brojne financijske poteškoće dovele su i do zastoja u planiranju i organiziranju rada. Osim toga, kako navodi Bratanić (1973: 1), „(...) za terenski rad znatnu je stvarnu i psihološku zapreku značila i epidemija velikih boginja prošle godine, poslije toga dijelom i zarazna žutica pa i izvjestan strah od potencijalne epidemije kolere, a i opasnost od terorističkih diverzija upravo u doba najpogodnije za terenski rad u nekim krajevima naše zemlje u god. 1972. pridonijela je slabijem odazivu suradnika.“

Kako navodi Domaćinović (1970), rad na projektu EAJ sastojao se od tri faze. Prva faza rada bila je pokusna faza od 1960. do 1963. godine. Tada još nije bila određena mreža istraživanih naselja, već su suradnici ispunjavali upitnice u mjestima po vlastitom izboru (oko 1600 naselja). Stoga broj podataka nije ujednačen i ravnomjerno raspoređen (Išgum 1980). Objavljeno je osam pokusnih karata koje pokazuju da jezične ili državne granice koje su uspostavljene na karti ne znače i granice kultura. „S druge strane karakteristične grupacije nekih kulturnih pojava u našoj zemlji (op. a. naša zemlja se odnosi na tadašnju SFRJ), kako ih prikazuju naše karte, pokazuju karakteristične veze s pojedinim drugim narodima, naročito s pojedinim slavenskima, u drugačijem smislu nego što smo to dosad mogli zamišljati“ (Bratanić 1964). Kako navodi V. Domaćinović (1970, 1974) pokusne karte objavljene su 1963. godine i odnose se na pet tema: seosko vijeće, jaram, vršidba, godišnje vatre i ophodi s maskama. Karta I. oblici dvojnoga jarma; karta II. način vezanja jarma s ojem, odnosno s rudom, branom i sl. (obradio Andrija Stojanović); karta III. načini vršenja; karta IV. vrste oruđa za mlaćenje (obradila Đurđica Palošija); karta V. seosko vijeće, mjesto sastajanja

(obradila Vlasta Domaćinović); karta VI. Godišnje vatre, dani paljenja; karta VII. godišnje vatre, nazivi (obradila Višnja Huzjak); karta VIII. ophodi s maskama, dani ophoda (obradila Marija Išgum). Ipak, kako je većina pokusnih karata stradala u velikoj zagrebačkoj poplavi u listopadu 1964. godine, nikada nisu objavljeni komentari tih karata.

Druga faza projekta odnosila se na sistematsko prikupljanje podataka „na terenu“, odnosno kako navodi Bratanić (1964) „u narodu“. U hrvatskoj je etnologiji istraživanje s upitnicama započelo s Radićevom „Osnovom za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu“ (1897) iz razloga: „Da građa bude što potpunija i točnija, treba sabirati po nekoj osnovi“ (Radić 1997: 13). Dio pitanja iz Osnove koristila su se i prilikom izradbe upitnica za etnološki atlas⁸¹. Kako navodi Domaćinović (1970), u pripremi i izradbi upitnica sudjelovalo je četrdesetak osoba. Početkom šezdesetih godina 20. stoljeća Komisija za etnološki atlas izradila je „Uvodne napomene uz upitnice i način sabiranja građe“ (1963) te četiri sveska upitnica za prikupljanje etnološke građe, a s ciljem njezinog vizualnog prikaza kako bi se na temelju rasprostranjenosti kulturnih elemenata u prostoru mogle izvoditi analize, komparacije i sinteze te kasnije i interpretacije podataka.

Građa se prikupljala upitnicama koje su obuhvaćale pitanja za 157 tema⁸² iz materijalne, duhovne i društvene kulture južnoslavenskih naroda. Prva dva sveska upitnica obuhvaćala su teme iz materijalne kulture, a treći i četvrti svezak odnose se na „(...) pitanja o životu među ljudima, o porodici, ženidbi, o različnim običajima, vjerovanjima, zabavama i slično“ (Uvodne napomene 1963: 2). Upitnice su obuhvaćale mnogo tema iz materijalne kulture, posebice iz područja gospodarstva jer se prema Gavazziju (1928: 136) smatralo da su različiti oblici gospodarstva i gospodarskih alata sadržavali najstarije elemente. U istraživačkim temama vidljiva je usmjerenost na kopneni prostor, a zapostavljen je aspekt mora u životima ljudi. Tu objašnjenje prvenstveno treba tražiti u tadašnjoj nacionalnoj retorici u kojoj je uloga jadranske orijentacije zanemarena. U novije doba to se mijenja te Jadran postaje dio nacionalnog identiteta, ali i obrane od Balkana. Brojni autori (Čapo Žmegač 1999, Rihtman-Auguštin 1999, Škrbić-Alempijević 2014) problematiziraju suvremenu usmjerenost Hrvatske na Jadran, na Mediteran. Ipak, to nije primarni interes ovoga rada te stoga neću detaljnije o ovom momentu u hrvatskoj povijesti (i etnologiji).

⁸¹ Ipak, iako su koristili istu tehniku u prikupljanju građe, Radić, Gavazzi i Bratanić razlikuju se u svojoj poziciji, u svojem pristupu istraživanju, u tome kakvu građu su prikupljali i s kojim ciljem.

⁸² Popis tema u prilogu (Prilog 2). Četiri sveska upitnica napravljena su u četiri jezične verzije – latinicom hrvatski i slovenski i ćirilicom srpski i makedonski.

Predviđalo se da će prikupljanje građe biti dovršeno do 1970. godine. Ipak, u razdoblju dužem od dvadeset godina (od 1964. do 1989.)⁸³ organiziranim i koordiniranim prikupljanjem podataka sakupljeni su etnografski podatci za oko 2900 naselja na prostoru bivše Jugoslavije. Pri tome se istraživala predindustrijska kultura koja je u vrijeme prikupljanja podataka (1964.– 1989.) već bila pod velikim utjecajem procesa industrijalizacije, koji se u raznolikim naseljima (i dijelovima Hrvatske) manifestira na raznolike načine⁸⁴. Za Hrvatsku su prikupljeni podatci za oko 800 naselja, ovisno o svesku upitnice. Bratanić je smatrao kako bi bilo idealno kada bi se istražila sva naselja „(...) jer se nikad ne može unaprijed znati, gdje će se naći ono što je znanstveno važno, pogotovu u naše vrijeme, kad se tradicionalna narodna kultura naglo gubi pod utjecajem novih životnih prilika“ (Bratanić 1964). S obzirom na to da je to bilo nemoguće izvesti, ograničili su se na istraživanje oko 3000 naselja. V. Domaćinović (1970) navodi 3320 istraživanih naselja, a B. Đaković (1999) navodi oko 3100. Naime, broj istraživanih naselja nije fiksna, već se on razlikuje od sveska upitnice. Prema katalogu upitnica, za prvu upitnicu za područje Republike Hrvatske istraženo je u 810, odnosno 827 naselja (od ukupno 2890). Za drugu upitnicu za područje RH je 776, odnosno 808 naselja (od ukupno 2700). Za treću upitnicu za područje RH je 726, odnosno 768 naselja (od ukupno 2485). Za četvrtu upitnicu za područje RH je 717, odnosno 766 naselja (od ukupno 2267). Na koji su način odabrana istraživana naselja? Naselja i sela koja će se istraživati „ (...) određena su po principu prostornoga raširenja s jednom do četiri točke na 100 km² na karti u mjerilu 1:1 000 000 uz mogućnost uvrštavanja i nekih drugih sela ako je za to bilo opravdanih razloga: izražene lokalne specifičnosti ili sugestije dobrih poznavalaca terena, odnosno nekoga od sudionika na Projektu“ (Đaković 1999: 330).

⁸³ Đaković u svom radu iz 1999. navodi da su se podatci prikupljali u razdoblju od 1963. do 1988., a u knjizi iz 2011. navodi razdoblje od 1964. do 1980./1982. godine. U katalogu upitnica koji se nalazi u Arhivu Odsjeka, odnosno u četiri bilježnice u kojima je zabilježeno mjesto i vrijeme istraživanja može se doći do informacije da su se podatci za atlas prikupljali u razdoblju od 1964. do 1989. godine.

⁸⁴ S druge strane, većina europskih etnoloških atlasa prikazuje stanje početkom 20. stoljeća, točnije njemački i švicarski atlas istraživali su upitnicama sadašnji trenutak (u kontekstu Njemačke to su dvadesete i tridesete godine 20. stoljeća, a u kontekstu Švicarske 1937.-1942. godine, i rijetka su bila pitanja o tome kako je bilo nekada). Slovački i poljski atlas usmjereni su na povijesne promjene određenih kulturnih elemenata, a austrijski atlas prikazivao je povijesnu sliku 19. stoljeća na temelju arhivskih izvora. Kako smatra Borsos (2017), s obzirom na to da se podatci za atlase odnose na različita vremenska razdoblja nemoguće je napraviti međunarodnu komparaciju različitih etnoloških atlasa.

Građu za atlas je prikupljalo oko tisuću dobrovoljnih suradnika, organiziranih u dvije skupine⁸⁵. Jednu su skupinu činili lokalni stanovnici (svećenici, učitelji, odrasliji učenici, službenici) koji su ispunjavali upitnice za mjesto u kojem žive (bez naknade), a drugu skupinu uglavnom mlađi etnolozi (muzealci i studenti) kojima su bili plaćeni putni troškovi (Bratanić 1964, Domaćinović 1970). Istraživač je ustvari bio zapisivač, kako ga se i naziva u upitnicama. Njegov je zadatak bio da zabilježi odgovore na pitanja iz upitnica, odnosno da zapiše građu „na terenu“ od starijih ljudi ili na temelju vlastitog životnog iskustva u određenom naselju. Pritom se zanemarilo i njegovo sudjelovanje u procesu istraživanja, koje također utječe na konstrukciju i komunikaciju znanja. O tome koliko je važna uloga i pozicija istraživača u istraživanju, poznavanje teme, postavljanju odgovarajućih pitanja i slično piše i J. Vince-Pallua (2007) na temelju vlastitog istraživanja s upitnicama o virdžinama u Istri. Isto tako, M. Černelić (1997: 6) navodi kako se nije vodila kontrola istraživanja. „Ispitivače, koji nisu dobro obavili svoj posao, trebalo je ponovno uputiti na teren. Budući da to nije učinjeno, imamo niz upitnica koje su gotovo neupotrebljive.“ Podatke na terenu istraživači su (etnolozi i „ljudi iz naroda“) prikupljali upitnicama (tzv. terenci), zatim su te podatke drugi etnolozi (tzv. teoretičari) sistematizirali, obrađivali i klasificirali često poštujući načela heurističke tipologije. Nakon što su prikupljenu građu klasificirali po tipu, po nekoj srodnosti, započeli su s ručnom izradbom etnološke karte.

U trećoj fazi projekta trebalo se usmjeriti na obradu prikupljenog materijala. Polazilo se od pretpostavke da su kulturne pojave sastavljene od elemenata, od kojih su neki elementi sastavni dio kulturnih pojava (kako navodi Belaj (1972: 6) „međusobno genetski srodni“), a neki elementi su naknadno postali dio kulturne pojave. Kako bi se utvrdila povijest istraživane kulturne pojave (npr. običaja)⁸⁶, nju je potrebno „atomizirati“, odnosno raščlaniti na elemente. Pri tome se pojedinačni podatci klasificiraju po načelu heurističke tipologije i svakom elementu se istražuje povijest. Kada se utvrdi povijest svih elemenata kulturne pojave kroz

⁸⁵ Za usporedbu, za švicarski etnološki atlas građu je prikupljalo 11 etnologa, za mađarski etnološki atlas 159 etnologa (Borsos 2017).

⁸⁶ Belaj navodi primjer panja-badnjaka. „Badnji panj je općenito dobro poznat, poznato je u glavnim crtama (barem na evropskom tlu) i njegovo rasprostranjenje i razne varijante običaja u vezi s njime. Promatrajući te varijante, koje se mogu lijepo složiti jedna do druge, možemo vidjeti prekrasnu sliku logičnog prijelaza iz oblika u oblik, pa čak i nekakvu razvojnu liniju (zapravo i više njih!). Ako se, međutim, želimo držati načela koja sam naprijed iznio, onda moramo sve te varijante dobro raščlaniti u sastavne dijelove, „atomizirati“ običaje oko panja-badnjaka, pa onda svaki članak posebno pratiti u njegovoj prostornoj i vremenskoj projekciji, pa ćemo tek onda eventualno moći vidjeti što su od svega toga stvarno varijante običaja, dakle, tijekom povijesnog razvoja iz jednog praoblika izdiferencirani različiti oblici, a što potječe iz drugog nekog kompleksa, pa se tek naknadno uklopilo u običaj koji ispitujemo“ (Belaj 1972: 8).

njihovu rasprostranjenost na karti, moći će se istražiti te pokušati utvrditi povijest istraživane pojave. Sve to se radi kao „(...) preduvjet za proučavanje funkcija, struktura, vrijednosti i ostalih, naoko ahistoričkih kulturnih kategorija. Pri povijesnom je, dakle, istraživanju spomenuto „atomiziranje“ neophodno. Radi se, naprosto, o raščlambi, analizi.“ (Belaj 1972: 6).

Na koji je način tekao proces kartografiranja? Đ. Palošija (1972) je na primjeru pokusne karte „vrste oruđa za mlaćenje“ (žita) objasnila tijek kartografske obrade i analize etnografskih karata. Prvo su se izrađivale primarne analitičke i dokumentarne karte na kojima je prikazan prostorni razmještaj istraživanih kulturnih elemenata. Svako istraživano naselje, odnosno odgovor je klasificiran pravilnom tipologijom te je potom ucrtan na kartu odgovarajućim simbolom. Na taj su način bile razvidne grupacije kulturnih elemenata. Zatim se izrađivala karta drugog stupnja na kojoj su navedene grupacije elemenata omeđene crtom, a prednost takve karte je njezina veća preglednost jer su pojedinosti s primarne karte sažete u veće cjeline na karti drugog stupnja. Posljednja faza je izradba sintetske etnološke karte koja je rezultat dviju ili više analitičkih karata. Na njoj je bila prikazana rasprostranjenost nekoliko elemenata kulturnih pojava.

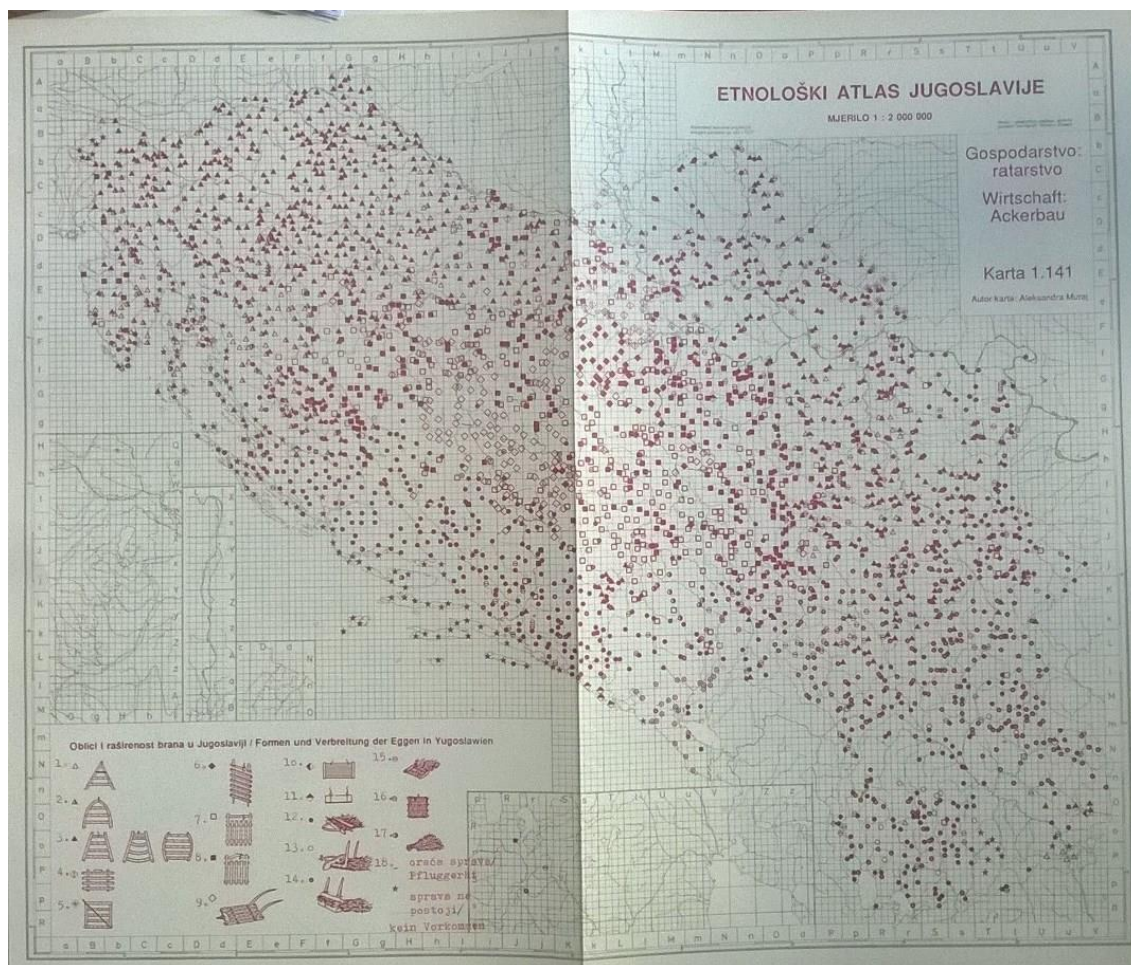
Obrada prikupljenog materijala odnosila se samo na nekoliko tema koje su objavljene u prvom i jedinom svesku EAJ te su pojedini etnolozi koristili podatke iz upitnica za izrađivanje karata. Prvi (i jedini) svezak Etnološkog atlasa Jugoslavije objavljen je 1989. godine i to dvojezično, na hrvatskom i njemačkom jeziku. U atlasu su obrađene teme gospodarstva (ratarstvo i pčelarstvo) i običaja (kulturni vrtići). Aleksandra Muraj izradila je karte i napisala komentare o oblicima i raširenosti brana u Jugoslaviji (Slika 4), Tomo Vinšćak o nazivima tradicijskih sprava za mrvljenje i izravnavanje obradive zemlje u Jugoslaviji, Vlasta Domaćinović o pčelarstvu⁸⁷, a Vitomir Belaj o godišnjim običajima, točnije o kulturnim vrtićima. Svaki od autora u uvodnom dijelu opisuje kulturnu pojavu koja se istražuje, tipologiju istraživane pojave, zatim o metodologiji istraživanja, odnosno uglavnom o nedostacima prikupljenih podataka. Sve karte u atlasu prikazuju rasprostranjenost određene istraživane pojave te autori u uvodnom dijelu opisuju i kartografiranje, odnosno koji su podatci uneseni na karte i zašto. Nadalje, etnolozi opisuju nazive istraživanih pojava, na

⁸⁷ Ona je većinu svog znanstvenog rada posvetila istraživanju pčelarstva. Izradila je i etnološke karte za tipove košnica i košnica pletenih od pruća (Domaćinović 1972) te pokušaj određivanja njihove relativne starosti (Domaćinović 1980).

koliko (broj) je lokaliteta zabilježena, na području kojih država/pokrajina te je li se javlja u kombinaciji s nekim drugim nazivima.

Slika 4. Karta „Oblici i raširenosti brana u Jugoslaviji“ Etnološkog atlasa Jugoslavije koju je izradila A. Muraj

Izvor: Belaj 1989.

S obzirom na tadašnju dostupnu tehnologiju, karte su rađene ručno, odnosno ručno su ucrtavani simboli na napravljenim predlošcima karte prema Albersovoj konusnoj projekciji u mjerilima 1: 1 000 000 i 1: 2 000 000. Svaka od ispunjenih upitnica (za pojedino istraživano naselje) označena je svojom signaturom pomoću koje je se može pronaći na karti. „Karta Etnološkog atlasa Jugoslavije opremljena je pravokutnom koordinatnom mrežom s najmanjim kvadratom veličine 5 x 5 km. Pomoću signature od dva slova latiničke abecede i tri znamenke (od 1 do 4) može se odrediti smještaj određene točke na karti unutar kvadrata od 2,5 x 2,5 km.“ (Belaj 1989). Sve su karte izrađene na temelju građe koja je prikupljena upitnicama za

EAJ, a prikupljali su je brojni etnolozi i istraživači (ali i neprofesionalci kako navodi Muraj) (Belaj 1989). To je dovelo do neujednačenosti podataka i poteškoća prilikom obrade građe o čemu su pisale Muraj (1989) i Domaćinović (1989). Kvaliteta građe je nejednaka o određenim temama. Odgovori na neka pitanja su bili opširni, dok su na druga pitanja oskudni i manjkavi. Smatraju kako su uzroci loše kvalitete podataka nedovoljna stručna obrazovanost istraživača, odnosno o njihovom trudu i poznavanju istraživane pojave. Također, na kakvoću i kvalitetu prikupljene građe imala je utjecaj i trenutna postojanost istraživane pojave (stoga su se različiti podatci dobili u naseljima gdje su brane još postojale od onih naselja u kojima ih više nema i gdje su ljudi davali odgovore o branama na temelju svoga sjećanja) (Muraj 1989). Sukladno tome, dolazilo je do poteškoća prilikom kartografiranja, odnosno, za jednu temu je postojalo dovoljno podataka, a za drugu nije, i pred autorom karte je veliki problem na koji način izraditi dobru i kvalitetnu sintetsku kartu s lošim, nekvalitetnim podacima.

V. Belaj (1989) obradio je temu kulturni vrtići, koja je ujedno bila i tema njegove doktorske disertacije. Kulturni vrtići nemaju svoje posebno pitanje u upitnicama, već se javljaju u okviru ostalih tema (tema Badnjak, božićno zelenilo i slama). Belaj navodi problem s upitnicama, odnosno s pitanjima koja su u etnografskom prezentu pa su i odgovori u sadašnjosti, a malo ima podataka o prihvatanju ili napuštanju vrtića jer to pitanje ne postoji. Zabilježeni u jednom trenutku istraživači prikazuju istraživanu pojavu kao bezvremensku, kao „zamrznutu“ u vremenu (i prostoru). Na taj način, koristeći etnološki prezent, odmiče se kazivač iz zajedničkog vremenskog okvira s istraživačem, odnosno iz konteksta odvijanja istraživanja. Stoga, prilikom prikaza prikupljenih podataka na etnološkim kartama, oni se često odnose na različito i neprecizno zabilježene kulturne fenomene. Stvara se predodžba „da postoji jedna „stara“ kultura⁸⁸, neko razdoblje u prošlosti koje se može uzeti kao zajedničko i fiksno, a zadatak etnologa je da rekonstruira tu kulturnu povijest. Zbog takvih je problema za potrebe izradbe karte proveo dopunsko istraživanje na jadranskom području, a uz podatke iz upitnica i dopunskoga istraživanja, ta je građa popunjena podacima iz literature.

Kako Belaj (1989) navodi, planirana je objava karata s komentarima (kao prvi svezak atlasa) te objava monografskih studija s kartama (objava magistarskih i doktorskih disertacija izrađenih na temelju građe prikupljene za atlas). Iako su planirali u drugom svesku objaviti karte o temama paljenja vatre, košnice (oblici i nazivi), rakija pečena kod kuće, običaji kod

⁸⁸ Za etnološki atlas, sintetske karte su se radile s ciljem traženja kulturnog nasljeđa i jedne kulture. Kultura se u suvremenim etnološkim i kulturno-antropološkim istraživanjima shvaća kao proces koji nije usidren u prostoru.

poroda, običaji i vjerovanja uz biljke i drveće, to se nije dogodilo. Rad na projektu EAJ je prekinut, što zbog financijskih poteškoća, ali i zbog političke situacije u tadašnjoj državi. Građa prikupljena za EAJ pohranjena je u Arhivu Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu⁸⁹.

Časopis *Studia ethologica Croatica* je četvrti broj iz 1992. godine posvetio istraživanju Hrvatske Baranje, a dio članaka je napisan iz podatka prikupljenih upitnicama za EAJ te dopunjen podacima iz literature. Nakon toga pojedini autori su nastavili s objavljivanjem studija s kartama ili su koristili podatke iz upitnica kao dio svog istraživanja (na primjer, Černelić 1994, 1997, Đaković, 1994, 1996, 1997, 2005, 2006, 2006a, 2011, Kale 1997, Katić 2017, Rajković Iveta i Iveta 2017, Petrović 2001, Vince-Pallua 2007, 2014, i drugi).

3. 3. 3 Kritičko promišljanje kartografije u hrvatskoj etnologiji

M. Černelić (1994, 1997), B. Đaković (1994) i J. Vince-Pallua (1994) kritički se osvrću na određene aspekte etnološke kartografije, točnije organizacije terenskog istraživanja s upitnicama, ali i same upitnice. Černelić (1997) navodi kako je etnološka kartografija jedna od tabu tema u hrvatskoj etnologiji. „Ona već dugo lagano umire, ali se ipak žilavo odupire smrti. Zalažem se stoga, umjesto za *in memoriam* etnološkoj kartografiji, za njezinu reanimaciju“ (Černelić 1997: 6). Černelić, Đaković i Vince-Pallua smatraju kako je zbog teškog i mukotrpnog ručnog kartografskog rada većina istraživača odustala od etnološke kartografije. „Spor i mukotrpan „klasični“ postupak“ kartografiranja Đaković (1999: 337)

⁸⁹ Kako navodi T. Petrović-Leš (URL 16), građa Etnološkog atlasa je „zbog vrijednosti“ zaštićena od strane Ministarstva kulture RH. Kada sam putem službene elektroničke pošte (svibanj 2019.) upitala voditeljicu Arhiva, Tihanu Petrović-Leš, kada je i zbog koje vrijednosti zaštićena građa Etnološkog atlasa, od nje nisam dobila konkretan odgovor. Upućena sam na službenu stranicu Odsjeka i članak Kelemen i Rubić (2006), na koje sam se i sama pozvala (u elektroničkoj pošti) kao dostupan izvor informacija u kojima ne uspijevam pronaći tražene informacije. Naime, Kelemen i Rubić (2006) navode kako „Arhiv etnoloških upitnica Etnološkog Atlasa pri Zavodu za etnologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu zaštićen je Rješenjem o preventivnoj zaštiti spomenika kulture – Klasa: UP/I-1-612-08/93-01/187, Ur. broj: 380/19-03-93-1/KM/BS od 16.06.1993“. Čitajući Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara vidjela sam da je Rješenje o preventivnoj zaštiti privremeno (maksimalno trajanje je četiri godine), a da se nakon njega treba donijeti rješenje kojim se utvrđuje svojstvo kulturnog dobra. Voditeljica Arhiva Petrović-Leš nije mi dala odgovor na moje pitanje o daljnjem statusu zaštite Arhiva stoga sam se putem službene elektroničke pošte obratila Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode grada Zagreba. U kratkom roku sam dobila odgovor od pročelnika Gradskog zavoda Stipe Tutiša. Navedeno je kako je „u tijeku priprema građe za njezinu daljnju zaštitu i postupak utvrđivanja svojstva kulturnog dobra“, a u suradnji Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatskog državnog arhiva i voditeljice Arhiva Odsjeka, dr. sc. Tihane Petrović-Leš. To bi značilo da od privremene preventivne zaštite Arhiva iz 1993. godine (a koja može trajati maksimalno četiri godine) građa Arhiva nije zaštićena od strane Ministarstva kulture RH.

opisuje kao „(...) ručno apliciranje podataka na predloške etnografskih karata (prozirni paus-papir, ozolit, transparent, kopiranje i umnožavanje)“. Stoga oni raspravljaju o mogućnostima „oživljavanja“ etnološke kartografije koju vide u njezinoj modernizaciji uporabom računala prilikom obrade podataka i izradbe karata (što bi za cilj imalo smanjenje pogrešaka, veću produktivnost i brzinu). Na taj bi se način, između ostalog, donekle i riješili financijski, vremenski i istraživački problemi. Kako navodi Černelić (1997: 10), „Trebalo je više, bolje, organiziranije i brže raditi, o tome nema dvojbe, i odgovornost za to što se nije tako radilo leži na djelatnicima Centra za etnološku kartografiju, odnosno na njihovu voditelju. Ipak, ne treba smetnuti s uma da je, nerazmjerno zahtjevnosti posla, vrlo malen broj istraživača bio zaposlen u ovoj ustanovi.“

Đaković je u svom radu (1994) o tradicijskim oblicima kooperacija u stočarstvu (o njihovoj rasprostranjenosti, nazivima, načinima i nazivima organiziranja i slično) po prvi puta u hrvatskoj etnološkoj kartografiji izradio karte računalno, te kasnije prikazao primjer uporabe računala i određenih programa za sistematiziranje, strukturiranje i interpretaciju podataka kao prvi korak u modernizaciji etnološke kartografije (Đaković 1999). Opisao je prijašnji, ručni, način kartografske obrade uz pomoć predloška u Albersovoj konusnoj projekciji te je naveo kako je takvo unošenje i obrada podataka nedostatno zbog tehničke manjkavosti, ali i zbog opširnosti, obuhvatnosti te tumačenja istraživanih pojava. Smatra kako je potrebno primijeniti nove informatičke sustave i programe koji bi olakšali obradu, analizu, interpretaciju i vizualizaciju etnografskih podataka. Stoga on nudi novi analitički pristup – uporabu računalnog programa ISIS. Pomoću navedenoga programa Đaković je prikupljenu etnološku građu strukturirao u etnološku tekstualnu (nenumeričku) bazu podataka koja je pogodna za računalnu obradu i izradbu karata. U strukturi baze nalaze se svi opći podatci iz upitnica (naziv mjesta; ime većeg grada; naziv države; narodnost i vjeroispovijest; ime, prezime i starost ispitanika; ime i prezime zapisivača na terenu i godina zapisivanja). Prilikom izradbe karata, svaka karta se sastoji od dva sloja. U donjem sloju je, digitalizirani predložak karte područja Jugoslavije, a u gornjem se sloju nalaze simboli za pojedino istraživano naselje. „Na taj način, uz značajan metodološki pomak, povećava se i egzaktnost različitih aspekata etnoloških istraživanja. Pored toga, uz naglašen stupanj opće objektivizacije znanstvenoga rada na tom području, gdje se spoznaje većim dijelom temelje na empirijskim činjenicama, a manje na vanjskim impresijama izbjegavaju se „slobodne“ interpretacije“ (Đaković 1999: 331). Upravo u korištenju računala i određenog softvera on vidi prednosti u „objektivizaciji

znanstvenog rada“. Đaković je kartografski i deskriptivno obradio i teme tradicijskih oblika kooperacije (Đaković 1997), vatre ivanjske (Đaković 2005) kao i uskrсни krijes (Đaković 2006a) te godišnje vatre (Đaković 2011).

O uspješnosti etnološke kartografije unutar povijesno usmjerenih etnoloških istraživanja pisala je Vince-Pallua (1994, 2012). Smatra kako tri čimbenika utječu na uspješnost etnokartografskih radova, a to su: što, tko i kako se istražuje. Ona navodi kako etnokartografska tehnika uvelike ovisi o kvaliteti građe, interpretaciji te o tome što se želi prikazati, odnosno koliko je određena istraživana pojava „kartografična“, odnosno pogodna za vizualno prikazivanje na karti. Smatra kako su elementi materijalne kulture „kartografičniji“ od elemenata nematerijalne (duhovne i društvene) kulture jer je njih teže, odnosno „nemoguće istrgnuti“ iz konteksta, iz cjeline“ (Vince Pallua 1994: 12). Stoga, Vince-Pallua (2007) na primjeru *virdžina*, odnosno tobelija (kojeg navodi kao primjer endemične pojave (jer na temelju prostorne raširenosti pojave nisu moguće analize i usporedbe)), raspravlja o primjenjivosti, dosezima i teorijsko-metodološkim pitanjima etnološke kartografije. Tri su razloga za primjenom etnološke kartografije. Kako navodi, „(...) nametnula joj se nužda staviti na kartu ne samo primjere iz Atlasa, nego baš i pronađene primjere iz literature. Prvi je razlog bio želja da se nadomjesti kratkoća odgovora u upitnicama Atlasa. Drugo, željela sam provjeriti podudara li se rasprostiranje ove pojave u atlasnom gradivu s rasprostranjenošću primjera iz literature kako bi se takvom provjerom postigla što veća vjerodostojnost podataka, vjerodostojnost izvora. Treći motiv koji me na to naveo bila je želja za „oživljavanjem“ karte“ (Vince-Pallua 2007: 20). Pisane izvore koristila je kako bi provjerila i nadopunila kratkoću odgovora u upitnicama, kako bi uvidjela je li se podudara rasprostiranje te pojave u atlasnoj građi s rasprostranjenošću primjera potvrđenih u pisanim izvorima, kao i želja za „oživljavanjem“ karte. Uz to, ona prikazuje kako se istraživanje s upitnicama usmjerilo na istraživanje o virdžinama, a u literaturi je istraživanje usmjereno na istraživanje virdžina. Smatra kako „karta virdžine nije zamišljena kao „prava“, klasična etnografska karta. Ona to, smatram, i ne može biti. Jer, ovu temu nije moguće iščitati s karte u okviru povijesti dugoga trajanja (*longue durée*) budući da je ova pojava svojim rasprostranjem sasvim omeđena“ (Vince-Pallua 2007: 37-38). Zaključuje da je tema virdžina nepodobna za kartografsko prikazivanje zbog svoje endemičnosti i ograničenosti te zbog toga što etnološka kartografija do svojih zaključaka dolazi partikularizacijom i izdvajanjem iz konteksta (Vince-Pallua 2007: 36).

3.4 Čvorište

U ovom poglavlju o kontekstualnom promišljanju uporabe kartografije u europskim etnološkim istraživanjima prikazala sam kako je došlo do uporabe kartografije kao tehnike u etnološkim istraživanjima te na koji je način došlo do razvoja etnoloških atlasa u Europi, a sukladno tome i u Hrvatskoj. Početke etnoloških atlasa valja promatrati u kontekstu potrebe za „spašavanjem“ i zapisivanjem tradicijske kulture koja nestaje pod brzim naletom industrijalizacije, urbanizacije, deruralizacije. Takav slijed misli prevladavao je u etnologiji početkom 20. stoljeća kada se, u skladu s dominantnim znanstvenim paradigmama, vjerovalo da je moguće rekonstruirati kulturnu povijest. Etnologija se razvijala kao povijesna, komparativna i empirijska znanost čiji je cilj bila rekonstrukcija kulturne povijesti, odnosno povijesnih zbivanja.

S druge strane, krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Njemačkoj, Francuskoj i Švedskoj prvotno dolazi do lingvističkih istraživanja, a kasnije i do etnoloških istraživanja koje upotrebljavaju kartografiju u svojim istraživanjima. Njihova metodologija istraživanja sastojala se od mreže punktova (mjesto istraživanja), upitnika (obrazac za ujednačeno prikupljanje podataka), istraživača (obrazovani stručnjaci i amateri), kazivača/informatora te karata (kao vizualno sredstvo za interpretaciju podataka i daljnja istraživanja). Na takvoj metodologiji temeljila su se i kulturno-historijska etnološka istraživanja, a Njemačka i Švedska bile su prve dvije europske države koje su započele izradbu etnoloških atlasa (čiji se razvoj isprepleo s razvojem lingvističkih atlasa). Prvotni europski etnološki atlas ADV nadovezao se na građu i istraživanja za lingvistički atlas. Nadalje, u vrijeme kada se u Njemačkoj provode dijalektalna istraživanja pod vodstvom G. Wenkera, u Švedskoj se javlja J. A. Lundell koji prikuplja dijalektološke podatke. Iz lingvističkih istraživanja Lundella i suradnika tek je 1937. godine započeo i rad na švedskom etnološkom atlasu (pod vodstvom S. Erixona), a prvi je svezak obavljen 1957. godine. Za usporedbu, u tom je razdoblju (1937.–1939. godine) već bilo objavljeno šest svezaka njemačkog etnološkog atlasa.

Navedena dva nacionalna atlasa (njemački i švedski), istraživanja na drugim nacionalnim atlasima, promišljanje o kartografiji i atlasima kao važnim sredstvima u etnološkim istraživanjima dovela su do razvoja projekta „Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja“. Svaka europska država prikupljala je etnološke podatke za svoju zemlju s ciljem stvaranja nacionalnih etnoloških atlasa i kasniju sintezu u jedinstveni atlas. U organizaciji i radu oko Atlasa vidljiv je izniman angažman i aktivnosti prvenstveno švedskog etnologa

Sigurda Erixona, ali i hrvatskog etnologa Branimira Bratanića. Erixon je bio na čelu većine vodećih etnoloških europskih organizacija sve do svoje smrti 1968. godine, kada ga na vodećoj poziciji projekta EAE zamjenjuje Bratanić. On nastavlja razvijati metodološke postavke etnološke kartografije te aktivno sudjeluje u nacionalnom (EAJ) i međunarodnom projektu (EAE).

Primjenom etnološke kartografije i pravilno postavljene tipologije na etnološkim se kartama prikazuje prostorna rasprostranjenost kulturnih pojava, odnosno kulturnih elemenata. Rasprostranjenost na karti predstavlja refleksiju historijskih zbivanja u prošlosti koja se pokušava rekonstruirati. Zadatak etnologa bio je da shvati koja su to zbivanja prethodila sadašnjem prostornom razmještanju i prouzročila ga. Zašto je to zadatak etnologa? Iz razloga što je cilj etnoloških istraživanja otkrivanje historijskih zbivanja, dokumentiranje povijesnog kontinuiteta te rekonstrukcija kulturne povijesti. Uz to što su težili tim ciljevima, njihov je fokus bio na tradicijskoj kulturi koja ubrzano nestaje pred naletom industrijalizacije i urbanizacije. Iz takve se potrebe razvila i ideja atlasa i sistematskog prikupljanja građe. Tada je, prema riječima V. Domaćinović (1974: 20) kao jedne od sudionica projekta EAJ, to bio „Najbrži i najobuhvatniji način utvrđivanja onoga što je još ostalo od starog tradicijskog načina života“. Na temelju obilne građe koja je prikupljena specijalno izrađenim upitnicama, a pomoću kartografije odnosno izradbe karata, istraženi kulturni elementi su se prikazivali na kartama. Takav se prikaz smatrao „objektivnim raširenjem kulturnih pojava u prostoru“ te je ujedno znanstveno validan (Bratanić 1981: 1). Kako navode u Uvodnim napomenama (1963), rasprostranjenost kulturnih elemenata na karti bila je podloga za stvaranje i izgradnju ideja o kulturnoj povijesti. To podrazumijeva ideju stvaranja znanja koje je klasifikacijsko, odnosno znanje koje je vertikalno integrirano i ima svoju strukturu i dijelove. Nakon što su se izradile takve primarne analitičke i dokumentarne karte, uslijedile su sinteze podataka u kulturne areale.

U komentarima karata prvog (i jedinog) sveska EAE M. Zender (1980) navodi kako se istraživanja trebaju osvrnuti na niti koje povezuju narode, a ne se usmjeriti na granice među narodima. Također, M. Gavazzi (1978) i B. Borsos (2017) smatraju da su granice među arealima znanstvena apstrakcija. Ipak lokacija proizvodnje znanja nije se uopće promišljala. Kako to da su se etnološka istraživanja često usmjeravala na istraživanje porijekla, a ne na razvoj kulturnih fenomena? Tek uslijed lingvističkog obrata i razvojem tehnologija otvara se pitanje prostora, odnosno pitanje politike lokacija. Do tada je u etnologiji, kao i u drugim

znanstvenim disciplinama, prevladavalo razdoblje egzaktnosti, otkrivanja, objektivnosti te univerzalnog i sveobuhvatnog znanja. Promišljajući načine spoznavanja, Ingold (2000) navodi kako se znanost mora predstaviti kao vertikalno integrirana, odnosno mora predstaviti povezanost preko površine, i u tome joj pomaže kartografija koja na sličan način nastoji uspostaviti svoje znanstvene „kredite“ tvrdnjom da stvara točne i objektivne reprezentacije svijeta. Kao što je i znanost zadužena za integriranje podataka specifičnih za mjesto u sveobuhvatni, jedinstveni teorijski okvir, tako je i misija kartografije naizgled jedna od reprezentacija geografskih činjenica na osnovi jednog univerzalnog sustava prostornih koordinata. Kartografsko znanje koje je generirano kretanjem od mjesta do mjesta unutar regije, prikazuje se kao da je dobiveno iz perspektive iznad i izvan svijeta.

S obzirom na to pretežito se istraživala materijalna kultura jer se ona najlakše fiksira i može se razlučiti na najmanje dijelove pri čemu se smatralo da je na taj način subjektivnost istraživača svedena na minimum. Navedene tvrdnje o jednostavnijoj dekontekstualizaciji materijalne kulture potvrdila je u svojim istraživanjima virdžina i J. Vince-Pallua (1994, 2007, 2012). Ona naglašava kako su elementi materijalne kulture „kartografičniji“ od elemenata nematerijalne kulture jer ih je teže, odnosno „nemoguće istrgnuti iz konteksta, iz cjeline“. Navedeno otvara pitanje je li uopće moguće kartografiranje bez fiksiranja? U tadašnjem kontekstu „nestajanja“ tradicijske kulture, dalje se o materijalnoj kulturi govori kao o promjenama, ili pak o njezinom kontinuitetu (Mellemgard 2015). Polazeći od suvremenih teorija prostora i mjesta u etnologiji i antropologiji, smatram da bi se istraživanja trebala usmjeriti na istraživanje odnosa i procesa, na istraživanje načina na koji ljudi dovode u postojanje navedene materijalne oblike, a ne na promjene materijalnih objekata i na predodređene odnose između njih. To bi značilo da se umjesto istraživanja kontinuiteta materijalnosti ili promjena materijalne kulture, istraživanja mogu usmjeriti na isprepletene odnose, korespondencije linija, njihova susretanja, ispreplitanja, vezanja i odvezivanja čvorova, njihov rast i kretanje (kao jedan od pristupa). Pri tome bi se trebala promijeniti lokacija konstrukcije znanja, iz kartografske, tzv. ptičje perspektive, u perspektivu stanovnika. Slijedom toga bi se znanje promišljalo kao linearno i uzdužno integrirano, a ne isključivo vertikalno. U idućem ću se poglavlju reflektivno osvrnuti na kartografiju kao proces stvaranja karata, a koji uključuje prakse mapiranja, prakse konstrukcije i uporabe karata. Stoga će naglasak biti na kartografiji kao procesu konstrukcije znanja, a ne na kartografiji kao heurističkoj tehnici istraživanja.

4. Kritička refleksija kartografiranja guma za EAJ primjenom GIS-a

U prethodnom poglavlju vidjeli smo brojne isprepletene linije koje su dovele do pojave kartografije u etnološkim istraživanjima. Pregled dosadašnje uporabe kartografije u europskoj (i hrvatskoj) etnologiji isprepleo se s linijama razvoja tehnologija i mobilnosti te umreženosti koju tehnologije omogućuju te je vezao čvor lokacija konstrukcije znanja i problematiziranja objektivnosti. To se ponajprije odnosi na metodološka pitanja poput načina na koja su provođena istraživanja za etnološki atlas, tema istraživanja, odnosa prema sugovornicima, konstrukcije stvarnosti i objektivizacije znanja kroz kartografiju, kao i kategorizacija i klasifikacija podataka. Ondašnji etnolozi smatrali su da je najbolji način doći do cilja istraživanja (rekonstrukcija kulturne povijesti) istražujući elemente materijalne kulture koji su „univerzalni“ na europskom području kako bi ih na taj način mogli komparirati. Slijedom toga je došlo i do razvoja projekta „Etnološki atlas Europe i susjednih zemalja“. Za rekonstrukciju kulturne povijesti o kojoj nema pisanih dokumenta etnolozi su vidjeli važnost kartografije kao heurističke tehnike. Ona se primjenjivala kako bi prikazala objektivnu prostornu rasprostranjenost kulturnih elemenata na temelju čega će se „(...) dobiti objektivna ideja o tradicionalnoj kulturi ljudi“ (Bratanić 1979b: 101). Takva istraživanja Bratanić (1979a, 1979b) je smatrao neupitnim i samorazumljivim, odnosno kako navodi „*Prirodno je* da ova vrsta istraživanja mora staviti naglasak na „popis predmeta kulturnog sadržaja“, na formalna svojstva kulturnih fenomena, a ne na „osobe i njihove odnose““ (Bratanić 1979b: 100-101) (op. a. tekst u kurzivu istaknula autorica). Stoga je fokus bio na elementima materijalne kulture, a pitanja u upitnicama – kao obrascu za ujednačeno popisivanje i zapisivanje kulturnih elemenata – bila su oblikovana na način da se što jednostavnije zapišu i klasificiraju kulturne pojave, pri čemu se sam način istraživanja dalje nije propitivao.

Predmet istraživanja bila je tradicionalna kultura (koja je smještena u prošlo vrijeme i „nestaje“ pod utjecajem industrijalizacije i urbanizacije) koja se zadržala u selima. To poimanje tradicionalne kulture koju etnolozi smještaju na selo gdje nije došao utjecaj modernog, utjecaj grada, poteže pitanje o mjestima na kojima etnolozi provode svoja istraživanja, pitanja terena kao fizičko ograničenog mjesta (Gupta i Ferguson 1997a, Coleman i Collins 2006). Sklonost da se teren promatra kao udaljeno mjesto istraživanja za posljedicu ima predodžbu o kulturi kao entitetu koji postoji u fizičkom prostoru i koji je njime ograničen.

Istraživanja za atlas polaze od ideje naselja (lokaliteta) kao fizičkog mjesta istraživanja na kojem se može dobiti popis kulturnih elemenata. Slijedom toga, istraživanja su se provodila na način da se istražuje kultura određenih sela i naselja pri čemu se prostor smatrao lokacijom kulture, a kultura kao odrednica prostora. Tadašnji etnolozi istraživali su određena naselja i njihovu kulturu, dok su ljude kao sudionike istraživanja gotovo u potpunosti zanemarili, odnosno smatrali su ih samo nositeljima kulture (Čapo Žmegač, Gulin Zrnić, Šantek 2006). Upravo način na koji su tadašnji etnolozi razumijevali prostor i kulturu smještenu u njega, odnosno predmet i mjesto etnoloških istraživanja, utjecao je na i uvjetovao istraživački proces i poziciju istraživača. U Geertzovoj (1973: 22) izjavi – „Antropolozi ne istražuju sela (plemena, gradove, susjedstva...); oni istražuju u selima“ – leži distinkcija između nekadašnjeg i današnjeg dominantnog razumijevanja prostora i mjesta u etnološkim istraživanjima. Pri tome ta izjava datira mnogo ranije od pojave intenzivne mobilnosti i tehnologije koja umrežava ljude, čineći tako okružje u kojem živimo i kojeg nastanjujemo – bilo fizičko ili virtualno, selo, kvart, grad, događaj – mjestom etnološkog i kulturno-antropološkog istraživanja. Slijedom navedenog, postavlja se pitanje: Je li moguće da je promišljanje predmeta i mjesta istraživanja u etnološkim istraživanjima (da tradicionalna kultura ne nestaje, već da se mijenja jer kultura nije lokalizirana i statična, već je procesualna slijedom čega ni prostor nije lokacija kulture) dovelo do prestanka rada na atlasima i primjeni kartografije u etnološkim istraživanjima?

Navedeni tijek istraživanja treba promatrati u tadašnjem kontekstu dominantnih znanstvenih paradigma kada se etnologiju promatralo i definiralo kao historijsku, empirijsku i komparativnu znanost s ciljem istraživanja tradicionalne narodne kulture, ali i rekonstrukcije kulturne povijesti. U istraživanjima za atlas naglasak je bio na kulturnim elementima izvan konteksta – izoliranim iz svoje okoline, drugih elemenata, svakodnevice te ljudskih aktivnosti i odnosa ljudi i kulturnih elemenata, fenomena i pojava, a kroz življeno iskustvo. Bili su važni oblici i funkcija na temelju kojih su pokušavali ustanoviti difuziju i podrijetlo elemenata pri čemu se kulturne pojave nisu istraživale kao procesi koji imaju svoj razvoj i kretanje niti su se kulturni elementi stavljali u odnos prema sadašnjosti i budućnosti. Ipak, u suvremenim etnološkim i kulturno-antropološkim istraživanjima istražuju se ljudi i njihov doživljaj okružja u kojem žive i kojeg nastanjuju, a kroz njihovo životno iskustvo, odnosno kroz njihove aktivnosti, emocije, interpretacije, značenja i prakse kojima stvaraju mjesta, kroz koje se kreću i koje oblikuju. Naravno, to ne znači da znanje koje je utvrđeno kulturno-

historijskom metodom nije valjano, već da nove perspektive i suvremeni pristupi nude drugačije načine spoznavanja i objašnjavanja svijeta kojeg nastanjujemo.

U ovom ću se poglavlju, kroz refleksiju metodologije istraživanja za EAJ, odnosno prikupljanja podataka kao i njihovu obradu (klasifikacija) i vizualizaciju primjenom GIS-a, osvrnuti na kartografiju kao proces proizvodnje znanja, a ne isključivo kao tehniku istraživanja. Pri tome ću propitivati prakse mapiranja koje su utjecale na i dovele do same izradbe karata – način na koji je osmišljen i oblikovan istraživački projekt, koja mu je svrha i cilj, kojim metodama i tehnikama će stići do svoga cilja istraživanja, tko je provodio istraživanje, iz koje pozicije i s kojim ciljem. Slijedom toga, pitanja na koja ću pokušati odgovoriti su: Kako su provođena istraživanja? Što se htjelo postići s upitnicama? Na koji su način ispunjene upitnice? Jesu li istraživači vidjeli pojave koje istražuju? Jesu li postojali kriteriji pri odabiru ispitanika? Koja je uloga kazivača u istraživanjima za etnološki atlas? Jesu li istraživači slijedili pravila napisana u „Uvodnim napomenama“ i o čemu je to ovisilo? Zatim ću propitati što se događa kada je građa prikupljena i koje su to prakse konstrukcije i uporabe karata. Navedena pitanja istražiti ću na primjeru gumna, mjesta na kojem se tradicionalno u ruralnim sredinama vršilo žito, kao dvanaesta tema u prvoj upitnici etnološkog atlasa koja se sastoji od dva dijela, od gumna i od slaganje žita na gumnu. Kroz kartografiranje gumna za EAJ kritički ću se osvrnuti na konstrukciju i reprezentaciju znanja, a primjenom geovizualizacijske tehnike GIS. Upravo primjenom GIS-a kao nove tehnologije na staroj građi pokušat ću prikazati njegove potencijalne mogućnosti u etnokartografskim istraživanjima (poput prostornih analiza, preslojavanja podataka koje potom otvaraju nova istraživačka pitanja), ali i ukazati na konstrukciju i objektivizaciju znanja primjenom određene tehnologije. S obzirom na to da preispitujem prakse mapiranja i konstrukcije karata, a ne karte kao tekst ili objekt, fokus istraživanja nisu odnosi između objekata, između ljudi i prostora već istraživanje isprepletenih odnosa. Stoga promatrati gumno kroz njegovu tektoniku, na što će se usmjeriti istraživanje u posljednjem poglavlju disertacije, znači usmjeriti fokus na sile i materijale, a ne na oblik i funkciju, što će se u ovom poglavlju problematizirati.

4. 1 Prakse mapiranja gumna

„Oni (op. a. istraživači) treba samo da tačno i savjesno zabilježe ono što jest, a ne što oni misle da jest ili kako bi trebalo da bude. To nije lak posao.“
(Bratanić 1964)

U vrijeme rada na etnološkom atlasu etnologiju se poimalo kao „znanost o kulturi, o ljudima kao kulturnim bićima; ona je deskriptivna, komparativna, opservacijska, sistematska, fenomenološka, genetska, apstraktna“ (Bratanić 1957: 12), s ciljem istraživanja narodne kulture (Uvodne napomene 1963). Slijedom toga, istraživala su se naselja, a istraživanja za atlas polazila su od pretpostavke da jedno naselje predstavlja kulturnu cjelinu. Zadatak etnologa i suradnika bio je da prikupe, odnosno „tačno i savjesno“ zabilježe građu „u narodu“ pomoću specijalno izrađenih upitnica. Stručnjaci i amateri zapisivali su građu slijedeći dvanaest pravila iz „Uvodnih napomena uz upitnice i način sabiranja građe“ koje su bile jasan naputak istraživačima da se „(...) sabiranje građe svagdje izvrši *na jednak način*, ako podaci budu *pouzdati, tačni, jasni* i *potpuni*, a napisani *pregledno, uredno* i *čitljivo*, koliko god je to najviše moguće“ (Uvodne napomene 1963: 2) (op. a. tekst u kurzivu istaknula autorica). Istraživanja za etnološki atlas za moju istraživačku temu (tema 12) provodila su se od 1964. do 1985. godine. U razdoblju od 1964. do 1969. godine istraženo je 454 naselja, od 1970. do 1979. godine 331 naselja i 1985. godine jedno naselje. Ukupno je istraženo 776 naselja u Republici Hrvatskoj u kojima je podatke prikupljalo 252 zapisivača. Najviše je istraženo 1965., 1964. i 1970. godine, više od sto naselja po godini istraživanja.

Kao jedno od prvih pravila Uvodnih napomena (1963) bila je važnost točnog zapisivanja osnovnih podataka o selu iz razloga što su mnoga naselja mijenjala imena. S tim problemom sam se susrela prilikom izradbe digitalne baze podataka u Excelu i njezine povezanosti s atributnom tablicom u GIS-u. O tome vidjeti više u potpoglavlju „Digitalizacija i izradba baze podataka“. Također, bila je važna i leksička građa koja je bila „(...) jednostavnija za uočavanje, sabiranje i kompariranje“ (Bratanić 1951: 235). Stoga je bilo važno da se zapišu svi lokalni nazivi s naglaskom na najrasprostranjeniji naziv u naselju (ukoliko ih postoji više). Ipak, u upitnicama za temu 12 građa je u pojedinim upitnicama zapisana u lokalnom govoru s lokalnim nazivima, a ponegdje ne (bez izričite napomene o osobitostima lokalnih naziva).

O načinu na koje je potrebno provoditi istraživanje također je posvećeno jedno pravilo u „Uvodnim napomenama“. „Ako se radi o nekom predmetu, treba ga pogledati; običaje po

mogućnosti promatrati, a ne samo zadovoljiti se opisom riječima; ako to nije nikako moguće, onda u upitnici označiti da je opis „po kazivanju“ ili „po sjećanju“ (Uvodne napomene 1963: 4). Jesu li pogledali predmete točnije gumna koja istražuju? Jesu li promatrali žetvu i vršidbu kada se odvijala? S obzirom na to da su se istraživale teme koje su svojstvene za predindustrijsko razdoblje, često je bilo malo prilika za promatranje (za istraživače) kulturnih pojava. Slijedom toga, Bratanićeva (1957) zamisao o etnologiji kao opservacijskoj i fenomenološkoj znanosti ipak se, barem u navedenoj temi (gumno kao mjesto za vršenje žita, a u kontekstu žetvenih i vršidbenih običaja) nije realizirala. Iz podataka o vremenu istraživanja, samo je 88 istraživanja provedeno u srpnju kada se odvija žetva i vršidba. Stoga se većina odgovora odnosila na pripovijedanje priča koje je bilo ograničeno strukturom upitnice.

Iako je bilo predviđeno bilježenje jasnih i kratkih odgovora, nisu svi bili takvi. „Ni jedno pitanje ne smije ostati bez jasnog odgovora (nije dovoljno samo povući crtu)“ (Uvodne napomene 1963: 3, 5). U ispunjenim upitnicama za pojedina je pitanja takvih odgovora bilo mnogo – ili su upitnice bile prazne ili je bila podvučena crta ili je bio samo jedan odgovor za sva pitanja. Kako to da je mnogo pitanja ostalo bez odgovora? Može li biti da je jedan od razloga atomiziranje kulturnih pojava na elemente? Je li moguće da je jedan od razloga rastezanje jedne teme na mnogo pitanja i potpitanja? Na primjer, kroz nekoliko tema su se istraživali žetveni i vršidbeni običaji. Jedna od tih tema je tema 12. gumno kao mjesto za vršenje. U toj se temi istražuje ručno mlaćenje žita, ali i vršenje žita sa stokom, a i u temi 11. se postavljaju vrlo slična pitanja o vršenju žita sa stokom. S druge strane, nije se postavilo ni jedno pitanje o žetvi ili vršidbi pomoću vršilica, strojeva, traktora, iako se znalo da je i to jedan od načina na koji se žanje i vrši žito. Ipak, to nije odgovaralo koncepciji istraživanja predindustrijske kulture, stoga su se takvi (i slični) podatci bilježili kao dodatci u upitnicama. U tim pravilima ni jedno se pitanje ne odnosi na precizno vremensko određenje istraživanih elemenata, već se ono spominje samo kao dodatak pravila osam u „Uvodnim napomenama“. „Iz kojeg je vremena neka sprava, način rada ili običaj i sl., npr. postoji li danas ili je postojala nekad (kada?), je li „od starine“ ili kasnije uvedeno u upotrebu (kada?), kad je nešto nestalo. Označiti godinu ili vrijeme otprilike.“ Takvi detaljniji, vremenski određeniji i raznoliki opisi istraživanih pojava nisu bili pravilo, već iznimka u ispunjavanju upitnica koja je ovisila o zapisivaču, ali i kazivaču.

Istraživalo se vršenje na „tradicionalan“, predindustrijski način, i to ručno mlaćenje te vršenje stokom na gumnu. Stoga u pitanjima za temu 11 i 12 ne postoji nijedno pitanje o konkretnom vremenskom određenju (godina) vršenja žita, a prikupljenim, zabilježenim podacima izmiče preciznije vremensko određenje kulturnih pojava (samo za četvrtinu ispunjenih upitnica je približno određeno vrijeme) te se one u većini slučajeva odnose na neko neodređeno prošlo vrijeme (označeno vremenskim prilozima „nekada je postojalo, postojalo je prije, u davna vremena, ranije, u starini, do nedavna, bilo je, pamti se, nekada davno, u davnini, davno prije, u dalekoj prošlosti, već dugi niz godina“), a ne na vrijeme kada je istraživač zapisivao podatke. Slijedom toga, u pojedinim se naseljima više nisu ni sjećali vršenja na gumnu, ili su se djelomično sjećali. Stoga prilikom pitanja „ima li posebno mjesto za vršenje žita“, odgovori su bili različiti. Većina ih je odgovarala „da“, „ne“ ili „ne vrši se“. Ukoliko su kazivači rekli da danas (u trenutku istraživanja) vrše vršilicama, neki zapisivači su samo zapisali da danas vrše vršilicama, ali bi nastavili zapisivati i pitati „kako je to bilo prije uporabe vršilice“, pritom negdje naznačujući kada se započelo s uporabom vršilice, a ponegdje ne. Neki od zapisanih odgovora su: „Nekada se prije 50-60 godina kod njih vršilo konjima, sada mašinom.“⁹⁰; „Kojima se vršilo pred 40 godina. Sada se vrši vršilicom unazad 25-30 godina.“⁹¹; „Do kraja 19. stoljeća vršili su konjima i volovima. Od onda vršilicom, dok od prije 10 godina kombajnom.“⁹²; U najstarije doba su se sve vrste žitarica vršile MLATCIMA, u novije vrijeme se sve vrste vrše konjima, a u najnovije vrijeme strojevima.“⁹³; „Do I. Svjetskog rata ovdje su vršili samo konjima. Konjima su vršili svo žito dok nisu počeli sa mašinama.“⁹⁴; „Već se preko 50 godina ne vrši stokom, nego su se koristile razne mašine (vršilice). Gumna nema više ni sačuvanih.“⁹⁵

Uz temu 12 u upitnici, mjesto za vršenje, pregledala sam i ispunjene upitnice teme 11. Na prvo pitanje u temi 11 „Postoje li za pšenicu, ječam, raž, zob ili rižu (oriz) ovi načini odvajanja zrnja: Ljudskom snagom: (udaranje po žitu (štapom, cijepom, vilama ili?); udaranje rukoveti žita o nešto (dasku, klupu ili?); prevlačenje rukoveti žita preko grebena, grabalja i sl. ; gaženje nogama ; trljanje rukama; kako drukčije?) ili Vršenje stokom (kojom?)?“ (upitnica I, 1963)“, pojedini (dodatni) odgovori na neki su se način pokazali kao nezaobilazni, barem u

⁹⁰ Slakovci (EI 342)

⁹¹ Bobovac (EH 231)

⁹² Laslovo (dL 342)

⁹³ Glinska Poljana (EG 122)

⁹⁴ Brodski Varoš (ej 214)

⁹⁵ Veliki Obljaj (eG 114)

pokušaju vremenskog određenja odgovora koji su često sadržavali vremenske priloge. Oni pružaju informacije o stanju vršenja žita u trenutku istraživanja (a ne u predindustrijsko doba).

Na temelju opširnih i detaljnih odgovora te zabilježbi iz pojedinih upitnica teme 11 i 12 (vremenskih priloga ili točnijeg određenja godine što je rijetko) usmjerila sam dalje svoje istraživanje postavljajući pitanje: Na koji se način vršilo žito u trenutku istraživanja (šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća?) Za čak 593 naselja nema odgovora, odnosno nije naznačeno za koje razdoblje se odnose odgovori. U drugim slučajevima, zapisivači su zapisali kako se danas vrši vršilicama i u daljnjim odgovorima se ne bi više osvrnuli na način na koji se vršilo žito prije uporabe vršilice. Također, zapisali bi kako se vršilo žito na gumnu, ali pritom ne bi naznačili je li se još uvijek vrši na taj način ili kako drugačije. U pojedinim je odgovorima (107 naselja) naznačeno da se nekada mlatilo ručno i/ili vršilo stokom, a danas da vršidbu obavlja vršilica, stroj, kombajn. To se uglavnom odnosi na prostor središnje Hrvatske i Slavonije te par naselja (6) u Istri. U Dalmaciji je zabilježeno u samo jednom naselju (Islam Latinski). U ponekim odgovorima (73 naselja) navodi se kako se nekada vršilo sa stokom/konjima, ali pritom ne navode kakvo je stanje u trenutku istraživanja. To se uglavnom odnosi na prostor Slavonije i po nekoliko naselja u Dalmaciji. Za 22 naselja je zabilježeno da se i danas⁹⁶ vrši stokom, i to uglavnom konjima i volovima. To se odnosi na otok Cres i dio Like, područja koja su se istraživala 1960-ih godina. Pretežno su na području središnje i istočne Hrvatske vršenje konjima zamijenile vršilice, dok je na primjer za otok Cres zabilježeno da se u trenutku ispitivanja vrši s konjima.

Na kartama u prilogu 5 prikazani su dobiveni odgovori o načinu vršenja žita u trenutku istraživanja. Neke od mogućnosti raznolikog vizualnog prikaza su način vršenja žita u trenutku istraživanja s naznačenom godinom istraživanja (kako bi se znalo na koje „danas“ se odgovori odnose) (Slika 41), način vršenja žita u trenutku istraživanja s naznačenom godinom prestanka vršenja sa stokom (Slika 42), naselja u kojima se danas vrši s vršilicama i vrsta životinja s kojom se prije vršilo žito (Slika 43).

⁹⁶ Ovo danas odnosi se na godinu ispitivanja, koja je raznolika od mjesta do mjesta, a obuhvaća razdoblje od 1964. do 1978. godine.

Slika 5. Primjer djelomično ispunjene upitnice

Izvor: upitnica za EAJ za naselje Jabuka (ih 333)

MJESTO (SELO): Jabuka ih 333 13

BLIŽE VEĆE MJESTO: Tim

S. REPUBLIKA: Hrvatska KAZIVAČ(I): _____

ZAPISIVAČ: Sibišica Nikola

12. MJESTO ZA VRŠENJE

A) Gumno

1. Ima li za vršenje posebno mjesto ili se vrše gdje bilo (npr. u kući, na dvorištu ili?)? Ima li kod toga razlika prema načinu vršenja (gdje se mlati ručnim oruđem, a gdje se vrše stokom)?

2. Kako se zove posebno mjesto za vršenje (npr. gumno, guvno, arman, stíralo ili?)? gumno

3. Da li je gumno stalno ili se svake godine pravi novo? stalno

4. Nalazi li se ono:
a) u selu: u dvorištu (na kojem mjestu?);
drugdje, ali nedaleko od kuće (u vrtu,

51

Prilikom obrade i analize građe za temu 12 vidljiva je znatna razlika u načinu ispunjavanja upitnica. Neke su upitnice ispunjene šturo (Slika 5), na nekima su zabilježeni odgovori jasno i potpuno (Slika 6), dok su pojedine upitnice ispunjene detaljnim odgovorima kakvi nisu bili predviđeni „Uvodnim napomenama“ (Slika 7). Susrela sam se s brojnim nedostacima ispunjenih upitnica od kojih su već neke istaknuli etnolozi koji su koristili građu etnološkog atlasa (Černelić 1994, 1997, Đaković 1994 i Vince-Pallua 1994). U upitnici su često postavljana dvosmislena pitanja, odnosno pod jednim numeriranim pitanjem napisana su dva ili više pitanja, kao na primjer pitanje: „Je li u sredini gumna stupa (kako se zove – stožer ili?) i za što on služi? Kiti li se on (kada i čime)?“ Prilikom ispunjavanja upitnica, često bi na ovo jedno, a u stvari dva i više pitanja bio zabilježen samo jedan odgovor („da“ ili „ne“). Je li se odgovor „da“ odnosi na postojanost stupa u sredini gumna ili na konstataciju da se taj stup kiti ili na oba odgovora?! Često su na takva dvosmislena postavljena pitanja zabilježeni dvoznačni i površni odgovori. Kako navodi M. Černelić (1997: 7), potrebno je brojna pitanja korigirati prije daljnje primjene.

Slika 6. Primjer ispunjene upitnice

Izvor: upitnica za EAJ za naselje Bunić (GF 124)

MJESTO (SELO):	Burić T	GF 124	36
BLIŽE VEĆE MJESTO:	T. Kotezica		
S. REPUBLIKA:	Hrvatska, Lika	KAZIVAČ(I):	Barjeglav Darze
ZAPISIVAČ:	Tutek Mira		

12. MJESTO ZA VRŠENJE

A) Gumno

1. Ima li za vršenje posebno mjesto ili se vrše gdje bilo (npr. u kući, na dvorištu ili?)? Ima li kod toga razlika prema načinu vršenja (gdje se mlati ručnim oruđem, a gdje se vrše stokom)?
2. Kako se zove posebno mjesto za vršenje (npr. gumno, guvno, arman, stiralo ili?)?
3. Da li je gumno stalno ili se svake godine pravi novo?
4. Nalazi li se ono:
 - a) u selu: u dvorištu (na kojem mjestu?); drugdje, ali nedaleko od kuće (u vrtu,

1. ZA VRŠENJE IMA POSEBNO MJESTO. KOD TOGA NEMA RAZLIKA PREMA NAČINU VRŠENJA.

2. POSEBNO MJESTO ZA VRŠENJE ZOVE SE GUVNO.

3. GUVNO JE STALNO.

4. GUVNO JE NEDALEKO OD KUĆE.

51

Nadalje, neki podatci su netočno i/ili pogrešno upisani. Na primjer, za naselje Blagaj (eF 132) kao odgovor na treće pitanje o stalnosti ili privremenosti gumna zapisano je: „Svake se godine radi novo (op.a. gumno), ali neki su imali betonirano pa je ono bilo stalno.“ Nekoliko pitanja kasnije, na osmo pitanje o građevnom materijalu gumna isti ispitanik navodi da je postojalo samo zemljano gumno. Ili je to zapisivač krivo zabilježio? Kako su već navele A. Muraj (1989) i V. Domaćinović (1989) upravo nedovoljna kvalificiranost i obrazovanost pojedinih istraživača koji su sudjelovali u prikupljanju građe za EAJ dovela je do nedovršenih, neujednačenih, često beskorisnih materijala.

Slika 7. Primjer podrobnije ispunjene upitnice

Izvor: upitnica za EAJ za naselje Špišić-Bukovica (cI 422)

MJESTO (SELO): ŠPIŠIĆ-BUKOVICA

BLIŽE VEĆE MJESTO: Krivotica

S. REPUBLIKA: S.R. Hrvatska

ZAPISIVAČ: Paula Galović

KAZIVAČ(I): DELŠA KATA (r. 1881 od sela ^{u selu} Krivotica Mate Perović) (ul. V. Vackova br. 11), Hrvat., Hrvat.

65

12. MJESTO ZA VRŠENJE

A) Gumno GUVNO

1. Ima li za vršenje posebno mjesto ili se vrše gdje bilo (npr. u kući, na dvorištu ili)? Ima li kod toga razlika prema načinu vršenja (gdje se mlati ručnim orudem, a gdje se vrše stokom)?

2. Kako se zove posebno mjesto za vršenje (npr. gumno, guvno, arman, stiralo ili)?

3. Da li je gumno stalno ili se svake godine pravi novo?

4. Nalazi li se ono:

a) u selu: u dvorištu (na kojem mjestu?); drugdje, ali nedaleko od kuće (u vrtu,

u bašti, mještali, sardija, krumpira i kukuruza, na načinu povrćara

GUVNO BILU je u ŠTAGALJ-u. ŠTAGALJ imao jevo i desno PARMU na sijeno i SLAMU (ŽITO METNULO, dok ovaj bilo OMLAČENO), a u sredini je bilo UVOZ: - GUVNO. Tamo isto unutra u VOZU. Na UVOZU liha kola, yetrajaka - tu je yjedno bilo i SUŠA, odio čvrsta reulja, dobro nabijena

ŠTAGALJ na krajn dvorištu, a ispod toga vrt, ispod bašte bilo na fenu ili desno yvike, jance i krumpir, feak, mladi i kukurus (povrćake)

Brojne upute i pravila koja su zapisana u „Uvodnim napomenama“ (1963) istraživačima nisu ostavila dovoljno „slobode“ u širini istraživanja. Prikupljali su se činjenični podatci o kulturnim pojavama te su se na uopćena pitanja dobivali uopćeni odgovori. Bilo je važno da se na sva pitanja u upitnici zapiše odgovor i to jasan i kratak te da se odgovori odnose isključivo na ono što se traži u pitanju. Stoga nisu trebali zapisivati kazivačeva mišljenja i njihove osobne stavove, već je to ostavljeno zapisivačima na volju. Pritom su takve informacije trebali zapisati na praznim stranicama na kraju teme. Navedena „sloboda“ istraživača primjetna je tek u pojedinim ispunjenim upitnicama. Samo neke od tih zabilježenih imponderabilija, odnosno sitnica iz življenog iskustva su: „Bio je dobar običaj da je jedan zadrugar nosio posudu za obavljanje prirodne nužde za mokrenje i blato životinjsko, da se time orunjeno žito i slama ne zagadi.“⁹⁷; „Konji imaju čvrst izmet koji se lako čisti, a volovi ne.“⁹⁸; „Vršenje i vijanje obavljalo se u mjestu Murteru ili Betini prema tome odakle je

⁹⁷ Stankovo (DF 232)

⁹⁸ Greda Sunjska (9087)

vlasnik, a vrlo rijetko i to male količine u privremenom naselju⁹⁹; „U čitavom mjestu postoji samo jedan čovjek koji sa konjima odvađa klasje od zrnja - vrše. Kad ljudi idu na vršidbu, kaže se na selu "idu vrijeći"¹⁰⁰; „Nogama gaze dica tako da skaču iz nekog zida visokog oko 1 m. To se radi kad je malo žita ili kad je već gotovo potpuno odvajanje zrna od klipa. Skaču i trču po žitu.“¹⁰¹; „Pšenicu su kupovali ljudi sa ovog otoka (Koločep) prije već u zrnu i upotrebljavali za hranu. Najčešće su je prije mijenjali za ulje ili za soljenu ribu.“¹⁰²; „Pšenica i ječam se MAKINJAJU na MAKINU (spravu) sa četiri kola. Jedan čovjek u selu ima MAKINU i njemu dolaze ljudi iz sela da im "MAKINJA" i zato mu plate.“¹⁰³; „Za način vršenja kojim su vršili ljudi s Korduna kaže se MLATITI, za domaći način kaže se ČELITI, za vršenje stokom kaže se VRŠITI. RŽ se ČELI ili MLATI, a JAČMEN i ŽITO se VRŠI.“¹⁰⁴; „Raž se tuče, ostale žitarice se "obrše" konjima. Kupovali su lopatu u Obrovcu od Bukovčana.“¹⁰⁵; „Dolaze mlaci od Roženice. MLACE poznaju po bijeloj odjeći i crvenim torbama.“¹⁰⁶; „Kazivač navodi da su Galicijani doselili u selo 1900. godine te da su taj način izbijanja zrnja oni donijeli sa sobom, ali da to nisu preuzeli seljaci (domoroci).“¹⁰⁷

Iako je u „Uvodnim napomenama“ (1963) naznačeno da se zabilježe pojedinosti oko mogućih razlika („Da li se neka sprava, način rada ili običaj i sl. nalazi KOD SVIH ILI SAMO KOD NEKIH ljudi u selu (na primjer kod bogatijih ili siromašnijih, starih ili mladih, ljudi druge vjere ili narodnosti itd.)“), takvih je odgovora relativno malo zabilježeno (23 od 776). Je li moguće da je to do zapisivača, kazivača ili je to u stvarnosti zbilja tako? Kakvi su isprepleteni odnosi zapisivača i kazivača? Jesu li i u drugim naseljima kazivači „govorili“ više nego što su trebali? Zašto to zapisivači nisu zapisali? Naime, ovo su pitanja koja se postavljaju iz današnje perspektive i na koje nije moguće odgovoriti jer ne znamo niti možemo znati kakvi su bili isprepleteni odnosi koji su doveli do tih razgovora, kako i gdje su se oni odvijali, u kojim uvjetima i okolnostima te iz kojih pozicija. Iz zapisanih odgovora o mogućom razlikama može se spoznati da je broj stoke za vršenje žita na gumnu ovisio o količini žita, o veličini gumna i/ili o ekonomskom stanju gospodara. Bogatije su obitelji imale

⁹⁹ Kravljak, Vrulje (ie 112)

¹⁰⁰ Rujevac (eG 424)

¹⁰¹ Kali (hE 423)

¹⁰² Donje Čelo (IK 123)

¹⁰³ Katun (eb 113)

¹⁰⁴ Bratina (Df 334)

¹⁰⁵ Novigrad (HF 343)

¹⁰⁶ Gradec (dG 141)

¹⁰⁷ Gornji Andrijevc (ej 141)

svoje gumno, a ostali su koristili zajedničko seosko gumno. O ekonomskom stanju gospodarara ovisio je i broj stoke kojom se vršilo. Bogatijim gospodarima su dolazili ljudi (*mlaci*) iz drugih sela mlatiti žito, a siromašniji su mlatiti sami. „Vršilo se je vrlo malo stokom, i to konjima. Svega par bogatih seljaka, ali se toga u selu nitko ne sjeća.“¹⁰⁸; „Sva se žita mlata ili vrhu. Vrhu bogatiji. Manja gumna su posjedovale privatne osobe, a veće stare zadruge uz kuću.“¹⁰⁹; „Mlatiti sa cjepcima, vršenje samo vlastela. Konjima se vršilo samo na vlastelinskom dobru.“¹¹⁰; „Konjima se vršilo samo na vlastelinskom dobru. Gumna sada nema. Stari ljudi se sjećaju da su im njihovi stari pričali o jednom gumnu na livadi, koje je izgleda bilo vlastelinsko, ali nisu u to sigurni.“¹¹¹; „Moglo biti 3 konja, ili 1 konj, ako siromašan. Mjesto za vršenje je bilo zatvoreno pod krovom kod bogatijih gazda.“¹¹²; „Ručno mlata većinom sami, samo su nekad i danas dolazili jačim gospodarima Zagorci - mlaci.“¹¹³; „Siromašniji mlatiju sami, a bogatiji su mlatce imali iz Zagorja.“¹¹⁴; „Postoji seosko zajedničko gumno, a samo bolja domaćinstva imaju svoje gumno.“¹¹⁵; „Siromašniji sami su mlatili, a za velike i bogate zadruge dolazili su nekad MLACI obično iz Hrvatskog zagorja.“¹¹⁶; „Bogatiji imaju svoje gumno.“¹¹⁷; „Gubno su imali bogatiji, "kmeti" tj. obitelji zapravo oni koji su više žita sijali.“¹¹⁸; „Gumno je imala obično svaka kuća bogatija ili par domaćinstava po jedno.“¹¹⁹; „Onaj tko ima svoje "blago", vršit će i sa više pari. Neki s konjima. Kao iznimka: neki su vršili i sa kravama.“¹²⁰; „Broj stoke (1-4 konja) ovisi o imovnom stanju gazde.“¹²¹; „Konji, a njihov broj ovisio je o imovnom stanju domaćina.“¹²²; „Konji, a njihov broj ovisio je o imovnom stanju vlasnika. Najviše se vršilo sa dva konja, a ponekad i sa četiri.“¹²³; „Bogatije kuće su imale svoja gumna, a selo zajedničko.“¹²⁴; „Obično

¹⁰⁸ Orešje (cf 333)

¹⁰⁹ Stankovo (DF 232)

¹¹⁰ Donja Bistra (cf 143)

¹¹¹ Visočani (Lj 124)

¹¹² Kozarevac (cI 112)

¹¹³ Sesvete Ludbreške (bH 124)

¹¹⁴ Dubovica (bH 231)

¹¹⁵ Duba Konaovska (Ik 412)

¹¹⁶ Donja Lomnica (Df 244)

¹¹⁷ Pristeg (IF 231)

¹¹⁸ Sali (IE 232)

¹¹⁹ Ivankovo (EL 321)

¹²⁰ Blagaj (eF 132)

¹²¹ Legrad (bh 114)

¹²² Ratkov Dol (EK 321)

¹²³ Rokovci (EL 432)

¹²⁴ Štinjan (fb 121)

svaka imućnija kuća ima svoje gumno.“¹²⁵; „Broj stoke zavisi o veličini gumna (2-6 konja, vola).“¹²⁶; „Ponekad se vršilo i sa konjima. Radilo se sa onoliko konja koliko ima gazda.“¹²⁷; „Ekonomski jača kuća imala je svoje gumno.“¹²⁸; „2-3 konja. Kad je veliki vršaj upotrebljavaju se tri konja, a kad je manji vršaj (kad ima manje žita), onda samo dva.“¹²⁹; „Vršilo se sa volovima, konjima, a broj stoke zavisi od gospodarstva.“¹³⁰

Slijedom navedene analize ispunjenih upitnica, postavlja se pitanje: Što je uvjetovalo način ispunjavanja upitnica (i njihove razlike do kojih prema „Uvodnim napomenama“ nije ni trebalo doći)? Upravo pozicija istraživača. Možda upravo zbog tako postavljenog projekta i načina prikupljanja podataka gdje je naglasak bio na građi, na naseljima kao mjestima na kojima se može dobiti popis kulturnih elemenata, a ne na ljudima i njihovom stvaranju kulture, njihovim pozicijama i življenom iskustvu te kontekstu istraživanja. Istraživala su se naselja i narodna kultura koja je u njima lokalizirana. Četrdesetak stručnjaka izradilo je napomene („Uvodne napomene“) i sredstvo (upitnice) za prikupljanje građe. Oni su ih izradili na temelju svojih spoznaja, afiniteta, interesa, obrazovanja, pozicije, a uz pomoć upitnica stručnjaci i amateri su bilježili (sugerirane) odgovore. Pri tome je zasigurno svaki istraživač imao neku svoju različitu polazišnu poziciju iz kojeg razloga se prihvatio posla bilježenja podataka s upitnicama, ali i dob, spol, obrazovanje, mjesto stanovanja i drugo što se ispreplelo s načinom na koji je zapisivač prikupljao podatke. Istraživač je bio zapisivač, a ispitanik je bio kazivač jer je kazivao odgovore. Pri tome su se razlikovale tzv. dvije skupine zapisivača – stručni suradnici (studenti, etnolozi, zaposlenici muzeja i drugi stručni suradnici poput arheologa ili lingvisti) i nestručni lokalni suradnici (seljaci i učitelji). Dok su stručni suradnici ispitivali više naselja, nestručni suradnici su sakupljali i zapisivali građu jednog naselja i to naselja u kojem žive i čiju kulturu poznaju. Često su stručni suradnici (kao npr. Željko Barbalić, Marija Ugrin, Mira Tutek i drugi) prikupljali građu upitnicama u naseljima koja su im poznata rodnom, mjestom stanovanja, odnosno naselja u kojima imaju življeno iskustvo kretanja. Prilikom odabira kazivača bilo je poželjno da budu ljudi „(...) koji od starine žive u tom selu“, odnosno osobe koje nisu odlazile iz naselja (kako ne bi bili pod utjecajima drugih kultura) kako bi što izvornije znali kulturu naselja u kojem žive i u kojem se istražuje, jer će

¹²⁵ Trnovica (kj 433)

¹²⁶ Poljica (He 332)

¹²⁷ Budimci (dK 422)

¹²⁸ Ladimirevci (Dh 324)

¹²⁹ Trbounje (IG 332)

¹³⁰ Čitluk (iH 232)

oni moći opisati život svog rodnog sela po sjećanju (Uvodne napomene 1963: 3). Bilo je važno da su mnogo toga vidjeli i doživjeli te da imaju dobro pamćenje. Iz navedene napomene vidljivo je poimanje kulture kao objekta, nevezano za ljude, već se ljudi poimaju kao nositelji kulture. Takva etnologija je etnologija bez konteksta, gdje su čovjek i njegov svakodnevni život u tom cjelokupnom procesu istraživanja zapostavljeni i zanemareni.

Istraživanje se temeljilo na pretpostavci da znanje postoji i da je spremno za apsorpciju. Iako su etnolozi bili svjesni činjenice da jedna osoba ne može sve znati („Rijetko će tko sam znati sve za što se u upitnicama pita (to bi mogli znati npr. stariji suradnici seljaci)“ (Uvodne napomene 1963: 3)), istraživanja su provedena po principu jedno istraživano naselje i jedan kazivač, gdje su se odgovori jedne osobe generalizirali za cijelo naselje istražujući tako kulturu naselja na temelju odgovora jedne osobe (u većini slučajeva). Pri tome su odgovori često bili poželjni modeli stvarnosti, a ne opisi stvarnih životnih situacija. Na taj su način iskustvo i iskaz jedne osobe (ili eventualno nekoliko njih, uglavnom dvoje) generalizirali kao podjednaki za ostale stanovnike naselja. Slijedom toga ne samo da se jedno naselje prikazuje kao homogeno, već ono i „reprezentira svoju bližu okolinu“ (Borsos 2017: 43) kako bi se prikazala kulturna raznolikost. Je li postojala homogena kultura naselja? Kako navodi Z. Rajković (1974: 132), „Malo je vjerojatno da je u nekoj prošlosti postojala homogena seoska zajednica sa podjednakim, odnosno potpunim participiranjem svakog pojedinca u zajedničkoj kulturi, čiji sklad nisu narušavale nikakve promjene.“ Također, kulturna obilježja prikazana su za 776 prikupljenih točaka tj. naselja, što je 11,64 % (6666 naselja prema popisu stanovništva 1971. godine) ukupnog broja naselja Republike Hrvatske¹³¹.

Zapisivači su bili ograničeni napomenama za prikupljanje građe te nisu ni morali promisliti svoju poziciju prilikom bilježenja, odnosno zapisivanja podataka u lokalitetima. Upravo istraživanje upitnicom koje je strukturirano ograničava interakciju zapisivača i kazivača te usmjerava istraživanje i kazivačev odgovor. Istraživači su morali točno bilježiti i zapisivati te pitati na način da kazivaču „ne stavljaju odgovor u usta“. Nije se pružila mogućnost sagledavanja konteksta koji je doveo do kazivačevih odgovora, ali niti konteksta u kojima se odvija istraživanje niti načina na koji je kazivačima predstavljeno istraživanje, istraživač i svrha koja se od njih očekuje. Zanimarila su se kazivačeva iskustva i pozicija, ali i

¹³¹ Prema popisima stanovništva, 1961. godine u Republici Hrvatskoj bilo je 6677 naselja, 1971. godine 6666 naselja, a 1981. godine 6567 naselja (Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.).

istraživačeva pozicija tijekom ispitivanja i odabira kazivača. Ipak, u kontekstu poimanja kulture kao procesa, a ne kao statičnog objekta, ljudi su graditelji kulture, a ne samo njezini nositelji s obzirom na to da oni svojim djelovanjima, aktivnostima i praksama oblikuju, sudjeluju i stvaraju kulturu. Kazivači imaju svoje glasove, emocije, poglede, mišljenja o onome što rade i osjećaju, tumačenja onoga što se oko njih događa i pridaju tome značenja i vlastite interpretacije. Samim time se u suvremenim etnološkim istraživanjima i promišlja o nazivu kojim ih se imenuju – više nisu kazivači jer ne kazuju, nego su sugovornici jer razgovaraju¹³² (Pleše 2014). Ipak, svi zapisivači, bili oni stručnjaci ili amateri, imaju različite polazišne pozicije i raznolike razloge i ciljeve za sudjelovanje u prikupljanju podataka. Pri tome nigdje nije navedena pozicija zapisivača niti se ona propitivala jer nije ni bila osviještena kao pozicija konstrukcije znanja. Iz moje polazišne perspektive o društvenoj konstrukciji znanja postavljaju mi se pitanja: Kako je uopće došlo do toga da navedeni etnolozi i ostali suradnici sudjeluju u prikupljanju građe za atlas? Jesu li se sami javili ili su se stručnjaci projekta obraćali muzejskim djelatnicima i studentima? Koji su razlozi istraživanja stručnih zapisivača u određenim naseljima? Jesu li ona bila unaprijed određena (svih 776 naselja za Hrvatsku) ili postupno, ovisno o afinitetu istraživača, ali i temi istraživanja? Kako to da je Željko Barbalić istražio četiri naselja (Dobrinj, Vrbnik, Sveti Anton, Polje) na otoku Krku 1965. godine, a 1974. godine još drugih pet naselja (Sveti Vid – Miholjice, Draga Baščanska, Milohnići, Vrh, Stara Baška) na otoku Krku? Zašto su se naselja na Krku istraživala u razmaku od skoro deset godina? Kako to da su neki zapisivači istraživali u par naselja (do 5 npr.), a drugi u više od pet naselja? Naime, na temelju analize podataka za temu 12, može se uvidjeti da je prikupljanje podataka u pet do deset naselja provodilo 27 stručnih suradnika, a u više od deset naselja istraživalo je čak 18 stručnih suradnika. Slijedom toga, navodim par pitanja koja mi se pojavljuju promišljanjem načina prikupljanja podataka za temu 12. Kako to da je sva istraživanja na Krku provodio Željko Barbalić? Kako to da su istraživanja na Cresu i Lošinju provodila osam istraživača? Koji su kriteriji, polazišta? Zašto baš ti istraživači u navedenim naseljima? Na primjer, Juraj Dražić je istraživao na Cresu,

¹³² O razlici odnosa kazivač – sugovornik piše Pleše (2014). U početnim folklorističkim istraživanjima ispitanici su se nazivali kazivačima jer su kazivali, između ostalog i pjesme i priče koje je bilo potrebno da se vjerno kazuju i zapišu, dok se „(...) kontekst mogao prepričati i vlastitim riječima“ (Pleše 2014: 23). Stoga je i u upitnicama za EAJ bilo važno da se zapiše u lokalnom govoru i s lokalnim nazivima. Ipak, u suvremenim etnološkim istraživanjima se odnos ispitanik-istraživač promijenio. Za kazivače se počeo koristiti naziv sugovornik jer je ispitanik subjekt istraživanja i on ravnopravno sudjeluje u razgovoru, a ni istraživači više nisu samo zapisivači, „prepričavatelji i sažimatelji“ (Pleše 2014: 24).

Lošinj i okolici Zadra. Prema zabilježenim i dostupnim podacima, u jednom danu (5.2.1968.) istražio je tri naselja na Cresu (Vodice, Lubenice i Loznati), jedno naselje na Lošinj (Veli Lošinj), otok Ilovik te Gerovo i Turke u Gorskom kotaru. Slijedom toga postavlja mi se pitanje: jesu li istraživači odlazili istraživati naselja baš u sam lokalitet? Iz navedenog primjera malo mi je teško i gotovo nevjerojatno zamisliti da je istraživač u jednom danu bio na nekoliko veoma udaljenih naselja (i pri tome vjerojatno istraživao čak nekoliko različitih tema iz upitnica)?

Još jedno od važnih pitanja u odnosu promišljanja istraživačeve pozicije tijekom istraživanja je i pitanje lokacije intervjua te na koji način sama lokacija utječe na istraživanje. Gdje se odvija intervju? Koja je lokacija intervjua? Naime, kako navode S. Elwood i D. Martin (2000), a na temelju svojih istraživanja, lokacija intervjua znatno utječe na i oblikuje odnose moći između istraživača i istraživanih. Na koji način lokacija istraživanja (konkretno intervjua) situira istraživanje, istraživača i kazivača? Nadalje, navode kako istraživanje „mikrogeografija lokacije intervjua“ može „obogatiti razumijevanje objašnjenja kazivača“, kako o lokaciji intervjua može ovisiti pozicija, perspektiva i odgovori kazivača, ali i istraživača (utjelovljenje različitih identiteta, ovisno o mjestu – „mnogostruke uloge i identiteti koji strukturiraju njihovo iskustvo različitih mjesta“) (Elwood i Martin 2000: 654). Kako je tekao razgovor između istraživača i kazivača? Je li kazivač govorio „više“ nego što je bilo „potrebno“? Je li se u tom slučaju istraživač odlučio da to zapiše, odnosno ne zapiše? Što se sve zapisivalo? Na što se sve obraćalo pažnju prilikom istraživanja? Na koji način se zapisivalo? Je li istraživač sugerirao odgovor (koji je bio zabilježen u upitnici)? Je li bilo govora tijelom (geste) te zašto on nije zabilježen? Smatram kako su to sve važna pitanja koja su se pojavljivala u istraživačkom procesu i utjecala na tijek istraživanja, ispunjavanje upitnica, na istraživačev i kazivačev odnos i poziciju prema istraživanju te u konačnici na njihove odgovore (izrečene te zabilježene). Uzevši u obzir kontekst prikupljanja podataka s ciljem izradbe etnoloških atlasa te da su se tražili kratki, činjenični odgovori, odnosno „jasan i razmjerno kratak odgovor“ (Uvodne napomene 1963: 3) kako bi se mogli klasificirati te kartografirati, naveden tijekom istraživanja je razumljiv. Nažalost, sva ta refleksivnost i isprepleteni odnosi ostali su u (nevidljivoj) pozadini upitnica, a važni su u cjelokupnom procesu istraživanja te konstrukciji i reprezentaciji znanja.

4. 2 Prakse konstrukcije karata i znanja

U prethodnom su poglavlju prikazane prakse mapiranja koje su dovele do prikupljene građe za temu 12 etnološkog atlasa, a na temelju koje ću se u ovom poglavlju reflektivno osvrnuti na mogućnosti primjene GIS-a u praksama konstrukcije karata. Pritom GIS ne smatram isključivo neutralnom tehnikom, odnosno kao prostorni softver za obradu, analizu i vizualizaciju podataka, već kao skup praksi za konstrukciju i reprezentaciju znanja. Stoga ću u ovom poglavlju prikazati koje su to prakse konstrukcije karata i na koji način one mogu utjecati na objektivizaciju znanja (ali i na manipulaciju podacima). Zašto sam se odlučila za primjenu GIS-a? Nekoliko je razloga za to. Ponajprije moje pohađanje kolegija vezano uz GIS na diplomskom i poslijediplomskom studiju te moje iskustvo temeljnog rada u ArcGIS softveru, zatim donekle uvjetovanost rada na projektu na kojem sam zaposlena i Plana razvoja karijere doktoranda, ali i iz ključnog razloga jer etnološka kartografija (istraživanja za etnološki atlas) i GIS polaze od ideje apsolutnog prostora kao polazište za raspoređivanje objekata u njemu. Istraživanja za atlas polaze od ideje lokaliteta kao mjesta za popis kulturnih elemenata, dok GIS, na temelju lokacije objekata, omogućuje prikaz prostorne rasprostranjenosti objekata, ali i nove načine istraživanja, prikazivanja i analiziranja prostornih podataka (omogućuje prostorne i atributne upite, preklapanje podataka u svrhu stvaranja novih informacija te brojne kvantitativne prostorne analize poput mjerenja udaljenosti, stvaranja zona utjecaja, konstruiranje digitalnih modela reljefa i sl.). Slijedom toga, navedeno razumijevanje prostora utječe na načine spoznavanja i postavljanja istraživačkih pitanja. S obzirom na to da su podaci s kojima raspoložem prostorno locirani za određeno naselje, ali kvalitativni, a ne kvantitativni, brojne analize koje omogućuje GIS neće se obraditi u ovom radu. Ipak, to ne umanjuje njihov potencijal.

U ovom je poglavlju naglasak stavljen na primjenu GIS-a te na ukazivanje praksi konstrukcije karata, a na primjeru podataka prikupljenih za EAJ. Izrađene će mi karte pružiti fokus za kritičku refleksiju etnološke kartografije i karata i za problematiziranje suvremene izradbe karata, ali i za moguće usmjeravanje za daljnja istraživanja navedene teme. Ipak, nisam smatrala nužnim interpretirati svaku izrađenu kartu pojedinačno iz razloga što cilj ovog rada nije rekonstrukcija kulturne povijesti, za što su se izrađivale i koristile etnološke karte, već je cilj ukazati na kartografiju kao proces konstrukcije znanja i ukazati na to koje sve prakse uključuje taj proces, a koje su se u vrijeme izradbe atlasa i prikupljanja građe za atlas, u skladu s dominantnim znanstvenim paradigmatima, smatrale „prirodnim“ (kako navodi

Bratanić), odnosno samorazumljiv. Pokušat ću odgovoriti na pitanja: Na koji se način etnološka kartografija može promišljati i revitalizirati primjenom novog tehničkog sredstva GIS-a? Na koji način GIS objektivizira znanje?

4. 2. 1 Digitalizacija i izradba baze podataka

Kao preduvjet za upite, analize i vizualizaciju etnoloških podataka u GIS-u bilo je nužno analognu građu digitalizirati te izraditi računalnu bazu podataka. Građa prikupljena etnološkim upitnicama za potrebe izradbe etnološkog atlasa pohranjena je u Arhivu Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U travnju 2015. godine tjedan dana sam digitalizirala, odnosno fotografirala ispunjene upitnice za temu 11. vršenje i vijanje te temu 12. mjesto za vršenje. Navedeni pristup digitalizacije činio mi se u tom trenutku kao najbrži način pohranjivanja analogne građe u digitalni oblik. Ipak, tako fotografirane upitnice zauzimaju mnogo računalne memorije (tema 11. zahvaća 15 GB memorije, a tema 12. 9,24 GB). Nakon digitalizacije uslijedio je zahtjevniji i vremenski dugotrajniji posao – izradba baze podatka. Na taj su način svi podatci na jednom mjestu, relativno je jednostavno i lako dijeljenje podataka, a ni ne zauzima mnogo računalne memorije (oko 1,3 MB). Prilikom upisivanja podataka u bazu ono s čime se susrećem su sekundarni podatci, odnosno podatci koje je već netko skupio – upitnice koje su ispunjene na raznolike načine te različitim, često nečitkim rukopisom. Jedna osoba je prikupljala podatke u određenom naselju za određeno naselje (u kontekstu teme 12 u 776 istraživanih naselja istraživalo je 252 istraživača.), a druga osoba (u ovom slučaju ja) ih obrađuje te vizualno prikazuje.

Bazu podataka izradila sam u programu Microsoft Excel. U nju sam unijela osnovne podatke koje sadržava svaka upitnica (signaturu te broj upitnice, istraživano naselje, bliže veće naselje, ime i prezime zapisivača i kazivača) te ih dopunila s podatkom o vremenu istraživanja (on nije zabilježen u samoj upitnici, već u posebnim bilježnicama „Katalog upitnica“¹³³). Potom sam za svako istraživano naselje za pojedina pitanja (za temu 11. i 12) upisivala odgovore. Na koji su način podatci organizirani u bazi? U bazi podataka, koja je u obliku tablice, svaki redak opisuje istraživano naselje, a u stupcima se nalaze etnološki

¹³³ Navedene bilježnice bile su dostupne u Arhivu Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Na njih mi je ukazao i pokazao prof. B. Đaković prilikom prvog posjeta Arhivu. Tijekom drugog posjeta Odsjeku i Arhivu, Đaković mi je spomenuo da su bilježnice nestale iz Arhiva. Ne znam jesu li u međuvremenu nađene, ali srećom pa su digitalizirane.

podatci iz upitnica. S obzirom na to da su podatci prikupljeni za naselja, oni će na karti biti prikazani geometrijskim oblikom točkom.

Kako bi georeferencirala bazu podataka u Excelu s atributnom tablicom u GIS-u (koji za temelj ima relacijsku bazu podataka), potrebno je dvije tablice povezati i pridružiti ih na temelju zajedničkog objekta. Meni najlogičnije bilo je povezati ih s imenima naselja s obzirom na to da obje tablice sadrže te podatke. Ipak, prilikom upisivanja istraživanih naselja i podataka u bazu podataka susrela sam se s promjenama imena naselja. Promjena imena naselja odnosi se na ime naselja kako je zapisano u upitnici te kako je službeno ime naselja zapisano u Državnoj geodetskoj upravi (DGU), odnosno u sloju naselja s kojim raspolazem u softveru ArcMap, a na temelju podataka DGU. Uglavnom su to sitne promjene u redosljedu riječi u imenu, u jednom slovu, ili se naselje proširilo pa postoji gornje i donje naselje, ali dovoljno da su nazivi različiti te ih onda ne možemo združiti na temelju istoga objekta. Promjena imena naselja poput: Tenjski Antunovac u Antunovac (dL 143); Apatovac u Apatovec (bH 333); Bačina u Bačina (ki 212); Kosinjski Bakovac u Bakovac Kosinjski (GE 221); Hrvatski Blagaj u Blagaj (eF 132); Našička Breznica u Breznica Našička (dK 124); Budimiri u Budimir (Jh 141); Bukovje u Bukevje (DG 234); Burić I u Bunić (GF 124); Letovaničko Cerje u Cerje Letovaničko (dG 144); Crnadruga u Crna Draga (df 321); Sremski Čakovci u Čakovci (El 442); Zapolje u Dabar (Fe 314); Trebarjevo Desno u Desno Trebarjevo (dg 121); Glogovnica u Donja Glogovnica (CH 131); Muć Donji u Donji Muć (ig 424); Baška Draga u Draga Bašćanska (FD 244); Drganići – Budrovci u Draganić (dF 123); Poljana Dolnja u Donja Poljana (bg 423); Veli Drvenik u Drvenik Veliki (jG 212); Duba (kraj Konavla) u Duba Konavoska (lk 412); Duba u Duba Pelješka (kI 241); Gornji Ervenik u Ervenik (hf 241); Donji Frkašić u Frkašić (Gf 123); Dragonožec u Gornji Dragonožec (Df 414); Macelj u Gornji Macelj (bf 143); Rogolji u Gornji Rogolji (El 232); Sunjska Greda u Greda Sunjska (EH 114); Dušikrava u Jablanac (Gd 241); Jablanac na Savi u Jablanac Jasenovački (eI 114); Jagodnje Podlapača u Jagodnje (GF 322); Jasenačko Vrelo u Jasenak (EE 333); Crnac u Jezerane (FE 212); Donji Josani u Jošan (GF 442); Kaniža u Kaniža Gospićka (Ge 144); Žegar u Kaštel Žegarski (hf 122); Korođ u Korog (dLK 433); Ivčević Kosa u Kosa Janjačka (fe 444); Kozarica u Kozarice (Eh 232); Krasno u Krasno Polje (fE 143); Ceserički Ledenik u Ledenik Cesarički (GE 344); Lešće Vrelo u Ličko Lešće (fe 143); Dubrovčak Lijevi u Lijevi Dubrovčak (dg 332); Lučani u Lučane (FE 144); Srednja Lučelnica u Lučelnica (df 213); Marčelje u Marčelji (Ec 232); Marjanci u Marijanci (DK 421); Gornji

Modruš u Modruš (eE 422); Gornje Nakovane u Nakovanj (kI 144); Novaki u Novaki Ravenski (cH 313); Šaini u Novigrad (EB 322); Glinsko Novo Selo u Novo Selo Glinsko (EG 231); Zvečevo u Novo Zvečevo (di 241); Skorušica u Oskoruš (db 334); Lički Osredci u Osredci (gG 433); Pećani u Pećane (GF 244); Podgaj u Podgaj Petrovski (bf 332); Bistransko Podgorje u Podgorje Bistrčko (CG 343); Poljice Žerava u Poljica (He 333); Preseka u Preseka Petrovska (Cf 112); Sabljaki u Sabljaki Modruški (ee 332); Đ. Satnica u Satnica Đakovačka (Ek 114); Đakovački Selci u Selci Đakovački (Ek 311); Drenjski Slatinik u Slatinik Drenski (EK 212); Štivan u Stivan (fc 411); Dubašnica u Sveti Anton (eD 332); Jurjevo u Sveti Juraj (Fd 434); Martin na Muri u Sveti Martin na Muri (ag 343); Šagovina u Šagovina Cernička (Ei 311); Gornja Tijarica u Tijarica (Jh 241); Tijesno u Tisno (iF 213); Trnovo u Trnova (Lj 234); Umljanovići u Umljanović (ig 123); Banovac u Veliki Banovac (El 323); Podgorje Vetovo u Vetovo (dJ 444); Vidovec – Pretkovec u Vidovec Krapinski (Cf 123); Visučki Bukovac u Visuć (Gf 334); Vrelo u Vrelo Koreničko (fF 414); Vugrovec u Vugrovec Donji (cG 143); Zrinj u Zrin (eg 142); Župa donja u Župa (eL 431).

Uz već navedeno, neka mjesta imaju isto ime poput: Blato (Mljet i Vela Luka); Brezovac (Novska i Srijem); Dabar (Sinj i Otočac); Konjsko (Klis i Oštarije); Murvica (Bol na Braču i Zadar); Nova Vas (Buje i Labin); Novigrad (Zadar i Istra); Otok (Vinkovci, Senj, Prelog); Polača (Benkovac i Knin); Poljana (Vrbovec, Zadar); Polje (Karlovac i Krk); Privlaka (Vinkovci i Nin); Vodice (Buzet i Cres); Vrana (Biograd i Cres); a određena naselja su u vrijeme istraživanja bila zasebno naselje, a danas su dio obližnjeg grada poput: Montrin (nije više naselje, kraj Buja); Kravljak, Vrulje (privremeno naselje Betina/Murter); Markuševec (danas zagrebačko naselje); Botinec (danas zagrebačko naselje); Arbanasi (danas zadarsko naselje); Balaban (kod Kostanjevca); Ramići (kod Paklenice); Traživuci (danas stambeno naselje u Kistanju); Retfala (danas osječko naselje); Glavaš (Knin). Sve su to razlozi zbog kojih sam trebala odabrati neki drugi zajednički podjednaki objekt na temelju kojeg će dvije tablice združiti svoje podatke.

U Katalogu upitnica zapisano je 827 istraživanih naselja u Hrvatskoj za prvi svezak upitnica, a ja sam digitalizirala 790 upitnica za 776 naselja. Od toga se njih devet odnosi dva puta na isto naselje (Cetina, Donji Skrad, Jablanica, Jasenak, Kaštelir, Levanjska Varoš, Poljica, Stara Drenčina Vrana), a njih pet (Chorvatsky grob, Devinska Nova Ves, Lamač, Dubravka, Stupova) je u inozemstvu (Slovačka). Stoga je trenutno u GIS bazi podataka 776 punktova, odnosno istraživanih naselja. Nakon što sam izradila digitalnu bazu podataka i

georeferencirala ju s atributnom¹³⁴ tablicom u GIS-u, izradba etnoloških karata je ubrzana, poluautomatizirana i jednostavnija od ručne izradbe (kao što se to radilo za etnološke atlase sve do devedesetih godina 20. stoljeća). Nadalje, digitalnu bazu podataka je vrlo jednostavno nadopuniti, izmijeniti, dodati ili obrisati podatke te ona predstavlja temelj za raznolike upite, analize, vizualizacije i interpretacije podataka (na primjer, u kojim naseljima su određeni istraživači ispitali, ili u kojem vremenu). Iako se u ArcGIS Mapu mogu izrađivati digitalne karte, ipak je on limitiran jer omogućuje ažuriranje baze podataka od korisnika GIS softvera. Osoba koja želi izraditi kartu, ažurirati ili promijeniti podatke mora imati računalo i navedeni softver te potrebno znanje o poznavanju obilježja GIS praksi. Znači, ne može baš bilo tko izvoditi ažuriranja i promjenu podataka, ali zato brojne otvorene, besplatne aplikacije na internetu omogućuju ažuriranje podataka od strane korisnika aplikacije. O tome će biti više govora u poglavlju o mapiranju gumna u suvremenom hrvatskom kontekstu.

4. 2. 2 Klasifikacija i vizualizacija

Kao što smo vidjeli u prethodnom poglavlju, iako je građa trebala u svim naseljima biti prikupljena na jednak način, pouzdana, točna, jasna te napisana pregledno i čitljivo, to ne vrijedi za ispunjene upitnice za temu 12. Iste kritike navode etnolozi koji su istraživali druge teme za EAJ. Uz to, česti dvosmisleni odgovori te prazne upitnice ili poneka neodgovorena pitanja, nepovoljno su utjecali na klasifikaciju podataka, ali su i prikazali kako je teško, možda čak i nemoguće kategorizirati ljudsko iskustvo. Naravno da nisu ni mogli biti prikupljeni ili zabilježeni svi odgovori jer stvari nisu apsolutne. U to vrijeme, u skladu s dominantnim znanstvenim paradigmama, težilo se ujednačenim podacima za etnološki atlas, jer ako prikupljeni podatci nisu relevantni i ujednačeni, onda se ni analiza, odnosno rekonstrukcija kulturne povijesti ne može valjano i vjerodostojno odraditi. S obzirom na to da se u ovom poglavlju kritički reflektiram na etnološku kartografiju, točnije na prakse mapiranja, prakse konstrukcije i uporabe karata, a kroz primjer kartografiranja gumna, proces konstrukcije karata pratit će etape kartografiranja predviđene za etnokartografska istraživanja i to: izradbu primarnih i dokumentarnih etnoloških karata, zatim karata drugog stupnja te naposljetku sintetskih etnoloških karata. Pokušat ću odgovoriti na pitanje: Na koji način prikazati etnološke podatke na karti primjenom GIS-a?

¹³⁴ U kontekstu GIS-a, atributi su obilježja koja mi identificiramo o našim entitetima u bazi podataka, a organizirani su u atributnim tablicama. U kontekstu etnologije, to su etnološki podatci.

Kao jedan od primjera kartografske vizualizacije podataka, a koje su se primjenjivale u EAJ su metode klasifikacije i tipologija te metode simbolizacije. U kontekstu dominantnih znanstvenih paradigmi i etnološke kartografije koja je težila za objektivnim prikazom tradicionalne kulture i „korpusom znanja“ prikazanim na karti, nije se pridavala prevelika pažnja praksama konstrukcije karata, odnosno nitko nije propitivao zašto je klasifikacija kulturnih elemenata upravo takva, a ne drugačija. Već je B. Bratanić (1979: 100-101) smatrao kako „uređivanjem, klasificiranjem i tipološkim tretmanom velike količine sustavno prikupljenih podataka, tehnika kartografiranja u etnologiji mora voditi, bez posebnog nastojanja, do interpretacija i time postići visoku metodološku vrijednost.“ U GIS softveru (točnije *ArcMap*-u) implementirane su raznolike, poluautomatske metode klasifikacije (metoda prirodnih granica ili Jenksova metoda, kvantili, jednaki intervali, standardna devijacija, aritmetički niz, geometrijski niz) koje se odnose na klasifikaciju kvantitativnih podataka. S obzirom na to da računalni sustav (GIS) funkcionira na binarnom sustavu i sastoji se od metoda klasifikacije pogodne za kvantitativne podatke, a prikupljeni podatci za EAJ su kvalitativni, postavlja se pitanje kako kartografirati tekst te na koji način kvalitativne podatke ukomponirati u GIS. Potrebno ih je klasificirati i kodirati. Ipak, i samo klasificiranje podataka bilo je usmjereno (klasifikacijskim, strukturnim) načinom na koji su se prikupljeni podatci upitnicama. Stoga način na koje je bilo organizirano istraživanje za EAJ, (koje je bilo strukturno, klasifikacijsko, iz perspektive „odozgora“ koja je trebala prikupiti građu smještenu u naselju) uvjetovalo je daljnju obradu podataka i njihovu vizualizaciju. Upravo procesi kategoriziranja objekata su jedna od praksi konstrukcije znanja i stvaranja stvarnosti. Smatra se kako objekti postoje neovisno o našoj klasifikaciji, ali upravo način na koji ih mi klasificiramo stvara znanje o svijetu koje potom utječe na naš doživljaj i razumijevanje svijeta. Za Bratanića je to bio samorazumljiv, kako on navodi „prirodan“ način odvijanja istraživanja. Ipak, da su pitanja u upitnicama bila postavljena na drugačiji način vjerojatno bi se dobili i drugačiji odgovori koje možda ne bi bilo jednostavno klasificirati. Kategorije kao takve ne postoje u stvarnosti, već unutar određenog diskursa i konteksta te su stoga podložne interpretacijama te kritičkim refleksijama (Fisher i Unwin 2005). Ipak, na taj način kategorije poprimaju objektivnost, a primjenjujući kartografiju ili geoprostorne tehnologije poput GIS-a za analizu podataka ta se prividna objektivnost, odnosno egzaktnost povećava. Ujedno, ono utječe na naša istraživačka pitanja, našu interpretaciju i rezultate istraživanja (Pavlovskaya 2002).

Prilikom izradbe karata za etnološke atlase, etnolozi su ujednačene odgovore kategorizirali i simbolizirali na temelju heurističke tipologije (klasifikacija koja vodi otkrivanju). Pri tome je upravo vizualizacija pružala preglednu rasprostranjenost istraživanih kulturnih elemenata te mogućnost za heurističko razumijevanje podataka. Prostorna analiza koristeći različite oblike generalizacije (osvrnut ću se na metode klasifikacije i metode simbolizacije) prikazuje naselja gdje su određena obilježja grupirana, ali i naselja gdje oni nisu. U idućem potpoglavlju problematizirat ću neke od praksi konstrukcije karata i znanja, a to su klasifikacija, kodiranje i vizualizacija podataka kako bi ukazala na pozicionalnost kao važan aspekt u konstrukciji znanja.

4. 2. 2. 1 Vlasništvo gumna

Izradba karte o naizgled jednostavnom, jasnom pitanju o vlasništvu gumna, ukazala je na isprepletene odnose pozicije i moći kartografa i klasifikacije koja prethodi vizualizaciji podataka. Odgovori na trinaesto pitanje teme 12. – „Ima li obično svaka kuća svoje gumno? Postoje li zajednička gumna za pojedine zaseoke (mahale), za više domaćinstava ili za cijelo selo?“ – su vrlo raznoliki te nisu svi svedeni „na jasan i razmjerno kratak odgovor“ kako su istraživači u „Uvodnim napomenama“ bili upućeni da zapisuju. Precizno definirano pitanje s predloženim odgovorima te jasne napomene za njihovo bilježenje postavili su temelje za klasifikaciju i kodiranje odgovora prilikom izradbe karte. Slijedeći navedeno pitanje iz kojeg je bilo za očekivati da će se odgovori moći podijeliti u četiri klase (svaka kuća ima svoje gumno, postoje zajednička gumna za više domaćinstva, postoje zajednička gumna za cijelo selo, nema gumna), i ja sam ih na taj način zamislila vizualno prikazati.

Stoga sam sve odgovore „svaka kuća ima gumno“ svrstala u jednu klasu, a odgovore „zajednička gumna“ u drugu. Pri tome sam svaku klasu koja je u tekstualnom obliku kodirala u numerički oblik, s obzirom na to da GIS funkcionira kao binarni sustav. Ipak, za nekoliko naselja, na to dvostruko pitanje, javlja se samo jedan odgovor „Nema zajedničkih gumna, zajednička gumna ne postoje ili nisu poznata, rijetko je zajedničko“. Takve odgovore potrebno je klasificirati u novu klasu – „zajednička gumna ne postoje“. Nadalje, za nekoliko naselja (13) zapsan je odgovor „U selu je bilo xy gumna“. Je li to znači da su ta gumna zajednička za cijelo selo, za nekoliko domaćinstava ili je toliko pojedinaca imalo vlastito gumno u naselju? U nekim je odgovorima naznačeno da je npr. bilo tri gumna za cijelo selo, a postoje i odgovori gdje se samo navodi broj gumna koja se nalaze u selu, ali se ne navodi jesu

li zajednička, privatna ili za par domaćinstava. Za pedesetak naselja odgovor je „Svaka kuća nije imala gumno“ ili „Obično svaka kuća ima gumno“, „Skoro svaka kuća ima gumno“ i slično. Također, postoje odgovori (iako neznatni) u kojima se navodi da su samo imućnije kuće posjedovale vlastito gumno, pritom ne navodeći postoje li i zajednička gumna u selu. Ili su imućnije kuće davale u najam svoje gumno drugima? Nadalje, u pojedinim se odgovorima navodi kako su gumna zajednička za braću i rodbinu. Bi li taj odgovor spadao u klasu „zajednička gumna za više domaćinstava“ ili posebna klasa „zajednička gumna za rođake/braću“? Na koji način kartografirati višeznačne odgovore?

Na slici 8 prikazana je rasprostranjenost vlasništva gumna u devet klasa – svaka kuća ima gumno, svaka kuća nema gumno, zajedničko gumno u naselju, zajednička gumna ne postoje¹³⁵, zajedničko gumno za par domaćinstava, zajednička i privatna gumna, zajednička za par domaćinstava i privatna gumna, nema odgovora i nema gumna. Ipak, zbog vizualne preglednosti na slici 8 pod klasu „svaka kuća ima svoje gumno“ svrstala sam višeznačne odgovore poput „obično ima, većinom ima, skoro svaka, gotovo svaka, nema svaka“ kao jedna klasa; zatim „nekad je imala“, te „bogatiji imaju svoja gumna“. Njih sam, kao zasebne četiri klase, kartografirala zasebno te prikazala na slici 9.

Prilikom klasificiranja podataka bilo je vrlo teško klasificirati ljudska iskustva i mišljenja u neke generalizirane kategorije, što je i razumljivo jer su odgovori kazivača ovisili o istraživačkom, ali i ekonomskom, obiteljskom, geografskom i političkom kontekstu (samo za pojedina naselja su takve situacije zabilježene), o mreži isprepletenih linija. Odgovor „svaka kuća nema svoje gumno“ i „zajedničko gumno u naselju“ nisu jednoznačni odgovor i kao takvi se ne mogu svesti pod jednu kategoriju „zajednička gumna“. Na temelju izrađene karte (Slika 8) postavila sam prostorni upit u GIS-u: Gdje se nalaze zajednička gumna? Izdvoji mi naselja u kojima se nalaze zajednička gumna u naselju i zajednička gumna za par domaćinstava (Slika 10). Navedeno postavljeno istraživačko pitanje javlja se kao smjernica za daljnji tijek istraživanja na kojeg je utjecalo upravo način razumijevanja prostora u GIS-u i u istraživanju za etnološki atlas. Iz odgovora na navedeno pitanje vidi se da se zajednička gumna uglavnom nalaze u jadranskoj Hrvatskoj i posebice na otocima slijedom čega možemo pretpostaviti da izgradnja gumna zahtjeva fizički prostor kojeg primjerice na otocima nedostaje.

¹³⁵ Odgovori koji navode da zajednička gumna ne postoje, ne navode imaju li takva naselja onda privatna gumna ili ih uopće nemaju.

Na slici 10 nalaze se naselja koja imaju zajedničko gumno u naselju ili par domaćinstava na jedno gumno, a prostornim upitom su izdvojena iz slike 8. Ipak, u kategoriju „zajedničko gumno u naselju“ svrstala sam odgovore koji se odnose na: zajednička gumna u selu, zajednička gumna za nekoliko domaćinstava, zajednička gumna za braću i rođake te odgovore „u selu ima xy gumna“ (Slika 11). Ovo je detaljnija klasifikacija naselja u kojima je zabilježeno da postoje zajednička gumna.

Postavlja se pitanje koji će se odgovori uzeti u obzir prilikom svrstavanja u klasu „što sve spada pod zajednička gumna“. Iako sam namjeravala pod klasu zajednička gumna uvrstiti odgovore koji se odnose isključivo za zajednička gumna za cijelo selo, takvi odgovori su prilično nejasni, odnosno ne mogu se jasno odrediti i razgraničiti. Uostalom, zašto odgovor „zajednička gumna za par domaćinstava“ ne bi bio uvršten u kategoriju „zajednička gumna“? Nadalje, hoću li kao klasu uvrstiti i odgovore koji navode da postoje i zajednička i privatna gumna? Tu je trenutno ključna uloga na meni, kao kartografu i etnologu i daljnjem stvaraoču znanja i prezentaciji klasificiranih činjenica na koji način napraviti simplifikaciju, klasifikaciju, simbolizaciju podataka. S obzirom na to, odgovore sam klasificirala po navedenom principu, potom ih kodirala, a prilikom njihove vizualizacije upotrijebila sam simbolizaciju bojama. Boje su izabrane nasumično, a s ciljem njihovog vizualnog razlikovanja. Stoga sam se vodila mišlju radije prikazati različite boje, a ne nijanse iste boje. Boje sam, umjesto simbola, upotrijebila iz razloga što su mi vizualno preglednije za uočavanje razlika prikazanih podataka. Naravno, mogla sam koristiti raznolike boje i simbole za vizualizaciju podataka, ali odlučila sam se za isti simbol (točku), a da se odgovori razlikuju po boji. Način na koji je istraživanje koncipirano utječe na daljnji prikaz podataka koji u GIS-u može biti vektorski i rasterski model prikaza podataka¹³⁶.

S obzirom na to da je prostorni obuhvat te polazište za istraživanje za etnološki atlas bio lokalitet kao mjesto istraživanja na kojem se može dobiti popis kulturnih elemenata, odlučila sam se za vektorski model prikaza podataka i to oblik točke. Slijedom toga, i istraživanja su provedena po principu jedno istraživano naselje – jedan odgovor, odnosno

¹³⁶ Vektorski model podataka odnosi se na prikaz podataka geometrijskim oblicima točke, linije i poligona, dok se rasterski model podataka odnosi na prikaz podataka geometrijskim elementom pikselom. Obje reprezentacije su pojednostavljene kartezijanske reprezentacije, modeli podataka onoga što se namjerava prikazati. Geometrijski oblici koji su nuladimenzionalni (točka), jednodimenzionalni (linija) i dvodimenzionalni (poligon) reprezentiraju objekte koji se u stvarnosti pojavljuju u trodimenzionalnom obliku. Ti modeli podataka temelje se na pretpostavci da su vektorski modeli prikladni za prikazivanje objekata, dok se rasterski modeli koriste za prikaz površina (Albrecht 2007).

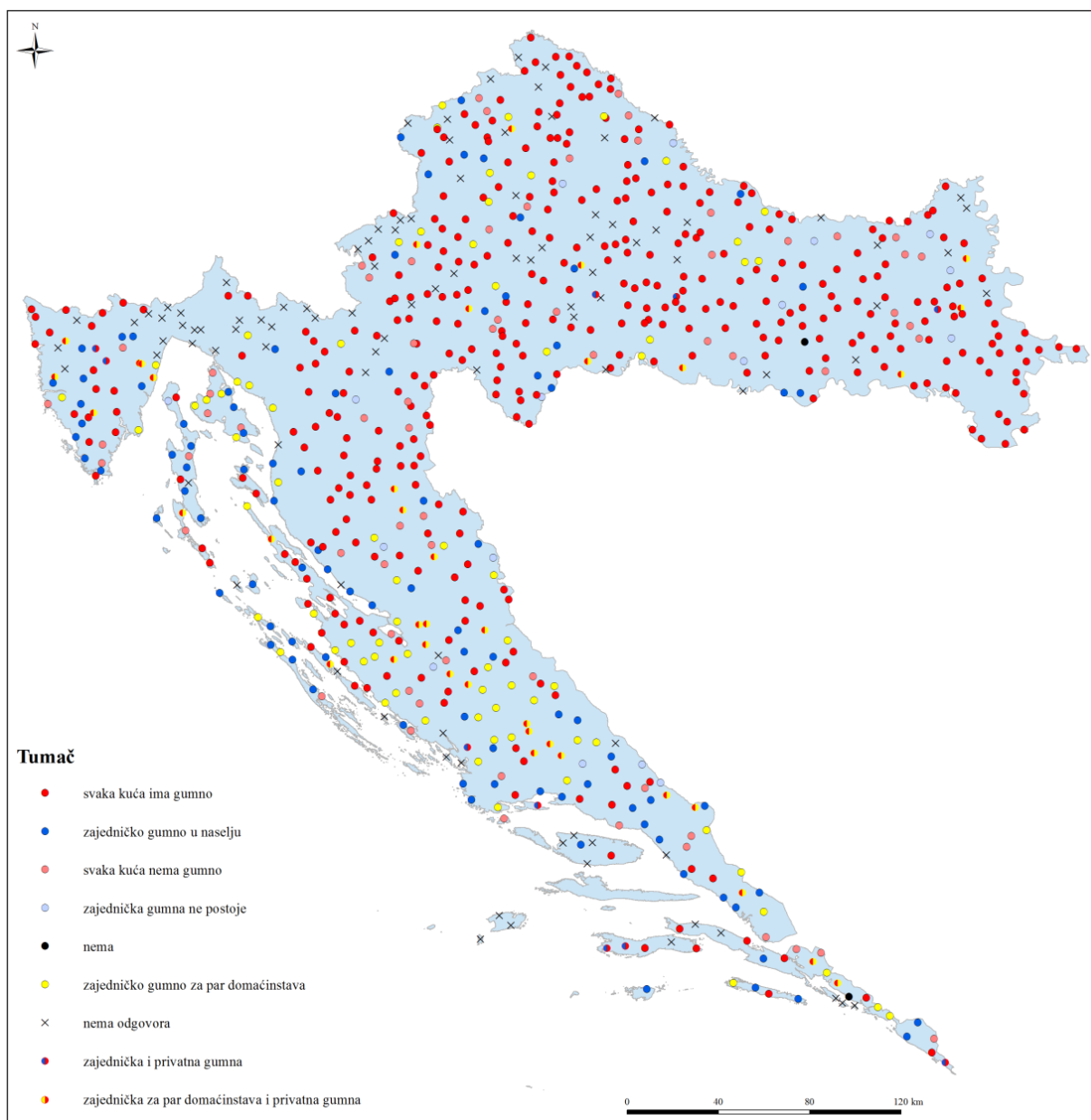
kazivač pri čemu se odgovor kazivača generalizira za cijelo naselje. Na taj način, kartografiranjem po principu – jedno naselje, jedan odgovor, jedan simbol – nisu uzete u obzir kulturne razlike unutar samog lokaliteta, već se kultura promatra kao usidrena u prostoru. Ujedno, time se i stvara hijerarhizacija kulturnih elemenata, ali i prostora. Nadalje, homogenizacijom kulture na taj se način izdvajaju elementi pučkog i time se dekontekstualiziraju kulturni procesi kao objektivni, konačni, sedentarni. Naveden način kartografiranja kulturnih elemenata za etnološki atlas odvijao se bez stavljanja u kontekst nastanka, razvitka i trenutne aktivnosti istraživane pojave. Kultura se ne bi trebala istraživati izolirano od šireg društvenog konteksta jer je integrirana i povezana s drugim geografskim, društvenim, transnacionalnim, ekonomskim, državnim prostorima. Drugim riječima, ona ne postoji već se pojavljuje u navedenim isprepletenim odnosima, a nju grade ljudi. Ipak takvo istraživanje za polazište ima ideju kulture kao objekta koji je usidren u prostoru slijedom čega nije bilo ni važno koliko će se ljudi ispitati već je bilo važno da kazivač (čovjek kao nositelj kulture) dobro poznaje kulturu naselja.

Sa kartografskim mjerilom kao prostornim obuhvatom koje će se prikazati na karti je isprepletana istraživačka pozicija, bilo ona prikupljačka ili teorijska (a nju sam detaljnije propitala u prethodnom poglavlju u kontekstu praksi mapiranja). Ipak, ono što leži iza toga je sam način na koji su podatci prikupljeni, s kojim ciljem i najvažnije, iz koje pozicije. Slijedom toga, istražujući bilo koju temu u bilo kojem mjerilu (tj. prostornom obuhvatu) naše primarno mjerilo i polazište je uvijek naša pozicija. Kartograf odabire, identificira, apstrahira, oblikuje te određuje i glavne sadržaje karte (naslov, projekciju, grafičke simbole, tumač, datum, mjerilo, boje, linije, toponime i sl.) pri čemu karta funkcionira kao kodirana poruka između stvaratelja (kartografa) i korisnika karte. S druge strane, karte za etnološki atlas izrađene su ručno. Na postojeći predložak karte za svako je istraživano mjesto na karti pridružen određen simbol s odgovarajućim odgovorom koji je obilježavajući za pojedino mjesto. Simboli su objašnjeni u tumaču karte, a interpretacija i analiza karte slijedile bi u pisanom komentaru uz karte. S obzirom na to da je određeni sadržaj na karti kodiran, korisnik karte mora znati dekodirati taj sadržaj, a u tu svrhu pomaže naslov i tumač karte, koji onda potvrđuju, dovode u postojanje da točka plave boje na karti znači „zajedničko gumno u naselju“. Stoga su ustvari tumač te naslov karte jedini sadržaji na karti koji usmjeravaju korisnika karte na „čitanje“ karte na način koji je odredio kartograf. Na taj se način stvara

specifično znanje i značenje, koje kartograf, kao proizvođač karte, prikazuje i postavlja kao nešto što je prirodno, odnosno kao nešto što samo po sebi postoji, što je neupitno.

Slika 8. Rasprostranjenost individualnog i zajedničkog vlasništva gumna

Izvor: kartu izradila Ivana Štokov u ArcMap-u na temelju podataka EAJ

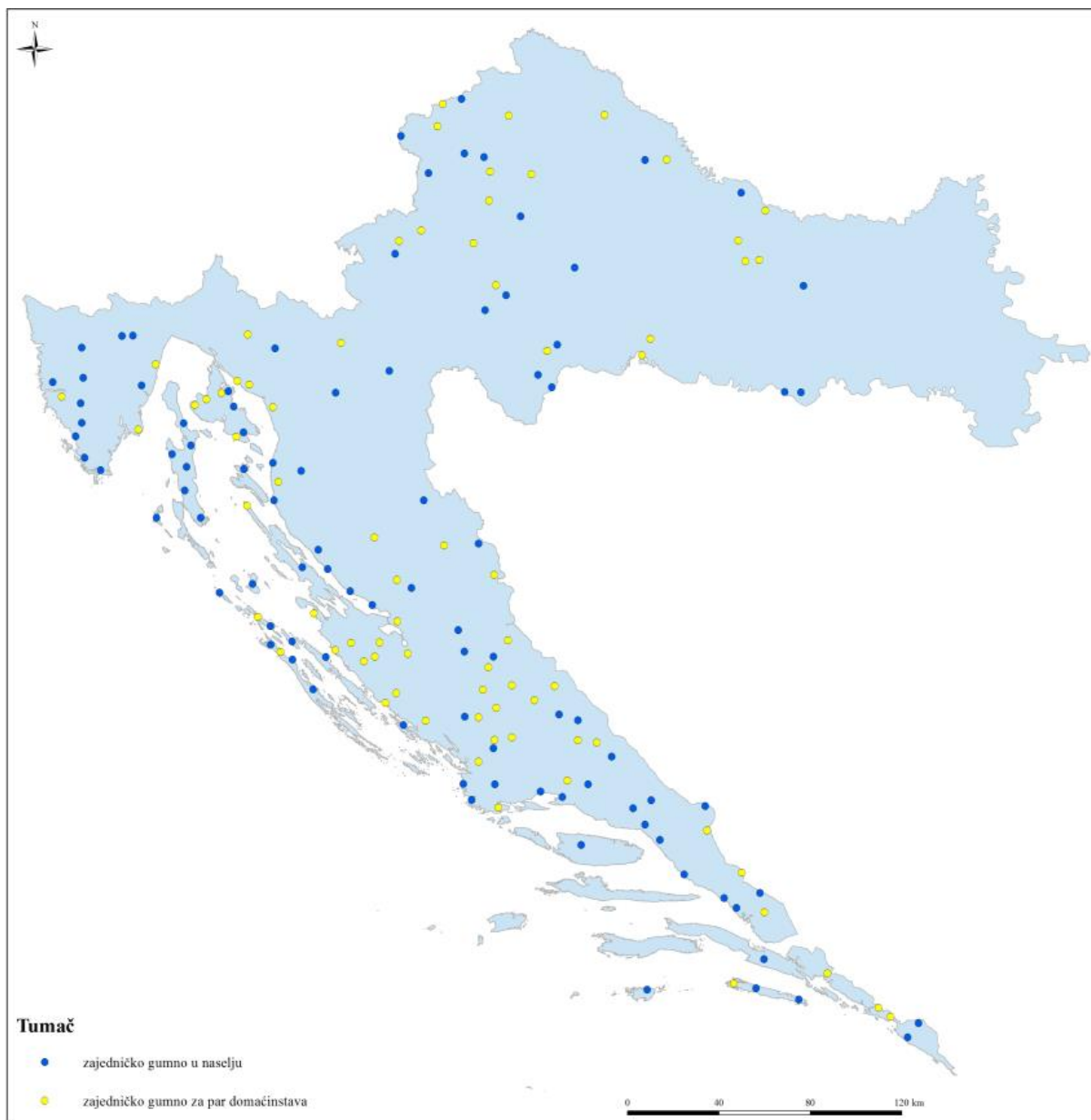
Slika 9. Rasprostranjenost individualnog vlasništva gumna

Izvor: kartu izradila Ivana Štokov u ArcMap-u na temelju podataka EAJ

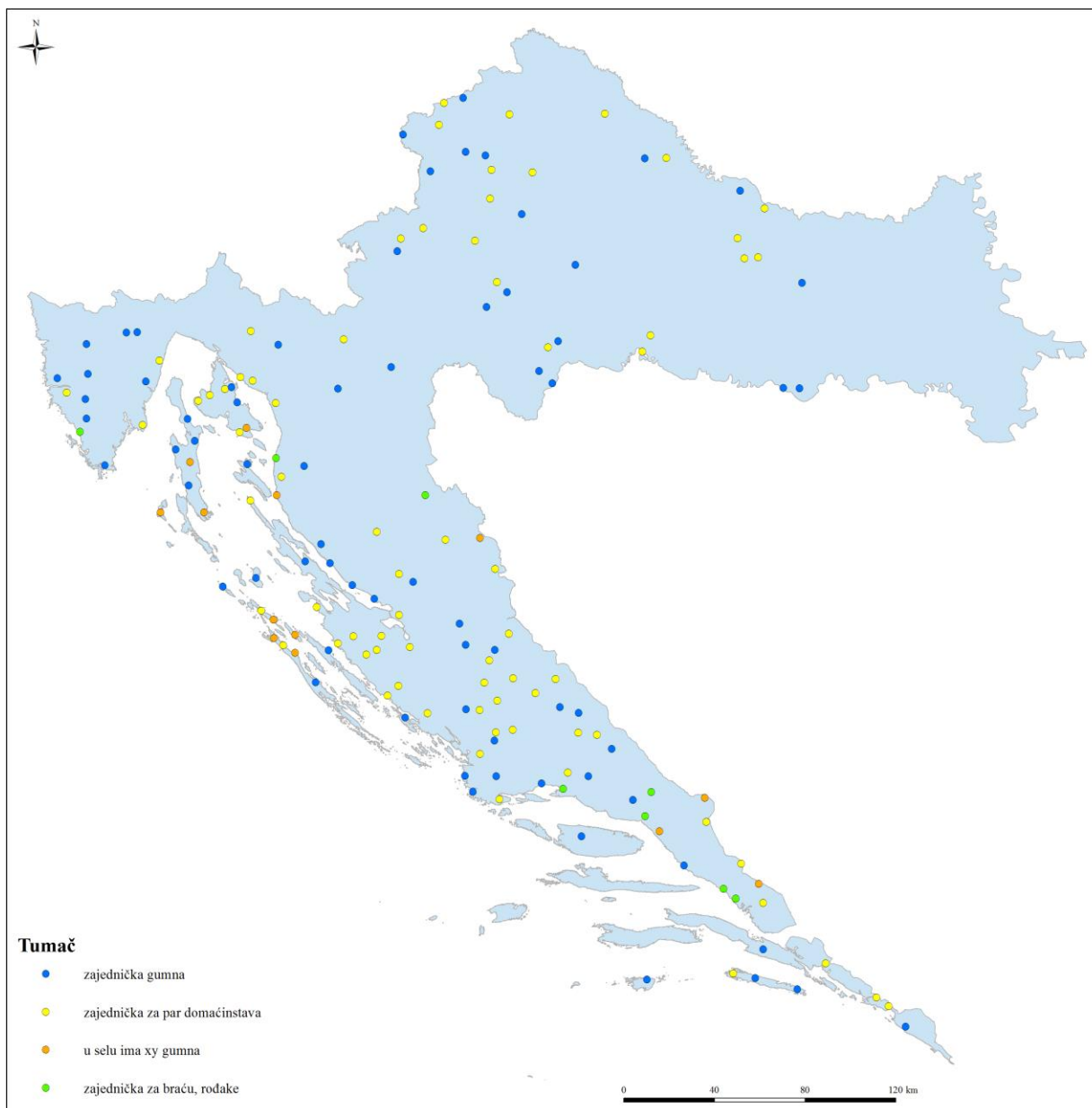
Slika 10. Rasprostranjenost zajedničkog vlasništva gumna

Izvor: kartu izradila Ivana Štokov u ArcMap-u na temelju podataka EAJ

Slika 11. Rasprostranjenost zajedničkog vlasništva gumna (detaljnija klasifikacija)

Izvor: kartu izradila Ivana Štokov u ArcMap-u na temelju podataka EAJ

Kao jedan od primjera manipulacije podacima i ukazivanja na oblikovanje klasifikacije i njezine uloge u proizvodnji znanja navodim primjer podataka prikupljenih za naselje Batomalj. Na slici 8 i 10 naselje Batomalj je klasificirano kao da ima zajedničko gumno u naselju, a na slici 11 ono je klasificirano u drugu klasu „u selu ima xy gumna“. Isto tako, naselje Peroj je na slici 8 i 10 kao da postoji zajedničko gumno u naselju, a na slici 11 ono je klasificirano u klasu „zajedničko za braću i rođake.“ U kontekstu izradbe karata za etnološke atlase same prakse konstrukcije karata nisu se promišljale već su se klase i

kategorije smatrale samorazumljivima, a karte kao neutralna, istraživačka sredstva koja predstavljaju objektivno znanje. Kroz primjere klasifikacije odgovora za pitanje o vlasništvu gumna htjela sam prikazati mogućnost manipulacije podacima i koju moć kartograf i kartografija imaju u konstrukciji i reprezentaciji znanja.

4. 2. 3 Prostorne analize

Nakon što sam klasificirala podatke, izradila sam primarne analitičke i dokumentarne karte (pet karata) za pitanja iz upitnica za temu 12¹³⁷: Je li gumno stalno ili privremeno? Je li gumno otvoreno ili zatvoreno pod krovom? Kojeg je oblika gumno? Od kojeg je građevnog materijala gumno? Jesu li gumna zajednička ili svaka kuća ima svoje gumno? U kontekstu povijesno usmjerenih etnoloških istraživanja takve karte mogu biti vizualizacijsko sredstvo u istraživanju, ali i podloga za daljnja istraživanja, za potvrđivanje ili odbacivanje hipoteza istraživanja te za izvođenje prostornih i atributnih upita.

Posebnost GIS-a je što ima mogućnost prostornih upita, odnosno pronalaska informacija koje se temelje na lokaciji. Nakon izvođenja upita, dobivene se informacije mogu izdvojiti u novi sloj (što bi donekle odgovaralo poimanju karata drugog stupnja) te se dalje mogu izvoditi analize i izrađivati sintetske karte. Naravno, upite možemo izvoditi samo iz onih podataka koji su prikupljeni i pohranjeni u bazu podataka. To je automatska funkcija koja omogućuje istraživaču koji je često u isto vrijeme i korisnik karte da brzo dođe do svog odgovora, utvrdi uzročno-posljedične veze i povezanosti između odgovora za istraživana naselja. Kroz nekoliko primjera na temelju podataka iz teme 12, prikazati ću primjenu analitičke operacije u GIS-u – upiti i na koji je način ona inovativna za etnokartografska istraživanja.

Na pitanje o obliku gumna u upitnici su ponuđeni odgovori (okruglo, kvadratično, duguljasto zaobljeno, duguljasto pravokutno, nepravilna oblika i drugo) na temelju kojih su se klasificirali podatci (Slika 12). Izrađena karta može se povezati s nekom drugom kartom (na primjer, gdje se gumno nalazi) i na se taj način mogu testirati hipoteze istraživanja i postavljati nova pitanja na koja nam GIS može pružiti vizualni odgovor (Slika 13). Slijedom navedenog, možemo na primjer postaviti hipotezu o povezanosti između oblika gumna i mjesta gdje se ono nalazi te testirati hipotezu istraživanja (na način da postavimo pitanje na

¹³⁷ Popis svih pitanja za temu 12 nalazi se u prilogima (Prilog 3) na kraju rada.

koje nam GIS može pružiti odgovor). Slijedom navedenog, možemo postaviti istraživačko pitanje – Jesu li sva okrugla gumna pod otvorenim nebom? Jesu li sva kvadratična gumna zatvorena pod krovom? Iz tih upita dobije se vizualni odgovor koji se može izdvojiti u novi sloj i onda dalje izvoditi novi upiti te se u konačnici iz GIS-a mogu eksportirati u obliku karte. Konkretno za navedena pitanja, odgovor je da se gumna zatvorena pod krovom uglavnom nalaze u SZ Hrvatskoj. Ta gumna nisu okruglog oblika jer je rijetko koja prostorija u zgradi okruglog oblika, već su duguljasto pravokutna ili kvadratična, odnosno imaju oblik prostorije u zgradi (*štagalj*) u kojoj se nalaze (Slika 14). U konačnici, jedna takva karta koja prikazuje informacije s više karata u jednom obliku je sintetska karta.

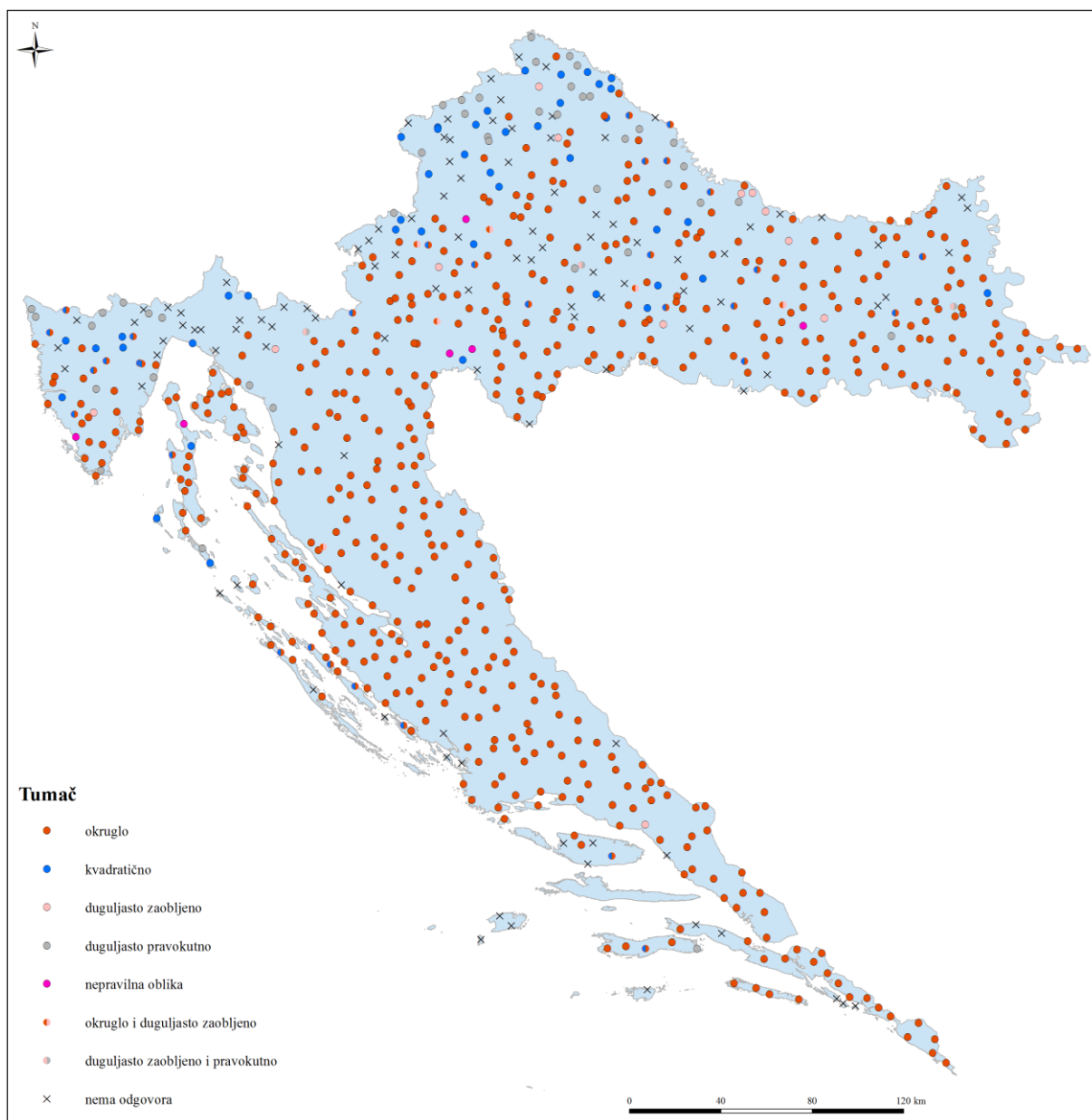
Drugi primjer se može odnositi na provjeru hipoteze vezane uz istraživanje korelacije građevnog materijala gumna i njegove teritorijalne rasprostranjenosti. Navedenu hipotezu, na temelju prikupljenih podataka za EAJ, možemo testirati u GIS-u postavljanjem pitanja: Jesu li kamena gumna vezana za prostor jadranske Hrvatske? Na temelju prostornog upita – Gdje se nalaze kamena, betonirana i popločana kamenom gumna? – sa slike 15 koja prikazuje rasprostranjenost gumna prema njegovom građevnom materijalu GIS softver od svih istraženih naselja izdvaja naselja u kojima se nalaze kamena, popločana kamenom i betonirana gumna. U par poteza i klika mišom, u sučelju softvera prikazuje nam se smještaj kamenih, popločanih kamenom i betoniranih gumna (Slika 16). Ona se, prema podacima prikupljenim za EAJ, nalaze na obali i otocima, Ravnim Kotarima i splitskom zaleđu, dok su gumna koja su betonirana i zemljana (njih 13 u kontinentalnoj Hrvatskoj) smještena u štaglju, zatvorena pod krovom (Slika 16). Trenutno imamo napravljene dvije primarne i analitičke karte o rasprostranjenosti gumna prema vlasništvu gumna (Slika 8) i rasprostranjenosti gumna prema građevnom materijalu (Slika 15). Potom smo napravili i karte drugog stupnja gdje smo prikazali rasprostranjenost gumna prema zajedničkom vlasništvu (Slika 11) i rasprostranjenost gumna popločanih kamenom, betoniranih (Slika 16). Sintezom dvije navedene karte slijedi da zajednička gumna gotovo i ne postoje u kontinentalnoj Hrvatskoj, već samo na području jadranske Hrvatske (posebice otoci i dalmatinsko zaleđe).

Na temelju podataka prikupljenih upitnicama za EAJ i prostornih upita, saznajemo da u kontinentalnoj Hrvatskoj prevladavaju zemljana gumna (Slika 15) koja su privremena (Slika 17) i obično svaka kuća ima svoje gumno (Slika 8), dok na području jadranske Hrvatske prevladaju kamena gumna (Slika 15) koja su stalna (Slika 17) i često su u vlasništvu nekoliko obitelji ili u vlasništvu sela, odnosno zajednička su (Slika 8). Kako to da se zajednička gumna

nalaze gotovo isključivo na području jadranske Hrvatske? Podatci o građevnom materijalu gumna (Slika 15) mogu se povezati i objasniti s geomorfološkom konfiguracijom terena. Gumna su u većini slučajeva građena od materijala koji je na tom području dostupan pa tako u Dalmaciji koja je krško područje većina gumna je kamena; u Istri koja je djelomično bogata zemljom, nalazimo kombinaciju zemljanih i kamenih gumna; a u Slavoniji koja je bogata zemljom većina gumna su zemljana. Također, na području kontinentalne Hrvatske, a posebice Slavonije, uzgajalo se mnogo žita i većina je stanovništva u doba istraživanja za EAJ živjela od poljoprivrede. Cijele obitelji bile su zaposlene oko brojnih poljoprivrednih radova pa su i vršilice, traktori i kombajni ranije zamijenili ručno mlaćenje i vršenje stokom na gumnu (Slika 43, 44, 45). S druge strane, u jadranskoj Hrvatskoj, većini krškog područja, stanovništvo se jednim dijelom bavilo poljoprivredom, ali i ribarstvom te pomorstvom (iz toga razloga su obitelji često bile bez muških članova koji su veći dio godine provodili na prekooceanskim pomorskim brodovima, ili su ribarili ili migrirali uglavnom u Sjevernu ili Južnu Ameriku početkom 20. stoljeća). Naime, s obzirom na to da nije bilo mnogo plodnog tla (u usporedbi sa kontinentalnom Hrvatskom), nije bilo ni fizičke mogućnosti za uzgajanje velikih količina žita, stoga je i žita za vršenje bilo u znatno manjim količinama nego u kontinentalnoj Hrvatskoj. Nije bilo potrebe da svaka obitelj ima svoje gumno, a niti je bilo mnogo pogodnog tla da svaka obitelj gradi svoje gumno. Stoga su često rađena mjesna, zajednička gumna, koja osim što su služila za vršenje žita, služila su i za ples, druženje, sastanke, dječje igre i drugo. Uz to, kao gumna su znale poslužiti i dvorišne terase, dvorovi, gusterne, odnosno bilo kakvo ravno, betonirano, povišeno područje na kojem se moglo vršiti i vijati žito. Tako mi je rekao i stanovnik naselja Stivan da se na njegovoj cisterni (*gusterni*) vijalo žito. Cilj mog istraživanja je ukazati i prikazati navedenu slojevitost i „zapetljane“ i isprepletene odnose, a što se uz GIS može, ukoliko napravimo nekoliko sintetskih karata, ali i ako istražimo gumno u suvremenom hrvatskom kontekstu te istražimo što je gumno iz perspektive čovjeka u čijem se životnom okružju ona nalaze kao materijalni objekti, kao životne forme. Sve navedeno ispreplelo se s životima stanovnika i dovelo do novih isprepletenih linija razvoja tehnologije, turizma, ekonomije i tradicije. U idućem poglavlju istražiti ću daljnje kretanje i razvoj isprepletenih linija gumna.

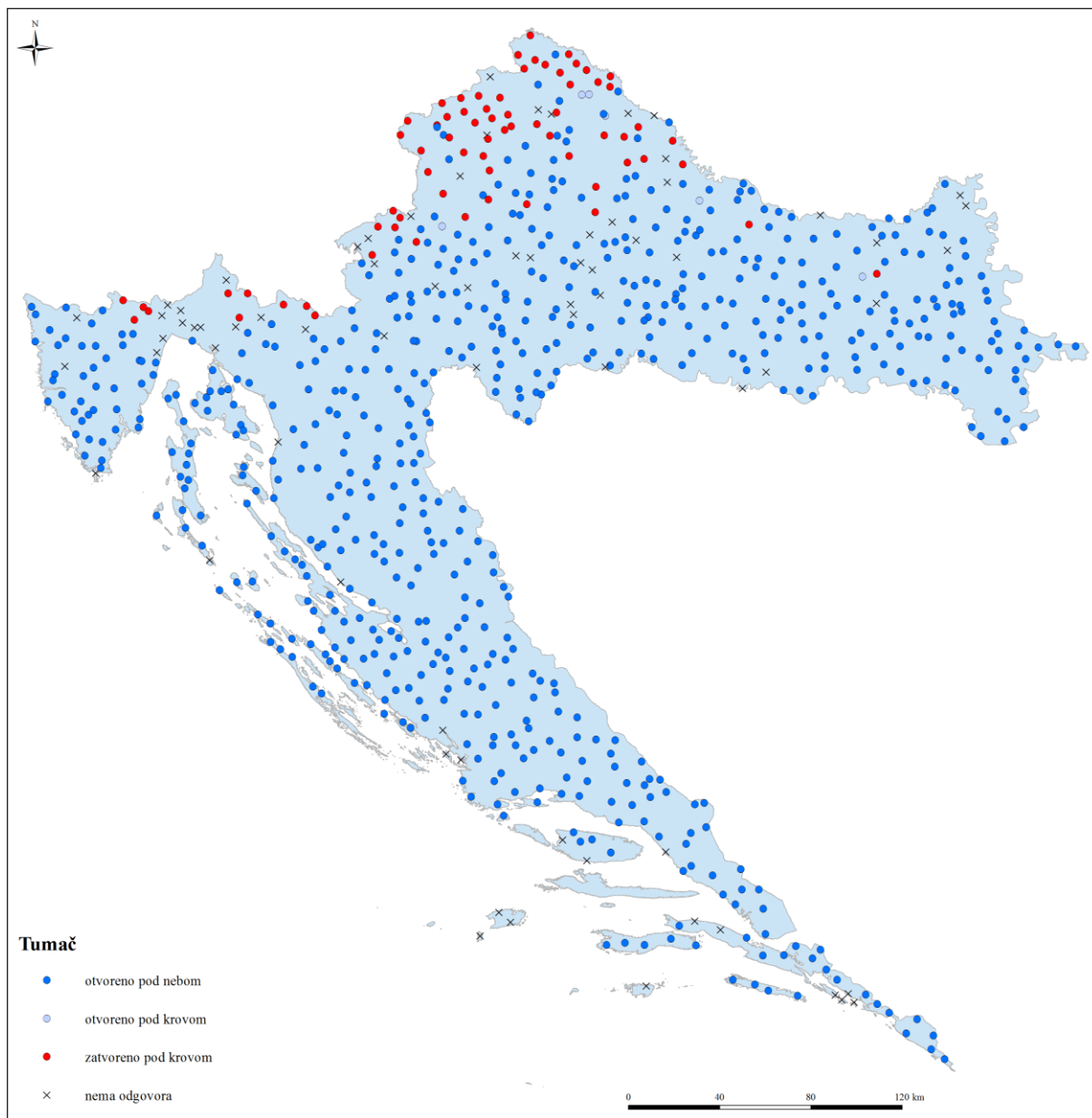
Slika 12. Rasprostranjenost oblika gumna

Izvor: kartu izradila Ivana Štokov u ArcMap-u na temelju podataka EAJ

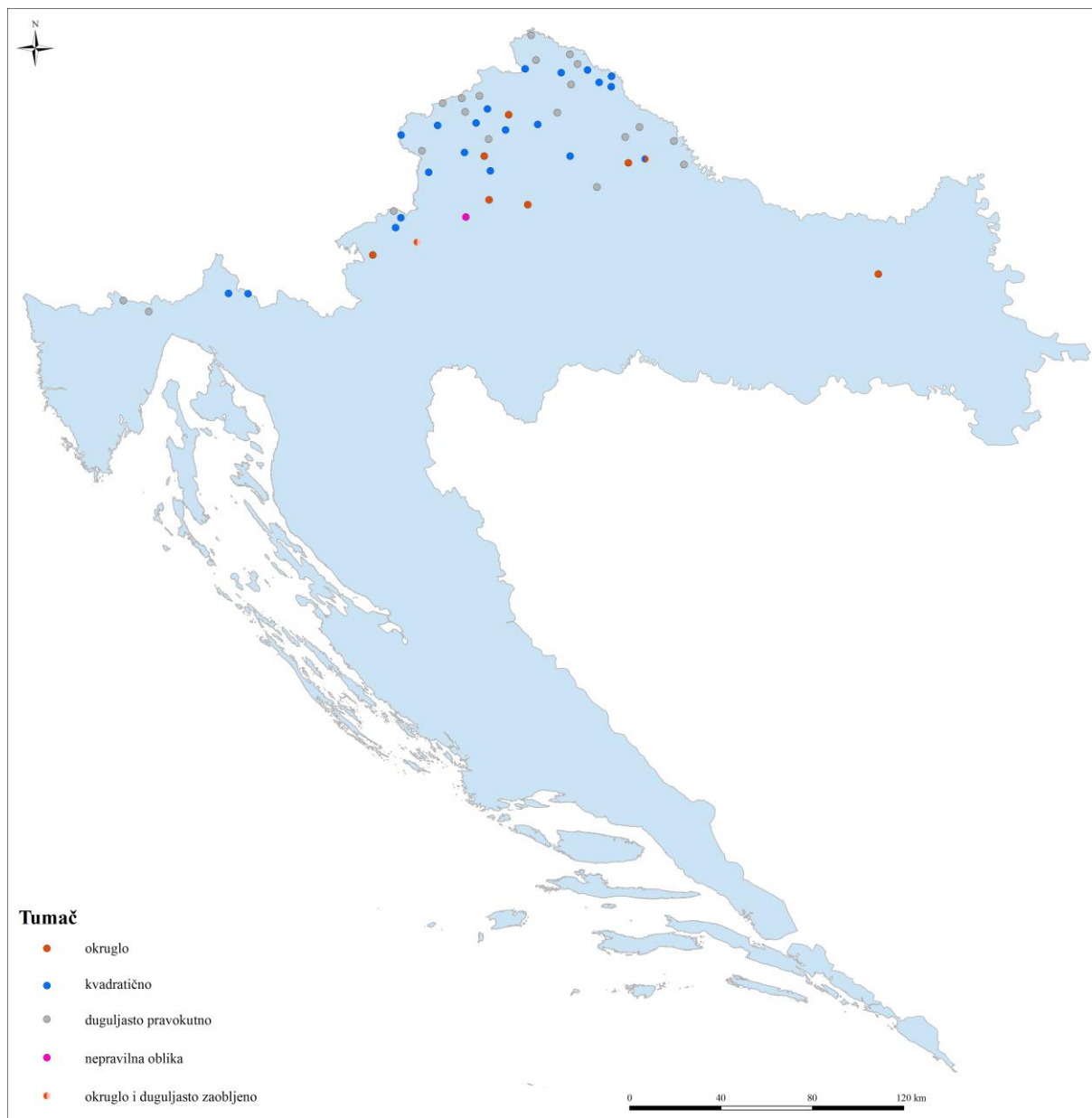
Slika 13. Rasprostranjenost smještaja gumna

Izvor: kartu izradila Ivana Štokov u ArcMap-u na temelju podataka EAJ

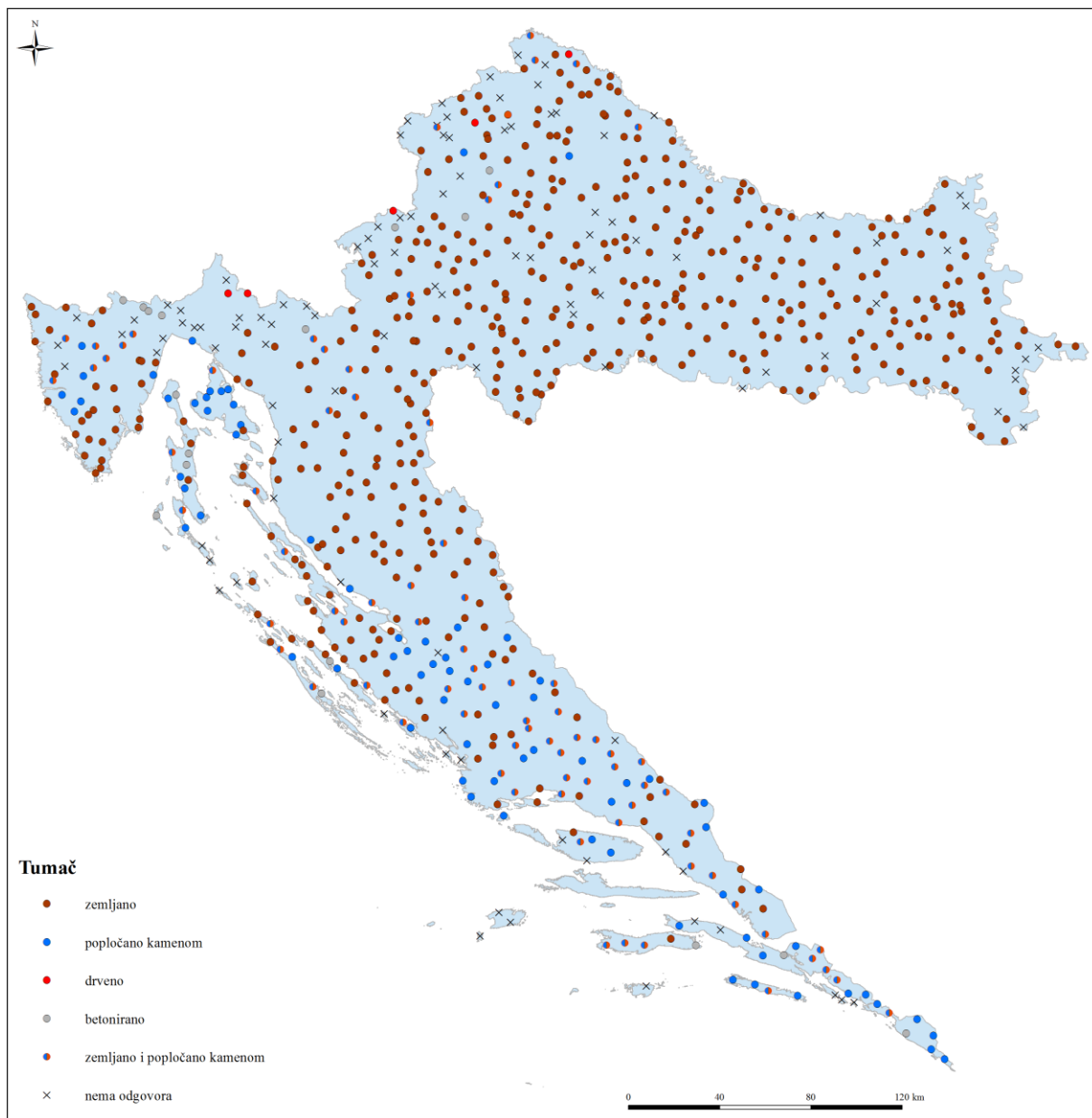
Slika 14. Rasprostranjenost zatvorenih gumna pod krovom i oblika gumna

Izvor: kartu izradila Ivana Štokov u ArcMap-u na temelju podataka EAJ

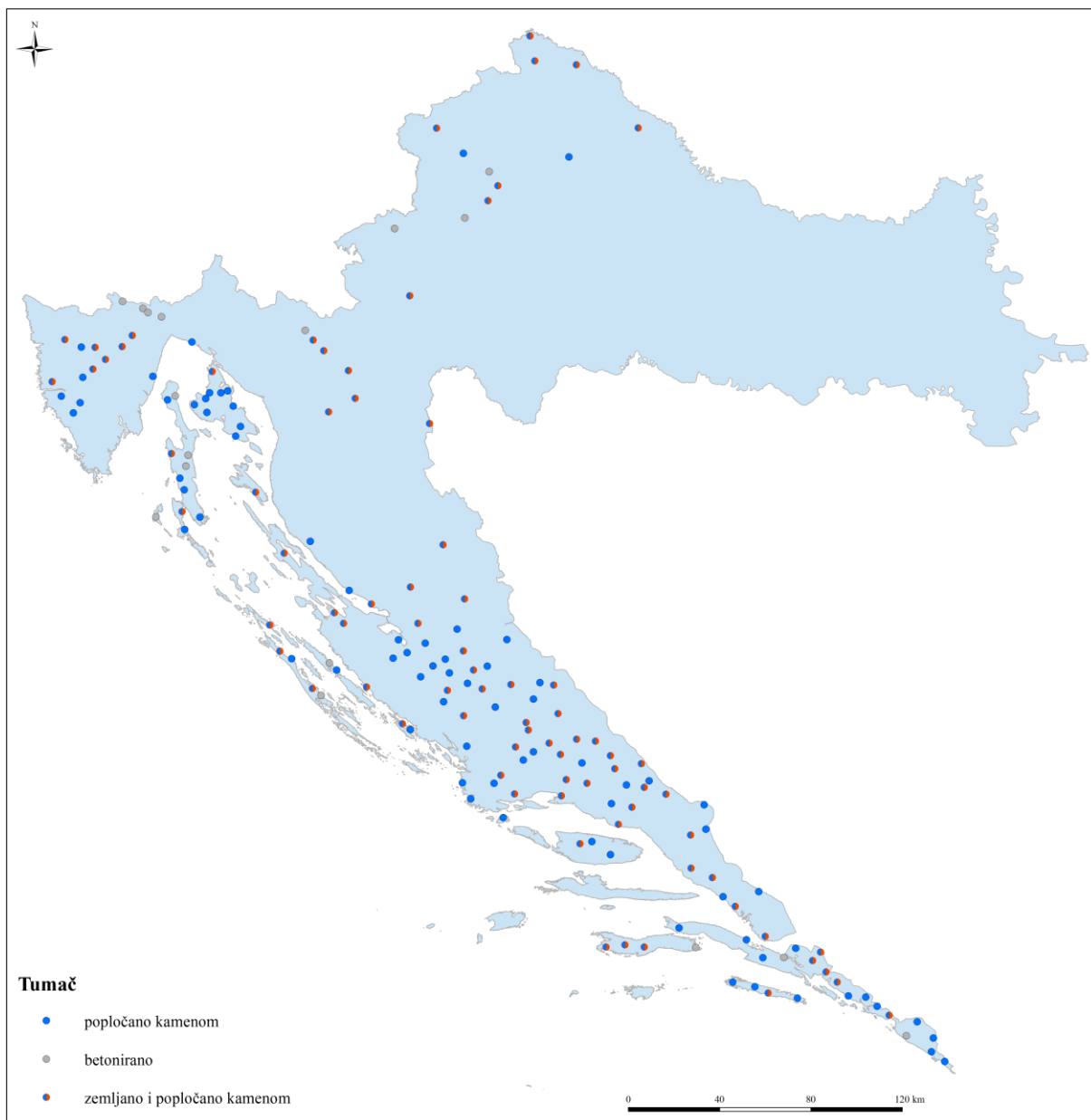
Slika 15. Rasprostranjenost gumna prema građevnom materijalu

Izvor: kartu izradila Ivana Štokov u ArcMap-u na temelju podataka EAJ

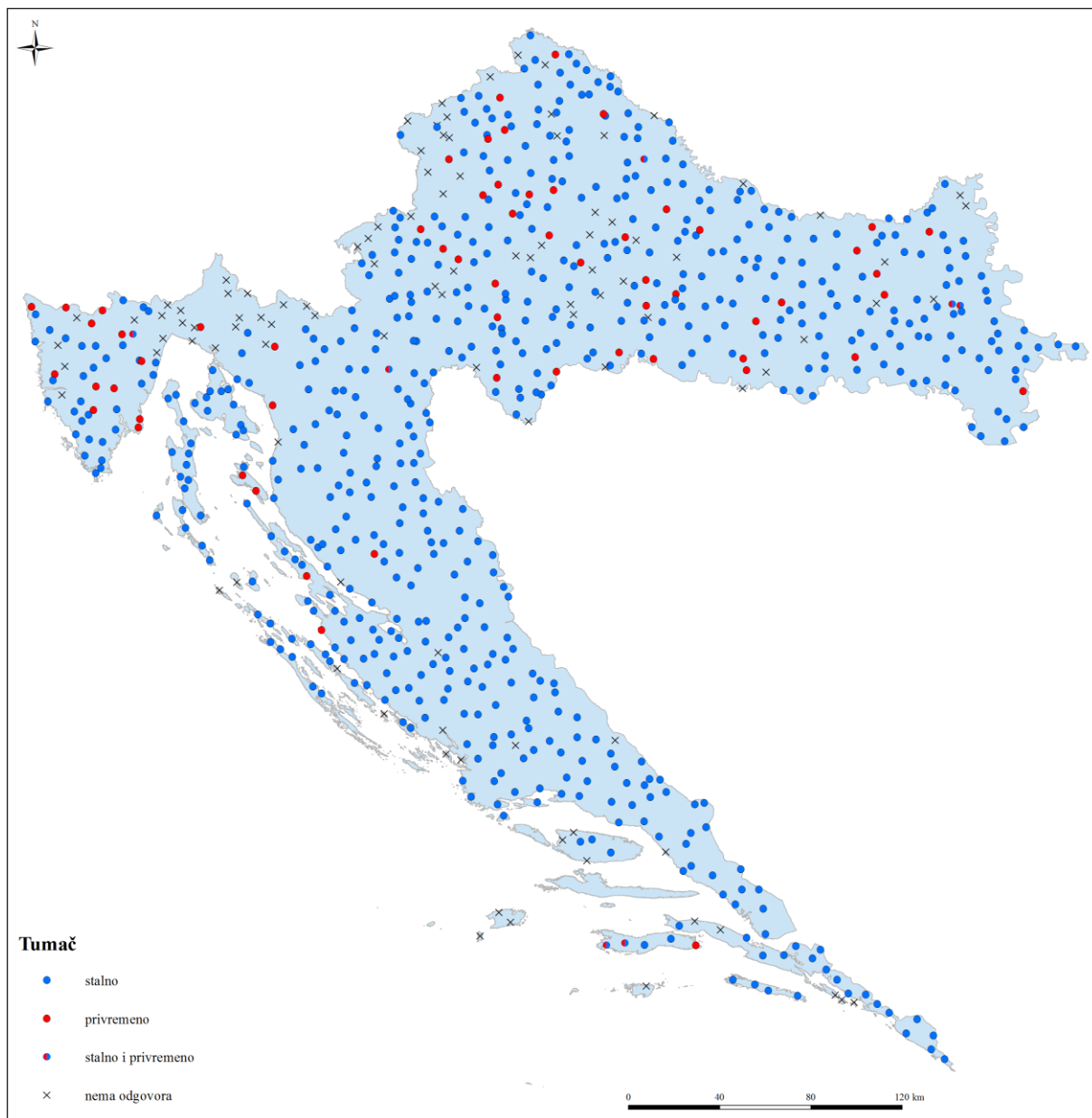
Slika 16. Rasprostranjenost gumna popločanih kamenom i betoniranih gumna

Izvor: kartu izradila Ivana Štokov u ArcMap-u na temelju podataka EAJ

Slika 17. Rasprostranjenost gumna po trajnosti/stalnosti

Izvor: kartu izradila Ivana Štokov u ArcMap-u na temelju podataka EAJ

4. 3. Čvorište

Kako se moglo zaključiti iz prošlih poglavlja, „teorija“ je u kontekstu istraživanja za etnološke atlase označavala rezultate znanstvenih analiza i sinteza etnoloških karata. Takvi su se rezultati smatrali objektivnim i nepristranim znanjem do kojeg se može doći gotovo isključivo kartografskim putem. Iz navedenog možemo zaključiti da znanje koje je konstruirano primjenom etnološke kartografije jedna od formi znanja koje je klasifikacijsko i strukturno, iz tzv. ptičje perspektive, odnosno izvan i iznad svijeta kojeg nastanjujemo. Ipak, shvatimo li znanje kao društveni produkt (koji uključuje reflektivnost i kontekstualnost u istraživanju), a ne kao objektivnu činjenicu, otvaraju nam se pitanja o procesu konstruiranja, kategoriziranja, oblikovanja i reprezentiranja znanja. U ovom poglavlju polazim iz razmišljanja o kartografiji kao procesu konstrukcije znanja koji uključuje prakse konstrukcije i uporabe karata. Pri tome sam prikazala kako je sam proces kartografije uvjetovan praksama mapiranja – praksama koje su dovele do stvaranja karata, a to su: oblikovanje istraživanja, pripremanje, slušanje, bilježenje, zapisivanje, pričanje, hodanje, odabir, fotografiranje, skiciranje, promišljanje, razgovor itd.; te praksama konstrukcije karata – digitalizacija, sistematizacija, transkripcija, inskripcija, klasifikacija, simbolizacija, simplifikacija, identifikacija, apstrakcija, kodiranje, manipulacija, oblikovanje, odabir, promišljanje.

Iako je bilo zamišljeno da podatci budu jasno i precizno prikupljeni i zabilježeni kako bi se mogli jednostavno komparirati, ipak su prikupljeni u različito vrijeme, pod različitim okolnostima i u raznolikim kontekstima. Tako prikupljeni podatci su raznolike kvalitete i vrijednosti te se ne može napraviti relevantna komparativna analiza, a niti mi je to cilj istraživanja. Izrađene karte ne prikazuju kontekstualnu pozadinu koja je dovela do njihovog stvaranja, niti se ona promišljala u kontekstu projekta „Etnološki atlas Jugoslavije“. Na kartama nije prikazano življeno iskustvo osobe s kojom se razgovaralo već kodirani odgovori, istraživači koji su provodili istraživanje, vrijeme te mjesto provođenja istraživanja. Međutim, podatci sami po sebi nemaju neko značenje, već su oni društveno konstruirani i imaju „smisla“ ukoliko se stekne uvid u nekoliko odgovora određene teme, odnosno kada se izrade sintetske karte. Upravo mogućnost prostorne analize, što je posebnost GIS-a od drugih informacijskih sustava, je ono što bi kulturno-historijskim etnološkim istraživanjima koja koriste kartografiju kao tehniku istraživanja, bilo relevantno i korisno za izradbu sintetskih karata. Stoga je cilj ovog poglavlja bio ukazati na mogućnosti poimanja kartografije kao

skupa praksi u konstrukciji znanja te mogućnosti primjene GIS-a u etnokartografskim istraživanjima.

Za razliku od ručne izradbe karata koja je u doba etnološke kartografije bila jedina mogućnost, danas GIS kao suvremena tehnologija omogućuje simultanu konstrukciju i uporabu karata (ukoliko kartu smatramo egzaktnim istraživačkim heurističkim sredstvom), odnosno te dvije aktivnosti nisu posve odvojive, već se isprepliću ovisno o ciljevima istraživanja, ali i u poziciji istraživača. Je li istraživač samo stvaratelj karte ili je i korisnik karte? Koristi li istraživač kartu kao sredstvo u istraživačkom procesu pri čemu se sadržaj i vizualni prikaz karte oblikuje na temelju istraživačkih pitanja i provjera hipoteza? Izrađuje li istraživač kartu kako bi prikazao etnološke podatke? Navedena pitanja ukazuju na važnost pozicionalnosti istraživača koja utječe na primjenu karte kao tehnike istraživanja i/ ili kao istraživačkog okvira. U sklopu etnoloških atlasa karta je bila tehnika vizualizacije podataka za njihovu analizu, sintezu i interpretaciju, a kartografija je bila istraživački okvir koji je usmjeravao istraživanje k uspoređivanju kulturnih elemenata prikazanih na karti.

U ovom smo poglavlju vidjeli koliko način na koji spoznajemo i način na koji razumijemo prostor i okružje u kojem živimo utječe na konstrukciju znanja pri čemu naša pozicija ima ključnu ulogu u načinu na koji spoznajemo. Računalni sustav, konkretno softver GIS kojeg sam koristila za izradbu karata, ne fokusira se na ljudsko tijelo kao na referentnu točku percipiranja svijeta, već na prostor unutar kojeg su smješteni objekti. Prostor je shvaćen kao Euklidska geometrija koja je podložna standardiziranim mjerenjima, a topologiju koristi za analizu geometrijskih odnosa. Takvo znanje je strukturno, klasifikacijsko, modelirano. Ipak, svako istraživanje je parcijalno i situirano, a upravo je u tome važnost etnoloških i kulturno-antropoloških istraživanja, da se istraživač refleksivno i kontekstualno osvrne na metodologiju, načine spoznavanja, reprezentacije, sustave značenja, klasificiranje, odnose moći i znanja i tako dalje. Pri tome kao jedan od mogućih pristupa, a koji sam primijenila u ovom radu je usmjeravanje na prakse mapiranja i življeno iskustvo putovanja hodanjem. Stanovnik nastanjuje svijet i kreće se kroz njega, duž staza putovanja, a ne preko površine svijeta. Iz takve perspektive on spoznaje kretanjem, pri čemu su u iskustvu pokreta percepcija i djelovanje spojeni u jedno. Stoga, umjesto da se istraživanja isključivo usmjere na odnose između objekata čiji je temeljni princip povezanosti matematička topologija, jedna od mogućnosti je da istraživanja usmjerimo i na ukazivanje isprepletenih odnosa i mjesta

njihovih preplitanja. Njihov temeljni princip povezanosti su čvorovi, odnosno vezanje čvorova.

Predmet istraživanja za etnološki atlas bila je tradicionalna kultura predindustrijskog razdoblja podijeljena na kulturne elemente koji su bili objekt istraživanja. U tom se slučaju gumno (kao jedan od brojnih elemenata žetvenih i vršidbenih običaja) istraživalo kao činjenica, kao materijalni objekt koji je shvaćen kao cilj sam po sebi, a ne kao moment u procesu života. Jesu li ljudi vršili žito na gumnu uz svakodnevni posao kao dopuna dohotku, tko je sve sudjelovao prilikom vršidbe žita i slično samo su neka od pitanja, koja zanimaju mene kao istraživačicu gumna, kojima se gumno može promatrati kao životna forma, kao proces, a ne kao objekt. Činjenični podatci o gumnu bili su prikupljeni izvan konteksta djelovanja i/ili postajanja istraživane pojave. Glavna mana istraživanja za etnološki atlas je dekontekstualizacija koja je u sklopu tadašnjih kulturno-historijskih etnoloških istraživanja bila razumljiva s obzirom na cilj istraživanja, i kako navodi V. Belaj (1972) nužna. Ipak, ono što je nedostajalo takvim etnološkim istraživanjima, a iz perspektive suvremene etnologije i kulturne antropologije, je življeno iskustvo i razumijevanje istraživanog fenomena unutar konteksta, unutar mreže isprepletenih linija.

Iako su se istraživale teme svojstvene za predindustrijsko razdoblje, ipak su raznoliki i različiti kontekst, odnosno isprepletene linije koje svojim kretanjem i razvojem vežu čvorove. Kao primjer koji je istražen za etnološki atlas je i mjesto za vršenje. Gumno je mjesto za vršenje žita te jedna od prvih funkcionalnih građevina koje je napravio čovjek. Uzgoj žitarica je najvažnija poljoprivredna aktivnost na svijetu, a sjetva žitarica se primarno odvijala ručno (mlaćenje žita), a zatim na gumnu uz pomoć stoke (vršenje žita) (uglavnom konjima, volovima, mazgama, magarcima, govedima, kravama). Gumna su bila u upotrebi prije industrijalizacije, odnosno dolaska vršilica. Izumom vršilica, traktora i naposljetku kombajna, vršidba žita je automatizirana slijedom čega je praksa vršenja žita na gumnu zamijenjena novim tehnikama. Što je s gumnom u suvremenom hrvatskom kontekstu kada su ga političke, gospodarske, tehnološke promjene izbacile iz „upotrebe“? Te promjene, odnosno isprepletene linije nisu svugdje učvorene na isti način s obzirom na to da na to utječu i ostali procesi života i isprepletene linije. U predindustrijsko doba (koje se pokušalo istražiti za etnološki atlas) u raznim se naseljima vršilo žito na gumnu, na mjestu koje je za to bilo predviđeno. Razvoj tehnologije, industrijalizacija i specijalizacija dovele su do toga da su u kontinentalnoj Hrvatskoj gumna kao mjesta za vršenje žita zamijenile nove proizvodne tehnike, vršilice,

traktori i kombajni. Nove proizvodne tehnike ubrzale su i okrupnile proizvodnju. S druge strane, u većini jadranske Hrvatske koja je oskudna plodnom zemljom bilo je i znatno manje žita ili je teren bio kamenit pa se duže, za razliku od kontinentalne Hrvatske, održala praksa vršenja žita na gumnu iz razloga jer nije bilo potrebe za velikim traktorima, niti je bilo ekonomski isplativo, ali većinom nije bilo ni praktički moguće. Postupno s nestajanjem prakse, a do koje je došlo upravo zbog raznih promjena (gospodarske, tehnološke) prestaje postojati funkcija gumna kao mjesta za vršenje žita. Točnije, više ne postoji kontekst u kojem je gumno imalo funkciju mjesta za vršenje žita. Slijedom toga, analizom podataka prikupljenih za EAJ za temu 12 može se zaključiti da ni u trenutku istraživanja (od 1964. do 1985. godine) u mnogim naseljima navedena praksa i funkcija gumna više nisu postojale. U brojnim je naseljima postojalo samo sjećanje na taj kontekst (bilo kroz življeno iskustvo ili kroz priče svojih predaka) i funkciju koju je gumno u njemu imao. Stoga su većina odgovora u upitnicama ustvari verbalne rekonstrukcije konteksta u kojima su se odvijali događaji i prakse vršenja žita na gumnu. Pri tome je za pojedina naselja u upitnicama zabilježeno da se odgovori odnose na sjećanja ljudi ili na priče njihovih predaka (Prilog 5), dok je bilo i odgovora koji su se odnosili na prošlo vrijeme, ali se zapisivalo kao da se još uvijek vrši na gumnu.

Karte rasprostranjenosti podataka o obliku, smještaju, materijalu, trajnosti, vlasništvu gumna za temu 12 prikazuju razlike, odnosno raznoliko isprepletene odnose na području Republike Hrvatske. Gumno se u kontekstu istraživanja za etnološki atlas smatra kao fizički, materijalni objekt u geometrijskom prostoru (kartezijanski prostor), odnosno istražuje se isključivo kao element u prostoru (statično, što se može klasificirati, stvaranje modela) na kojem se vrši žito, pri čemu je prostor bio shvaćen kao kontejner kulture te se nije promišljao kao analitički koncept za konstrukciju znanja. Na temelju prostorne analize prikupljenih podataka u GIS-u i sagledavanja geografskog konteksta možemo zaključiti kako su zemljana gumna za vršenje žita privremena te da dominiraju u kontinentalnoj Hrvatskoj, dok se kamena gumna čiji je materijalni oblik stalan nalaze uglavnom u jadranskoj Hrvatskoj. S obzirom na to da su se na području jadranske Hrvatske gradila kamena gumna ili gumna popločana kamenom, njihov materijalni oblik postojan je i danas. Pri tome su gumna u kontinentalnoj Hrvatskoj često individualnog vlasništva, dok su u jadranskoj Hrvatskoj gumna često zajednička i seoska. Tektonika gumna, geografski kontekst (geomorfologija), materijal gumna i „suosjećajno zajedništvo“ čovjeka i okružja u kojem živi imaju važnu ulogu u tome da se

gumna kao kameni materijalni oblik pojavljuju u okruženju čovjeka koji nastanjuje područje jadranske Hrvatske. Ipak, nije sam materijalni oblik značajan, već življeno iskustvo ljudi kojim gumno kao materijalni objekt postaje životna forma. Što je gumno iz perspektive čovjeka koji ima življeno iskustvo kretanja uz materijalne oblike – mjesta koja su služila za vršenje žita? Kako življenim iskustvom kameni objekt postaje životna forma?

5. Mapiranje gumna u suvremenom hrvatskom kontekstu

Kao sastavni dio žetvenih i vršidbenih običaja istraženo je „mjesto za vršenje“ kao dvanaesta tema u prvoj upitnici etnološkog atlasa koja se sastoji od dva dijela, od gumna i od slaganje žita na gumnu (Upitnica 1, 1963). U tom je kontekstu gumno poimano te istraživano isključivo kao objekt s funkcijom mjesta na kojem se vrši žito. O iskustvenim, emocionalnim i afektivnim dimenzijama ljudi i gumna nije postojalo pitanje u upitnici. U kontekstu vršenja žita bilo bi značajno da su zapisivači istražili načine na koje su društveni odnosi isprepleteni poput: Prilikom vršenja žita, u kojim aktivnostima sudjeluju žene, muškarci, stariji, mlađi, djeca? Je li netko ima neko posebno umijeće ili vještinu za vršidbu? Tko slaže snopove žita? U zajedničkim domaćinstvima, i kada je više domaćinstava vršilo žito, je li se pomaže jedni drugima? Je li ima ili je bilo nekih netrpeljivosti između ljudi? (netko ima više žita, ili mu je bolje vrijeme (vjetrovito) kada su vršili i sl.)? Tko donosi žito na gumno? Čije životinje vrše? Jesu li ih imenovali? Što se još radi na gumnu ili oko gumna?

Istražiti gumno kao objekt (kao što je to prikazano u prethodnom poglavlju) znači istražiti ga kao artikuliranu strukturu, kao cjelinu sastavljenu i izgrađenu od elemenata (poput prostornog smještaja, veličine, oblika, naziva, građevnog materijala itd.). Istražiti gumno kroz njegovu strukturu znači ne ukazati na njegov rast, zanemariti njegovo kretanje i mogućnost korespondencije s drugim linijama. Ukratko, onemogućiti ga da „bude u svijetu“, isključiti mu mogućnost da „bude živ“. U prethodnom poglavlju vidjeli smo da gumno nije samo materijalni objekt, niti ono isključivo znači činjenice prikupljene upitnicama, već se ono pojavljuje i kao mjesto za sušenje žita, mahunarki, pelina, kukuruza, smokvi, trava, djeteline, vune, ribarskih mreža; zatim za ples (igranje narodnog kola), za igru, kao štagalj, za ispašu, kao dvorište, što je i naznačeno u jednom od pitanja za temu 12. Također, uslijed gospodarskih i tehnoloških¹³⁸ promjena¹³⁹, odnosno promjene konteksta u kojem je gumno imalo funkciju mjesta za vršenje žita, gumno su zamijenile vršilice i traktori te je ono izgubilo svoju prvotnu uporabnu vrijednost. Ipak, ono nije nestalo iz života ljudi. U prethodnom smo poglavlju, na temelju prostorne analize podataka za etnološki atlas, zaključili kako upravo

¹³⁸ Tu valja imati na umu da je i smanjivanje broja stoke i razvoj novih tehnologija poput vršilica i traktora polagano doprinio prestanku vršenja žita na gumnu. Također, stoka se koristila i kao pogon za vuču plugova, rala, žetelica i drugih žetvenih i oraćih sprava. Smanjivanjem broja stoke, prestajala je žetva pomoću oraćih sprava, a i oraće sprave je zamijenila nova tehnologija, vršilice i traktori.

¹³⁹ Termin promjene bi, u kontekstu „linijalogije“, radije opisala kao isprepletene odnose, odnosno kroz život koji se konstantno odvija, o pletenju i otpetljavanju čvorova, odnosno onome što Ingold naziva čvorovima.

građevni materijal ima važnu ulogu u tome da se gumna i dalje pojavljuju kao materijalni oblik u okružju čovjeka koji nastanjuje područje jadranske Hrvatske. Upravo tektonika gumna i „suosjećajno zajedništvo“ čovjeka i prirode uvjetovalo je, između ostalog, njegovo daljnje kretanje i razvoj (odnosno njegovu privremenost ili stalnost postajanja) te da se ono i danas pojavljuje u životnom okružju. Kontekst i funkcija gumna kao mjesta na kojem se odvija praksa vršenja žita, razlog zbog kojeg je ono sagrađeno i kao takvo bilo istraženo za EAJ, u suvremenom kontekstu više ne postoji. Pri tome se gumno u isprepletenim linijama sa suvremenim kontekstom veže u drugačije čvorove od prethodno isprepletenog čvora kao mjesta za vršenje žita. Upravo nove prakse i življena iskustva dovela su do toga da gumno kao kameni materijalni objekt iz prošlosti postaje životna forma, čvor u mreži isprepletenih linija. S obzirom na to da gumno promatram kao čvor, kao mjesto isprepletenih odnosa koji su uvijek u nastajanju, to znači da ti isprepleteni odnosi nisu ni zadani ni fiksni. Jednom isprepleteni čvor može se odvezati i ponovno zavezati u neki drugi čvor s drugačije isprepletenim linijama. To znači da se gumno u raznoliko isprepletenim linijama (poput vremena, društva, tehnologije, površine tla i sl.) pojavljuje kao mjesto isprepletenih odnosa. Postavlja mi se pitanje što je gumno u suvremenom hrvatskom kontekstu? Kako življenim iskustvom kameni objekt postaje životna forma? Što je gumno iz perspektive čovjeka koji ima življeno iskustvo kretanja uz materijalne oblike – mjesta koja su služila za vršenje žita?

U ovom radu krećem se iz pozicije stanovnika i pješaka te polazišta da svijet koji nastanjujemo je svijet u nastajanju, mreža isprepletenih linija kretanja i rasta. Pri tome metaforu linija upotrebljavam za život ljudi i životnih formi. U takvom svijetu ne postoje objekti niti odnosi između njih, već se životne forme pojavljuju duž svojih linija. Linije koje nemaju ni početak ni kraj, već su konstantno u nastajanju, jer se kreću i rastu. Krećući se premisom da je svijet linija i čvorova – svijet bez objekata, gumno ne promatram kao objekt, već kao formu koja je uvijek u nastajanju, duž svojih linija. Takav svijet je svijet životnih formi koje su konstantno u nastajanju kroz procese rasta i kretanja. U ovom poglavlju, kao i u cijelom radu, gumno promišljam ne isključivo kao materijalni oblik, već kao čvor kako bih ukazala na isprepletene odnose koji ga uvijek iznova određuju (i tako stalno iznova omogućuju nove životne forme) – poput mjesta za vršenje, mjesta suradnje, mjesta zadirkivanja, mjesta igranja, mjesta sjećanja, mjesta izvedbe, ukratko mjesta življenih iskustava. Konkretnije, mreža isprepletenih linija u kojima je gumno mjesto za vršenje žita krenula se otpetljivati te se ispreplela s novim linijama – linijama gospodarskih i tehnoloških

promjena i učvorila u neke druge isprepletene odnose. Na taj način ne možemo govoriti o nestanku gumna u društvenim životima već radije o novo učvorenim mrežama isprepletene linija. Uzajamno isprepletanje linija, kretanje duž staza putovanja tih linija dodatno učvršćuje mrežu isprepletene odnosa. Na koji način promatrati te promjene? Kroz isprepletene odnose. Kako se pojavljuju isprepleteni odnosi? Kao čvorovi. Kako promatrati te isprepletene odnose koji se pojavljuju zbog tih promjena? Kao mrežu isprepletene linija koja se raspetljava i umjesto nje se plete nova mreža. Na taj ću način ukazati na višeslojnost i različitost življenog iskustva i isprepletene odnosa. Stoga, promišljati gumno kao čvor, kao životnu formu, a ne kao postojeći objekt, znači promatrati ga kroz njegovu tektoniku i temeljne principe povezanosti linija, kroz pridruživanje (*joining*) i pletenje čvorova (*knotting*), kroz pređenje i razmrsavanje mreže isprepletene linija.

Promatrajući gumno na taj način izrastaju brojni isprepleteni odnosi poput mjesta okupljališta, središta naselja, moderne arhitekture (kuća Gumno na Krku), mjesto izvedbe „Fešta na gumnu“, turistička atrakcija, tradicijski element u okolišu gospodarstava (OPG-ova) za ruralni turizam¹⁴⁰ i privatnih kućanstava, gumno kao kulturna baština¹⁴¹, i još brojna druga. U suvremenom kontekstu nova gumna kao mjesta za vršenje žita se i ne grade jer ne postoji navedena potreba za njima (zbog čega su prvotno bili sagrađeni). Ipak, na temelju vlastitih istraživanja zamijetila sam gradnju gumna za neke druge funkcije i prakse – gumno u funkciji pozornice za održavanje koncerata (projekt „Guvno“) ¹⁴², ili kao posjetiteljski centar s raznolikim sadržajima (projekt „Supergumno“) ¹⁴³, ili rekonstrukcija gumna za održavanje kulturno-zabavne manifestacije „Fešta na gumnu“ (porečka Nova Vas). Na koji način istražiti gumno kako bi se ukazalo na isprepletene odnose? Kroz kulture mapiranja koje pružaju mogućnost preispitivanja procesa konstrukcije i performiranja znanja. Kulture mapiranja

¹⁴⁰ Samo neki od njih su: OPG Mato Katičić u Smokovljanima, OPG Marin Vukorep u Čilipima, etnoselo Kokorići pokraj Vrgorca, Etno zbirka Seosko domaćinstvo obitelji Borovac u Vrgorcu, OPG Laptalo u Gromačama, Baćulov dvor u Primoštenu, etnokuća Kornić u Korniću itd. Gumno se pojavljuje kao „očuvana autentičnost ruralne baštine“ (kako definiraju jedan od 4 segmenta kvalitete turističke ponude u Priručniku za bavljenje seoskim turizmom (2011: 34)) „okoliš gospodarstva uređen tradicijskim elementima kao što su gumno, gustijerna, čatrnja ili bunar i slično.“. (Ruralni turizam Hrvatske, nacionalni katalog 2015. godine).

¹⁴¹ Zaštita umijeća suhozidne gradnje kao nematerijalnog kulturnog dobra RH (2016.) te njegova zaštita od strane UNESCO-a, odnosno umijeće suhozidne gradnje je zaštićena nematerijalna kulturna baština (28.11.2018.).

¹⁴² Projekt „Guvno“ je projekt izgradnje kamenog gumna u parku Srebreno u Župi dubrovačkoj. Krajem 2012. godine, u suradnji lokalnih udruga i volontera poduzeća „Timberland“ izgrađeno je kameno gumno čija je jedna od glavnih funkcija ljetna pozornice za koncerte (URL 17).

¹⁴³ Projekt „Supergumno“ je projekt posjetiteljskog centra pokraj Vodica s raznolikim sadržajima, a u obliku gumna. Idejno je rješenje razradio arhitekt Nikola Bašić (URL 18).

oslanjaju se na prostorne prakse, na življeno iskustvo putovanja hodanjem, ali i na prakse mrežnog mapiranja. Prakse mrežnog mapiranja omogućuju načine postajanja dinamičnih, višedimenzionalnih, višeslojevitih, multimedijalnih, interaktivnih prikaza. Slijedom toga nameće se pitanje: Može li primjena novih praksi mapiranja, koje omogućuju interaktivno i dinamično kartografiranje, preusmjeriti etnokartografska istraživanja na način da prikazuju isprepletene odnose? Kako mapirati življeno iskustvo putovanja hodanjem? Je li moguće stvaranje karata bez fiksiranja?

5. 1 Putevima gumna – isprepleteni odnosi

Ispunjene upitnice etnološkog atlasa (EAJ) predstavljale su početak mog istraživanja. Nakon što sam se refleksivno osvrnula na prakse mapiranja vezane uz istraživački projekt (poglavlje 4. 1) i na prakse konstrukcije i uporabe karata primjenom GIS-a (poglavlje 4. 2), započela sam vlastita istraživanja u naseljima u kojima su provedena istraživanja za EAJ. S obzirom na to da mi cilj istraživanja nije uspoređivanje kulturnih elemenata i njihova reprezentacija, već istraživanje isprepletenih odnosa, odlučila sam provesti istraživanja u nekoliko naselja, a ne u većem broju naselja na području cijele države.

Kako je došlo do toga da sam istraživanja provela u nekoliko naselja otoka Krka? Prilikom kolegija („Doktorski praktikum III“) na doktorskom studiju kojeg pohađam, profesor Jadran Kale usmjerio mi je pažnju na gumno u naselju Kornić na Krku kao „najslikovitije gumno“. Mrežno istražujući gumno u Korniću, naišla sam na i nekoliko članaka te blog s pješačkim rutama na području Polja (Krk) na kojima se također nalaze gumna. Također, postoje i ispunjene upitnice EAJ za 11 naselja na Krku (Omišalj, Batomalj, Dobrinj, Vrbnik, Sveti Anton (Dubasnica), Polje, Sveti Vid – Miholjice, Draga Bašćanska, Milohnići, Vrh i Stara Baška). Nadalje, Krk je blizu Zadra, mjesta mog trenutnog stanovanja pa mi nije problem nekoliko puta otići do Krka. Također, moja obitelj ima djedovinu u Selcima, naselju pokraj Crikvenice pa imam i mjesto za prespavati. To su bili neki od razloga, linije koje su se ispreplele u čvor, u otok Krk.

Započela sam istraživanje s početnih jedanaest istraživanih naselja na Krku u kojima su provedena istraživanja za EAJ. Kratko istraživanje provela sam u travnju 2017. godine u naseljima Dobrinj i Vrh, ali vremenske neprilike te nemogućnost razgovora sa stanovnicima odgodili su istraživanje za drugi put. Za drugo sam istraživanje, uz podatke prikupljene

upitnicama za EAJ, istražila i pripremila podatke digitalnih orto-foto snimaka (DOF)¹⁴⁴. Naime, uz pomoć DOF snimaka locirala sam kamene konstrukcije, kružnog oblika u dvadeset i šest naselja otoka Krka (Bogovići, Brzac, Čižići, Dobrinj, Klanice, Kornić, Kremenići, Linardići, Ljutići, Milohnići, Milovčići, Omišalj, Oštrobradić, Polje, Rasopasno, Risika, Sabljici, Strilčići, Sužan, Sveti Anton, Sveti Ivan Dobrinjski, Sveti Ivan, Sveti Vid Miholjice, Turčić, Vrh, Žgaljići) i pet naselja otoka Cresa (Beli, Belej, Ustrine, Stivan i Osor). Locirala sam ih u više naselja nego što su provedena istraživanja za EAJ. Na taj način, mrežno istražujući i mapirajući mjesta imalo je utjecaj na moju percepciju o mjestu i prije samog kretanja, prije osobnog doživljaja i življenog iskustva. DOF snimke su mi pomogle u situiranju istraživanja, kao povijesno-geografski kontekst. Pritom treba imati na umu da mi namjera nije bila locirati, fizički vidjeti i fotografirati sva gumna otoka Krka i Cresa, niti sam to učinila.

Tako da sam u svibnju 2017. godine prilikom drugog istraživanja proširila broj naselja u kojima sam provodila istraživanja. Istraživala sam gumna kao mjesta isprepletenih odnosa, ponegdje u neformalnom razgovoru sa stanovnicima, ali i šetnjom kroz naselja u potrazi za gumnima. Navedeni isprepleteni odnosi izranjaju iz senzorne percepcije i tjelesnog kretanja, odnosno promatrajući gumno. Promatrati gumno kao čvor znači promatrati domene mišljenja i praksi u pletenju čvorova („u kojima su obrasci kulture neprekidni i vezani u međuprostor (*interstices*) ljudskog života“ (Ingold 2015: 18)). Već smo spomenuli da je pletenje čvorova (*knotting*) temeljni princip povezanosti linija stoga Ingold (2015) navodi četiri domene: tijek i nastanak raznih uzoraka; tjelesno kretanje i geste; osjetilna percepcija te ljudski odnosi i sentimentali koji oblikuju te odnose.

Kada promatramo mi nikada nismo izvan djelovanja, već su promatranje i djelovanje u jednom tzv. promatranje sa sudjelovanjem, što je metodološki temelj antropoloških istraživanja (Ingold 2015). Sudjelujemo u procesima života, procesima rasta i kretanja koje ću detaljnije objasniti u potpoglavlju 5. 2. o načinima pletenja čvorova. U kontekstu gumna kao čvora, pri njegovom pletenju čvora ispreplest će se ljudski odnosi kroz priče stanovnika kao nusproizvodi spoznavanja tjelesnim kretanjem, sa senzornom percepcijom, ali i rastom i kretanjem samog materijala (kamena), to jest odnos zemlje i atmosfere u međuprostoru (*interstices*) – u površini tla, odnosno okružju u kojem se odvija život. Hodajući kroz naselja

¹⁴⁴ Digitalne orto-foto iz 1968. i 2011. godine pregledavala sam putem mrežne stranice „Informacijski sustav prostornog uređenja“ (URL 19).

uvidjela sam raznoliko isprepletene odnose zemlje i atmosfere koji se manifestiraju kao gumna omotana vegetacijom, što ću detaljnije objasniti u potpoglavlju 5. 2 1. Nerijetko su me do pojedinih gumna uputili stanovnici prepričavanjem (*mapping*) i/ili kretanjem (*wayfaring*). Na taj se način, življenim iskustvom putovanja hodanje znanje integrira, što ću detaljnije objasniti u potpoglavlju 5. 2. 2. i 5. 2. 3. Na sve se te načine vežu čvorovi. Kako mapirati pletenje čvorova? Kako ukazati na kompleksnu povezanost svih komponenti koje utječu na življeno iskustvo?

5. 2 Pletenje čvorova

5. 2. 1 Tijek i nastanak raznih uzoraka

Na koji način možemo poimati rast i kretanje kamena (materijala)? Kroz isprepletene odnose, kroz odnos zemlje i atmosfere koji omogućuje život, odnosno kroz „površinu tla“ (*ground surface*). Kroz isprepletene odnose vegetacije, točnije rast trava, biljaka koje se omotavaju i isprepliću sa materijalnim oblikom – gumna, i na taj način stvaraju nove čvorove. Kako navodi Ingold (2015: 18-19), „čvor se formira svaki put kada se materijali rastućih životnih formi omotaju jedni oko drugog te formiraju kvržicu (*lump*) ili izraslinu (*nodule*)“.

Sposobnost rasta biljaka rađa se u odnosu prema zemlji i atmosferi. Točnije, odnos zemlje i atmosfere omogućuje život. Odnos zemlje i atmosfere je međuprostorna (*interstitial*) površina, odnosno površina tla (*ground surface*). Na koji način površina tla omogućuje život? Površina tla je površina *in-between* zemlje i atmosfere. To je površina procesa o kojima ovisi život, o kojima ovisi rast i kretanje. Najosnovniji proces koji omogućuje život je proces fotosinteze. Taj proces je proces odnosa zemlje i atmosfere, točnije odnosa vezivanja ugljičnog dioksida i vode iz atmosfere (svjetlosna energija) u zemlju (korijenje) i odnosa stvaranja kisika, to jest medija zraka iz zemlje u atmosferu. Stoga, sposobnost rasta biljaka rađa, odnosno omogućuje život. Naime, rast biljaka omogućuje površina tla (Ingold 2015).

Na koji se način zid/gumno kreće? Gumno se kreće jer zemlja kontinuirano raste i kreće se. Kako je površina tla međuprostor zemlje i atmosfere, to je površina procesa o kojima ovisi život. Već smo spomenuli proces fotosinteze kao najznačajniji proces koji omogućuje život, odnosno koji omogućuje stvaranje kisika (koji se u atmosferi pojavljuje kao zrak) potrebnog za disanje. S druge strane, proces koji omogućuje kretanje zemlje je erozija. Taj proces je proces odnosa atmosfere i zemlje, točnije odnosa vjetra, vode ili pomicanja

tektonskih ploča koja su uvjetovana silom gravitacije i odnosa površina u tlu, poput zemlje, blata, kamena itd.

Ingold, promišljajući tektoniku životnih formi, navodi kako oblik i funkcija životnih formi nisu zadani te ne postoje sami po sebi, već se pojavljuju iz „(...) zajedničkog oblikovanja, sila tenzije i frikcije koje su uspostavljene angažmanima praktičara koji ga oblikuju s materijalima (kamenjem) koji imaju svoju vlastitu naklonost (nagib) i životnost“ (Ingold 2015: 24). Slijedom toga, promatrati gumno kroz njegovu tektoniku znači usmjeriti fokus na sile i materijale, a ne na oblik i funkcije. Što znači da materijal (kamenje) ima svoju naklonost i životnost? To znači da prilikom zajedničkog oblikovanja životne forme koju će nazvati gumno praktičari moraju posebnu pozornost obratiti na pridruživanje kamenja kako bi oni bili u „suosjećajnom zajedništvu“. To znači da je proces zajedničkog oblikovanja gumna ustvari proces korespondencije tla, praktičara i zida, odnosno gumna koje se oblikuje i koje izrasta iz korespondencije. Iz tla praktičar uzima kamen (materijal), on uspostavlja sile tenzije i frikcije koje zajedno s materijalom oblikuju zid, odnosno gumno. I tako se gumno oblikuje kao čvor.

5. 2. 2 Tjelesno kretanje i osjetilna percepcija

Hodajući kroz naselja otoka Krka i Cresa uvidjela sam gumna koja su obavijena vegetacijom (isprepleteni odnosi zemlje i atmosfere). Gumna koja su u potpunosti bila obavijena vegetacijom i samim time očima nevidljiva, spoznala sam tek slušajući priče stanovnika i našim zajedničkim kretanjem. Pripovijedanjem stanovnik ucrtava putanju kroz svijet koju drugi, u ovom slučaju ja, mogu slijediti. Pripovijedanjem i slijeđenjem prethodnih tragova vezali smo mjesta. Zajedno smo, duž staza njihovih prethodnih tragova i putanja, nanovo obilježavali putanje i življenim iskustvom putovanja hodanjem stvarali mrežu isprepletenih linija. Mreža isprepletenih linija zemlje, atmosfere i čovjeka, mreža isprepletenih linija života, rasta i kretanja.

Prema Ingoldu (2011), ljudsko postojanje nije temeljno vezano za mjesto, već za vezanje mjesta. Vezanje mjesta povezano je s pričama o stvarnim putovanjima između, od – do, kroz, a ne preko mjesta (jer se ljudski životi ne odvijaju u mjestima). Nerijetko su me do pojedinih gumna uputili stanovnici prepričavanjem (npr. Sužan)¹⁴⁵ i/ili kretanjem (npr. Polje,

¹⁴⁵ Prilikom razgovora sa stanovnicima samo bi me riječima uputili do gumna: „Tamo pokraj groblja se nalaze ostatci starog guvna. Priča se da je staro preko 150 godina. A ima i jedno guvno pokraj susjedove kuće.“ (Sužan)

Stivan, Žgaljići). Hodajući i prepričavajući priču, događaje iz prošlosti, stanovnica naselja Polje dovela me do jednog gumna. Za mene, osobu koja nema življeno iskustvo hodanja tim životnim okruženjem, to je gumno bilo zapušteno i obraslo, a koje sam po povratku u Zadar locirala na digitalnom orto-foto snimku iz 1968. godine. Ipak, za moju sugovornicu gumno nije prostorna lokacija (koja ima geografsku širinu i dužinu), nije ni mjesto na karti, niti je ono spojeno ravnom linijom od točke do točke. Za nju je to mjesto na kojem su njezini susjedi vršili žito (a sada ih više nema jer su se odselili, umrli), iako se na njemu ne vrši već barem četiri desetljeća, iako je ono nastavilo svoj rast i kretanje u isprepletenim linijama s površinom tla pa je tako ono 2017. godine bilo skroz omotano vegetacijom.

Nadalje, nekadašnji stanovnik Stivana, a trenutačni stanovnik Malog Lošinja, osamdesetogodišnji gospodin kojeg sam srela u Stivanu odveo me na tri mjesta¹⁴⁶ koja su se kroz pripovijedanje i hodanje pojavljivala kao mjesta na kojima se vršilo žito i gdje je postojala kamena konstrukcija koju naziva „gumno“. Te su kamene konstrukcije razrušene ili su obavijene travama i drvećem pa više nisu vidljivi fizički tragovi materijalnog oblika gumna. Nakon toga me je odveo do svoje obiteljske kuće i rekao kako su i na ravnoj, betoniranoj terasi vršili žito. Bilo je važno da je podloga ravna i vjetrovita. Također i u naselju Žgaljići jedna mi je stanovnica ukazala na gumno koje se nalazi pokraj njezine kuće, ali je trenutno skroz obavijeno vegetacijom. To je način na koji se znanje integrira – iz povijesti iskustva kretanja tim krajem, priča s drugim stanovnicima, promatranjem sa sudjelovanjem, odnosno u svakodnevnom percipiranju vegetacije kako raste. Iz tog življenog iskustva izrasta i generira se znanje. To je ono što Ingold (2011) naziva uzdužno integrirano znanje, odnosno narativno znanje koje je shvaćeno kao proces. Ono je konstantno u nastajanju jer stanovnici spoznaju kretanjem kroz okolinu. Stoga, objekti kao takvi ne postoje u prostoru, već se pojavljuju kao životne forme duž linija kojima se živi život.

S druge strane, uz pomoć DOF-a iz 1968. i 2011. godine, locirala sam pet gumna (u Brzacu, Rasopasnom, Sabljčićima, Strilčićima i Svetom Ivanu Dobrinjskom) čiji se materijalni oblik, kamena konstrukcija jasno vidjela na tim snimaka. Ipak, hodanjem naseljima (2017. godine) u potrazi za lociranim gumnima naišla sam na gumna obavijena vegetacijom. Nekima se vidjela kamena konstrukcija, a neka su bila skroz omotana vegetacijom. Jedno je gumno

¹⁴⁶ Dva od tri gumna je moguće uočiti na DOF-u iz 1968. godine. Ono što je zanimljivo da me gospodin nije uputio na brojna druga gumna koja se nalaze u donjem dijelu Stivana (on je živio u gornjem dijelu Stivana), a koje sam locirala putem DOF-a iz 1968. godine i katastarskih zapisa.

čak bilo malo dublje u šumi (Sveti Ivan Dobrinjski) (Slika 18). Međutim, nisu sva gumna u potpunosti bila obavijena vegetacijom. To, između ostalog, ovisi i o tektonici gumna, jer su neka gumna zemljana, a ograđena kamenom, dok druga gumna imaju kamenu ili cementiranu podlogu. Gumna koja su zemljana, a ograđena kamenom su u isprepletenijem odnosu s vegetacijom.

Slika 18. Gumno u šumi u naselju Sveti Ivan Dobrinjski, otok Krk

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 31. svibanj 2017.

Mreža isprepletenih linija zemlje i atmosfere (poglavlje 5. 2. 1) dalje se kreće i isprepliće s linijama života čovjeka. Čovjek svojim percipiranjem i djelovanjem (čišćenjem, košnjom, obrezivanjem trave i sl.) „udahnuje“ novi život, odnosno usmjerava linije u nova pletenja čvorova, u nove odnose. U tim isprepletenim odnosima gumno je u suvremenom hrvatskom kontekstu spremište građevnog i inog materijala (naselje Milovčići, Lindardići, Rasopasno, Sužan, Polje, Sveti Ivan Miholjice i Beli) (Slika 19), spremište za drva (Žgaljići), ljetna terasa (Sveti Anton) (Slika 20), mjesto okupljanja u središtu naselja (Milohnići), mjesto igre (Dobrinj), tradicijski element etnografske zbirke („Zavičajna etnografska zbirka Kornić“) (Slika 21) ili kuća za odmor i/ili stanovanje (Villa Vicenca (Strilčići), kuća za odmor u Gostinju) ili kao starina/tradicija sa suvremenom arhitekturom (primjer kuće „Gumno“¹⁴⁷ u Risiki) (Slika 22).

¹⁴⁷ Kuća koju je projektirao poznati arhitekt Idis Turato, a koja je nastala na području koje bilo pašnjak i u kojem se nalazilo gumno.

Slika 19. Gumno kao spremište građevnog i inog materijala u naselju Linardići, otok Krk

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 30. svibanj 2017.

Slika 20. Gumno kao ljetna terasa u naselju Sveti Anton, otok Krk

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 30. svibanj 2017.

Slika 21. Gumno kao dio Zavičajne etnografske zbirke u Korniću, otok Krk

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 28. travanj 2017.

Slika 22. Kuća „Gumno“ u naselju Risika, otok Krk

Izvor: <https://www.idisturato.com/blog/project/gumno-house-2/> (15. 9. 2019.) (URL 20)

Također, stanovnici Vrha i Dobrinja su mi kroz priču ukazali na novosagrađena gumna. U Vrhu su nekoliko domaćinstava vršila žito na jednom gumnu. Zbog gospodarskih, tehnoloških i demografskih promjena (smanjio se broj ljudi u obitelji, nisu više uzgajali životinje), ljudi su prestali s vršidbom žita na gumnu oko osamdesetih godina 20. stoljeća. Nakon osamdesetih godina stanovnici Vrha su na povišenom dijelu naselja (gdje je vjetrovito), na državnoj imovini sagradili veliko, okruglo (10x10m) cementirano gumno. Sagrađeno je za obitelji koje su još vršile žito, ali u malim količinama. Gumno je izgrađeno kružnog oblika i velikog promjera jer su vršili s traktorima (pa je bila potrebna veća površina).

Moj prvi susret s gumnima na otoku Krku isprepliće se s gumnima u naselju Dobrinj. Tog travanjskog kišnog dana, kada sam došla u Dobrinj, na istočnom ulazu u naselje, uz glavnu cestu, vidjela sam gumno. Zemljano gumno s kamenčićima i ograđeno kamenjem (Slika 23). Hodajući oko gumna i kroz okolni prostor, primijetila sam informativnu ploču. Odšetala sam do nje i vidjela plan naselja u vektorskom obliku. Na toj informativnoj ploči uz znamenitosti Dobrinja navedena je lokacija gumna, odnosno njihov smještaj i naziv „gumno“. Slijedeći informacije s karte, ubrzo sam došla do još dva kamena gumna, popločana kamenom, jedno nasuprot drugome (Slika 24). Ona su smještena pokraj groblja (koje se nalazi na kraju naselja). Na jednom je ploča „GUMNO – mjesto na kojem je pokošene žitarice u krug gazila stoka kako bi se odvojilo zrno od stabljike“. Zanimljivo. Na informativnoj ploči na jednom dijelu naselja navode se „guvna“, a na drugom dijelu naselja, na samom gumnu je oznaka „gumno“¹⁴⁸. Prilikom svog hodanja nisam naišla ni na jednu osobu s kojom bi mogla porazgovarati. Kiša je neumorno padala. Odlučila sam doći drugi dan kada će biti vedro vrijeme. Dobrinj je zbijeno naselje, a središnja stara jezgra (koja je zaštićena kao nepokretno kulturno dobro)¹⁴⁹ nalazi se u dolini (Dolinje selo). S druge strane, gumna se nalaze na vjetrovitom, uzdignutom položaju, odnosno „na vrhu“ sela kako to navode toponimi obližnjih katastarskih čestica.

¹⁴⁸ Također, i na mrežnim stranicama TZ Dobrinj navodi se „gumno“ a ne „gumno“ (URL 21).

¹⁴⁹ Dobrinj je zaštićen kao nepokretno kulturno dobro (Dobrinj, Kulturno-povijesna urbanistička cjelina grada Dobrinj. Oznaka dobra: Z-2682). Ipak, prema zapisima u katastru, ni jedno od tri gumna nije zaštićeno kao kulturno dobro, odnosno ne nalazi se unutar katastarskih čestica zaštite. U katastru su navedene k. č. opisane kao oranica (k. č. 45), pašnjak (k. č. 153/2) i staja (k. č. 609/6). Ipak, prema proračunu za općinu Dobrinj, u planu je uređenje gumna dva puta godišnje (Prema „Izmjene proračuna za 2018. godinu i projekcije za 2019-2020“ za općinu Dobrinj, u naselju Dobrinj, 18 str.). Bilo bi značajno istražiti i isprepletene odnose zaštite nepokretnih kulturnih dobara. Kakav je odnos prema gumnima u naseljima koja su zaštićena kao nepokretna kulturna dobra?

Slika 23. Novosagrađeno gumno u naselju Dobrinj, otok Krk

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 1. svibnja 2017.

Slika 24. Gumna u naselju Dobrinj, otok Krk

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 1. svibnja 2017.

Tijekom svog drugog posjeta Dobrinju prošetala sam se naseljem, ali nikoga nisam ugledala na ulici. Samo sam u kafiću vidjela skupinu muškaraca. Nisam im prišla nego sam nastavila dalje hodati. Sigurno ću već naići na nekoga. Bio je početak lipnja, negdje oko deset sati ujutro, a sunce je već jako grijalo. U hladovini sam vidjela dvije starije gospođe kako razgovaraju. Ubrzo sam, kroz priču s njima, saznala da imaju oko osamdeset godina i da žive u Dobrinju. Jedna stanovnica je radni vijek provela u Rijeci, ali se preselila ponovno u Dobrinj 1983. godine. Kada sam im se požalila kako nikoga nisam uspjela pronaći za razgovor, one su se odmah nadovezale na demografsku situaciju naselja. Započele su priču o malom broju stanovnika koji se neprestano smanjuje (kažu da je prije bilo 600 ljudi, a danas ih je 86), a mjesto je pusto. Kroz priču su mi „oživjele“ ona tri gumna koja sam vidjela prilikom svog prvog posjeta Dobrinju. Jedno od dva gumna je u vlasništvu obitelji stanovnice s kojom sam razgovarala (obitelj Crvić). Na tom je gumnu obitelj Crvić vršila žito, a uz najavu i dopuštenje vlasnika i druge su obitelji vršile žito na tom privatnom gumnu. Muškarci su ručno tukli žito, a djeca skakala po slami, a nekada se i sa volovima vršilo – pričala mi je gospođa Marica prodornih plavih očiju s oduševljenjem i s nostalgijom kako je i ona kao dijete to radila. Što je s informativnom pločom koja je postavljena na tom gumnu? Stanovnica s kojom sam razgovarala nije znala mnogo informacija o tome, već mi je rekla da je ploču postavio netko iz Rijeke da se zna da je privatno.

Priča o tim gumnima ispreplela se i s trećim gumnom u naselju. Ukazale su mi na činjenicu da je to novosagrađeno gumno (Slika 23). Prema kazivanju stanovnica, sagradili su ga mještani radnom akcijom 2016. godine. Kako to da su sagradili novo gumno i kako to baš na tom mjestu? Prema kazivanju stanovnice, blizu tog novosagrađenog gumna nalazilo se jedno starije gumno kojeg više nema stoga ona pretpostavlja da je to razlog. S obzirom na to da su satelitske snimke Zemlje dostupne preko raznoraznih mrežnih stranica i aplikacija, odlučila sam pogledati snimke na mrežnoj platformi *Google Earthu* (koja omogućuje vremenski pregled satelitskih snimaka od 2005. do 2019. godine) kako bih na temelju tih snimaka mogla uočiti vrijeme pojavljivanja gumna. Na *Google Earth* prikazu novosagrađeno gumno se ne vidi 2015. godine, ali se vidi u lipnju 2016. godine. Kada se promatra iz perspektive pješaka (tzv. *street view*), *Google* daje prikaz iz listopada 2011. godine, gdje je vidljiva nakupina kamenja na tom području. Stanovnice Dobrinja su mi u nekoliko navrata rekle kako im nije jasno zašto su gumna zaštićena, kada im ne predstavljaju ništa posebno. To je mjesto na kojem se vršilo žito. Kako onda objasniti da su gumna označena kao „guvna“ na

informativnoj ploči naselja Dobrinj, na samom gumnu kao „gumna“ te kako to da je sagrađeno novo gumno (2016. godine) na ulazu u naselje? Je li moguće da turističke i kulturne institucije „pretvaraju“ gumna (i druge tradicijske elemente) u priču o prošlosti, u turističku atrakciju, u starinu? Kako su mi rekle stanovnice, za njih gumno nije starina koju je potrebno zaštititi.

S druge strane, u Ustrinama sam naišla na drugačije isprepletene odnose lokalnog stanovništva prema baštini. Tamo su upravo stanovnici ti koji su pripovijedanjem i djelovanjem (mapiranjem) ucrtali putanju kroz svijet koju drugi mogu slijediti. Vozeći se glavnom otočkom cestom, gledajući brojne suhozide s obje strane ceste, slušajući lokalni radio „Jadranka“ i pjesmu „Marina“ novovalne glazbene skupine Azra, skrenuli smo (moj suprug i ja) na sporednu, jednotračnu cestu prema Ustrinama¹⁵⁰. Sada je s naše lijeve i desne strane sve puno zelene vegetacije, borova i ubrzo dolazimo do znaka Ustrine. Zelenilo s naše desne strane zamjenjuje boćalište, a ispred nas se nalazi raskrižje na kojem stoji drvena ploča s natpisom¹⁵¹ „gumna“ i putokaz lijevo (Slika 25). Parkirali smo auto sa strane i odšetali se do „gumna“ koja su bila s naše desne strane.

Dva kamena gumna na otvorenom području, izvan naseljenog dijela Ustrina, s zadivljujućim pogledom na more i na južni rt Istre (Kamenjak). Jedno od drugog su udaljena kojih četrdeset metara, a ispred oba gumna uspravno stoji drvena ploča s natpisom „Guvnò I“ i „Guvnò II“ (Slika 26). Od makadama sam, ograđenim kamenim putem došla do guvna I, pa i guvna II. Bio je prekrasan travanjski, sunčan dan. Iako mi se činilo da vjetar uopće ne puše, dok sam stajala na gumnu osjetila sam povjetarac na svom licu. Tada sam shvatila zašto su gumna napravljena na tom mjestu, na mjestu gdje je vjetar vijao točno onoliko koliko treba za „vijati žito“, iako dan nije bio vjetrovit. Osim što je s tih gumna impresivan pogled na more i pučinu, ujedno je i pogled na naselje. Dok sam bila zadivljena pogledom, vidjela sam da postoji još jedno gumno u središtu naselja. Krenuli smo prema tom gumnu u naseljenom dijelu naselja.

¹⁵⁰ Naselje koje se nalazi na otoku Cresu, ali administrativno pripada općini Mali Lošinj. Istraživanje za EAJ provedeno je u Ustrinama 1974. godine. Tada su zabilježena tri zajednička gumna za cijelo naselje. Njihovo postojanje je zabilježeno na DOF-u iz 1968. godine, a i ja sam ih vidjela uživo 2017. godine. Dva gumna izvan naselja (k. č. 6/11 i 6/1 su u katastru označene kao pašnjak i u vlasništvu su Grada Malog Lošinja), a gumno u naselju (vjerojatno k. č. 1) je u vlasništvu osoba s prebivalištim u Pazinu, SAD-u i Lošnju.

¹⁵¹ Ploče je izradila udruga „Tunera“ koja vodi brigu o tim pločama, obnavlja ih i postavlja nove. „Natpisi su izrađeni u prirodnom materijalu od oguljene smreke kao stupa i nepravilnih komada daska koje su potom ofarbane u karakterističnim bojama prirodnih za mjesto i događaj koji označavaju odnosno predstavljaju.“ (Prema kazivanju voditelja udruge Tunera Filipa Balije, studeni 2019.).

Slika 25. Putokaz za „guvna“ u naselju Ustrine, otok Cres

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 29. travnja 2017.

Slika 26. Gumno u naselju Ustrine, otok Cres

Izvor: fotografirao Marko Štokov 29. travnja 2017. godine

Hodajući kroz naselje svako malo bih zastala pokraj neke drvene ploče, odnosno drvenih štapova zabodenih u zemlju, na kojima su bili ispisani neki isječci iz prošlost mjesta. Samo neki od njih su: „1958. Prišla parva korijera v Ustrine.“; oznaka „butega“, sunčana klupica; „posedi se i počini klupica“ „Ustrine... Potječe od lat. „ustrina“ (paljevina); svjedoči o starom običaju paljenja i krčenja šuma za dobivanje pašnjaka i vrtova. Najveći broj stanovnika Ustrine su dostigle 1931.g. kada su brojale 212 stanovnika, a osamdesetih godina kasnije rapidno se smanjuje broj na 23 stanovnika. Na području Ustrina među prvima dolaze Iliri, nakon njih Rimljani o čemu svjedoče ostatci rimske vile „Rustica“ na području Stana Gradiška. Nakon njih infiltrirali su se Slaveni i nastaje današnje naselje na nadmorskoj visini od 180 metara, radi bolje obrane u slučaju gusarskog napada s mora. Ustrinjani su oduvijek bili usmjereni moru i ribolovu (bogato ribolovno područje za plavu ribu, posebice tunu o čemu svjedoče i tunere), a i ovčarstvu koje je bilo osnova egzistencija stanovništva. Većinu prostora sjeveroistočno od Ustrina prekrivaju travnjaci s kaduljom i kamenjar u kojem dominiraju smreke, dok jugozapadno područje prekriva makija s planikom. Opažajte, osjetite, uživajte... Ustrine!“

Slika 27. Gumno u središtu naselja Ustrine, otok Cres

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 29. travnja 2017.

Prilikom šetnje kroz naselje, prolazili smo dijelom po betoniranom putu, a dio naselja je zemljani. Gumno koje je u središtu naselja je zemljano, ograđeno kamenom ogradom i povišeno (Slika 27). U razgovoru sa stanovnicima saznala sam da su za te putokaze te uređenje naselja zaslužne radne akcije koje je organizirala udruga „Tunera“¹⁵². To je udruga za revitalizaciju, razvijanje i promicanje resursa mjesta Ustrine. Godine 2011. osnovali su je „stalni i povremeni žitelji te ljubitelji mjesta Ustrine“ koji putem brojnih radnih akcija (poput ljetne i zimske fešte, natjecanja u boćanju, kartanju, sportskim igrama) realiziraju ciljeve Udruge („revitalizacija i razvoj neiskorištenih resursa mjesta“) (URL 22). Postavljanjem drvenih ploča članovi udruge Tunera obilježili su prisjećanje na povijesne događaje i zbivanja u Ustrinama. Slijedenjem tragova koje su stanovnici obilježili, kretanjem duž staza putovanja, to je način na koji oni spoznaju, sami obilježavaju, isprepliću se linije, vežu se čvorovi i stvaraju se isprepleteni odnosi.

5. 2. 3 Ljudski odnosi i sentiment

Gumno nije objekt, već je ono čvor, mjesto isprepletenih priča, odnosno tragova i putanja koje su ostavili ljudi i koje su se ispreplele s drugim putanjama i oblikovale mrežu isprepletenih linija. Linije stanovnika isprepletene su s linijama gumna – kroz priče. Stanovnici su kroz priče, prepričavanjem priča (narativno znanje) i mapiranjem (Ustrine, postavljanje drvenih ploča) povezivali događaje iz prošlosti i oživili ih u sadašnjosti (Ingold 2011). Uz priče, stanovnici kroz suvremene manifestacije žetvenih i vršidbenih običaja, povezuju sjećanja i događaje iz prošlosti, a koji se pojavljuju kao mreža isprepletenih odnosa (o tome će biti više riječi u poglavlju 5. 3.).

Priče, u kojima su isprepleteni odnosi prošlosti i emocija, su identificirane linearnim kretanjem duž staza putovanja. Osobe s kojima sam razgovarala¹⁵³, stanovnici naselja Polje, Stivan, Dobrinj, Vrh, Sužan, porečka Nova Vas, priče o gumnu vežu uz razdoblje svoga djetinjstva. To je bilo mjesto na kojem su se kao djeca igrali, plesali (Stivan, Dobrinj, Vrh, Nova Vas), skakali po slami (Dobrinj), a prema kazivanju stanovnice Dobrinja i danas (2017.

¹⁵² „Udruga «Tunera» je dobila ime po «tunerama» (kamene kućice tik do mora koje su služile kao prenočište i mjesto obitavanja «tunara» u periodu izlovu tuna, a imale su velike, uske i visoke ljestve pored svake koje bi bile tzv. osmatračnice za opažanje i dolazak plave ribe, najčešće su to bile tune), ujedno i simbolom ribarstva kao primarne djelatnosti polovine Ustrinjana u 2. polovici 19. stoljeća i 1. polovici 20. stoljeća. (...) Tunere su u potpunoj funkciji bile do 1960. godine.“ (URL 22) (14.9.2019.)

¹⁵³ Osobe s kojima sam razgovarala su uglavnom osobe starije životne dobi (65+ godina) (osobe koje su sudjelovale u vršidbi žita na gumnu ili su im priče prepričavali njihovi roditelji ili djedovi i bake).

godine) se na gumnima igraju djeca (točnije njezine unuke). Gumna su za njih mjesta sjećanja. Upravo pamćenjem, sjećanjem i prepričavanjem održavaju osjećaj nepromjenjivosti kroz vrijeme i prostor, iako se konstantno pletu stare i nove niti i linije u mrežu isprepletenih odnosa. Ono na čemu je stavljen naglasak prilikom prepričavanja su emocije, sjećanja na vrijeme bezbrižnog djetinjstva, vrijeme života predaka, vrijeme sloge, ali i afekti (gestikulacija) prilikom razgovora. U Stivanu¹⁵⁴ mi je *barba* Ivo demonstrirao kako su mlatili žito na njegovoj terasi, zajedno smo se šetali, a on je prstom upirao na mjesta kojih se sjeća kao mjesta gdje se vršilo žito, gdje su se nalazile kamene konstrukcije. Te geste su bile dijelom utjelovljenog objašnjenja gdje je sve to što govori i opisuje konstantno u procesu.

Prema kazivanju stanovnice iz Polja¹⁵⁵, za nju je to bilo vrijeme sloge i uzajamnog pomaganja. Nije bilo ljubomore između ljudi, već su bili složni i spremni na suradnju (aludirajući na sadašnjicu koja nije takva). S druge strane, stanovnik Vrha¹⁵⁶ ima ponešto drugačiju priču koju mu je ispričao njegov otac. Na njegovom posjedu, kojeg je nedavno (razgovor je vođen 2017. god.) naslijedio od svojih roditelja, nalazi se gumno. Ono je bilo zajedničko, odnosno više domaćinstava u okolini je na tom gumnu vršilo žito (kao i ostala gumna u naselju, gdje je nekoliko domaćinstava vršilo na jednom gumnu, prema podacima iz upitnica EAJ). Kako je više obitelji i/ili domaćinstava vršilo žito na istom mjestu, nisu uvijek svi bili složni. Prije stotinu godina jedan je susjed, u inat drugima koji su na tom gumnu vršili žito, posadio kesten pokraj gumna. S obzirom na to da je za vršenje, odnosno kasnije vijanje žita potrebno područje na kojem je dobar protok zraka, odnosno vjetra (stoga su se gumna i radila na povišenim dijelovima gdje ima vjetra), tim kestenom je i ono malo vjetra koje tu cirkulira bilo gotovo onemogućeno (za vijanje žita) (Slika 28). Žito se vršilo u lipnju i srpnju kada i inače ne puše jak vjetar, a onda pogotovo još sa kestenom koji je onemogućavao prodor zraka i vjetra.

¹⁵⁴ Prema kazivanju gospodina Ive (oko 80 godina), iz Stivana, koji trenutno živi u Malom Lošinj, Stivan, 30. 4. 2017.

¹⁵⁵ Prema kazivanju gospođe, iz Polja, otok Krk, 1. 6. 2017.

¹⁵⁶ Prema kazivanju Mirka Jurešića (oko 45-50 godina), Vrh, otok Krk. 29. 4. 2017.

Slika 28. Gumno i kesten u naselju Vrh, otok Krk

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 28. travnja 2017.

Stanovnici s kojima sam razgovarala se prema gumnima odnose kao prema tradiciji, odnosno kao materijalno nasljedstvo iz prošlosti. Prema kazivanju stanovnice Žgaljića, njoj je starina, odnosno djedovina važna posebice u kontekstu prošlosti kada, prema njezinim riječima, život nije bio jednostavan (u kontekstu dostupnosti hrane, struje, vode i sl.). Stoga ono što je njezin djed (*nono*) oblikovao, sagradio (kamenno gumno pokraj njihove kuće) i posadio¹⁵⁷ smatrala je vrlo bitnim. Danas to gumno nije u upotrebi kao mjesto za vršenje žita, već služi kao spremište drva za ogrjev.

U posjedu bračnog para, koji su radni vijek proveli u Rijeci, a po ulasku u mirovinu preselili se u naselje Sužan, nalaze se dva gumna. Oba gumna su naslijeđena starina njezinih roditelja. Jedno okruglo gumno, ograđeno kamenom (tatina starina), i do njega, na povišenoj poziciji (gdje je bolji vjetar za vijanje žita) nalazi se kvadratno gumno (mamina starina na kojoj je uklesana godina 1926. godine). Na gumnu su vršili žito sa svojim volovima, a na povišenom gumnu su ručno tukli žito. S njega je prekrasan pogled i dovoljno je vjetrovito za

¹⁵⁷ Također, ispričala mi je kako su lokalne vlasti htjele srušiti murvu pokraj njezine kuće (kako bi kamioni mogli prolaziti tom malom sporednom cestom), ali ona se trudila da se to ne dogodi, upravo iz emotivnog i sentimentalnog razloga „to je moj nonić posadio“.

vijanje. Vršili su pšenicu, ječam, raž i heljdu. Kada su prestali uzgajati stoku (i volove), prestalo je i vršenje žita (sugovornica navodi oko 1968. godine). Kamenje s tatine starine im više ničemu ne služi i kažu, da imaju novaca maknuli bi to kamenje s tatine starine, odnosno gumna.

5. 3 Mapiranje isprepletenih odnosa gumna kao mjesta izvedbe vršidbene manifestacije

U prethodnom poglavlju istražila sam gumno kao mrežu isprepletenih linija kroz pletenje čvorova, odnosno kroz pripovijedanje (priče) i življeno iskustvo putovanja kretanjem. U ovom ću se poglavlju na temelju višegodišnjih vlastitih istraživanja osvrnuti na mapiranje isprepletenih odnosa i to kroz izvedbu kulturno-zabavne manifestacije „Fešta na gumnu“ u istarskoj Novoj Vasi (pokraj Poreča). Uz priče, stanovnici u sadašnjosti, kroz suvremene manifestacije žetvenih i vršidbenih običaja, povezuju sjećanja i događaje iz prošlosti. U toj mreži isprepletenih linija pojavljuju se manifestacije „tradicionalnog“ vršenja žita na gumnu i „tradicionalnog“ vršenja sa „starim“ strojevima (vršilicama, drešom, elevatorom i sl.). Kako to da nekadašnja poljoprivredna aktivnost postaje turistička i kulturno-zabavna manifestacija?

Vremenska određenja „nekada, prije, u davnina, tradicionalno“ vrlo često se koriste u suvremenom hrvatskom diskursu, posebice u kontekstu turističkih manifestacija¹⁵⁸. Posljednjih desetak – petnaestak godina pojavljuju se raznolike manifestacije prikaza žetvenih i vršidbenih običaja¹⁵⁹ koje se najavljuju i reklamiraju pod sintagmom „kako je to nekada bilo“¹⁶⁰. Međutim, vremensko određenje „nekada“ (koje se odnosi na sredinu 20. stoljeća) se u različitim geografskim kontekstima pojavljuje kao različita mreža isprepletenih linija razvoja tehnologije, turizma, baštine i ekonomije. S jedne strane, u Slavoniji (Županja, Plošica, Cerna, Nova Subocka (Novska), Trnovec, Hrastina Samoborska) i Istri (Brtonigla) vremenski prilog „nekada“ isprepliće se s odnosima „tradicionalnog“ vršenja sa „starim“

¹⁵⁸ Nadalje, u brojnim člancima na mreži (internetu) (Članci poput: „Zaboravljena seoska gumna“, „Gumno – priča o starim vremenima“, „Guvno (gumno) – mjesto kruha i igara“, „Tradicija dubrovačkog kraja – gumno“, „Vršanje i dalje živi u Nevestu“, „Vršidba pšenice s konjima na gumnu“ itd.) gumno se spominje u isprepletenim odnosima s prošlosti (kao da gumno pripada starim vremenima, nešto što je zaboravljeno i danas je tradicija), ali i kroz odnose sjećanja u širem kontekstu žetvenih i vršidbenih običaja i manifestacija.

¹⁵⁹ S obzirom na to da fokus mog istraživanja nisu žetveni i vršidbeni običaji neću pretjerano analizirati navedenu problematiku.

¹⁶⁰ Čak je i slogan hrvatske turističke zajednice (2004/2008–2015) bio „Mediteran kakav je nekad bio“.

strojevima (vršilicama, drešom, elevatorom i slično)¹⁶¹. Za stanovnike tih naselja to je posljednja dominantna, odnosno učvršćena mreža isprepletenih linija te oni u suvremeno doba rijetko kada povezuju (tradicionalnu) vršidbu žita s gumnom. S druge strane, u isprepletanju nekih drugih linija, „tradicionalno“ vršenje žita se ne zamišlja kao vršenje „starim“ strojevima, već se u njima upravo gumno pojavljuje kao mjesto vršidbe žita. Naime, kako smo zaključili u četvrtom poglavlju, upravo tektonika i materijal gumna, geografski kontekst (geomorfologija) te „suosjećajno zajedništvo“ čovjeka i okružja u kojem živi imaju važnu ulogu u tome da se gumna kao kameni materijalni oblik pojavljuju u okružju čovjeka koji nastanjuje područje jadranske Hrvatske. Ipak, nije sam materijalni oblik značajan, već življeno iskustvo ljudi kojim gumno kao materijalni objekt postaje životna forma. Stoga se manifestacije „tradicionalnog“ vršenja žita na gumnu odvijaju u Istri (Nova Vas) i Dalmatinskoj zagori (selo Blaca (kod Solina), Gornje Bakote, Škerići (Šestanovac), Mucići (Zagvozdu))¹⁶².

Ipak, bez obzira na tehnološko sredstvo vršidbe žita i/li geografsku regiju, vrijeme žetve i vršidbe žita bilo je vrijeme za rad, ali i za okupljanje, druženje. Na Jadranu su gumna bila mjesta za vršenje žita, ali i mjesta okupljanja te druženja, dok u kontinentalnoj Hrvatskoj nisu sve obitelji, domaćinstva imala strojeve već bi jedna obitelj u naselju imala vršilicu, a druge bi obitelji dolazile sa snopovima do vršilice, čekale svoj red za vršenje i uz naknadu i ovršile žito. Na taj način su se i družili, a na manifestacijama se prikazuje taj aspekt druženja, objedovanja, rada i odmora. Ono življeno iskustvo i isprepletene linije koje u upitnicama nisu zabilježene.

Geografski kontekst, odnosno klasifikacijsko znanje koje je nastalo interpretacijom podataka EAJ prikazanih na kartama u prethodnom poglavlju isprepliće se s tektonikom gumna koja je objašnjena u dijelu o protoku i rastu obrazaca materijala (poglavlje 5. 2. 1). Njihovo ispreplitanje pojavljuje se u obliku manifestacije „Fešta na gumnu“. Tektonika gumna i klasifikacijsko znanje isprepliću se u čvor tradicije, a tehnologija i ekonomija isprepliću se u čvor turizma. U tom smislu, tradicija su nekadašnji isprepleteni odnosi

¹⁶¹ Žetvene i vršidbene manifestacije su: „Kruh naš svagdašnji – Žetva i vršidba u prošlosti“ u Županji (URL 23), „Plošičko mašinaranje“ u Plošici (URL 24), „Žetvene svečanosti Cerna“ u Cerni (URL 25), „Stari žetveni običaji na OPG Ožoga“ u Novoj Subocki kod Lipovljana (URL 26), „Žetvene svečanosti“ u Trnovcu (URL 27), „Žetvene svečanosti Udruge Etno feltno“ u Hrastini (URL 28), „U bojama tradicije – Žetvena svečanost“ u Brtonigli (URL 29).

¹⁶² „Fešta na gumnu“ u porečkoj Novoj Vasi, „Dan žetve i vršidbe“ u Blacama kraj Solina (URL 30), „Vršidba žita“ u zaseoku Bakote (URL 31), „Vršidba pšenica s konjima na gumnu“ u Škerićima (URL 32), „Vršidba žita“ u zaseoku Mucići u Zagvozdu (URL 33).

tehnologije i ekonomije (poljoprivreda) koji su se odvezali razvojem tehnologije (strojevi) i ekonomije (turizam) i ponovno se isprepleli u čvor turizma. Manifestacija „Fešta na gumnu“ je čvor isprepletenih linija tradicije i turizma. Na koji se način navedeni isprepleteni odnosi isprepliću s ljudima? Kroz mapiranje, odnosno pripovijedanje priča i prostorne prakse. Jedan primjer mapiranja kao performativne geste je i manifestacija „Fešta na gumnu“, a u kontekstu „Traktor storya“ koji je primjer mapiranja kao retrospektivnog pripovijedanja. Gospodin S. Legović je kroz kompleks „Traktor story“ ispričao priču o poljoprivredi kraja u kojem živi, priču o procesu vršenja žita. Njegove priče nastaju duž staza kretanja i slijeđenjem tragova predaka, a pritom se sve oblikuje u brojne isprepletene odnose.

Razumjeti „Feštu na gumnu“ kao izvedbu, performativnu gestu znači razumjeti ju kao proces i kako se mijenja tijekom vremena. Odnosno, ne mijenjaju se odnosi nego se konstantno oblikuju, isprepliću, čvoraju i otpetljavaju. Isprepliću se odnosi inozemnih i tuzemnih turista i posjetitelja, organizatora manifestacije, volontera i radnika kompleksa „Traktor story“, performer, boškarina i magaraca, medija (televizijski i radio izvještaji, Facebook izvještaji, turistička zajednica) itd. Svatko od njih se kreće i ostavlja tragove i niti te slijedi druge tragove, pritom neprestano učvršćujući čvor kao mjesto isprepletanja linija, tragova kretanja. Iako se mnoge prostorne prakse zaboravljaju, one kulturne se u drugim kontekstima evociraju, dovode u postojanje upravo naracijom, prepričavanjem, ali i izvedbom. Svaka izvedba je različita, od ponašanja (raspoloženje, ton glasa, geste i brojne neverbalne komunikacije), okolnosti i konteksta. Kontekst, odnosno isprepletene linije se ne mogu kontrolirati. Na primjer, ne mogu se kontrolirati vremenske (ne)prilike. Izvedba „Fešte na gumnu“ ne postoji izvan momenta svoga djelovanja. Ona ima vremensku dimenziju, koja je obično prvi petak ili subota u mjesecu srpnju. U ostale dane, ljudi mogu samo mapirati „feštu“, odnosno prepričavati sjećanja, ali ne mogu imati življeno iskustvo same manifestacije. U tome je primjetna razlika onoga što T. Ingold (2000) navodi da je svako življeno iskustvo putovanja hodanjem mapiranje, ali nije svako mapiranje življeno iskustvo putovanja hodanjem. Ono što je označeno kao gumno, to jest vršenje žita ovisi o povijesnom i kulturnom kontekstu, o povijesnim okolnostima, o uporabi i lokalnim konvencijama. Odnosno ovisi o brojnim isprepletenim odnosima. Kako to da dolazi do pojave manifestacije vršenja žita na gumnu? Ono što se danas (početak 21. stoljeća) naziva „manifestacija vršenja žita“ („Fešta na gumnu“), u prošlosti (početak 20. stoljeća) je bila sezonska aktivnost.

5. 3. 1 „Traktor story“

Kada sam u svibnju 2011. godine u sklopu terenske nastave na preddiplomskom studiju geografije posjetila jamu Baredine (pokraj porečke Nove Vasi) te veselo pozirala ispred drvene vršilice nisam ni slutila da ću se za šest godina ponovno vratiti (Slika 29). Ipak, te 2017. godine razlog mog posjet nije bio geomorfološki fenomen, već manifestacija pod nazivom „Fešta na gumnu“. Naime, u kompleksu speleologa Silvia Legovića, uz jamu Baredine, 2010. godine otvorena je „prva stalna izložba *oldtimer* traktora u Hrvatskoj“ pod nazivom „Traktor story“. Kako navodi Legović:

Mi smo izložbu nazvali Traktor story u čast traktorima koji su olakšali ljudima život na selu. Jer su traktori ti koji su pomogli, koji su vukli vršilicu od sela do sela, i vršili sjetvu, oranje itd. U principu, traktor je, u nekih dvadesetak godina zamijenio boškarine, volove. Ali bitna je ta priča, zato smo nazvali Traktor story. Bitan je taj slijed. Mi smo željeli ispričati priču o vršenju žita. Zato što je naše selo imalo i traktor i vršilicu i gumno.¹⁶³

To je izložba, a neki će reći i muzej na otvorenom, koja prikazuje priču o poljoprivredi Poreštine kroz kolekciju od pedesetak traktora i poljoprivrednih strojeva, te rekonstruirano gumno iz obližnjeg sela Kosinožići. Uz popratne informativne ploče, u kompleksu „Traktor story“ može se pratiti proces vršenja žita od rada na gumnu preko vršilica, žetelica, traktora te kombajna. Uz „Traktor story“ nalazi se i „Galerija Konobon“¹⁶⁴ u kojoj je „predstavljena priča o mediteranskoj trilogiji – kruhu, maslinovom ulju i vinu“. Galerija obiluje brojnim etnografskim predmetima vezanim uz navedenu tematiku – preše, drobilice, kamenice, žrvanj za ručno mljevenje žita, amfore, drvene posude za grožđe i vino, bukalete, poljoprivredni alati i drugo. Međutim, nisu samo izloženi traktori, vršilice, poljoprivredni alati i slično u „Traktor story“ i „Galeriji Konobon“, već je kroz popratne izložbe te informativne ploče prikazan kontekst nastanka i uporabe tih predmeta.

Iako sam završila preddiplomski i diplomski dvopredmetni studij etnologije i antropologije i geografije, te je za očekivati da znam što je to gumno, ja ipak nisam bila toliko upoznata s mjestom za vršenje žita. A onda se najednom ono počelo nametati kao studija slučaja moje disertacije. „Guglajući“ što je to gumno, saznala sam putem Interneta i za „Feštu

¹⁶³ Prema kazivanju Silvia Legovića, osobni intervju, 1.7.2017.

¹⁶⁴ U „Galeriji Konobon“ je stalna izložba „Delo i ljudi“ poznatog lokalnog fotografa Renca Kosinožića, umjetnika a od 2015. godine otvorena je izložba „Od ruke do stroja“ Piergiorgia Laverde, koja prikazuje razvoj tehnike i vršidbe žita od 19. stoljeća do danas (URL 34).

na gumnu“. Manifestacija mi je zaokupila pažnju, a i vrlo je relevantna za moje istraživanje. Gumno koje je još uvijek u funkciji? Vrijedi promotriti o čemu je riječ.

Slika 29. Kolegice i Ivana Štokov ispred drvene vršilice u kompleksu jame Baredine

Izvor: osobna fotografija snimljena 4. svibnja 2011. godine

S obzirom na to da nije bilo mnogo informacija o samoj manifestaciji i budućim događanjima na mrežnim stranicama, u ožujku 2017. godine poslala sam upit o održavanju manifestacije putem službene elektroničke pošte. Dobila sam odgovor kako se manifestacija planira održati 1.7.2017., ali neka i dalje pratim mrežne stranice i lokalne portale. Turistička zajednica općine Tar Vabriga na društvenoj stranici *Facebook* oglasila je događaja „Prikaz vršenja žita“ u subotu 1. srpnja 2017. s trajanjem od 10 do 17h. U društvu svoje majke Jagode uputila sam se u to subotnje jutro u kompleks „Traktor storya“.

Kako nisam znala što me očekuje nisam znala ni na koji način će se odvijati istraživanje – kada ću i hoću li nekoga intervjuirati, kako će izgledati ta manifestacija prikaza vršenja žita, koliko će ljudi biti, tko su osobe koje posjećuju manifestaciju i iz kojih razloga i sl. Kada smo iz Višnjana (gdje smo bile smještene) kretale prema Jami Baredine, u glavi sam imala raznorazne moguće solucije situacije koja će nas dočekati. Na primjer, ako manifestacija traje od 10 do 17 sati, možda postoji više tih izvedbi pa će biti zanimljivo jednu

izvedbu promatrati, u drugoj više promatrati sudionike, u trećoj bilježiti pitanja koja će se otvarati samim promatranjem izvedbe i sl. Ipak, u svim tim mojim promišljanjima nije mi ni na kraj pameti bilo ono što nas je dočekalo. Kada smo došle oko deset sati, ubrzo smo shvatile da je informacija o početku manifestacije na mrežnim stranicama pogrešna. Na blagajni su bili plakati manifestacije „Fešta na gumnu“ s početkom u 20:00 sati.

Nakon prvotnog razočarenja što treba proći deset sati dok manifestacija službeno ne započne, i činjenice da smo mogle prespavati samo jednu, a ne dvije noći u Višnjanu, odlučile smo da nećemo očajavati i da ćemo razgledati jamu Baredine. Gospođa Lili s kojom smo razgovarale na blagajni bila je je ujedno i naš vodič u jami. Strani turisti bili su obučeni u tenisice i duge majice, kako i priliči odlasku u šezdeset metara ispod površine tla, na temperaturu od 14°C, a mama i ja smo bile u natikačama, kratkim hlačama i kratkoj majici. Nekoliko je ljudi malu djecu (dvoje do godine dana i nekoliko njih od par godina) vodilo u jamu. Tijekom razgledavanja gospođa Lili me pitala kako i gdje radim, a zajedničku smo temu našle u antropologiji, studiju kojeg je, uz sociologiju završila i njezina kćer.

Objasnila sam joj ukratko što radim i koja mi je tema disertacije i zašto sam baš danas došla ovdje. Dok smo se penjale iz podzemlja jame na površinu tla, gospođa Lili je rekla da će potražiti vlasnika kompleksa te upitati kada bi on imao više vremena za razgovor – je li sada dok su u pripremama za večerašnju manifestaciju ili navečer. Kada smo izašle iz jame do nas je došao Igor Rimanić, speleolog i agronom, zaposlenik jame Baredine te smo s njim porazgovarale. Moja nam je mama, iz obližnjeg restorana, donijela neko piće i fritule, a on je govorio općenito o nastanku izložbenog prostora, što se tamo nalazi i kako je započelo s tom manifestacijom. U jednom trenutku nam se pridružio i Marino Baldini, prijatelj vlasnika kompleksa. Sukladno svojoj struci (arheologija i povijest umjetnosti), započeo je priču od prapovijesti, razvitka prvih gradova i gumna kao središta naselja, zatim malo u sadašnjost pa opet u neolitik. Nedugo potom do nas je došao i vlasnik jame i cijelog kompleksa, Silvio Legović i započeo priču o izložbenom prostoru „Traktor story“, o Poreštini, gumnima, traktorima, poljoprivredi, Fešti na gumnu i sl. Tu i tamo bi skrenuli s puta pa sam ih morala vraćati na konkretne stvari koje me zanimaju jer sam se bojala da će vrijeme iscuriti, a ja neću dobiti informacije koje me zanimaju.

Do nas je došla gospođa Lili i donijela nam kupon za besplatni ulaz u „Traktor story“ kako bi pogledale izložbeni prostor prije nego započne manifestacija. Stoga sam, nakon intervjua s voditeljem kompleksa i njegovim prijateljima (Rimanić, Baldini i Saliji), obišla

kompleks „Traktor storya“ i vidjela kako teku pripreme za večerašnju manifestaciju (Slika 30 i 31). Donosili su oruđe i alate te ih odlagali na gumno pomoću kojih će demonstrirati kako su se klepale kose (Slika 32). Sve je toliko veličanstveno, prostrano i vidi se da je mnogo truda, volje, ljubavi i novaca uloženo.

Slika 30. Vlasnik kompleksa „Traktor Story“ i jame Baredine Silvio Legović i Ivana Štokov na gumnu

Izvor: fotografirala Jagoda Gmižić 1. srpnja 2017.

Moje istraživanje „Fešte na gumnu“ započinje 2017. godine kada sam prvi puta prisustvovala manifestaciji, a ono se nastavilo i narednih godina (2018. i 2019. godine). Do tada je moje saznanje o manifestaciji bilo ono što sam uspjela vidjeti iz jednog kratkog video isječka snimljene manifestacije iz 2012. godine (URL 35). Iz razgovora s Legovićem, Baldinijem i Salijem saznala sam neke osnovne informacije o organizaciji manifestacije te njihove dojmove o manifestacijama 2012. i 2016. godine, ali i dalje nisam imala jasnu predodžbu o tome kako će to navečer izgledati. Tko su ljudi koji izvode tu manifestaciju? Iz kojih razloga? Tko dolazi na „Feštu“? Kakva je uloga i aktivnost publike? Kako to da je rekonstruirano gumno iz obližnjeg sela? Kakvi su odnosi ljudi prema prošlosti u promijenjenom kontekstu (rekonstrukcija nekadašnjeg gumna i vršenja žita)?

Slika 31. Silvio Legović, Refik Saliji – Fiko i Ivana Štokov na gumnu

Izvor: fotografirala Jagoda Gmižić 1. srpnja 2017.

Slika 32. Pripreme za manifestaciju „Fešta na gumnu“ 2017. godine

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 1. srpnja 2017.

5. 3. 2 Isprepletene linije nastanka „Fešte na gumnu“

Linije su se počele ispreplitati još početkom šezdesetih godina 20. stoljeća kada je gospodin Silvio Legović bio dječak. Žetva i vršidba žita bile su jedan od sezonskih poslova u polju, ali i najveća seoska atrakcija i glavni događaj godine u selu Magrini, selu u kojem je odrastao Legović (danas je to dio naselja Nova Vas). To je, uz rad, bila prilika za okupljanje i druženje. „Nismo imali ni mobilni ni Internet ni ništa. Imali smo traktor Fordson s vršilicom i to nam je bio kompjuter i video igre“¹⁶⁵ – govori gospodin Legović uspoređujući svoje djetinjstvo s djetinjstvom u današnjim uvjetima brojnih tehnoloških mogućnosti. On je uz traktor Fordson proveo svoje djetinjstvo i kako kaže, djeca iz njegovog sela su provodila dane zabavljajući se oko traktora. Prvi traktor koji je bio u uporabi u porečkom selu Novoj Vasi je traktor Fordson iz 1923. godine, a njegov vlasnik je bila obitelj Žiža iz sela Kosinožići (Slika 33). Traktor je služio kao pogon za vršilicu, a kako je bilo malo traktora u naselju, navedeni traktor je u doba vršidbe radio cijeli dan. Kao takav je bio u funkciji sve do početka sedamdesetih godina prošloga stoljeća.

Povezujući ljubav za podzemljem, Legović¹⁶⁶ je jamu Baredine otvorio za javnost 1995. godine, a ljubav za traktorima i vršenjem žita oblikovao je u „Traktor story“. Pokretač za izložbu o traktorima bio je upravo traktor sa početka priče – Fordson iz 1923. godine koji se zapušten nalazio u dvorištu obitelji Žiža (u selu Kosinožići) od kojih ga je Legović i otkupio 1995. godine¹⁶⁷. Nekoliko godina kasnije u istom je selu pronašao i vršilicu (bila je vlasništvu drugog dijela obitelji Žiža) koja se, zajedno s traktorom Fordson, koristila u vršidbi žita. Na taj je način odlučio priču o traktorima proširiti na priču o vršenju žita. Započeo je istraživanje vršenja žita u Poreštini početkom i sredinom 20. stoljeća te je naišao na račune o vršenju iz sredine 20. stoljeća kao i fotografije iz kojih se može vidjeti koliko je ljudi moglo ovršiti žita u sat vremena¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Prema kazivanju Silvia Legovića, osobni intervju, 1.7.2017.

¹⁶⁶ Legović je po struci speleolog i na svojem je posjedu pronašao dugo zakopanu jamu Baredine, a otkrio je i Modrić špilju pokraj Zadra.

¹⁶⁷ Prema kazivanju Silvia Legovića (15. 8. 2019.), neki Talijani su planirali kupiti taj traktor, ali je Legović ponudio isti iznos kao i Talijani pa su ipak njemu prodali traktor.

¹⁶⁸ Kako se navodi na službenoj mrežnoj stranici: „Iz računa iz 1948. godine, predstavljenog na izložbi, može se iščitati kako je u 45 minuta, vršilica koju je Fordson pogonio, ovršila 535 kg žita, što daje određenu sliku kako je prosječna obitelj na selu proizvodila između 500 i 1000 kg žita“ (URL 34). Za usporedbu sa sadašnjim vremenom gdje u sat vremena jedan kombajn i jedan čovjek požanje i ovrši 80 tona žita.

Slika 33. Traktor Fordson iz 1923. godine i posjetitelji manifestacije „Fešta na gumnu“ 2017. godine

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 1.srpnja 2017.

Iako je prva vršilica konstruirana u Škotskoj 1786. godine, u Istri su se vršilice pojavile tek između dva svjetska rata kada postupno zamjenjuju vršenje žita na gumnu. Naime, nakon Prvog svjetskog rata, od 1920. do 1943. godine Istra je bila u sastavu Italije. U poslijeratnoj, ekonomski oslabljenoj Italiji B. Mussolini je provodio ekonomsku politiku „bitka za žito“ (*la battaglia per il grano*). U tom su kontekstu u Istru stigle vršilice koje su olakšale i ubrzale proces vršenja žita. Prve vršilice pokretala su se ili ručno, uz pomoć konja, a početkom 20. stoljeća i s traktorima.

Navedeni kontinuitet i isprepletene odnose vršenja žita pokušali su predstaviti u kompleksu „Traktor story“ – od početnog traktora, preko vršilica. Ipak, nedostajao je početak priče o vršenju žita, a to gumno. Od kuda gumno u „Traktor story“? Kako bi se priča o poljoprivrednim aktivnostima (posebice vršenje žita) u Poreštini¹⁶⁹ ispreplela sve više, na

¹⁶⁹ Prema istraživanju gospodina Legovića, u Poreštini ima preko 15 gumna, a njihov položaj u prostoru je zabilježen i na jednom od plakata u izložbenom prostoru. „Recimo u Kaštelirima na tri mjesta nađeno je ime parcele gumno, ali gumna nema ni traga. Znači da je postojalo, i što je još važno reći za Poreštinu da imamo najviše gumna u cijeloj Istri. Možda u cijeloj Istri nema niti jedno sačuvano kameno gumno, a Poreština ima preko 15 gumna.“ (Prema kazivanju Silvia Legovića, 2017.). Poneka gumna su bila na javnom mjestu (poput područja pokraj crkve (crkveno vlasništvo)), ali u većini slučajeva bila su na nečijoj privatnoj parceli, ali su ih

temelju katastarskih zapisa te sjećanja stanovnika toga kraja, na području kompleksa „Traktor story-a“ rekonstruirali su gumno iz sela Kosinožić. Prilikom rekonstrukcije gumna korišten je i dio izvornoga kamena sa nekadašnjega gumna u Kosinožiću. Otvorenje rekonstruiranog gumna 2012. godine upriličeno je prikazom izvedbe vršidbe žita na gumnu, a od 2016. godine jednom godišnje održava se jednodnevna kulturno-zabavna manifestacija pod nazivom „Fešta na gumnu“.

Interesantnu priču o gumnu u selu Kosinožići možemo pratiti i kroz katastarske zapise¹⁷⁰, ali i kroz kazivanja lokalnog stanovništva. Naime, gumno se nalazilo na jednoj većoj parceli koja se nasljedstvom dijelila, i kao takvo ono je bilo zabilježeno (ucrtano je kružno gumno) i u katastarskim zapisima iz doba Austro-Ugarske (cca 1910. godina) te u katastarskom zapisu za vrijeme vladavine Italije (nekadašnja katastarska čestica 149/2). Podjelom posjeda između dva brata, nekadašnja jedinstvena katastarska čestica 149/2 na kojoj je i ucrtano kružno gumno smanjila je svoju površinu te su u katastru zabilježene nove katastarske čestice (149/8, 149/3). Prema tome, gumno je podijeljeno na dvije katastarske čestice (149/8 i 149/3) i kao takvo bilo je zabilježeno u katastru sve dok nije napravljena nova geodetska izmjera. U novom digitalnom katastarskom planu RH iz 2019. godine gumno više nije zabilježeno/ucrtano na području Kosinožića. Prema kazivanju Legovića, gumno je već 1970-ih godina fizički nestalo „zato što su ljudi imali potrebu da nešto drugo sagrade tamo“, a opstalo je jedino u katastru. Nakon posljednje geodetske izmjere (2012. godine) gumno više nije zabilježeno ni u katastru. U ovom slučaju, proučavajući katastarske planove možemo zabilježiti faze nestanka gumna.

Silvio i njegovi suradnici su željeli obilježiti rekonstruirano gumno i cijelu priču „od primitivnog rada na gumnu pa do mehanizacije i kombajna“ pa su 2012. godine organizirali i priredili njegovo otvaranje (12. 7. 2012). Za tu je prigodu za javnost (domaće ljude, domaće te strane turiste) prikazan proces košnje, vezanja snoplja i donošenja na gumno, klepanja kosa, te način na koji se koristilo gumno, ručno mlaćenje i vršenje uz pomoć stoke. Nevio Valenta iz Praščari doveo je par magaraca, a Mario Gašparini iz Fabci doveo je par volova te su demonstrirali kako se vršilo žito na gumnu životinjama. Program je bio obogaćen i glazbenim

koristili ostali stanovnici naselja. Gospodin Legović navodi primjer krušne peći u selu Magrini (današnja Nova Vas), koja je bila na parceli njegove obitelji, ali je bila na korist i usluzi cijelom selu.

¹⁷⁰ Ovom se prilikom srdačno zahvaljujem Silviu Legoviću koji mi je ustupio katastarske zapise i brojne druge informacije koje su me zanimala.

programom, i to Kumpanija Kosirići iz Tinjana, vokalna skupina Koral iz Nove Vasi te vokalna etno skupina Nigrignanum iz Kaštelira.

Umjetnik Refik Saliji – Fiko je za tu prigodu iskovao veliku peku (*čripnja*) od 212 cm u kojoj se pekao kruh tijekom manifestacije. „Ma zamisli kruh od 2metra i 12. U pola sata je nestao. Jedno dvadeset kila maslina, ružmarina i maslinovog ulja, i ljudi su ga samo ovako jeli. Nas četiri smo ga jedva rezali koliko je bilo ljudi. Na kraju sam ga sam jedva probao.“¹⁷¹ Nakon prikaza vršenja žita, uslijedila je izvedba iznenađenja kada je gospodin Saliji maknuo stožer sa gumna i zamijenio ga za štangu. U trenutku kad je krenula glazba, Saliji je napravio krug oko štange i onda su se pojavile dvije plesačice. Vjerujem da su mnogi komentirali uporabu gumna u druge svrhe (kao plesni podij) osim vršidbe, ali s obzirom na to da nisam prisustvovala otvaranju gumna, mogu se osloniti samo na komentare koje mi je ispričao Saliji. „A dan danas me pitaju seljaci: ma će biti one dvije“ (op. a. aludirajući na plesačice). „A jedan mali je sa nonom bio i reko: Nono, nono, ove nemaju budante. A nono reko: „Ne reći noni da smo gledali.“

Nakon otvaranja gumna, manifestacija se od 2016. godine počela izvoditi svake godine, prve subote ili petka u mjesecu srpnju pod nazivom „Fešta na gumnu“. Središnji dio te manifestacije, odnosno te izvedbe (kako to naziva Legović), je „prikaz tradicionalnog vršenja žita, ručno s alatima, s magarcima i istarskim volom.“ Stoga već pet godina u prikazu vršenja žita sudjeluju magarci Nevia Valente i volovi Marija Gašparinija¹⁷². Uz to je i prezentacija te degustacija vina istarskih vinara, a manifestacija je popraćena glazbenim programom i gastronomskom ponudom. Besplatna je degustacija istarske supe, kruha i maslinovog ulja, a piće ili istarske specijalitete poput pršuta, fuža ili kobasica na gumnu mogu se kupiti po simboličnoj cijeni (Slika 34). Važno je naglasiti kako je i besplatan ulaz na manifestaciju¹⁷³.

¹⁷¹ Prema kazivanju Refika Salijia – Fika, osobni intervju 1.7.2017., Baredine.

¹⁷² Kaže kako su u njegovo vrijeme već došle „makine“ pa se „makinjalo“, ali jednom kada je bio malen, imao je priliku vidjeti kako se vršilo na gumnu s boškarinima. Boškarini su ugazili slamu i „kada su je dobro upeštali“, žene iz sela su s vilama odvajale suhu slamu, odnosno žito pšenice od slame, a drugi dan su čekale da „vitar puhne i to žito su hitale u zrak da zrno pada direktno doli (okomito), a „pliva“ ide u stranu. Mario govori kako „Ki je bi malo bolji gazda (malo jači gospodar), gumno je bilo popločano (škrile složene, klesane, kockaste, jedna do druge; tako su bile složene da ne padne ni jedno zrno između ploča), a koji je bio siromašniji, radilo se na zemlji, očistilo bi ju se (da bude suha, čista zemlja) (URL 36).

¹⁷³ Za razliku od npr. manifestacije vršenja žita u Županji 2019. godine „Žetva i vršidba u prošlosti“ gdje donacija (uz šokači doručak, ručak i piće) košta 75 kn (URL 37).

Slika 34. Cjenik na manifestaciji „Fešta na gumnu“ 2017. godine

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 1. srpnja 2017.

Svake godine je neka posebnost, nešto novo što je različito od prethodne i buduće godine. Pa je tako 2016. godine održana manifestacija „prikaza tradicionalnog vršenja žita s magarcima i istarskim volovima“ pod nazivom „Fešta na gumnu“ pod pokroviteljstvom jame Baredine, TZ Tar Vabriga i TZ Poreč. U manifestaciji je sudjelovala i talijanska udruga za očuvanje i oživljavanje tradicije i poljoprivrede „Amighi dei veci mistieri“ iz Sedica (Belluno – Italija) koja je prikazala vršenje žita s ručnim vršilicama. Tri godine kasnije (2019.), navedena udruga je donirala prešu za slamu i sijeno. Manifestacija je trajala dva dana – subota kada je bio prikaz vršenja na gumnu i nedjelja kada su se predstavljali i kušali specijaliteti na bazi žitarica u suradnji s gostima iz Belluna.

5. 3. 3 „Fešta na gumnu“ – izvedba 2019. godine

Kada smo (moj suprug, moja kćer i ja) dolazili oko 19:30 već je bilo mnogo parkiranih automobila, inozemnih i tuzemnih registarskih tablica. Kasnije su se redovi parkiranih automobila povećali. U već sigurnoj i poznatoj hladovini dva boškarina¹⁷⁴ su se odmarala i čekala svoju izvedbu, svoju vršidbu na gumnu. Ljudi su prolazili, fotografirali boškarine ili sebe pokraj njih. Između kompleksa Jame Baredine i „Traktor storya“, gospodin Nevio je upravljao kolima koja su vukli magarci. Potrebno ih održavati aktivnima prije vršidbe.

Slika 35. Ulazak u kompleks „Traktor story“ 2019. godine

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 5. srpnja 2019.

Dolazimo do kompleksa koji se prostire na više od 16 000 m² u kojem je već bilo poprilično živahno – etno skupina Nigrignanum iz Kaštelira pripremala se i uvježbala svoj glazbeni repertoar, traktor Zmaj i novi (op. a. novi traktor u postavu gosp. Legovića) traktor „Lanc“¹⁷⁵ „grijali“ su svoje motore, lokalni novinari i snimatelji razgovarali su sa voditeljem Legovićem, voditeljem programa Baldinijem te s voditeljem volova Gašparinijem; posjetitelji

¹⁷⁴ Boškarin ili istarsko govedo bio je radna životinja koja se koristila za oranje polja ili nošenje materijala za gradnju kuća. Razvojem traktora koji su ubrzali rad na polju, uzgoj boškarina počeo je naglo opadati. Upravo zbog očuvanja boškarina razvijen je program za zaštitu uzgoja boškarina te se oni danas uzgajaju za gurmanske svrhe.

¹⁷⁵ Novi traktor dostavio je čovjek iz Jastrebarskog. Bio je vezan uz svog „Lanca“, ali kada je vidio ideju Silvia Legovića, shvatio je „kako je to mjesto gdje traktor treba završiti“.

su se uz piće i hranu družili za stolovima čekajući da izvedba započne, djeca su trčala po gumnu, roditelji su ih fotografirali na izložbenim traktorima, ostali posjetitelji sjedili su na klupama od sijena i promatrali, a u pozadini su se čuli zvukovi istarskih pjesmama¹⁷⁶ koje su se pušale na pozornici (Slika 35). Na gumnu su, za potrebe izvedbe, doneseni i poslagani alati i oruđa s kojima se kosilo, vijalo i čuvalo žito. Učinilo mi se da je informativna ploča pokraj gumna drugačija od prethodne godine. Kasnije sam u usporedbi fotografija iz 2017. i 2019. godine shvatila da su drveni stupovi obojani bijelom bojom. Je li zbog toga jer sam došla s djetetom ili je stvarno to bilo toliko primjetno, ali bilo je mnogo djece. U usporedbi fotografija snimljenih 2017. i 2019. godine, ipak je zamjetan broj djece ove godine (2019) (Slika 36 i 37). Uz dostupnu tehnologiju, danas je gotovo pa nužnost imati mobitel. Stariji su gledali, a djeca (neka) su slikala s mobitelima.

Slika 36. „Fešta na gumnu“ 2017. godine

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 1. srpnja 2017.

Slika 37. „Fešta na gumnu“ 2019. godine

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 5. srpnja 2019.

¹⁷⁶ a ca je lipo, lipo li je/ s kupanijun va konobi biti,/ dobru nasu malvaziju piti,/ kroz kanat divojku ljubiti.....

Osim što se već petu godinu za redom održava „tradicionalni prikaz vršenja žita na gumnu“ pod nazivom „Fešta na gumnu“, svake godine manifestaciju posjećuje sve više ljudi. U usporedbi s 2017. i 2018. godinom, čini mi se da je ove godine bilo najviše ljudi. Kako je i naveo direktor TZ Tar Valbriga, čini mu se kako ima više domaćih nego stranih turista. Bilo je mnogo roditelja s malom djecom (od novorođenčeta do desetak godina) koja su se „špansirala“ po gumnu. Uz to, posjetiteljima je to prilika da besplatno¹⁷⁷ razgledaju kompleks „Traktor story-a“, kako ga nazivaju „muzej na otvorenom“.

Iako je predviđeno da izvedba započne oko 20 sati, započela je dvadesetak minuta kasnije. Potrebno je uzeti u obzir da je početak srpnja, velike su vrućine, mrak pada tek oko deset sati navečer te nije bilo žurbe za početkom. Marino Baldini je vodio program na hrvatskom i talijanskom jeziku, a prilikom otvaranja manifestacije uz njega je stajao Silvio Legović. Kada je program započeo, nekolicina ljudi zrele dobi sjedili su na gumnu, ostali po klupama od sijena ili za stolovima. Uz priču o gumnu kao prvoj funkcionalnoj građevini i Poreštini na kojoj je sačuvano oko petnaestak gumna, Baldini i Legović su pozdravili posjetitelje te najavili da vršidbi žita prethodi žetva. Prema obližnjem polju između jame Baredine i „Traktor storya“ prvo su krenule žene u nošnjama¹⁷⁸, a zatim i traktor „Zmaj“ pa onda i novi traktor u kolekciji (John Deere Lanz 150) kojeg je vozio bivši vlasnik, a potom i ostali posjetitelji. Kosci (žene) su započeli žetvu ručno, a dok je došao do polja, kombajn „Zmaj“ se pokvario te nije izvršio žetvu, a traktor „Lanz“ je u minutu-dvije požeo jednu treću polja, a kosci još nisu bili ni na polovini jedne trećine polja. To je jedan od relevantnih i u tom trenutku vidljivih primjera modernizacije i specijalizacije. Od toga da su žetva i vršidba bile dvije odvojive radnje koju su obavljali ljudi i životinje, kasnije do poluautomatiziranih strojeva gdje su i dalje bili potrebni ljudi, ali je dio posla automatiziran, ubrzan i potrebno je manje radne snage, pa sve do suvremenih kombajna za koje je potrebna samo jedna osoba koja ih vozi, a stroj u isto vrijeme i žanje i vrši žito.

Djeca su sa zanimanjem promatrala, postavljala brojna pitanja svojim roditeljima, a pažnju im je odvlači dron koji je letio iznad i snimao te fotografirao. Godinu dana ranije žetva je prikazana ručno (ručno su kosili dva muškarca s kosama, dvije žene i mala djevojčica u narodnim nošnjama i Fiko) i automatski uz pomoć kombajna „Zmaj“. („Mama, vidi kombajn.

¹⁷⁷ U 2018. godini ulaznica za kompleks „Traktor story“ iznosila je 35 kn za individualne posjete, a 30 kn za djecu, studente i seniore (URL 38).

¹⁷⁸ Članice etno skupina Nigrignanum iz Kaštelira bile su odjevene u narodne nošnje, što nije njihova svakodnevna i uobičajena odjeća, već odjeća za nastupe.

Sad će kombajn). Ljudi su stajali sa strane, fotografirali, snimali, znatiželjna djeca su postavljala mnogobrojna pitanja svojim roditeljima, a u pozadini se čuo glas vođitelja koji popratno objašnjava što se trenutno događa, poziva posjetitelje da velikim aplauzom zaplješću koscima („veliki aplauz za naše kosce“) te govori kako; „Ima nas koji se sjećamo kako se to radilo“ – kako se to radilo srpom, kosom, a onda smo vidjeli koja je to brzina jednog kombajna. Ta „revolucija žetve“ je ilustrativno prikazana na jednoj od informativnih ploča u kompleksu „Traktor Story“ gdje piše koliko osoba i koliko vremena je potrebno da se požanje 1 hektar polja (10 000 m²) (Slika 38).

Slika 38. Revolucija žita na plakatu izložbenog prostora Traktor story

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 1. srpnja 2017.

Posjetitelji su se vratili u „Traktor Story“ i zauzeli svoja mjesta na gumnu (uglavnom djeca) i okolo gumna (njihovi roditelji, ali i drugi posjetitelji). Ove sam godine odlučila „promijeniti“ kut gledanja pa sam stala s donje strane gumna, a ne s gornje, povišene strane s koje sam prethodne dvije godine promatrala izvedbu. Nakon što se poželo žito, slijedi i mlaćenje i vršenje žita na gumnu. Od polja do gumna, snoplje žita je prevezao Nevio sa svojim magarcima (tovarima), a na snopljima su sjedile žene koje su kosile. Potom su snopove nosili na gumno i odvezali ih (polako se reže snoplje). Dvije žene koje su kosile žito, nakon što su donijele žito na gumno, svukle su dio nošnje (aludirajući koliko im je vruće i koliko su se oznojile od mukotrpnog rada), a odrasli posjetitelji su razdragano promatrali njihovu izvedbu. Djeci to nije bilo naročito smiješno ni simpatično. Većinu posjetitelja činili su roditelji s djecom koja su u smjeni programa (magarci, pjevanje, volovi) gazila po slami na

gumnu. Ja sam stajala pokraj gumna, promatrala i slušala razgovore u mojoj blizini. Bilo je nemoguće sve vidjeti, čuti svačije doživljaje i razgovore. Neki su sjedili na gumnu i promatrali, drugi na klupama od slame, treći za šankom i degustirali istarska vina i hranu, razgovarali, družili se. Svatko je imao neki svoj razlog zašto je došao. U jednom takvom susretu, do mene je stao jedan otac sa sinom i objašnjavao mu kako se „ovaj krug“ ispred njih zove gumno. Nakon koju minutu zove ga žena na mobitel i pita gdje su, a on joj odgovara: evo smo tu kod kruga.

„A sada počinje mlaćenje, ali ne prazne slame, nego pravog pravcatog žita. Molim jedan veliki aplauz“ rekao je Baldini, a Silvio, žene koje su kosile i Saliji su započeli izvedbu mlaćenja žita na gumnu sa cipom. Njima su se pridružile i zaposlenice kompleksa „Traktor story“ te bivši vlasnik novog traktora u postavu Legovića. Ručno mlaćenje je odvajanje zrna od slame, a onda se idući dan ujutro zrno odvajalo od pljeve (tako da se bacala pljeva u zrak, a zrno je padalo na pod).

Mnogo je djece sjedilo na gumnu i zainteresirano promatralo. Djeca oko mene i njihovi roditelji govorili su kako je slatka mala curica u nošnji. Nakon toga je voditelj najavio vršenje s magarcima, a Silvio je rekao: „Ako mi sve napravimo, ča bi tovari delali?“ Nevio je hodao iza para magarca i držao ih za uzicu¹⁷⁹. Oni su svako malo zastali, a Baldini je govorio – vidite kako su fotogenični, zato staju. Ne bi oni radili. Svi su se smijali. Kad su stali, dajte im aplauz. Gledajte kako poziraju. Onda su zapjevale žene iz vokalne etno skupine Nigrignanum iz Kaštelira (pod vodstvom gđe. Diane Bernobić Sirotić). Uslijedila je demonstracija klesanja kosa koju su izveli Saliji i Severin, a uz glazbenu pratnju obitelji Sirotić. Čekajući da stigne vol, obitelj Sirotić je pjevala (kao dio izvedbe dok su oštrili kose), djeca su skakala po gumnu, bacala žito koje je bilo stavljeno sa strane u posudama. Ipak nisu svi posjetitelji bili za gumnom. Neki su i dalje sjedili, pili i družili se, promatrali događaje oko sebe.

Vol, u pratnji Maria Gašparinija iz Fabci, demonstrirao je vršenje žita na gumnu. Gašparini je potom izrazio želju za fotografiranje s njim i volom, pa su se Nigrinjanke pohitala slikati, a potom i ja (Slika 39). Dok sam došla do njega, vol je postao nemiran, počeo se micati, odmaknula sam se, malo i prestrašila, iako sam bila sigurna da se neće ništa

¹⁷⁹ Godine 2018. u jednom trenutku su magarci izvršili nuždu pa je Baldini rekao: Evo zašto se gumno/guvno tako zove.

dogoditi jer je Gašparini čvrsto držao vola na uzici. Nakon što je vol obavio nuždu na izvršenom žitu, mi smo se mogli nastaviti fotografirati.

Slika 39. Mario Gašparini, boškarin i Ivana Štokov nakon demonstracije vršenja žita

Izvor: osobna fotografija snimljena 5. srpnja 2019., autorica nepoznata

Pri kraju izvedbe mnogo se ljudi raspršilo po kompleksu te ih je bilo upola manje nego na početku izvedbe. Baldini je pozvao na promatranje vršenja žita na novom stroju – preši za slamu i sijeno, koju je talijanska udruga „Amighi dei veci mistieri“ iz Sedica (Belluno – Italija) poklonila izložbi „Traktor story“, „(...) u cilju učvršćivanja prekrasnog prijateljstva koje je nastalo dijeljenjem istog interesa za povijest i poljoprivrednu tradiciju.“ (22. lipnja 2019.)“. Navedena udruga je sudjelovala na „Fešti na gumnu“ 2016. godine.

Nakon završnog prikaza vršenja žita na gumnu, pozvali su na izložbu dječjih crteža na temu „Masline“ u Galeriji Konobon i uslijedio je glazbeno-gastronomski program. Limena glazba Vižinada odsvirala je nekoliko skladbi na gumnu, a potom je lokalna glazbena skupina Farabuti (koja je svirala i 2018. godine) nastavila zabavljati posjetitelje. Stolovi, klupe, sve je u središtu zbivanja pa nisu nužno svi morali biti na jednom mjestu da bi sve vidjeli ili čuli (Slika 40).

Slika 40. Druženje na manifestaciji „Fešta na gumnu“ 2019. godine

Izvor: fotografirala Ivana Štokov 5. srpnja 2019.

5. 3 Čvorište mapiranja i stvaranja interaktivnog prikaza

U ovom poglavlju prikazala sam kulture mapiranja gumna u suvremenom hrvatskom kontekstu promišljajući gumno kao čvor u mreži isprepletenih linija. To se ponajprije odnosi na načine na koje kulture mapiranja konstruiraju i performiraju znanje. Jedan od načina mapiranja je življeno iskustvo putovanja hodanjem. Mapiranje isprepletenih odnosa prikazala sam kroz domene pletenja čvorova (na primjeru istraživanja na otocima Krku i Cresu) i kroz izvedbu, kao performativnu gestu „Fešta na gumnu“, a u isprepletenim odnosima „Traktor storya“ koji je shvaćen kao retrospektivno pripovijedanje. Od početnoga, rekonstruiranoga gumna na kojemu se vršilo žito, preko drvenih vršilica, žetelica i žetelica samovezačica, traktora te raznih poljoprivrednih strojeva, Silvio Legović pruža pregled mreže isprepletenih linija poljoprivrede u svom kraju. Vršidba žita, odnosno „takav način života, nekadašnji način života“ nije nestao ili prestao, već se on razvija i kreće, korespondira s drugim linijama, isprepliće se i učvorava te se pojavljuje u novom obliku. Samim time gumno koje je u jednoj mreži isprepletenih linija bilo mjesto za vršenje žita (ručno ili sa stokom), u novom kontekstu, odnosno u novoj mreži isprepletenih linija ima novo mjesto. I to smo vidjeli kroz primjer

kulturno-zabavne manifestacije „Fešta na gumnu“, kuće „Gumno“ na Krku i brojnih drugih osobnih življenih iskustava na Krku, odnosa lokalnog stanovništva u Ustrinama prema svojoj baštini gdje se priča gumna u suvremenom kontekstu isprepliće sa pričom udruge „Tunera“ željom za očuvanjem i revitalizacijom naselja. To su jedne od praksi mapiranja i načini na koje ljudi spoznaju. Na linearan, uzdužan način integrira se znanje iz perspektive stanovnika.

Sada se postavlja pitanje: Na koji način prikazati isprepletene odnose na karti? Kao ručne karte koje nastaju kao uprizorenje življenog iskustva na papiru. Prilikom iscrtavanja linija mi opisujemo življeno iskustvo na način da slijedimo naše tragove kretanja kroz okruženje, a ne da „opisujemo življeno iskustvo na način da pripisujemo različita obilježja fiksnoj lokaciji u prostoru“ (Ingold 2000: 233). Stoga karte koje nastaju mapiranjem su nusproizvodi pripovijedanja priča, one nastaju kao tragovi gesta, pokreti rukom, a ne kao reprezentacija nekog objekta, događaja i slično. Takve karte mogu i ne moraju nastati. Ukoliko nastaju, one su samo dio procesa mapiranja, a ne njegov konačni cilj (Ingold 2000). Prema tome cijelo poglavlje „Mapiranje gumna u suvremenom hrvatskom kontekstu“ može se promatrati kao proces mapiranja, a koje se sastoji od brojnih praksi poput – promatranja sa sudjelovanjem, slušanja, pričanja, hodanja, pisanja, odabira, oblikovanja, promišljanja, fotografiranja, digitalizacije, transkripcije, inskripcije, interpretacije, čitanja, mijenjanja, brisanja, kopiranja itd. – koje su dovodile do pojavljivanja mreže isprepletenih linija. Tijekom istraživanja u naseljima otoka Krka brojni su me stanovnici upravo gestama, točnije pokazivanjem ruku i popratnim riječima usmjeravali do gumna. Da sam ih upitala da izrade kartu, ona zasigurno ne bi bila reprezentacija nečega, već bi bila trag geste. Na tako izrađenoj karti točke i linije bile bi tragovi gesta koji odražavaju stvarne pokrete čovjeka. Linije koje bi prikazivale put do gumna ustvari bi bile linije kretanja, linije življenog iskustva.

S druge strane, razvoj tehnologije (posebice GPS i Web 2.0.) omogućio je raznolike mrežne prakse mapiranja. Suvremena mrežna mapiranja omogućuju da sadržaj karte stvara korisnik na temelju svojih interesa i iskustva. Stoga sam na digitalnoj platformi *Google Earth* napravila prikaz gumna na temelju vlastitih istraživanja (razgovori sa stanovništvom, promatranje sa sudjelovanjem uz fotografiranje) na otocima Krku i Cresu, uz nadopunu s podacima iz upitnica EAJ, digitalne orto-foto snimke (DOF) iz 1968. godine i 2011. godine te izvoda iz zemljišnih knjiga i katastra¹⁸⁰. Izrađeni prikaz je multimedijalan, višeslojan i

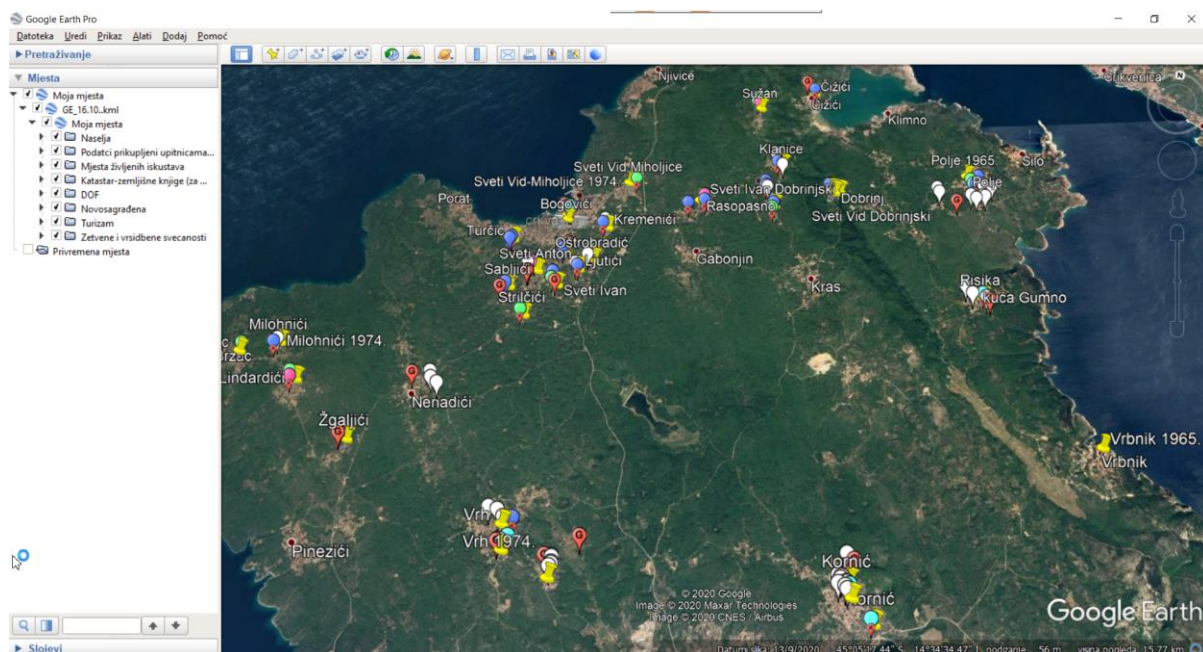
¹⁸⁰ Podatci dostupni putem javne mrežne aplikacije „Zajednički informacijski sustav zemljišnih knjiga i katastra (URL 39) i „Katastar u pokretu“ (URL 40).

interaktivan, odnosno sastoji se od različitih i raznolikih podataka poput fotografija, povijesnih karti (DOF), katastarskih izvoda, teksta, videa¹⁸¹. U podlozi platforme *Google Earth* nalaze se brojni podatci poput digitalnih, satelitskih snimka koje pružaju pogled iz ptičje perspektive, ali i snimaka iz pozicije pješaka, zatim brojni toponimi, vremenska simulacija, kartografske projekcije, simbolizacija boja, koordinatni sustav, mjerilo, Sunce... Uz to, navedena platforma omogućuje vremenski pregled na temelju satelitskih snimaka za razdoblje od 2005. do 2019. godine (u kontekstu krupnog mjerila), a u kontekstu sitnog mjerila za razdoblje od 1984. godine prema sadašnjosti. Tako organizirana platforma smješta nas u perspektivu iznad i izvan svijeta kojeg percipiramo i kojeg nastanjujemo. Sadržaj koji sam spoznala na temelju svoga iskustva prilikom izradbe digitalnog prikaza upisala sam na predložak, na rastersku snimku. Označila sam sva naselja na otoku Krku na kojima su provedena istraživanja za „Etnološki atlas Jugoslavije“ te im pridodala tekstualni zapis iz upitnica (Slika 41). Nakon toga sam obilježila sva naselja u kojima sam istraživala te sam kartografirala čvorove, odnosno jednu od domena pletenja čvora, a to su mjesta življenih iskustava (kroz fotografske zabilješke). Uz navedeno označavanje mjesta življenih iskustava kroz fotografske zabilješke, istaknula sam i zapise iz katastra i/ili zemljišnih knjiga kako bi nadopunila vlastita življena iskustva s ostalim dostupnim sekundarnim podacima (Slika 42). Također, uz pomoć katastarskih zapisa (odnosno zapisa o načinu uporabe katastarske čestice ili adresi katastarske čestice) te pregleda digitalnih orto-foto snimaka iz 1968. godine označila sam i preostale lokacije gumna, a koje je moguće preispitati, uočiti i promatrati u budućim istraživanjima. Navedeni interaktivni i dinamični prikaz podataka predstavlja vizualizaciju mjesta življenih iskustva i isprepletenih odnosa. On pruža mogućnost prostornog i vremenskog „kretanja“ između prostorno i vremenski fiksiranih podataka na mrežnom prikazu. Mjesta življenih iskustava se u kontekstu mrežne platforme *Google Earth* identificiraju kao fiksne lokacije (u smislu geografske širine i geografske dužine unutar određenog koordinatnog sustava) na satelitskoj snimci, a i sama satelitska snimka koja je u podlozi platforme snimljena je određenim satelitom koji ima određenu preciznost i mogućnost pogreške, u određenom vremenu, iz određene pozicije i slično.

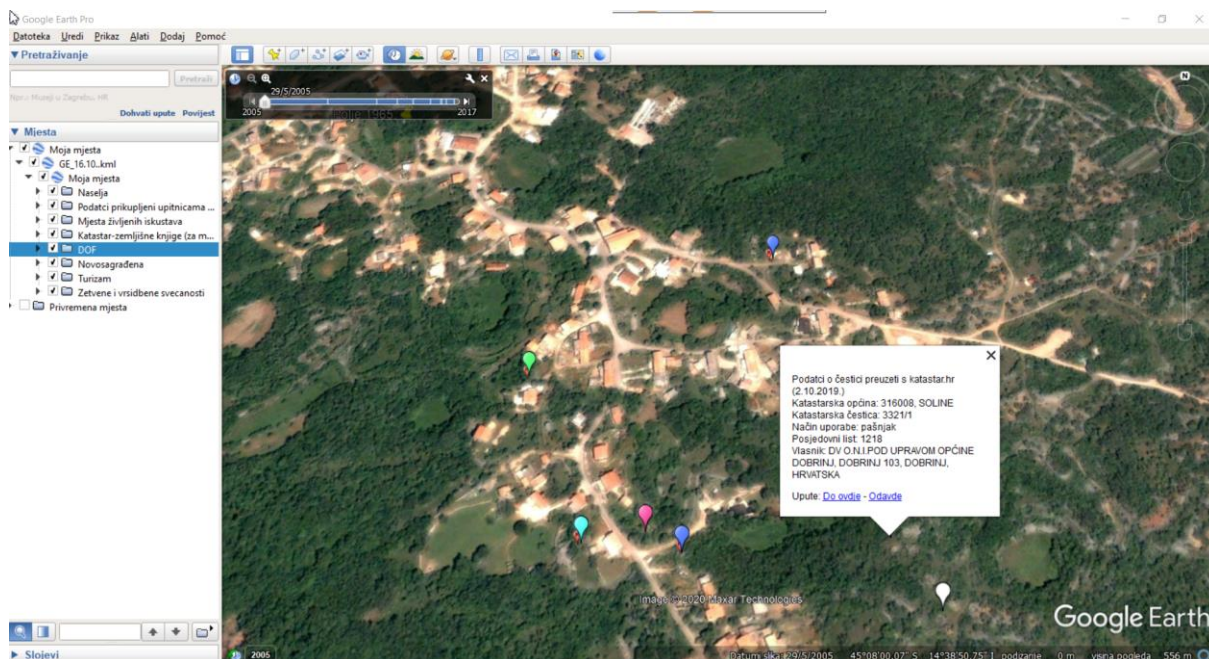
¹⁸¹ Na sljedećoj mrežnoj poveznici moguće je pregled prikaza mapiranja gumna u suvremenom hrvatskom kontekstu:

https://www.google.com/maps/d/u/0/edit?mid=1BQJJgEyK8h0i6dGVRt98T_k0TPfjgOZC&usp=sharing.

Slika 41. Snimka zaslona prikaza gumna na mrežnoj platformi *Google Earth* – sitno mjerilo istraživanih naselja otoka Krka

Slika 42. Snimka zaslona prikaza gumna na mrežnoj platformi *Google Earth* – krupno mjerilo naselja Polje

Ipak, treba imati na umu da je fotografiranje gumna, pregled digitalnih orto-foto snimaka i ostalih satelitskih snimaka, mrežno istraživanje gumna, pregledavanje izvoda iz zemljišnih knjiga i katastra dalje oblikovalo moje (do)življeno iskustvo. Svaki novi susret s

tim tehnološkim sredstvima dostupnim putem mreže (*weba*) isprepliće se i oblikuje nove ili učvršćuje već isprepletene čvorove mreže isprepletenih linija gumna u suvremenom hrvatskom kontekstu. Iako su isprepleteni odnosi na karti fiksirani, oni se mogu nadopunjavati s novim podacima koji su nastali drugim isprepletanjem linija te ih se na taj način može promatrati kao dinamične i uvijek u nastajanju. Interaktivni prikaz je pomogao u situiranju istraživanja isprepletenih odnosa širega povijesno-geografskoga konteksta, odnosno omogućio je istaknuti mrežu isprepletenih linija. Podatci interaktivnog prikaza organizirani su u slojeve raznolikih (detaljnih) informacija i pregled isprepletanja linija, pletenja i otpetljavanja čvorova. Na primjer sloj digitalnih orto-foto snimki omogućuje pregled (postojanosti) kamene konstrukcije 1968. godine, a na temelju digitalnog katastra¹⁸², koji u podlozi ima DOF snimke iz 2011., 2014.-2016. te 2017.-2018. godine, možemo vidjeti geografski kontekst gumna i ostalih objekata u naselju (je li u neposrednoj blizini gumna staja, dvorište, crkva, kuća, je li smješteno u središtu naselja, na kraju naselja). Navedeni interaktivni prikaz ukazuje na važnost konteksta, odnosno korespondencije linija – načini na koje one korespondiraju, susreću se, isprepliću, nastavljaju dalje svoje kretanje, koje linije, niti i tragovi im se pojavljuju duž kretanja i slično (na primjer, ovisno o potrebi ljudi bili su i drugačije isprepleteni odnosi pa je npr. drugačija bila uporaba gumna ukoliko je u naselju bilo jedno gumno ili više njih, ili ako je svaka obitelj imala svoje; ukoliko su obitelji bile proširene, ukoliko se živjelo u velikim domaćinstvima, ukoliko je bilo malo/mnogo žita i tako dalje). Na taj se način na promjenu ne gleda kao mijenjanje jednog odnosa s drugim, već kao pletenje i otpetljavanje čvorova u kojem su stvari konstantno u nastajanju, u razvoju i kretanju. Na te isprepletene odnose želim ukazati, a koji su izostali iz istraživanja za atlas, upravo zbog drugačije istraživačke pozicije, cilja istraživanja te povijesnog, društvenog i političkog konteksta u kojem se istraživanje provodilo.

¹⁸² Oni nam pružaju podatke o toponimima, o načinu uporabe katastarske čestice (čijom usporedbom onda možemo vidjeti domene pletenja čvorova te ispreplitanja linija), kao i podatke o vlasnicima čestica – pa tako na primjer, možemo vidjeti na kojim su katastarskim česticama zabilježena gumna, kako se naziva to područje, što se nalazi u okolini gumna, tko su vlasnici i sl. Uz to, uvidom u katastarske zapise i zemljišne knjige otvaraju se pitanja zemljišnog vlasništva i nasljeđivanja (obiteljski odnosi, doživotna uzdržavanja, prodaja/kupnja/nasljedstvo i posjedovanje zemljišta), ali i imenoslovlja (onomastike). Također, uz službene državne podatke o zemljišnim knjigama (Ministarstvo pravosuđa) i katastru (Državna geodetska uprava), postoje i privatne internetske platforme poput *Acta Croatica* (URL 41) koja istražuje imena i prezimena kroz „sjećanja zasnovana na povijesnim vrelima“ te *Terra Adriatica* koja istražuje zemljišno nasljedstvo (URL 42).

Raznolika mreža isprepletenih linija vidljiva je i na razini naselja, odnosno unutar samih naselja (što zbog tadašnjih teorijskih i tehnoloških mogućnosti to nije bilo moguće u vrijeme izradbe etnoloških atlasa (EAE i EAJ)), a to ukazuje na vertikalni način konstrukcije znanja. U naselju Bogovići vidjela sam dva gumna koja su obavijena mahovinom, bršljanom i travom, ali i gumno koje je uređeno i obnovljeno u okućnici novoobnovljene stare kamene kuće. U naselju Polje vidjela sam gumno koje je obavijeno vegetacijom, gumno koje je obnovljeno unutar obnovljene kuće, gumno koje služi kao skladište građevnog materijala i gumna koja se održavaju. Pod terminom „gumna koja se održavaju“ smatram gumna koja ljudi čiste, kose travu, obrezuju mahovina, bršljan i slično. Zatim sam u naseljima Rasopasno, Sužan, Sveti Ivan Dobrinjski i Žgaljići vidjela gumna omotana vegetacijom, gumna koja su skladišta građevnog ili inog materijala te gumna koja se održavaju. U naseljima Vrh, Kornić i Dobrinj vidjela sam nekoliko gumna koja se održavaju, ali i novosagrađena gumna (1980-ih/2005.-2009./2016. godina), u naselju Oštrobradić gumno koje je obnovljeno i gumno koje je srušeno, odnosno djelomično uništeno, u naselju Strilčići je gumno obavijeno vegetacijom i novosagrađeno gumno, a u naseljima Linardići i Stivan je gumno koje je omotano vegetacijom i gumno koje služi kao spremište građevnog i inog materijala / kao terasa. Tijekom svog istraživanja u drugim naseljima (Beli, Belej, Brzac, Čičići, Klanice, Kremenčići, Ljutići, Milohnići, Milovčići, Omišalj, Osor, Risika, Sabljčići, Sveti Anton, Sveti Ivan, Sveti Vid Miholjice, Turčić, Ustrine)) nisam opazila raznolike mreže isprepletenih linija unutar samog naselja. Uglavnom sam vidjela jedno gumno unutar naselja, ali uz pregledavanje digitalnih orto-foto snimki iz 1968. godine i 2011. godine, kao i proučavanje katastarskih zapisa uočila sam još nekoliko gumna unutar navedenih naselja, ali ih nisam vidjela uživo.

Tako izrađeni prikaz odgovara onome što Bodenhamer, Corrigan i Harris (2015) nazivaju dubinsko mapiranje, odnosno dubinska karta. Dubinsko mapiranje je jedan od načina na koji možemo steći širi geografski kontekst i ukazati na isprepletene odnose. To je ono što T. Ingold (2011) naziva bočno integrirana geografija lokacija koja konstruira klasifikacijsko, odnosno mrežno znanje (o tome više u poglavlju 4). Takav način spoznavanja je vertikalna integracija znanja gdje su se objekti koji postoje u prostoru klasificirali na temelju već stečenog, gotovog znanja. To podrazumijeva prostor kao temelj za raspoređivanje elemenata, površinu preko koje se krećemo, a ja prostor promatram kao životno okruženje, odnosno površinu tla – međuprostor zemlje i atmosfere, kao površinu procesa koji omogućuju život. Također, sam naziv mapiranja – dubinsko – ukazuje na vertikalnu konstrukciju znanja, a što

je ustvari načelno sva kartografija. Ono podrazumijeva dubinu mjesta, površinu, unutrašnjost i vanjštinu, podrazumijeva „sedimentirane slojeve značenja“, što podrazumijeva prostor kao temelj po kojem se krećemo, preko čije površine hodamo (Bodenhamer, Corrigan i Harris 2015: 22). Kao takvo, ono govori o preklapanju, prekrivanju. Ingold (2015: 43) navodi kako nije riječ o preklapanju nego o rastu. Poimanje mapiranja kao „dubinskog“ razlikuje se od mog linearnog pogleda koji nema volumen, unutrašnjost i vanjštinu, već na sjećanja na svoj nastanak, na pletenje čvorova. Ja promatram isprepletene odnose duž staza kretanja, a ne građenjem strukture, zaranjanjem u dubinu mjesta (s obzirom na to da mjesto promatram kao čvor isprepletene linije).

U tom kontekstu, vlastitim istraživanjima u kombinaciji sa sekundarnim podatcima (podatci prikupljeni za EAJ, DOF iz 1968. i 2011. godine, izvodi iz zemljišnih knjiga i katastra) ukazala sam na raznolikost življenog iskustva, na gumno kao mjesto življenog iskustva, na način na koji stanovnici konstruiraju i performiraju znanje, ali i na način na koji kartografija performira znanje. Gumno kao čvor, kao mjesto isprepletene linije vodi nas kroz domene pletenja čvorova od gumna kao mjesta sjećanja na vršidbu žita i prošlost, preko zapuštenih gumna i obraslih travom i bršljanom, do rekonstrukcije i obnove gumna te njegove izvedbe u suvremenoj arhitekturi, ali i u isprepletanim odnosima vezanim uz turizam, odnosno kulturno-zabavnu manifestaciju „Fešta na gumnu“. Ono nas vodi kroz domene mapiranja i stvaranja karata pritom ukazujući na isprepletenost načina konstrukcije znanja – uzdužno integriranje pripovijedanjem (mapiranje) i vertikalno integriranje klasificiranjem (kartografija). Prikazana je mogućnost mapiranja čvorova, odnosno mjesta življenog iskustva koja su u interaktivnom prikazu fiksirana u prostoru i vremenu i koja prikazuju jednu od domena pletenja čvora. Izrađeni prikaz je situiran i fragmentiran te se iz jedne točke i iz jedne pozicije pokušava ukazati kompleksnost mjesta, kulturnog fenomena. On je rezultat brojnih isprepletene linije koje je oblikovalo moje iskustvo i znanje. Na taj način znanje koje je nastalo življenim iskustvom putovanja hodanjem i koje je uzdužno integrirano logikom inverzije postaje znanje koje je vertikalno integrirano. Također, i prilikom razgovora sa stanovnicima otočkih naselja uvidjela sam da oni ne spoznaju isključivo na taj, vertikalni način, već linearno, duž staza putovanja.

Iz onoga što dubinska karta pokušava mapirati, odnosno postaviti na kartu i onoga što ne upisuje na kartu (poput procesa koji omogućuju život) proizlazi „refleksivni osjećaj o nekartografljivosti svijeta“ (Roberts 2016: 5). Stvaranje karata izdvaja nas iz svijeta, smješta

iznad i izvan njega, dok se mapiranje pojavljuje usporedno s pripovijedanjem priča i življenim iskustvom putovanja hodanjem. Stoga jedan od načina na koji spoznajemo je življenim iskustvom putovanja hodanjem, a izradba karata kao prostornih reprezentacija svijeta predstavlja način spoznavanja izmještanjem iz svijeta. Unatoč interaktivnosti, dinamičnosti i višeslojnosti novih tehnologija (GIS, digitalna platforma Google Earth), prostorna ontologija koja je u temelju tih tehnologija i dalje fragmentira i fiksira prikaz, što je suprotno poimanju povezanosti, kretanja i prepletanja u suvremenim teorijskim uvidima. Stoga prijenos življenog iskustva na kartu i dalje ostaje pozicionirano i simplificirano, što je uostalom i etnografija u smislu prijenosa življenog iskustva u tekst.

Dodatak doktorske disertacije:

Izrađeni interaktivni prikaz na digitalnoj platformi *Google Earth* dostupan je preko digitalne platforme *Google Maps* na navedenoj mrežnoj poveznici: https://www.google.com/maps/d/u/0/edit?mid=1BQJJgEyK8h0i6dGVRt98T_k0TPfjgOZC&usp=sharing.

6. Zaključak

Kroz cijelu doktorsku disertaciju isprepliću se načini na koje različite kulture mapiranja konstruiraju i performiraju znanje te načini na koje razumijevanje prostora utječe na razumijevanje što je znanje i na koji način spoznajemo. Slijedom toga, kretanjem kroz rad, a na primjeru mapiranja i kartografiranja gumna, prikazane su isprepletene linije praksi mapiranja i konstrukcije karata, življenog iskustva putovanja hodanjem i kartografije, perspektive stanovnika i tzv. ptičje perspektive, linearnog i bočnog kretanja, narativnog i kartografskog znanja, mreže isprepletenih linija i mreže povezanih točaka, učvoravanja (*knotting*) i topologije, uzdužnog i vertikalnog integriranja znanja, karata kao procesa i karata kao tehnike, gumna kao čvora i gumna kao objekta i tako dalje.

Kroz rad se protežu raznolika razumijevanja prostora kao načina postajanja, odnosno pojavljivanja svijeta koja utječu na razumijevanja znanja i načina na koji spoznajemo. Slijedom toga, način na koji je poiman prostor – kao imaginarno, modelirano okružje ili kao doživljeno okružje u kojem se odvija život – utječe na istraživanje i na način na koji se shvaća znanje. Razumijevanje prostora kao površine na koju se upisuje, a koje je prikazano u poglavlju „Kritička refleksija kartografiranja gumna za EAJ primjenom GIS-a“, ukazuje na kartografsko znanje koje je vertikalno integrirano, klasifikacijsko, strukturalno i mrežno. Razumijevanje prostora kao površine koja omogućuje život, kao međuprostor zemlje i atmosfere, a koje je prikazano u poglavlju „Mapiranje gumna u suvremenom hrvatskom kontekstu“, ukazuje na narativno znanje koje je uzdužno integrirano i učvoreno. Raznoliko poimanje prostora ukazuje na dva načina spoznavanja – forme znanja (kartografiju i mapiranje) te forme življenog iskustva – koja proizvode raznolika znanja, a koja su u ovom radu isprepletana i prikazana. Pri tome se u ovom radu pokazalo kako na naše razumijevanje prostora utječe upravo naša pozicija. Naša pozicija te shvaćanje prostora i okružja u kojem živimo utječe na način na koji spoznajemo i što smatramo znanjem. Slijedom toga, oba načina spoznavanja razlikuju se i u polazišnoj perspektivi, odnosno u dvije pozicije – pozicije kartografa koji se postavlja u perspektivu izvan i iznad svijeta u kojem se živi kako bi modelirao neki aspekt stvarnosti te u poziciju stanovnika koji se postavlja u perspektivu kretanja kroz svijet i življenog iskustva. Pri tome mi je namjera bila prikazati obje pozicije i načine spoznavanja kao mrežu isprepletenih linija na način da prikažem njihovu korespondenciju i ispreplitanje, a ne sraz i distinkciju jednu od druge. Na temelju čitanja

Ingoldovih radova o načelu linija (2007, 2015) upotrijebila sam metaforu linije za poimanje života ljudi kao linije rasta i kretanja koje omogućuju razumijevanje svijeta i življenog iskustva kao mreže isprepletenih linija. Ono uspostavlja mogućnost zamišljanja i percipiranja životnog okružja i življenog iskustva na način na koji ga doživljava stanovnik koji nastanjuje svijet. U životnom okružju, u svijetu u kojem su stvari konstantno u nastajanju kroz procese rasta i kretanja ovaj rad promatram kao liniju, odnosno kao skup linija. Skup linija koje korespondiraju, isprepliću se i vežu čvorove. Upravo je pletenje čvorova temeljni princip povezanosti linija ovoga rada.

Kroz čvor „Kontekstualno promišljanje uporabe kartografije u europskim etnološkim istraživanjima“ preispitan je način na koji je došlo do primjene kartografije u etnološkim istraživanjima kako bi se stekao širi kontekst primjene kartografije u izradbi etnoloških atlasa. U to vrijeme, u skladu s dominantnim znanstvenim paradigmama, kartografiju se poimalo kao tehniku istraživanja za stvaranje karata rasprostranjenosti kulturnih elemenata s ciljem rekonstrukcije kulturne povijesti, pri čemu se nije propitivala konstrukcija, vizualizacija i reprezentacija karata. Takvo poimanje znanosti i kartografije utjecalo je na i uvjetovalo prikupljanje podataka za atlas (EAJ). Stoga kroz čvor „Kritička refleksija kartografiranja gumna za EAJ primjenom GIS-a“, u skladu sa sadašnjim dominantnim znanstvenim paradigmama u etnologiji i kulturnoj antropologiji, ukazujem na kartografiju ne samo kao tehniku istraživanja, već i kao proces konstrukcije znanja. Problematizirajući istraživanja s upitnicama, klasifikaciju i kategoriziranje objekata, rasprostranjenost objekata koji postoje u prostoru, atomiziranje i dekontekstualiziranje kulturnih procesa propitala sam kartografiju kao skup praksi za konstrukciju znanja pri čemu sam se usmjerila na kritičku refleksiju praksi mapiranja, konstrukcije i uporabe karata, a kroz primjer kartografiranja gumna za EAJ primjenom GIS-a. Slijedom toga, primijenila sam GIS kao tehniku za vizualizaciju podataka prikupljenih za EAJ kako bi ukazala na mogućnosti koje on pruža, ali i kako bi skrenula pozornost na proces konstrukcije i reprezentacije znanja, na parcijalnost i situiranost znanja koja se u slučaju dosadašnje uporabe kartografije u hrvatskim etnološkim istraživanjima nije propitivala, odnosno smatrala se samorazumljivom. Uz pomoć GIS alata analizirala sam i sintetizirala etnološke podatke koji sadrže prostornu komponentu s obzirom na to da su se podatci prikupljali za određena naselja pri čemu se kultura poimala kao lokalna i prostorno homogena. Primjena GIS-a kao tehnike u procesu konstrukcije karata bitno ubrzava i olakšava dosadašnji „mukotrpan“ kartografski rad te je metodološki relevantan nastavak etnološke

kartografije s ciljem utvrđivanja odnosa između elemenata, uzročno-posljedičnih veza te komparacije. GIS se može primjenjivati kao nadogradnja istraživanja dosadašnje etnološke kartografije jer osim procesa izradbe karata te vizualizacije podataka omogućuje i brojne analize poput upita, preklapanja, spajanja, pridruživanja, brojnih izračuna udaljenosti i ostalih metoda koje zasigurno mogu unaprijediti dosadašnja istraživanja u kojima se primjenjuje etnološka kartografija. Ono što je potrebno etnološkoj kartografiji (kako više ne bi bila „mukotrpan ručni rad“) je brza i dinamična mogućnost vizualnog detektiranja i stvaranja prostornih obrazaca koju GIS pruža. Upravo mogućnost prostorne analize, što je posebnost GIS-a od drugih informacijskih sustava, je ono što bi kulturno-historijskim etnološkim istraživanjima koja koriste kartografiju kao tehniku istraživanja, bilo relevantno i korisno za izradbu sintetskih karata. Takve karte, koje su predstavljale posljednji stupanj u kartografiranju i analizi podataka, gotovo da do danas (2019). nisu ni izrađivane (barem u ovoj literaturi koja mi je dostupna, a odnosi se na hrvatsku etnologiju).

Kritičkom refleksijom praksi mapiranja, konstrukcije i uporabe karata za projekt EAJ, a na primjeru kartografiranja gumna za EAJ primjenom GIS-a, ukazala sam da je znanje prikupljeno upitnicama za EAJ društveno konstruirano i klasifikacijsko te da tijekom istraživanja nije prirodan niti samorazumljiv već da uključuje brojne prakse. Polazište mi je bila kartografija kao proces konstrukcije znanja pri čemu sam prikazala kako je sam proces kartografije uvjetovan praksama mapiranja – praksama koje su dovele do stvaranja karata, a samo neke od njih su: oblikovanje istraživanja, konceptualizacija, promatranje sa sudjelovanjem, pripremanje, slušanje, bilježenje, zapisivanje, pričanje, hodanje, odabir, fotografiranje, skiciranje, promišljanje, razgovor itd. Karta funkcionira kao pregledna i informativna, kao sustav (objektivnog) znanja, a ustvari uključuje prakse normalizacije, konceptualizacije, modeliranja, vizualiziranja, digitalizacije, transkripcije, inskripcije, interpretacije, klasifikacije, simbolizacije, manipulacije, promišljanja, odabira, oblikovanja, simplifikacije, identifikacije, imenovanja, apstrakcije, kodiranja itd. Sve navedene prakse dio su konstrukcije znanja koje se kroz kartografiju gradi, povezuje, spaja u sveobuhvatnu cjelinu dok se istraživači pozicioniraju iznad i izvan svijeta, krećući se preko površine svijeta. Takav način istraživanja je vertikalno integriran i ono podrazumijeva ideju konstrukcije znanja koje je strukturno, klasifikacijsko i mrežasto. Ono je usmjereno na istraživanje odnosa između objekata koji postoje u prostoru pri čemu se objekti na kartama mogu poistovjetiti s točkom. Stoga izrađene karte rasprostranjenosti elemenata gumna za EAJ prikazuju mrežu povezanosti

točaka, a ne mrežu isprepletenih linija. Ipak, moje polazište u radu je da ljudi prvenstveno spoznaju življenim iskustvom putovanja hodanjem te da odnosi između objekata nisu predodređeni, već da nastaju u trenutku isprepletanja linija. Stoga svijet kakav je doživio stanovnik je mreža isprepletenih linija, a ne mreža povezanosti točaka koja je u pozadini geoprostornih tehnologija i softvera poput korištenog geografskog informacijskog sustava. Propitivanjem praksi mapiranja i konstrukcije karata može se zaključiti kako klase objekata kao takve ne postoje u stvarnosti, već su one rezultat skupa praksi konstrukcije znanja koja ovisi o poziciji istraživača, sugovornika, istraživačkog projekta i njihove mreže isprepletenih linija. Upravo poimanje svijeta kao površine preko koje se krećemo i na kojoj su raspoređeni objekti, procesi klasifikacije kulturnih pojava prilikom izradbe upitnica te stvaranja karata su procesi konstrukcije i razumijevanja znanja.

Istraživanje za atlas bilo je organizirano na način da su se podaci prikupljali specijalno izrađenim upitnicama. Upitnice za atlas sastojale su se od 157 tema s detaljno razrađenim pitanjima, potpitanjima i mogućim odgovorima te su izdvajale samo elemente pučkog i time dekontekstualizirale i gotovo muzealizirale kulturne procese kao objektivne, konačne i sedentarne. Takav način istraživanja nije se propitivao s obzirom na to da je tada dominantna paradigma u znanosti bio pozitivizam i težilo se objektiviziranju znanja pri čemu se smatralo da postoji objektivno znanje. Za Bratanića je tijekom istraživanja i klasifikacije bio samorazumljiv, kako on navodi „prirodan“ način odvijanja istraživanja. Ipak, Bratanićeve zamisli o samorazumljivom tijeku istraživanja postaju sumnjivima ukoliko se suprotstave ideji znanja kao društveno konstruiranog. Kartografija koja na konvencionalnim kartama gradi i objektivizira znanja, čineći ih jednoznačnim, istinitim i jedino mogućim, u suprotnosti je sa suvremenim etnološkim i kulturno-antropološkim stvaranjem i poimanjem znanja. U radu smo vidjeli kako upravo razumijevanje prostora u GIS-u i istraživanju za atlas utječe na i usmjerava daljnji tijek istraživanja i postavljanje istraživačkih pitanja. Oboje polaze od apsolutnog prostora kao temelja za raspoređivanje objekata pri čemu su se istraživanja za atlas provodila na način da istražuju lokalitete (naselja) i kulturu naselja (kulturu koja je usidrena u naselja). Pri tome je upravo mjesto istraživanja – naselje – temelj za prikaz podataka na karti. Fokus na naselju, to jest na prostornoj lokaciji koja je temelj GIS-a. GIS kao softver izvodi analize, izračune i vizualizacije podataka koje prikazuje u obliku točke, linije, poligona ili rastera. Pri tome svaki podatak mora imati preciznu lokaciju (geografske koordinate širine i dužine) unutar određenog (kartezijski) koordinatnog sustava. Na temelju matematičke

geometrije ili topologije analiziraju se podatci i stvara se novi sloj podataka, odnosno nove informacije. Slijedom toga su se etnološki podatci prikupljeni za lokalitete kartografirali po principu jedno naselje, jedan odgovor, jedan simbol. Takva primjena GIS-a bila bi odličan nastavak etnološke kartografije jer nudi mogućnosti raznolikih analitičkih operacija, poput najjednostavnijih upita putem kojih se relativno brzo dobije vizualni odgovor, a koji potom omogućuje daljnje analize i interpretacije. Nadalje, mogla bi se koristiti u vizualizaciji etnoloških podataka, reprezentirati različiti topološki odnosi, izvoditi prostorni i atributni upiti ili jednostavne analize. Mogao bi se na primjer napraviti model korelacije dvije teme 144. sveci zaštitnici i 120. krsna i seoska slava, imendan, rođendan te uvidjeti je li se mjesna, seoska slavlja održavaju na dan zaštitnika naselja? Ili je li moguće i izraditi model povezanosti smještaja gumna i nadmorske visine, odnosno na kojoj nadmorskoj visini se nalazi gumno s obzirom na to da se prema podacima iz upitnica i prema izjavama mojih sugovornika gumno gradilo na povišenim mjestima (koja su bila vjetrovita) kako bi se bolje vijalo žito.

Ipak, navedeni prikazi nisu u skladu sa suvremenim etnološkim i kulturno-antropološkim promišljanjima prostora i mjesta gdje se prostor više ne poima isključivo kao pozornica etnografskih opisa, već i kao artikulacija društvenih odnosa (političkih, ekonomskih, klasnih itd.) koji se značenjski konstruiraju u trenutku samog prikaza. Prikazi koji se usmjeravaju na stvaranje karata mjesta trenutno nije moguće izrađivati u softverskom GIS-u. Također, u suvremenim se etnološkim i kulturno-antropološkim istraživanjima prostor više ne promišlja isključivo kao lokacija kulture, već i kao lokacija konstrukcije znanja koja se nije propitivala u ondašnjim istraživanjima, a upravo način na koji poimamo našu poziciju utječe na naše razumijevanje svijeta. Stoga je primjena kartografije u tadašnjim etnološkim istraživanjima pridonosila prostornoj kodifikaciji kulture i njezinoj homogenizaciji. Pri tome se istraživao utjecaj prirode na čovjeka (prirodni determinizam) i utjecaj čovjeka na prirodu (kulturni determinizam), a na oboje se gledalo kao uzročno-posljedične veze, slijedom čega se nije istraživao suživot, odnosno „suosjećajno zajedništvo“ prirode i čovjeka. Stoga ono što se dobiva kartografijom u etnološkim istraživanjima za atlas prikazuje jedan aspekt, ali isto tako ukazuje na ono što nedostaje u cijelom procesu, a to je življeno iskustvo. U posljednjem dijelu rada istraživanje sam usmjerila na „suosjećajno zajedništvo“ čovjeka i prirode, na način na koji se tektonika gumna i građevni materijal isprepliću s življenim iskustvom čovjeka koji je okružen kamenim, materijalnim objektima koji su nekoć imali funkciju mjesta za vršenje žita.

Pri tome se fokus istraživanja usmjerava na mrežne prakse mapiranja i življeno iskustvo, a ne na etnološku kartografiju i atomiziranje kulturnih pojava na elemente u svrhu rekonstrukcije kulturne povijesti (pri čemu su karte, u tadašnjem kontekstu, imale funkciju da objektivno prikažu rasprostranjenost iz koje se može zaključiti o kulturnoj povijesti). Mapirati, a ne kartografirati je pokušaj prikazivanja načina života, pokušaj prikazivanja isprepletenih odnosa, a ne odnosa između predodređenih objekata. Na temelju življenog iskustva smatram kako način duž kojeg se živi život nije mreža povezanih točaka, već je mreža isprepletenih linija. Stoga sam se u posljednjem poglavlju usmjerila na mrežne prakse mapiranja koje, između ostaloga, omogućuju izradbu interaktivnih prikaza u bilo kojem mjerilu, odnosno prostornom obuhvatu koji se može mijenjati, što nije bilo moguće u vrijeme etnološkog atlasa kada su se karte izrađivale ručno. Samim time omogućuje različita polazišta te da polazište istraživanja ne bude naselje i kultura naselja, već da ono bude čovjek i prakse mapiranja te življeno iskustvo kao jedan od načina mapiranja, a kako bi se ukazalo na kulturnu i prostornu heterogenost i isprepletene odnose. Slijedom toga sam gumno kao kameni materijalni objekt u suvremenom hrvatskom kontekstu istražila kao čvor, kao životna forma u nastajanju. Promatrala sam ga kroz njegovu tektoniku i temeljne principe povezanosti linija, kroz pridruživanje i pletenje čvorova, kroz pređenje i razmrsavanje mreže isprepletenih linija. U tom se istraživanju upravo življeno iskustvo pokazalo kao način spoznavanja, kao način kojim kameni materijalni objekt postaje životna forma, a pri čemu se ukazuje na isprepletene odnose.

Čvor se već počeo pletiti prilikom prikupljanja građe za EAJ. U vrijeme kada su provedena istraživanja za EAJ u mnogim je naseljima prevladavao neki poluautomatizirani oblik vršenja žita, bilo da se radilo o vršilicama, dreševima, elevatorima ili kakvim drugim žetelicama ili traktorima. Ipak, gumno je u kontekstu tadašnjih etnoloških istraživanja usmjerenih istraživanju predindustrijske kulture bilo istraženo isključivo kao mjesto za vršenje te nije uzeto u obzir trenutno življeno iskustvo, odnosno ono je u pojedinim istraživanim naseljima samo napomenuto na početku upitnice. Istražujući gumno u tom vremenu i prostoru kao mjesto za vršenje, odabrao se istraživački relevantni kontekst, a to je gumno kao mjesto za vršenje (a ne npr. gumno kao mjesto okupljališta, središte naselja) iz razloga što su u većini europskih (pa i šire) država postojali procesi vršenja žita i to prije izuma vršilice (koja je onda dovela do raznolikih oblika vršenja žita, to jest do vršenja žita primjenom različitih proizvodnih tehnika). Negdje se proces vršenja žita na gumnu zadržao do

danas, negdje su ga zamijenile prvo vršilice pa traktori, a gdje je moguće taj je proces gotovo automatiziran uporabom kombajna koji u relativno kratkom vremenu požanje i ovrši velike količine žita. Takva priča o isprepletenim odnosima u poljoprivredi prikazana je na kulturno-zabavnoj manifestaciji „Fešta na gumnu“, a u sklopu kompleksa „Traktor story“ u Novoj Vasi pokraj Poreča, koju sam analizirala u posljednjem dijelu rada.

Kontekst i funkcija gumna kao mjesta na kojem se odvija praksa vršenja žita, razlog zbog kojeg je ono sagrađeno i kao takvo bilo istraženo za EAJ, u suvremenom kontekstu više ne postoji. Na temelju prostorne analize podataka za etnološki atlas (gumno), zaključila sam kako upravo materijal kojim je gumno sagrađeno uvjetuje njegovo daljnje kretanje i razvoj (odnosno njegovu privremenost ili stalnost postojanja) te da se ono i danas (ne) pojavljuje u životnom okružju. Iako više ne postoji kontekst u kojem je gumno imalo funkciju mjesta na kojem se vrši žito, upravo njegov očuvani materijalni oblik ukazuje na njihovu postojanost, i to na području gdje su gumna građena od kamena ili betonirana (na području jadranske Hrvatske gdje su gumna većinom rađena od kamena, betonirana i kao takva su se očuvala do danas). Pri tome se gumno u isprepletenim linijama sa suvremenim kontekstom (industrijsko i postindustrijsko razdoblje) veže u drugačije čvorove od prethodno isprepletenog čvora kao mjesta za vršenje žita. U suvremenom kontekstu postoji samo sjećanje na prethodni kontekst, funkcije i prakse, a upravo nove prakse i življena iskustva dovela su do toga da gumno kao kameni materijalni objekt postaje forma, čvor u mreži isprepletenih linija. Iako funkcija gumna kao mjesta za vršenje žita više ne postoji, gumna su značajna stanovnicima koji se kreću duž staza putovanja i za njih gumna postaju mjesta isprepletenih odnosa.

Kroz čvor „Mapiranje gumna u suvremenom hrvatskom kontekstu“ prikazala sam primjenu novih mrežnih praksi koje omogućuju interaktivno i dinamično kartografiranje na način da prikazuju usmjeravanje etnokartografskih istraživanja s istraživanja odnosa između predodređenih objekata (npr. odnosa između kulture i prostora) na istraživanje mjesta gdje se linije života isprepliću i vežu čvorove, na isprepletene linije i odnose ljudi i prirode koji se pojavljuju življenim iskustvom putovanja kretanjem. Fokus istraživanja gumna kao objekta usmjerio se na istraživanje gumna u suvremenom hrvatskom kontekstu, kao čvora u mreži isprepletenih linija, odnosno kao forma u nastajanju koja se pojavljuje upravo našim življenim iskustvom. Mapiranje isprepletenih linija prikazala sam kroz domene pletenja čvorova (na primjeru istraživanja na otocima Krku i Cresu) i kroz izvedbu, kao performativnu gestu „Fešta na gumnu“, a u isprepletenim odnosima „Traktor storya“ koji je shvaćen kao retrospektivno

pripovijedanje (mapiranje). Gumno se kao materijalni objekt življenim iskustvom putovanja hodanjem pojavljuju kao forma u nastajanju, odnosno kao mjesto za vršenje, mjesto suradnje, mjesto zadirkivanja, mjesto igre, mjesto sjećanja, mjesto izvedbe, ukratko mjesto življenih iskustava. Tako doživljen svijet je mreža isprepletenih linija, a ne mreža povezanih točaka kako se sugerira kartografskim prikazima i kako su bila oblikovana istraživanja za EAJ. Mreža povezanosti točaka počiva na matematičkoj topologiji odnosa, dok je temeljni princip povezanosti isprepletenih linija čvor, odnosno pletenje čvorova.

Suvremene prakse mapiranja počivaju na pretpostavci da ne postoji jedna jedinstvena promatrana stvarnost ili jedan metodološki stil. Znanje je uvijek utjelovljeno i prostorno situirano, a istine su mnogostruke, parcijalne i subjektivne isprepletene izjave koje stvaraju raznoliki ljudi za različite svrhe, u specifičnim kontekstima (Warf i Sui 2010). Prakse mapiranja se usmjeravaju na izradbu karata mjesta, a ne karata prostora, na izradbu karata nastalih na temelju življenog iskustva, a ne premještanjem s jedne točke do druge. Uz to, razvoj novih geoprostornih tehnologija (GPS, GIS, Web 2.0) je preoblikovao načine i prakse kojima se karte konstruiraju i upotrebljavaju na način da je omogućio pomak od statičnih, dvodimenzionalnih karata ka dinamičnim, interaktivnim, višedimenzionalnim, višeslojevitim i multivokalnim digitalnim prikazima. Također, učinio je proces stvaranja karata (i ujedno proces konstruiranja i reprezentiranja znanja) demokratičnijim, vremenski bržim i ekonomičnijim, podložnijim promjenama i novim podacima koji se jednostavno unose u baze podataka, a zatim i na digitalni prikaz. Stoga sam na temelju vlastitog iskustva i sekundarnih podataka izradila interaktivni prikaz na mrežnoj platformi *Google Earth* u kojem se isprepliće način na koji kartografija konstruira znanje s načinom na koji stanovnici konstruiraju znanje. Način na koji sam prikazala pletenje čvorova na interaktivnom prikazu je kroz slojeve podataka koji su usidreni u prostoru i vremenu i koji se mogu mijenjati, nadopunjavati, oblikovati. Prikaz nije fiksna jer se značenjski artikulira u trenutku samog prikaza i omogućuje raznolika i različita polazišta. On prikazuje mrežu isprepletenih linija, njihovu korespondenciju, razvoj i kretanje, mjesta življenog iskustva, ali i sam prikaz je rezultat brojnih isprepletenih linija koje su oblikovale moje iskustvo i znanje te dovele do izradbe interaktivnog prikaza. Na taj način znanje koje je nastalo življenim iskustvom putovanja hodanjem i koje je uzdužno integrirano logikom inverzije postaje znanje koje vertikalno integrirano. Stvaranje karata izvan trenutnog življenog iskustva putovanja hodanjem izmjestilo me izvan i iznad svijeta pri čemu su moje djelovanje i percepcija razdvojeni. Ipak,

moje je polazište da se ljudi u životnom okruženju ne pozicioniraju iznad i izvan svijeta, već oni nastanjuju svijet koji je uvijek u nastajanju. U takvom svijetu oni se kreću duž staza putovanja i na taj način spoznaju. U takvom svijetu ne postoje objekti niti odnosi između njih, već se stvari pojavljuju duž linija kretanja. Znanje stečeno življenim iskustvom putovanja kretanjem je narativno znanje, linearno, uzdužno integrirano, procesualno, učvoreneno i mrežasto isprepleteno. To je znanje koje raste i kreće se u korespondenciji linija života te se pojavljuje u isprepletenim odnosima.

Na temelju istraživanja gumna u suvremenom hrvatskom kontekstu vidjeli smo kako karte ne prethode našem djelovanju, odnosno upotrebi već one nastaju duž linija našeg kretanja. Pri tome je način života ustvari način duž kojeg se živi život. Način življenja je mreža isprepletenih linija, a ne mreža povezanih točaka. U mreži povezanih točaka prostor se poima kao temelj za raspoređivanje objekata, a u mreži isprepletenih linija prostor se promatra kao životno okruženje, odnosno kao međuprostor zemlje i atmosfere (površina tla). Kretanje površinom procesa koji omogućuju život je kontinuirano u nastajanju, a na izrađenom interaktivnom prikazu su isprepleteni odnosi prostorno i vremenski fiksirani. Življeno iskustvo putovanja hodanjem uključuje kretanje površinom procesa koji omogućuju život. Pri tome mi ne spoznajemo prije djelovanja, već su u iskustvu naših pokreta djelovanje i percepcija spojeni u jedno. Mi spoznajemo kretanjem, odnosno mi spoznajemo istovremeno promatrajući i sudjelujući (na način da vidimo, osjećamo, čujemo, mirišemo, dodirujemo, krećemo se) u procesu života, tijekom procesa korespondencije linija. Prilikom kretanja mi smo u izravnom osobnom kontaktu s životnim okruženjem koje nam pruža osjetno mnogo više materijala za procesuiranje nego što je to trenutno moguće mapirati, pri čemu na našu percepciju utječe naše raspoloženje, sjećanja te prethodna i življena iskustva, a kroz emocije¹⁸³, afekte, mirise, zvukove, boje, okuse, osjećaj vremena i prostora, atmosfersko vrijeme i ostalo. Smatram kako suvremene mrežne prakse mapiranja omogućuju mapiranje čvorova u mreži isprepletenih linija, ali da u ovom trenutku (2019. godina) ne nude i mogućnosti mapiranja življenog iskustva. Kao jedan od primjera trenutne nemogućnosti mapiranja življenog iskustva je mapiranje življenog iskustva u Ustrinama. Brojni sugovornici

¹⁸³ Već dolazi do razvoja računalnih sustava i pojave tzv. „afektivnog računanja“ (*affective* ili *emotional computing*) koji imaju sposobnost bilježenja raspoloženja i emocija u obliku biometrijskih podataka (Thrift i French 2002). Christian Nold je razvio softver kojeg je primijenio za emocionalnu kartografiju, odnosno kako bi mogao istražiti načine na koje se mogu „istražiti političke, društvene i kulturne implikacije vizualiziranja biometrijskih podataka i emocionalnih iskustava koristeći tehnologiju“ (Nold 2009: 53).

u raznim naseljima isticali su i ukazali su mi na izgradnju gumna na povišenom području, a u odnosu na okolno područje, kako bi mjesto za vršenje žita ujedno bilo i najpovoljnije mjesto za vijanje žita. Za praksu vijanja žita, odnosno odvajanja zrna od stabljike žita bio je potreban vjetar. To je znanje koje sam spoznala na temelju priča svojih sugovornika, a priče su rezultat njihovih življenih iskustva ili iskustva njihovih predaka. Iako dan nije bio vjetrovit, dok sam stajala na gumnu u Ustrinama osjetila sam puhanje vjetra na svojim obrazima i rukama. U tom sam trenutku, sudjelujući i promatrajući životno okruženje, vlastitim življenim iskustvom spoznala zašto su gumna sagrađena na povišenom mjestu, na mjestu gdje je vjetar vijao točno onoliko koliko treba za vijati žito. Upravo to življeno iskustvo te osjet vjetra kao atmosfere pojave, utjecalo je na moje razumijevanje i spoznavanje okruženja u kojem živimo. Postavlja mi se pitanje, može li se mapirati navedeno življeno iskustvo? Podatke o nadmorskoj visini područja na kojem je sagrađeno gumno, kao i ostalog područja, moguće je prikazati te čak i izraditi digitalne modele reljefa. Naravno, za to su potrebni podatci o nadmorskoj visini i iskustvo rada u softveru koji omogućuje navedeno modeliranje. Ipak, ono što se trenutno ne može mapirati je puhanje vjetra. Ne mogu se mapirati moja prethodna iskustva i doživljaji puhanja vjetra na temelju kojih sam zaključila da dan nije vjetrovit. Uz to, ne može se mapirati moje trenutno življeno iskustvo osjeta vjetra na obrazima i rukama po kojima sam zaključila da ipak „neki“ vjetar puše slijedom čega se navedena iskustvena spoznaja ispreplela sa življenim iskustvima mojih sugovornika koji su mi ukazali na odnose gradnje gumna i atmosfere, odnosno na „suosjećajno zajedništvo“ u međuprostoru zemlje i atmosfere kao površinu procesa koji omogućuju život. Možda će daljnji razvoj tehnologije omogućiti simultanost i istovremeno mapiranje, odnosno mapiranje življenog iskustva putovanja kretanjem i procese koji omogućuju život i pojavljuju se kroz površinu tla. U tom kontekstu, smatram kako je važno uvijek iznova preispitivati i kritičko promišljati novu tehnologiju, njezinu primjenu te veliku količinu informacija i „znanja“ koje ona proizvodi, ali i promišljati vlastite načine spoznavanja te se osloniti i na vlastite „spremnike znanja“, odnosno na vlastito življeno iskustvo.

7. Popis korištenih izvora i literature

- Aitken, Stuart C. i James Craine. 2009. Into the image and beyond: Affective visual geographies and geographic information science. U: *Qualitative GIS: A Mixed Methods Approach to Integrating Qualitative Research and Geographic Information Systems*, ur. Sarah Elwood i Meghan Cope, 139-155. London: Sage Publications.
- Albrecht, Jochen. 2007. *Key Concepts and Techniques in GIS*. London: SAGE Publications.
- Aldenderfer, Mark i Herbert D. G Maschner, ur. 1996. *Anthropology, Space, and Geographic Information Systems*. New York i Oxford: Oxford University Press.
- Allen, John, Massey, Doreen, Cochrane, Allan, Charlesworth, Julie, Court, Gill, Henry, Nick i Sarre, Philip. 1998. *Rethinking the region*. London: Routledge.
- Andrews, Hazel. 2012. Mapping My Way: Map-making and Analysis in Participant Observation. U: *Mapping Cultures: Place, Practice, Performance*, ur. Les Roberts, 216-236. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Appadurai, Arjun. 1996. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis-London: University of Minnesota Press.
- Arnstberg, Karl-Olof. 2008. Le moment Sigurd Erixon. *Ethnologie française* 38 (2): 213-219.
- Azócar Fernández, Pablo Iván i Manfred Buchroithner. 2014. *Paradigms in Cartography. An Epistemological Review of the 20th and 21st Centuries*. London: Springer.
- Barnard, Alan. 2011. *Povijest i teorija antropologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Barnes, Trevor J. i Sheppard, Eric. 2010. 'Nothing includes everything': towards engaged pluralism in Anglophone economic geography. *Progress in Human Geography* 34 (2): 193-214.
- Belaj, Vitomir. 1972. Neki problemi pri određivanju kompleksa panja-badnjaka. *Izvešća Hrvatskog etnološkog društva*: 5-14.
- Belaj, Vitomir. 1980a. Profesoru Branimiru Brataniću za 70. godišnjicu (Skice za biografiju). *Etnološka tribina* 10 (3): 95-101.
- Belaj, Vitomir. 1980b. Pregled bibliografije i uredničkog rada prof. B. Bratanića. *Etnološka tribina* 10 (3): 103-114.
- Belaj, Vitomir. 1989. *Etnološki atlas Jugoslavije. Karte s komentarima. Svezak 1*. Zagreb: Centar za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

- Ben-Ze'ev, Efrat. 2012. Mental Maps and Spatial Perceptions: The Fragmentation of Israel-Palestine. U: *Mapping Cultures: Place, Practice, Performance*, ur. Les Roberts, 237-259. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Blacksell, Mark. 2006. *Political geography*. London i New York: Routledge.
- Boas, Franz. 1896. The Limitations of the Comparative Method of Anthropology. *Science* 4 (103): 901-908.
- Boas, Franz. 1920. The Methods of Ethnology. *American Anthropologist* 22 (4): 311-321.
- Bodenhamer, David J., Corrigan, John, Harris, Trevor M. 2010. *The Spatial Humanities. GIS and the Future of Humanities Scholarship*. Bloomington i Indianapolis: Indiana University Press.
- Bodenhamer, David J., Corrigan, John, Harris, Trevor M. 2015. *Deep Maps and Spatial Narratives*. Bloomington i Indianapolis: Indiana University Press.
- Borsos, Balázs. 2017. *The Regional Structure of Hungarian Folk Culture*. Münster i New York: Waxmann.
- Bratanić, Branimir. 1951. *Uz problem doseljenja južnih Slavena. Nekoliko etnografsko-leksičkih činjenica*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Sveučilište u Zagrebu, 221-250.
- Bratanić, Branimir. 1952. Plug i ralo. *Slovenski etnograf* 5: 208-236.
- Bratanić, Branimir. 1954. *Nešto o starosti pluga kod Slavena. Uspomeni Lubora Niederlea (1865-1944)*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Sveučilište u Zagrebu, 277-306.
- Bratanić, Branimir. 1957. Regionalna ili nacionalna i opća etnologija. *Slovenski etnograf* X: 7-19.
- Bratanić, Branimir. 1959. Etnološki atlas Jugoslavije. *Etnološki pregled* 1: 9-18.
- Bratanić, Branimir. 1976. Pogled na 200 godina etnološke znanosti. *Izvešća Hrvatskog etnološkog društva* V-VI: 5-54.
- Bratanić, Branimir. 1979a. Ethnological Atlas of Europe and Its Bordering Countries. *Current Anthropology* 20 (1): 246.
- Bratanić, Branimir. 1979b. Ethnological Cartography and Atlases. U: *Europe as a cultural area*, ur. Jean Cuisenier, 95-122. Hague, Paris, New York: Mouton Publishing.

- Brozović Rončević, Dunja i Tijmen Pronk. 2017. Threshing floor: semantic motivation. *50th Congreso Internacional do Atlas Linguarum Europae*. Santiago de Compostela (<https://www.bib.irb.hr/965280>) (15. 6. 2019.)
- Brozović, Dalibor. 2001. Dijalektološki atlas. Vijenac 198 <http://www.matica.hr/vijenac/198/dijalektoloski-atlasi-15765/> (7. 9. 2017.)
- Caquard, Sébastien i William Cartwright. 2014. Narrative Cartography: From Mapping Stories to the Narrative of Maps and Mapping. *The Cartographic Journal* 51 (2): 101-106.
- Casey, Edward S. 1996. How to Get from Space to Place in a Fairly Short Stretch of Time. Phenomenological Prolegomena. U: *Senses of place*, ur. S. Feld and K. H. Basso, 17-52. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press.
- Chambers, Jack. K. i Peter Trudgill. 2004. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clifford, James i George E Marcus, ur. 1986. *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Cohen, Sarah. 2012. Urban Musicscapes: Mapping Music-making in Liverpool. U: *Mapping Cultures: Place, Practice, Performance*, ur. Les Roberts, 123-143. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Coleman, Simon i Peter Collins, ur. 2006. *Locating the Field: Space, Place and Context in Anthropology*. Oxford i New York: BERG.
- Cope, Meghan i Sarah Elwood, ur. 2009. *Qualitative GIS: A Mixed Methods Approach*. London, Thousand Oaks, New Delhi, Singapore: SAGE.
- Crampton, Jeremy W. 2001. Maps as Social Constructions: Power, Communication and Visualization. *Progress in Human Geography* 25: 235-252.
- Crampton, Jeremy W. 2009. Cartography: performative, participatory, political. *Progress in Human Geography* 33 (6): 840-848.
- Crampton, Jeremy W. 2010. *Mapping: A Critical Introduction to Cartography and GIS*. West Sussex: John Wiley & Sons.
- Cresswell, Tim. 2004. *Place. A short introduction*. Oxford: Blackwell.
- Czepezynski, Mariusz. 2008. *Cultural Landscapes of Post-socialist Cities: Representation of Power and Needs*. Hampshire i Burlington: ASGATE.
- Čapo Žmegač, Jasna, Gulin Zrnić, Valentina i Goran Pavel Šantek. 2006. Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja. U: *Etnologija bliskoga. Poetika i politika*

- suvremenih terenskih istraživanja*, ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnčić, Goran Pavel Šantek, 7-52. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk.
- Čapo Žmegač, Jasna. 1999. Ethnology, Mediterranean studies and political reticence in Croatia. From Mediterranean Constructs to Nation-Building. *Narodna umjetnost* 36 (1): 33-52.
- Černelić, Milana. 1994. Tradicije paljenja godišnjih vatri kao indikator kulturnih razlika. *Etnološka tribina* 24 (17): 25-42.
- Černelić, Milana. 1997. Uvod u raspravu o etnološkoj kartografiji. *Studia ethnologica Croatica* 9: 5-15.
- de Certeau, Michael. 1984. *The practice of everyday life*. Berkeley, Calif.: University of California Press.
- Domaćinović, Vlasta. 1970. Pripremanje Etnološkog atlasa Jugoslavije. *Narodna umjetnost* 7 (1): 250-252.
- Domaćinović, Vlasta. 1972. Košnice pletene od pruća („trнке“). *Izvješća*: 15-30.
- Domaćinović, Vlasta. 1974. Neka zapažanja uz etnološke karte. *Izvješća* 3 i 4: 19-26.
- Domaćinović, Vlasta. 1980. Rasprostranjenost pojedinih tipova košnica u Jugoslaviji i pokušaj određivanja njihove relativne starosti. *Etnološka tribina*, 10 (3): 129-138.
- Domaćinović, Vlasta. 1989. Pčelarstvo. U: *Etnološki atlas Jugoslavije. Karte s komentarima. Svezak 1.*, ur. Vitomir Belaj, 9-19. Zagreb: Centar za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Đaković, Branko. 1994. Čorda - Srida - Pored. *Studia ethnologica Croatica* 6: 21-47.
- Đaković, Branko. 1996. Cattle Raising and Sheep Breeding Settings and Settlements: Expanses and Terms Used. *Studia ethnologica Croatica* 7/8 (1): 223-227.
- Đaković, Branko. 1997. Sprega, suvez, ortakluk - tradicijski oblici kooperacija. *Studia ethnologica Croatica* 9: 17-58.
- Đaković, Branko. 1999. Etnografska baza podataka i etnološka kartografija. *Etnološka istraživanja* 6: 329-344.
- Đaković, Branko. 2005. Vatre ivanjske. *Studia ethnologica Croatica* 17: 51-71.
- Đaković, Branko. 2006. Etnološka kartografija. *Studia ethnologica Croatica* 18: 65-70.
- Đaković, Branko. 2006a. Uskrsni krijes – vuzmenka/vazmenka/vuzmenjak, *Etnološka istraživanja* 11: 31-50.

- Daković, Branko. 2011. *Igre oko vatre. Prilog etnološkim istraživanjima o vatri*. Samobor: Meridijani.
- Edney, Matthew H. 2009. The irony of imperial mapping. U: *The imperial map. Cartography and the mastery of empire*, ur. James R. Akerman, 11-45. Chicago: University of Chicago Press.
- Elwood, Sarah i Deborah G Martin. 2000. „Placing“ Interviews: Location and Scales of Pover in Qualitative Research. *The Professional Geographer* 52 (4): 649-657.
- Elwood, Sarah. 2006. Critical Issues in Participatory GIS: Deconstructions, Reconstructions, and New Research Directions. *Transactions in GIS* 10 (5): 693-708.
- Engel, Maureen. 2018. Deep Mapping. Space, Place, and Narrative as Urban Interface. U: *The Routledge Comption to Media Studies and Digital Humanities*, ur. Jentery Sayer, 214-221. New York i London: Routledge.
- Erixon, Sigurd. 1937. Regional European Ethnology. Main principles and aims with special reference to Nordic ethnology. *Folk-Liv* 2-3, 89-108.
- Erixon, Sigurd. 2017. European Ethnology in our time. Reprinted from *Ethnologia Europaea* 1, 1967. *Ethnologia Europaea* 47:1: 11-17.
- Feld, Steven i Basso, Keith. H., ur. 1996. *Senses of place*. Santa Fe, New Mexico: School of American Research Advanced Seminar Series.
- Fisher, Peter i David J. Unwin, ur. 2005. *Re-presenting GIS*. West Sussex: John Wiley & Sons.
- Foucault, Michel. 1984. Of Other Spaces. Izvor: <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf>
- Gaillard, Gerlad. 2004. *The Routledge Dictionary of Anthropologists*. London i New York: Routledge.
- Gavazzi, Milovan. 1928. Kulturna analiza etnografije Hrvata. *Narodna starina* 7 (16): 115-144.
- Gavazzi, Milovan. 1930. Razvoj i stanje etnografije u Jugoslaviji. *Lud Slowianski* 1 (2): 266-296.
- Gavazzi, Milovan. 1938. Problem karakterističnoga razmještaja nekih etnografskih elemenata na Balkanu. Sbornik na IV kongres na slavjanskite geografi i etnografi v Sofija, 1936 (ur. Marie Veleva); Sofija: Pečatnica „Kultura“, 231-236.

- Gavazzi, Milovan. 1978. *Vrela i sudbine narodnih tradicija. Kroz prostore, vremena i ljude. Etnološke studije i prilozi iz inozemnih izdanja*. Zagreb: Liber.
- Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures. Selected essays*. New York: Basic Books, Inc.
- Goodchild, Michael F. 2009. Geographic information systems and science: today and tomorrow. *Annals of GIS* 15 (1): 3-9.
- Gulin Zrnić, Valentina. 2006. Domaće, vlastito i osobno: autokulturna defamilijarizacija . U: *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić, Goran Pavel Šantek, 73-95. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk.
- Gulin Zrnić, Valentina. 2009. *Kvartovska spika. Značenja grada i urbani lokalizmi u Novom Zagrebu*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Naklada Jesenski i Turk.
- Gulin Zrnić, Valentina. 2011. Prostor i mjesto u hrvatskoj etnologiji/kulturnoj antropologiji. U: *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*, ur. Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić, 69-110. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku Zagreb, Institut za antropološke in prostorske studije, znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti Ljubljana.
- Gupta, Akhil i Ferguson, James. 1992. Beyond „Culture“: Space, Identity, and the Politics of Difference. *Cultural Anthropology* 7(1): 6–23.
- Gupta, Akhil i James Ferguson, ur. 1997a. *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Gupta, Akhil i James Ferguson, ur. 1997b. *Culture, Power, Place. Explorations in Critical Anthropology*. London: Duke University Press.
- Hannerz, Ulf. 1996. *Transnational Connections. Culture, People, Places*. London, New York: Routledge.
- Harley, J. Brian. 1989. Deconstructing the Map. *Cartographica* 26 (2): 1-20.
- Hedblom, Folke. 1974. Methods and Organisation of Dialect and Folklore Research in Sweden. *Oral History* 2 (2): 44-58.
- Hine, Christine. 2004. Virtualni predmeti etnografije. U: *Etnografije interneta*, ur. R. Senjković i I. Pleše, 27-54. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Ibis grafika.
- Hirsch, Eric i Michael O'Hanlon, ur. 1995. *The Anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space*. Oxford: Clarendon Press.

- Hoch, Shawn i James J. Hayes. 2010. Geolinguistics: The Incorporation of Geographic Information Systems and Science. *The Geographical Bulletin* 51: 23-36.
- Horáková, Anna i Eva Šipöczová. 2013. Geographic information dream. *Prace Etnograficzne* 41 (4): 287-295.
- Ingold, Tim. 2000. *The Perception of the Environment. Essays on livelihood, dwelling and skill*. London i New York: Routledge.
- Ingold, Tim. 2007. *Lines. A brief history*. London i New York: Routledge.
- Ingold, Tim. 2011. *Being Alive. Essays on movement, knowledge and description*. London i New York: Routledge.
- Ingold, Tim. 2015. *The Life of Lines*. London i New York: Routledge.
- Ingold, Tim. 2018. *Anthropology. Why It Matters*. Cambridge i Medford: Polity Press.
- Išgum, Marija. 1980. Osvrt na jednu kartu iz pokusne faze etnološkog atlasa Jugoslavije. *Etnološka tribina* 3: 139-143.
- Kale, Jadran. 1997. Zasnivanje dijela upitnice Etnološkog atlasa: duga i zvijezde u vjerovanju (tema 147:6-9). *Etnološka tribina* 27 (20): 211-219.
- Katić, Mario. 2017. *Smrt u dalmatinskom zaleđu. Mirila od rituala do teatra*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Kelemen, Petra i Tihana Rubić. 2006. Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju. *Studia ethnologica Croatica* 18 (1): 99-114.
- Kitchin, Rob i Martin Dodge. 2007. Rethinking maps. *Progress in Human Geography* 31 (3): 331-344.
- Kitchin, Rob, Perkins, Chris i Dodge, Martin. 2009. *Rethinking Maps*. London i New York: Routledge.
- Knigge, LaDona i Meghan Cope. 2006. Grounded Visualization: Integrating the Analysis of Qualitative and Quantitative Data through Grounded Theory and Visualization. *Environment and Planning A: Economy and Space* 38 (11): 2021-2037.
- Knigge, LaDona i Meghan Cope. 2009. Grounded Visualization and scale: a recursive analysis of community spaces. U: *Qualitative GIS: A Mixed Methods Approach to Integrating Qualitative Research and Geographic Information Systems*, ur. S. Elwood i M. Cope, 92-114. London, Sage Publications.
- Kovač, Janja. 2017. Digitalna humanistika i digitalizacija etnografske baštine. Godišnji znanstveno-stručni skup Hrvatskog etnološkog društva i 8. znanstveni seminar u čast

- Branimiru Brataniću, Etnografski muzej Zagreb, 1. lipnja 2016. godine. *Etnološka tribina* 47 (40): 278-280.
- Kovačec, August. 2007. Lingvistička geografija i srodne metode. U: *Uvod u lingvistiku*, ur. Jadranka Hađur, 53-75. Zagreb: Školska knjiga.
- Kozel, Jiří, Bohumel, Pavel, Kovács, Petr, Kýnová, Andrea. 2015. GIS of Traditional Folk Culture. *Geomatics Workbooks n° 12 – "FOSS4G Europe Como 2015"*
- Kwan, Mei-Po. 2002. Is GIS for Women? Reflections on the critical discourse in the 1990s. *Gender, Place and Culture* 9 (3): 271-279.
- Kwan, Mei-Po. 2007. Affecting geospatial technologies: toward a feminist politics of emotion. *Professional Geographer* 59: 22–34
- Lapaine, Miljenko. 2002. Karta i/ili zemljovid?. *Kartografija i geoinformacije* 1 (1): 194-194.
- Leček, Suzana i Tihana Petrović Leš. 2011. Država i znanost: jugoslavenstvo na III. slavenskom kongresu geografa i etnografa 1930. godine. *Studia ethnologia Croatica* 23: 149-182.
- Lefevre, Henri. 1991. *The Production of Space*. Oxford i Cambridge: Basil Blackwell.
- Lévy, Jacques, ur. 2015. *A Cartographic Turn. Mapping and the Spatial Challenge in Social Sciences*. Lausanne: EPFL Press.
- Longley, Paul A., Goodchild, Mike, Maguire, David. J., Rhind, David W. 2005. *Geographic Information Systems and Science*. London: John Wiley & Sons.
- Low, Setha M. i Denise Lawrence-Zúñiga, ur. 2003. *The Anthropology of Space and Place. Locating Culture*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Low, Setha. 2017. *Spatializing culture: the ethnography of space and place*. London i New York: Routledge.
- Malkki, Lisa. 1992. National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. *Cultural Anthropology* 7 (1): 24-44.
- Marcus, George E. 1995. Ethnography in/of the world system: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 14: 95-117.
- Massey, Doreen. 1995. Places and Their Pasts. *History Workshop Journal* 39: 182-192.
- Massey, Doreen. 2005. *For space*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publishing.
- Matthew, Stephen A., Detwiler, James E. i Burton, Linda M. 2006. Geo-ethnography: Coupling Geographic Information Analysis Techniques with Ethnographic Methods in Urban

- Research. *Cartographica The International Journal for Geographic Information and Geovisualization* 40 (4):75-90.
- McLafferty, Sara L. 2002. Mapping Women's Worlds: Knowledge, power and the bounds of GIS. *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography* 9 (3): 263-269.
- Mellemgaard, Signe. 2015. Rupture and Continuity. Reflections on the Relationship between Synchrony and Diachrony in Ethnology, in Memoriam Bjarne Stoklund. *Ethnologia Europaea* 44 (2): 94-109.
- Monmonier, Mark. 1991. *How to Lie with Maps*. Chicago i London: The University of Chicago Press.
- Munk, Anders Kristian i Torben Elgaard Jensen. 2015. Revisiting the histories of mapping. Is there a Future for a Cartographic Ethnology? *Ethnologia Europaea* 44 (2): 31-47.
- Muraj, Aleksandra. 1989. Oblici i raširenost brana u Jugoslaviji. U: *Etnološki atlas Jugoslavije. Karte s komentarima. Svezak 1.*, ur. Vitomir Belaj, 1-5. Zagreb: Centar za etnološku kartografiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Murdock, George Peter. 1967. Ethnographic Atlas: A Summary. *Ethnology* 6 (2): 109-236.
- Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001. Uvod i metodološka objašnjenja. Državni zavod za statistiku. <https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/retrospekt/predgovor.pdf>
- Nold, Christian. 2009. *Emotional Cartography - Technologies of the Self*. Creative Commons Attribution NonCommercial – ShareAlike 3.0 licence. (<http://emotionalcartography.net/EmotionalCartography.pdf>) (15. 3. 2017.)
- Palošija, Đurđica. 1972. Narodna kultura – znanstveni izvor. *Izvješća*: 31-44.
- Pavlovskaya, Marianna E. 2002. Mapping Urban Change and Changing GIS: Other views of economic restructuring. *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography* 9 (3): 281-289.
- Pavlovskaya, Marianna E. 2009. Non-quantitative GIS. U: *Qualitative GIS: A Mixed Methods Approach to Integrating Qualitative Research and Geographic Information Systems*, ur. Sarah Elwood i Meghan Cope, 13-37. London: Sage Publications.
- Pavlovskaya, Marianna E. 2016. Qualitative GIS. U: *The International Encyclopedia of Geography: People, the Earth, Environment, and Technology*, ur. Douglas Richardson, Noel Castree, Michael F. Goodchil, Audrey Kobayashi, Weidong Liu, Richard A. Marston, 1-11. John Wiley and Sons. (<http://www.geo.hunter.cuny.edu/~mpavlov/Articles/Pavlovskaya-2016-QualGIS-proofs-International-Enycl-of-Geography.pdf>) (20. 2. 2019.)

- Pearce, Margaret Wickens. 2008. Framing the days: place and narrative in cartography. *Cartography and Geographic Information Science* 35: 17–32.
- Pessler, Wilhelm. 1932. Die geographische Methode in der Volkskunde. *Anthropos* 27 (5/6): 707-742.
- Petrović, Đurđica. 1980. Profesor Branimir Bratanić: evropski etnološki atlas. *Etnološka tribina* 3: 115-123.
- Petrović, Tihana. 2001. Hrvati su više kicoši... Tekstilno rukotvorstvo u selima zapadne Slavonije. *Studia ethnologica Croatica*, 12/13 (1): 21-68.
- Pickles, John. 2004. *A History of Space: Cartographic reason, mapping and the geo-coded world*. London i New York: Routledge.
- Pieńczak, Agnieszka. 2018. The Digital Platform of The Polish Ethnographic Atlas – From Idea to Impelementation. *Český lid* 105: 459-473.
- Pinder, David. 2003. Mapping worlds: Cartography and the politics of representation, U: *Cultural Geography in Practice*, ur. Alison Blunt, Pyrs Gruffudd, Jon May, Miles Ogborn, David Pinder, 172-187. London: Hodder Education.
- Pleše, Iva. 2014. *Pismo, poruka, mejl: etnografija korespondencije*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Povrzanović Frykman, Maja. 2004. *Transnational Spaces. Disciplinary Perspectives*. Malmö: Malmö University (IMER).
- Priručnik za bavljenje seoskim turizmom, 2011. godine. Ministarstvo turizma Republike Hrvatske. https://mint.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Prirucnik_Seoski_turizam.pdf
- Puntarović, Jadranka. 1980. Iz povijesti etnološke kartografije. *Etnološka tribina* 3: 124-128.
- Puntarović-Vlahinić, Jadranka. 1992. Oblici tradicijske arhitekture i kulture stanovanja u Baranji. *Studia ethnologica Croatica* 4 (1): 49-68.
- Radić, Antun. 1997. *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu. Pretisak izdanja iz 1897*. Zagreb: Dom i svijet.
- Rajković Iveta, Marijeta i Vladimir Iveta. 2017. *Oni koji noću ustaju iz groba. Vampiri od lokalnih priča do popularne kulture*. Zagreb: Srednja Europa.
- Rajković, Zorica. 1974. Obilježja etnografske građe i metode njezina terenskog istraživanja. *Etnološki pregled* 12: 129-134.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1971. Položaj tradicionalne kulture u suvremenom društvu. *Narodna umjetnost* 8 (1): 3-16.

- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1976. Pristup istraživanju folklora danas. *Narodna umjetnost* 13 (1): 1-23.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1988. *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1999. A Croatian Controversy: Mediterranean – Danube – Balkans. *Narodna umjetnost* 36 (1): 103-119.
- Roberts, Les i Sarah Cohen. 2015. Mapping Cultures: Spatial Anthropology and Popular Cultural Memory. U: *Cultural Mapping as Cultural Inquiry*, ur. Nancy Duxbury, W. F. Garrett-Petts, David MacLennan, 170-192. New York: Routledge.
- Roberts, Les. 2012. Mapping Culture: A Spatial Anthropology. U: *Mapping Cultures: Place, Practice, Performance*, ur. Les Roberts, 1-25. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Roberts, Les. 2016. Deep Mapping and Spatial Anthropology. *Humanities* 5 (1): 1 - 5.
- Robinson, Arthur H. i Barbara Bartz Petchenik. 1976. *Nature of Maps: Essays Toward Understanding Maps and Mapping*. Chicago: University of Chicago.
- Rodman, Margaret C. 1992. Empowering Place: Multilocality and Multivocality. *American Anthropologist* 94 (3): 640-656.
- Rogan, Bjarne. 2008a. The Troubled Past of European Ethnology. SIEF and International Cooperation from Prague to Derry. *Ethnologia Europaea* 38 (1): 66-78.
- Rogan, Bjarne. 2008b. From Rivals to Partners on the Inter-War European Scene Sigurd Erixon, Georges Henri Rivièrè and the International Debate on European Ethnology in the 1930s. *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 64: 275-324.
- Rogan, Bjarne. 2013. Sigurd Erixon on the Post-War International Scene. International Activities, European Ethnology and CIAP from 1945 to the mid 1950s. *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 69: 89-152.
- Rogan, Bjarne. 2015. Sigurd Erixon – „The Heavy Artillery“ from Sweden. CIAP, SIEF and European Ethnology from the Mid 1950s to 1964. *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 71: 113-171.
- Rogan, Bjarne. 2016. Sigurd Erixon, European Ethnology and *Ethnologia Europaea* 1964–1968. *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 72: 149-183.
- Roić, Miodrag i Paar, Rinaldo. 2018. 200 godina katastra u Hrvatskoj. U: *Zbornik radova VI. hrvatski kongres o katastru*, ur. Miodrag Roić, 37-50. Zagreb, Hrvatsko geodetsko društvo.
- Rooijackers, Gerard i Peter Meurkens. 2000. Struggling with the European Atlas. Voskuil's Portrait of European Ethnology. *Ethnologia Europaea* 30: 75-95.

- Rose, Gillian. 1999. Performing Space. U: *Human Geography Today*, ur. Doreen Massey, John Allen, Phil Sarre, 247-259. Cambridge i Malden: Blackweel Publishers.
- Roth, Klaus. 1996. European Ethnology and Intercultural Communication. *Ethnologia Europaea* 26: 3-16.
- Ruralni turizam Hrvatske, nacionalni katalog, 2015. godine. Ministarstvo turizma Republike Hrvatske i Hrvatska gospodarska komora. <https://www.hgk.hr/documents/hgkatalogruralniturizamhrvatskeweb57728ea64487b.pdf>
- Sanderson, Stewart F. 1977. Language on the Map. *The University of Leeds Review* 20: 160-171.
- Sarana, Gopala 1965. On Comparative Methods in Social-Cultural Anthropology and in Linguistics. *Anthropological Quarterly* 38 (1): 20-40.
- Schechner, Richard. 2002. *Performance Studies: An introduction*. London i New York: Routledge.
- Steensberg, Axel. 1968. The Second International Working Conference for Research on Ploughing Implements. *Current Anthropology* 9 (4): 336-337.
- Stipančević, Mario. 2006. Ostavština Milovana Gavazzija u Hrvatskom državnom arhivu. *Studia ethnologica Croatica* 18 (1): 115-121.
- Sumartojo, Shanti, Pink, Sarah, Lupton, Deborah, Heyes LaBond, Christine. 2016. The affective intensities of datafied space. *Emotion, Space and Society* 21: 33-40.
- Supek, Olga. 1988. Etnologija u Hrvatskoj. *Etnološki pregled* 23-24: 17-35.
- Swiggers, Pierre. 2010. Mapping the Romance languages of Europe. U: *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation. Volume 2: Language Mapping, Part I*, ur. Alfred Lameli, Roland, Kehrein, Stefan Rabanus, 269-300. Berlin, New York: Walter de Gruyter Mouton.
- Škrbić Alempijević, Nevena. 2014. Zašto trebamo Mediteran? Pozivanje na sredozemni imaginarij u suvremenoj Hrvatskoj, U: *Ponovno iscrtavanje granica: transformacije identiteta i redefiniranje kulturnih regija u novim političkim okolnostima / Ponovno izrisovanje meja: transformacije identitet in redefiniranje kulturnih regij v novih političnih okoliščinah*, ur. Marijana Belaj, Zoran Čiča, Anita Matković, Tita Porenta, Nevena Škrbić Alempijević, 27-47. Zagreb i Ljubljana: HED i SED.
- Tangherlini, Timothy R. 2010. Legendary Performances. Folklore, Repertoire and Mapping. *Ethnologia Europaea* 40 (2): 103-115.

- Thrift, Nigel i Shaun French. 2002. The automatic production of space. *Transactions of the Institute of British Geographer* 27: 309-335.
- Thrift, Nigel. 2008. *Non-Representational Theory. Space / politics / affect*. London i New York: Routledge.
- Turner, Andrew. 2006. *Introduction to Neogeography*. O'Reilly Media. Izvor: (<https://covers.oreillystatic.com/images/9780596529956/lrg.jpg>) (10. 6. 2019.)
- Vince-Pallua, Jelka. 1994. Razmišljanja i dileme na marginama etnoloških karata - kriza etnologije?. *Studia ethnologica Croatica* 6: 9-17.
- Vince-Pallua, Jelka. 2007. Endemsko razmišljanje etnokartografskom: nova razmišljanja na marginama etnoloških karata (primjer Virdžina, zavjetovanih djevojaka). *Studia ethnologica Croatica* 19: 17-45.
- Vince-Pallua, Jelka. 2012. Some Theoretical and Methodological insights into the Jigsaw Puzzle of Ethnocartography. *Acta Ethnographica Hungarica* 57 (1): 33-40.
- Vince-Pallua, Jelka. 2014. *Zagonetka virdžine: etnološka i kulturnoantropološka studija*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Vlašić, Olgica. 1992. Godišnji običaji u Baranji. *Studia ethnologica Croatica* 4 (1): 169-174.
- Warf, Barney i Daniel Sui. 2010. From GIS to neogeography: ontological implications and theoris of truth. *Annals of GIS* 16 (4): 197-209.
- Warf, Barney i Santa Arias, ur. 2009. *The Spatial Turn. Interdisciplinary perspectives*. London i New York: Routledge.
- Wiegelmann, Günter i Joan L Cotter. 1968. The Atlas der deutschen Volkskunde and the Geographical Research Method. *Journal of the Folklore Institute* 5 (2/3): 187-197.
- Wittel, Andreas. 2004. Etnografija u pokretu: od terena do mreže i interneta. U: *Etnografije interneta*, ur. Renata Senjković i Iva Pleše, 17-25. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Ibis grafika.
- Woitsch, Jiří i František Bahenský. 2015. *Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. VII, Lidové stavitelství*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky.
- Woitsch, Jiří. 2017. *Ethnological atlas of Europe: project which failed*. SIEF2017 13th Congress: Ways of Dwelling: Crisis - Craft - Creativity. Göttingen. (<http://nomadit.co.uk/sief/sief2017/panels.php5?PanelID=4987>) (1. 3. 2019.)
- Wood, Denis i John Fels. 1986. The Natures of Maps: Cartographic Constructions of the Natural World. *Cartographica* 43: 189-202.

Wood, Denis. 2012. The Anthropology of Cartography. U: *Mapping Cultures: Place, Practice, Performance*, ur. Les Roberts, 280-303. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Wood, Denis. 2015. Mapping Deeply. *Humanities* 4: 304-318

Zender, Matthias. 1980. *Forschungen zum Ethnologischen Atlas Europas und seiner Nachbarländer. Die Termine der Jahresfeier in Europa*. Göttingen: Otto Schwartz & Co.

Arhivska građa

Bratanić, Branimir. 1964. *Bratanićeve bilješke za intervju za radio 1964. godine*. Osobni fond Branimira Bratanića (kutija 1, fascikl 7). Hrvatski državni arhiv, Zagreb.

Bratanić, Branimir. 1966. Međunarodni radni sastanak za pripremu Etnološkog atlasa Europe i susjednih zemalja prednje Azije i sjeverne Afrike. Osobni fond Branimira Bratanića (kutija 5, fascikl 9). Hrvatski državni arhiv, Zagreb.

Bratanić, Branimir. 1973. *Izveštaj Komisije za Etnološki atlas Jugoslavije o radu od 15.10.1971. do 15.10.1973. godine*. Osobni fond Branimira Bratanića (kutija 4, fascikl 7). Hrvatski državni arhiv, Zagreb.

Bratanić, Branimir. 1975. *Izvešće o radnom sastanku u Zagrebu 1975. godine*. Osobni fond Branimira Bratanića (kutija 3, fascikl 25). Hrvatski državni arhiv, Zagreb.

Bratanić, Branimir. 1981. Stalna međunarodna komisija za atlase (SIA) i Etnološki atlas Evrope i susjednih zemalja (EA) [kratki pregled od 8. lipnja 1981.]. Osobni fond Branimira Bratanića (kutija 2). Hrvatski državni arhiv, Zagreb.

Bratanić, Branimir. *The Development of Ethnological Atlases in Europe*. Osobni fond Branimira Bratanića (kutija 5, fascikl 2). Hrvatski državni arhiv, Zagreb.

Fenton, Alexander. 1976. *Izvešće o radnom sastanku u Austriji 1976. godine*. Osobni fond Branimira Bratanića (kutija 1). Hrvatski državni arhiv, Zagreb.

Gailey, Alan, Ó Danachair Caoimhín, Adams, G. B. 1974. *Ethnological mapping in Ireland. A document for discussion towards an ethnological atlas of Ireland. Ulster folk and transport museum 1974*. Osobni fond Branimira Bratanića (kutija 4, fascikl 11). Hrvatski državni arhiv, Zagreb.

Hedblom, Folke. 1970. *The Institute for Dialect and Folklore Research, Upsala, Sweden, 1914-1970*. Osobni fond Branimira Bratanića (kutija 5, fascikl 10). Hrvatski državni arhiv, Zagreb.

Iz osobnog fonda Branimira Bratanića u Hrvatskom državnom arhivu. Kutija 4, fascikl 9. International Congress of European and Western Ethnology. Stockholm-Uppsala 1951. Programme – List of members, Lund 1951, Carl Bloms Boktryckeri.

Iz osobnog fonda Branimira Bratanića u Hrvatskom državnom arhivu. Kutija 2. Izvješće o aktivnostima sufinancirani od strane UNESCO za 1976. godinu. (*Report on activities assisted by subventions*.)

Katalog upitnica 1, 2, 3, 4 .

Uvodne napomene uz upitnice i način sabiranja građe, 1963.

Upitnica 1, 1963.

Upitnica 2, 1965.

Upitnica 3, bez godine.

Upitnica 4, 1967.

Istraživanje na otoku Krku u travnju, svibnju i lipnju 2017. godine. Razgovor sa stanovnicima naselja Polje, Vrh, Dobrinj, Sužan, Žgaljići.

Istraživanje na otoku Cresu u travnju 2017. godine. Razgovor sa stanovnicima naselja Stivan, Ustrine, Belej.

Istraživanje u Baredinama, pokraj porečke Nove Vasi. Fešta na gumnu, 1. 7. 2017.

Istraživanje u Baredinama, pokraj porečke Nove Vasi. Fešta na gumnu, 6. 7. 2018.

Istraživanje u Baredinama, pokraj porečke Nove Vasi. Fešta na gumnu, 5. 7. 2019.

Refik Saliji – Fiko. Osobni intervju. 1. 7. 2017. Jama Baredine.

Marino Baldini. Osobni intervju. 1. 7. 2017. Jama Baredine.

Silvio Legović. Osobni intervju. 1. 7. 2017. Jama Baredine.

Silvio Legović. Osobni intervju. 15. 8. 2019. Jama Baredine-Zadar (e-mail intervju).

Internetski izvori

URL 1. <https://icaci.org/mission/> (6. 12. 2019.)

URL 2. <http://suhozid.giscloud.com/> (17. 6. 2019.)

URL 3. <http://www.dragodid.org/suhozid-hr-poceo-sa-radom/> (2. 4. 2019.)

URL 4. HyperCities (<http://countermapprojection.org/collection/hypercities/>) (15. 11. 2019.)

- URL 5. Cork Folklore Project (<http://corkfolklore.org/>) (15. 11. 2019.)
- URL 6. Electronic Cultural Atlas Initiative (<http://ecai.org/index.html>) (15. 11. 2019.)
- URL 7. <http://www3.pd.istc.cnr.it/navigais-web/> (11. 9. 2017.)
- URL 8. (<http://www.diwa.info/titel.aspx>) (31. 5. 2019.)
- URL 9. https://www.siefhome.org/downloads/newsletters/sief_news_2010_v1.pdf
- URL 10. <http://nomadit.co.uk/sief/sief2017/panels.php5?PanelID=4987> (5. 4. 2019.)
- URL 11. <http://www.lingv.ro/ALE.html> (26. 10. 2015.)
- URL 12. <https://gistralik.muni.cz/en/index.html> (25.4.2019.)
- URL 13. <http://www.archiwumpae.us.edu.pl/> (25.4.2019.)
- URL 14. <https://repozitorij.dief.eu/>; <http://digitalnikatalozi.ief.hr/> (29. 4. 2019.)
- URL 15. <http://dizbi.hazu.hr/object/linked/c2o/94264> (29. 4. 2019.)
- URL 16. <https://etno.ffzg.unizg.hr/odsjek/povijest-odsjeka/> (29. 4. 2019.)
- URL 17. <http://www.arhiva.zupcica.hr/index.php/foto-vijesti-mainmenu-30/3230-volonteri-tvrtke-timberland-gradili-upske-qguvnoq-foto.html>
- URL 18. <http://pogledaj.to/arhitektura/vodice-izmjena-dokumentacije-omogucile-izgradnju-supergumna/> (13. 4. 2017.)
- URL 19. Informacijski sustav prostornog uređenja <https://ispu.mgipu.hr/> (1. 9. 2019.)
- URL 20. <https://www.idisturato.com/blog/project/gumno-house-2/> (15. 9. 2019.)
- URL 21. (http://www.tzo-dobrinj.hr/dobrinj_zanimljivosti_gumna_hr.html) (17. 10. 2019.)
- URL 22. <http://www.tunera-ustrine.com/index.php/o-nama> (14. 9. 2019)
- URL 23. <https://www.tz-zupanja.hr/event/zetva-i-vrsidba-u-proslosti/>
- URL 24. <https://ivanska.hr/kultura/ploscicko-masiranje/>
- URL 25. <https://zupanjac.net/zetvene-svecanosti-cerna-2019>
- URL 26. <https://www.agroklub.com/sajmovi-dogadjanja/stari-zetveni-obicaji-na-opg-ozoga/14314/>
- URL 27. <https://evarazdin.hr/nasim-krajem/foto-zetvene-svecanosti-u-trnovcu-pogledajte-kako-se-cuvaju-stari-obicaji-364917/>
- URL 28. <https://www.samobor.hr/grad/zive-i-nasa-sela-i-stari-obicaji-n5062>
- URL 29. <http://www.regionalexpress.hr/site/more/u-brtonigli-manifestacija-u-bojama-tradicije-etvena-sveanost>
- URL 30. <http://solin-info.com/hr/kalendar-dogadjanja/solinsko-kulturno-ljeto/dan-blaca/>
- URL 31. <https://imotskenovine.hr/foto-vrsidba-zita-u-biokovskom-selu-gornje-bakote/>

- URL 32. <https://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/vrsidba-psenice-s-konjima-na-gumnu-59143>
- URL 33. <https://uz-gangu-i-bukaru.com/sadrzaj/u-zagvozdu-pokazali-novim-narastajima-kako-se-nekada-zivjelo-i-radilo>
- URL 34. https://www.traktorstory.com/art_galerija.htm (17. 5. 2019.)
- URL 35. <https://www.youtube.com/watch?v=ELcLrXtIpj0> (27. 6. 2019.)
- URL 36. <https://www.youtube.com/watch?v=vNJ0-aj4l6M> (30. 8. 2019.)
- URL 37. (<https://zupanjac.net/sutra-17-zetva-i-vrsidba-u-proslosti>) (1.9.2019.)
- URL 38. [http://www.baredine.com/docs/Jama%20Baredine%20-%20Cjenik%202018%20\[HR\].pdf](http://www.baredine.com/docs/Jama%20Baredine%20-%20Cjenik%202018%20[HR].pdf) ((30. 8. 2019.)
- URL 39. „Zajednički informacijski sustav zemljišnih knjiga i katastra (<https://oss.uredjenazemlja.hr/public/cadServices.jsp?action=dkpViewerPublic>) (1. 9. 2019.)
- URL 40. <https://www.katastar.hr/#/> Katastar u pokretu (10. 9. 2019.).
- URL 41. <https://actacroatica.com/hr/> (15. 10. 2019.)
- URL 42. <https://terraadriatica.hr/hr/journey> (15. 10. 2019.)

8. Sažetak rada i ključne riječi na hrvatskom i engleskom jeziku

U ovoj doktorskoj disertaciji na temelju analize konteksta u kojem dolazi do upotrebe kartografije u etnološkim istraživanjima (posebice etnološki atlas), kritičkom refleksijom kartografiranja gumna za „Etnološki atlas Jugoslavije“ primjenom geografskog informacijskog sustava (GIS-a) preispitat će se mogućnost primjene novog teorijsko-metodološkog pristupa u etnokartografskim istraživanjima. Riječ je o primjeni načela linija (Ingold 2007, 2015) u promišljanju postajanja i spoznavanja svijeta, a kroz metodološki okvir prostorne antropologije mapiranja kultura (Roberts 2012, Roberts i Cohen 2015). Inspirirana Ingoldom, u ovom radu kritički propitujem uporabu kartografije u hrvatskoj etnologiji, s posebnim osvrtom na načine na koje je kartografski zabilježeno *gumno*, mjesto na kojem se tradicionalno u ruralnim sredinama vršilo žito. Stoga je fokus na kartografiji kao procesu konstrukcije znanja, slijedom čega će se propitati prakse mapiranja, konstrukcije i uporabe karata za etnološki atlas. Gumno uzimam kao model, odnosno kao primjer istraživanja kroz koji ću propitati kako način na koji razumijemo prostor utječe na razumijevanje što je znanje i na koji način spoznajemo. Pri tome ću navedeno pitanje razmotriti kroz isprepletanje onoga što Ingold vidi kao dva moguća načina spoznavanja – „forme znanja” (u koje bi spadala i dosadašnja kartografija gumna) i „forme življenog iskustva”. Slijedom poimanja prostora i načina spoznavanja te naše pozicije u njemu, pokušat ću prikazati kako odnosi između objekata nisu predodređeni, već oni nastaju u trenutku ispreplitanja linija. Sam razvoj kartografije kao određene forme znanja ne promatram pravolinijski, kroz ideju progresa, već kao odraz određenih isprepletenih i „zapatljanih odnosa” vremena u kojem je nastala, kako znanstvenih tako i ekonomsko-političkih. Kroz isprepletene linije bočnog i linearnog kretanja, vertikalnog i uzdužnog integriranja znanja, kartografskog i narativnog znanja, kartografije i življenog iskustva putovanja hodanjem, stvaranja karata i mapiranja, karata kao tehnika i karata kao procesa, ukazat će se na „zapatljane“ i „isprepletene“ odnose duž kojih se krećemo, živimo i spoznajemo.

Ključne riječi: kartografija, GIS, „linijalogija“, gumno, kulture mapiranja, življeno iskustvo putovanja hodanjem, prostorna antropologija

Summary

This PhD thesis, based on the analysis of the context in which cartography is used in ethnological research (especially ethnological atlases), the critical reflection of the cartography of „threshing floor“ for the Ethnological Atlas of Yugoslavia using the geographical information system (GIS) will examine the possibility of applying a new theoretical and methodological approach in ethno-cartographic research. It is about applying linealogy (Ingold 2007, 2015) in rethinking the becoming and knowing of the lifeworld through the methodological framework of spatial anthropology of mapping culture (Roberts 2012, Roberts and Cohen 2015). Inspired by Ingold, in this thesis I critically examine the use of cartography in Croatian ethnology, with particular review to the ways in which „threshing floor“, a place where grain has traditionally been cultivated in rural areas, is cartographic recorded. Therefore, the focus is on cartography as a process of constructing knowledge, and practices of mapping, constructing and using maps for an ethnological atlas will be examined. I take „threshing floor“ as a model, that is, an research example through which I will question how the way we understand space affects our understanding what knowledge is and how we come to know it. In doing so, I will consider it through the interweaving of what Ingold sees as two possible ways of knowing - "forms of knowledge" (which include cartography of „threshing floor“) and "forms of lived experience." After understanding the space, the way we know and our position in it, I will try to show that relations between objects are not predetermined, but that they arise at the moment of interweaving and entanglement of lines. The development of cartography as a particular form of knowledge I do not consider perpendicularly, through the idea of progress, but as a reflection of certain intertwined and "entangled relationships" of the time in which it was created, both scientific and economic-political. Through the interwoven lines of lateral and linear movement, the vertical and alongly integrated knowledge, cartographic and narrative knowledge, cartography and the wayfaring, making maps and mapping, maps as techniques and maps as processes, the aim is to point out the "intertwined" and "entangled" relationships along which we move, live and know.

Key words: cartography, GIS, linealogy, threshing floor, mapping cultures, wayfaring, spatial anthropology

9. Prilozi

Prilog 1. Popis slika

Slika 1. Karta svijeta u Mercatorovoj projekciji	23
Slika 2. Karta svijeta u Hobo-Dyer projekciji	23
Slika 3. Dio karte za naziv „gumno“ atlasa AIS.....	54
Slika 4. Karta „Oblici i raširenosti brana u Jugoslaviji“ Etnološkog atlasa Jugoslavije koju je izradila A. Muraj.....	83
Slika 5. Primjer djelomično ispunjene upitnice.....	98
Slika 6. Primjer ispunjene upitnice.....	99
Slika 7. Primjer detaljnije ispunjene upitnice	100
Slika 8. Rasprostranjenost individualnog i zajedničkog vlasništva gumna.....	117
Slika 9. Rasprostranjenost individualnog vlasništva gumna	118
Slika 10. Rasprostranjenost zajedničkog vlasništva gumna	119
Slika 11. Rasprostranjenost zajedničkog vlasništva gumna (detaljnija klasifikacija).....	120
Slika 12. Rasprostranjenost oblika gumna	124
Slika 13. Rasprostranjenost smještaja gumna.....	125
Slika 14. Rasprostranjenost zatvorenih gumna pod krovom i oblika gumna	126
Slika 15. Rasprostranjenost gumna prema građevnom materijalu	127
Slika 16. Rasprostranjenost gumna popločanih kamenom i betoniranih gumna.....	128
Slika 17. Rasprostranjenost gumna po trajnosti/stalnosti.....	129
Slika 18. Gumno u šumi u naselju Sveti Ivan Dobrinjski, otok Krk.....	143
Slika 19. Gumno kao spremište građevnog i inog materijala u naselju Linardići, otok Krk .	144
Slika 20. Gumno kao ljetna terasa u naselju Sveti Anton, otok Krk.....	144
Slika 21. Gumno kao dio Zavičajne etnografske zbirke u Korniću, otok Krk	145
Slika 22. Kuća „Gumno“ u naselju Risika, otok Krk	145
Slika 23. Novosagrađeno gumno u naselju Dobrinj, otok Krk.....	147
Slika 24. Gumna u naselju Dobrinj, otok Krk	147
Slika 25. Putokaz za „gumna“ u naselju Ustrine, otok Cres.....	150
Slika 26. Gumno u naselju Ustrine, otok Cres	150
Slika 27. Gumno u središtu naselja Ustrine, otok Cres	151
Slika 28. Gumno i kesten u naselju Vrh, otok Krk.....	154

Slika 29. Kolegice i Ivana Štokov ispred drvene vršilice u kompleksu jame Baredine	159
Slika 30. Vlasnik kompleksa „Traktor Story“ i jame Baredine Silvio Legović i Ivana Štokov na gumnu	161
Slika 31. Silvio Legović, Refik Saliji – Fiko i Ivana Štokov na gumnu	162
Slika 32. Pripreme za manifestaciju „Fešta na gumnu“ 2017. godine	162
Slika 33. Traktor Fordson iz 1923. godine i posjetitelji manifestacije „Fešta na gumnu“ 2017. godine	164
Slika 34. Cjenik na manifestaciji „Fešta na gumnu“ 2017. godine	167
Slika 35. Ulazak u kompleks „Traktor story“ 2019. godine.....	168
Slika 36. „Fešta na gumnu“ 2017. godine	169
Slika 37. „Fešta na gumnu“ 2019. godine	169
Slika 38. Revolucija žita na plakatu izložbenog prostora Traktor story.....	171
Slika 39. Mario Gašparini, boškarin i Ivana Štokov nakon demonstracije vršenja žita	173
Slika 40. Druženje na manifestaciji „Fešta na gumnu“ 2019. godine	174
Slika 41. Snimka zaslona prikaza gumna na mrežnoj platformi <i>Google Earth</i> – sitno mjerilo istraživanih naselja otoka Krka.....	177
Slika 42. Snimka zaslona prikaza gumna na mrežnoj platformi <i>Google Earth</i> – krupno mjerilo naselja Polje.....	177
Slika 43. Rasprostranjenost vršenja žita u trenutku ispitivanja s naznačenom godinom istraživanja.....	246
Slika 44. Rasprostranjenost vršenja žita u trenutku ispitivanja s naznačenom godinom prestanka vršenja sa stokom	247
Slika 45. Rasprostranjenost vršenja žita u trenutku ispitivanja i vrsta životinja s kojima se vršilo prije upotrebe vršilice	248

Prilog 2. Popis tema iz etnoloških upitnica.

UPITNICA I - TEME

1. RJEĐE I STARIJE RATARSKE KULTURE
2. ORAĆE SPRAVE
3. NAČIN ORANJA
4. MRVLJENJE GRUDA (BRANE, VALJ)

5. ORUĐE ZA KOPANJE
6. GNOJENJE (ĐUBRENJE)
7. SIJANJE I SAĐENJE
8. ŽETVA
9. SRPOVI, KOSIRI I SLIČNO
10. SLAGANJE I SUŠENJE ŽITA
11. VRŠENJE I VIJANJE
12. MJESTO ZA VRŠENJE
13. ORUĐE ZA RUČNO MLAĆENJE
14. VILE I GRABLJE
15. IZDVAJANJE ZRNA (PLODOVA) KOD KUKURUZA, MAHUNARKI I KESTENJA
16. SPREMANJE (ČUVANJE) ŽITA
17. MLJEVENJE
18. KOSE
19. VODIRI
20. SIJENO
21. NAČIN GOJENJA LOZE, VINOGRADARSKE SPRAVE I GLAVNO POSUĐE
22. TIPOVI STOČARSTVA
23. PLANINSKO I DRUGO POKRETNO STOČARENJE
24. ČUVANJE STOKE
25. PASTIRSKI ŠTAP I PRIBOR
26. STOČARSKI STANOVI I TOROVI
27. ZAZVICI I UZVICI STOKE
28. KOŠNICE I PČELINJAK
29. LOV (BEZ VATRENOG ORUŽJA)
30. RIBOLOV (OSIM UDICA I MREŽA)
31. KUĆIŠTE (OKUĆNICA)
32. KUĆA ZA STANOVANJE LJUDI
33. PROSTORIJE I NJIHOVA NAMJENA U KUĆI
34. NEKE POMOĆNE ZGRADE I POJEDINOSTI NA KUĆIŠTU
35. SKLADIŠTA ZA ŽITARICE
36. SPREMIŠTA ZA VINO, PECARE, SUŠNICE

37. GOSPODARSKE I STAMBENE ZGRADNE IZVAN NASELJA
38. ZIDOVI (STIJENE) ZGRADA
39. KROV
40. OTVORI NA ZGRADAMA I VISINA PROSTORIJA
41. PODOVI, STROPOVI I UNUTRAŠNJA OBRADA ZIDOVA

UPITNICA II – TEME

42. KRUŠNA PEĆ IZVAN KUĆE
43. OPSKRBA VODOM
44. OGRADE
45. OGNJIŠTE
46. PRIBOR NA OGNJIŠTU
47. PEKVA
48. PEĆI I GRIJANJE
49. PRAVLJENJE VATRE
50. VRSTE OSVJETLJENJA
51. RASPORED NAMJEŠTAJA U GLAVNOJ PROSTORIJI
52. STOL – SOFRA
53. SJEDALA
54. LEŽAJ U KUĆI I IZVAN KUĆE
55. KOLIJEVKA
56. ŠKRINJE
57. ZASUNI, BRAVE, KATANCI (LOKOTI)
58. STUPE NOŽNE I RUČNE, MUŽARI
59. POSUDE I MJESTO ZA DRŽANJE PITKE VODE
60. POSUDE IZ KOJIH SE PIJE VODA
61. POSUDE ZA MUZENJE I ZA ČUVANJE MLIJEKA
62. OBROCI TIJEKOM DANA I OBIČAJNA JELA
63. KRUH I NADOMJESCI ZA KRUH
64. OBLICI I POSEBNE VRSTE KRUHA
65. KAŠE I KAŠASTA JELA
66. JELA OD TIJESTA

67. MLIJEČNA JELA
68. VRSTE KISELOG MLIJEKA I SKORUPA
69. SIROVI I SLIČNI MLIJEČNI PROIZVODI
70. MASLAC I MASLO
71. KONZERVIRANJE MESA
72. NAROČITA (OBREDNA) JELA, PIĆA I PECIVA
73. UPOTREBA KAMENJA I SLIČNOG ZA GRIJANJE
74. UOBIČAJENA PIĆA I PEČENJE RAKIJA
75. ODJEĆA I NOŠNJA UOPĆE
76. MUŠKA I DJEČJA KOŠULJA
77. MUŠKE GAĆE I HLAČE
78. ŽENSKA OSNOVNA ODJEĆA
79. MUŠKA I ŽENSKA GORNJA ODJEĆA

UPITNICA III – TEME

80. ŽENSKE I MUŠKE PREGAČE I POJASI
81. MUŠKA I ŽENSKA ODJEĆA OD KRZNA
82. MUŠKA KOSA, BRKOVI I BRADA I POKRIVALO GLAVE
83. ŽENSKA KOSA, OGLAVLJE I POKRIVANJE GLAVE
84. TORBE
85. OBOJCI, ČARAPE, OBUĆA
86. NAKIT I UKRAŠAVANJE TIJELA BOCKANJEM
87. UMIVANJE, KUPANJE, PRANJE
88. STUPE, TRLICE
89. ČIŠĆENJE VLAKNA, GREBENI
90. PREDENJE, PRESLICE, VRETENA, KOLOVRATI
91. SPRAVE ZA NAMOTAVANJE NITI I SNOVANJE
92. TKALAČKI STAN
93. VRSTE PLATNA I SUKNA, NAČINI TKANJA, ČILIMI I SLIČNO
94. STUPANJE SUKNA I PRAVLJENJE PUSTI
95. VEZIVO I ČIPKE
96. LIKO, ROGOŽINA, KOŠARE

97. PRIVREĐIVANJE KRZNA I KOŽE
98. POSUĐE OD DRVA, KORE, TIKVE
99. LONČARSKA KOLA, ALAT I PEĆI
100. JARAM
101. KONJSKA OPREMA
102. KOLA ZA RAD, SAONE, VLAČUGA
103. NOŠENJE TERETA LJUDSKOM SNAGOM
104. KRPLJE, SMUČI, HODALJKE, KLIZALJKE
105. SAJMOVI (VAŠARI)
106. VRSTE ZADRUGA, OSOBINA, DIOBA
107. ROĐACI I NJIHOVO OSLOVLJAVANJE
108. NEKRVNO SRODSTVO
109. SELO KAO ZAJEDNICA
110. GLAVNI OBLICI ZAJEDNIČKOGA RADA
111. PODJELA PO DOBI, SASTANCI MOMAKA I DJEVOJAKA
112. PODJELA POSLOVA PO SPOLU
113. ŽENSKJE SVEČANOSTI I POVLASTICE
114. ZNAKOVI VLASNIŠTVA I ZABRANE
115. OBIČAJI KRETANJA U KRUGU
116. DANI KADA SE MIJENJA SLUŽINČAD I PASTIRI, OTKAZUJU ZAKUPNI I
NAJAMNI UGOVORI, PLAĆAJU KAMATI I ZAKUPNINA
117. ODAKLE I KAKO SE UZIMA BRAČNI DRUG
118. MIRAZ I PLAĆANJE CIJENE ZA NEVJESTU
119. NEREDOVNI NAČINI SKLAPANJA BRAKA

UPITNICA IV – TEME

120. ŽENIDBENI OBIČAJI DO SVADBE
121. OBIČAJI PRED SAMU SVADBU, VIJENCI, SVADBENO OGLAVLJE
122. SVATOVSKJE ČASTI
123. TIJEK SVADBE
124. POROD, DOJENJE, PRVI ZUB
125. PRVO ŠIŠANJE

126. PREDZNACI SMRTI
127. NARICANJA I PRILOZI UZ ODAR I U GROB
128. SPROVOD (POGREB) I NADGROBNI SPOMENICI
129. PREKOPAVANJA POSMRTNIH OSTATAKA I PONOVRNO SAHRANJIVANJE
130. PODUŠJA
131. KRSNA I SEOSKA SLAVA, IMENDAN, ROĐENDAN
132. OBIČAJI KOD ŽETVE
133. SVEČANOSTI PASTIRA
134. GODIŠNJE VATRE
135. BADNJAK (PANJ, STABLO, GRANA), BOŽIĆNO ZELENILO, SLAMA
136. ČESTITANJE, POLAZNIK, OPHODI I IGRE U BOŽIĆNO I NOVOGODIŠNJE
137. OPHODI S MASKAMA, POKLADNI OBIČAJI, LJULJANJE
138. PROLJETNI OPHODI SA ZELENILOM I ZA KIŠU
139. DUHOVSKI OPHODI I IGRE
140. PISANICE
141. MORA, VAMPIR, VUKODLAK I NEKA SLIČNA BIĆA
142. VJEŠTICE, VILE, SUĐENICE
143. NEKA DRUGA NATPRIRODNA BIĆA I POJAVE
144. SVECI ZAŠTITNICI
145. VJEROVANJA I PRIČANJA O NEKIM ŽIVOTINJAMA, NJEMUŠTI JEZIK
146. DRVEĆE U VJEROVANJU I KAZIVANJU
147. DUGA I ZVIJEZDE U VJEROVANJU
148. OBIČAJI PRILIKOM GRADNJE KUĆE
149. ZLO OKO, UROCI, SRETNI I NESRETNI DANI
150. ULOGA KOVAČA U VJEROVANJU I OBIČAJIMA
151. POZDRAVLJANJE
152. UKRAŠAVANJE DRVENIH PREDMETA
153. GLAZBENI INSTRUMENTI
154. PLES (IGRA, TANAC)
155. NATJECANJA I IGRE
156. IZRAŽAVANJE KRETANJAMA I POLOŽAJ TIJELA KOD MIROVANJA
157. NEKE STARIJE MJERE

Prilog 3. Pitanja za temu 11. vršenje i vijanje i temu 12. mjesto za vršenje

11. VRŠENJE I VIJANJE (43 str. do 50. str.)

a) općenito

1. Postoje li za pšenicu, ječam, raž, zob ili rižu (oriz) ovi načini odvajanja zrnja:
 - I. Ljudskom snagom:
 - a) udaranje po žitu (štapom, cijepom, vilama ili?)
 - b) udaranje rukoveti žita o nešto (dasku, klupu ili?)
 - c) prevlačenje rukoveti žita preko grebena, grabalja i sl.
 - d) gaženje nogama
 - e) trljanje rukama
 - f) kako drukčije?
 - II. Vršenje stokom (kojom?)?
2. Kako se zove svaki od tih načina vršenja (npr. **vrći, vrijeći, vršiti, mlatiti, čeliti, čukati, otepati, šikati** ili?)? (Točno označiti na koji se način odnosi pojedini naziv.)
3. Koje se vrste žita vrhu kojim od tih načina?
4. Je li se po dva ili više od ih načina primjenjuju jedan za drugim i kojim redom (npr. najprije se udara žitom o dasku, zatim se mlati cijepovima; ili se najprije mlati cijepom, zatim se vrše stokom; ili se žito najprije nečim udara, a onda prevlači preko grebena i grabalja)?
5. Je li se žito prije vršenja grije na suncu? Kod kojih načina vršenja?
6. Vrše li se žito odmah po žetvi ili se ostavlja (čitavo ili dio?) za kasnije (za jesen, zimu)? Gdje je smješteno do vršidbe (na gumnu, u štaglju, pojati, na kozolcu ili?)?
7. Je li se žito nakon izbivanja zrnja prosijava kroz rešeto? Kako je veliko to rešeto? Naziv (**rešeto, rašet, retkoseja, drmon** ili?)?
8. Je li se žito vije na lopati (drvenoj, s dugim ili kratkim drškom, nazubljenoj kao vile?) ili s pomoću neke druge sprave (plitke košare, korita ili?)? Nacrtati! Naziv lopate ili druge sprave? Kako se kaže za taj posao?
9. Gdje se vije: na otvorenom (na gumnu?) ili pod krovom, u štaglju (otvaraju li se pri tom vrata radi promaje-propuha?)?

b) ručno vršenje (mlaćenje)

I. MLAĆENJE MLATILOM (CIJEPOM)

10. Mlate li domaći ljudi sami ili mlaci dolaze iz drugog sela ili kraja (odakle)? Ili i jedno i drugo? Kako se zovu oni, koji mlate (**mlaci, mlatiči, čukači** ili?)?
11. Koliko mlataca odjednom radi?
12. Je li su mlaci postavljeni:
- a) jedan uz drugoga (rame uz rame)
 - b) jedan licem prema drugome
 - c) u krugu
 - d) u polukrugu
 - e) kako drukčije (opisati i nacrtati)?
13. Mlati li svaki mlatac na svoj kraj bez obzira na ostale?
14. Mlate li naizmjenice svi po istome mjestu pravilnim slijedom udaraca (ritmički)?
Kojim redom padaju udarci?
15. Je li se mlaci pri mlaćenju pomiču:
- a) kad stoje jedan pored drugoga: u istom pravcu jedan za drugim ili u suprotnom pravcu
 - b) kad stoje licem jedan prema drugomu: usporedno u istom pravcu (zdesna nalijevo ili slijeva nadesno)
 - c) u krugu, i to: u smjeru kazaljke na satu ili protivno od kazaljke na satu
 - d) kako drukčije?
16. Što govore pri mlaćenju?

II. MLAĆENJE DRUGIM ORUĐEM

17. Ako se mlati kakvim drugim oruđem (štapom, vilama, pratljačom), je li se kod toga:
- a) rukovet žita drži u ruci (nasloni ili se još na stol, kosu dasku, bačvu, tlo ili?);
 - b) žito rasprostire na ljesu od pruća: ravnu (naziv, na čemu stoji – na tlu ili?), s ogradom uz dulje stranice ili bez nje, koritasto uzvinutu s drvenom pregradom na jednoj strani (naziv, na čemu stoji, na tlu na stolice ili?)? kakvog drugog oblika (ovo opisati i nacrtati);
 - c) žito položi na što drugo (platno ili?)?
18. Je li ljudi pri tome:
- a) sjede (na tlu ili?)
 - b) kleče ili čuče
 - c) stoje?

III. MLAĆENJE UDARANJEM O PODLOGU

19. Je li se rukovet žita udara:

- a) O posebnu napravu za to, npr. svedenu dasku, svedenu dasku s dvije ili četiri noge, gredu na četiri noge, takvu gredu s kosom daskom na jednoj strani, dasku poduprtu kolcima, kosu dasku s dvije noge ili sličnu izdubljenu gredu, kosu ljesu, napravu u obliku krovića ili stolića, stolić s grebenom (češljem), gredu sa zupcima na stalku ili? (za svaki od tih naprava navesti naziv i veličinu!?)
- b) O nešto drugo, npr. o dasku naslonjenu koso na klupu ili vodoravno položenu (na 2 stolice, 2 kamena ili?), vrata (koso ili vodoravno naslonjena na nešto), kotač kola (kako su kola postavljena?), preokrenuti koš kola, bačvu (kako postavljenu, s vanjske ili unutarnje strane?), posudu (kakvu?), košaru (kakvu, posebnu?), kamen (ili 2 kamena postavljena kao na sl. 29), kamenu ploču, stol (poseban?), ljestve, zid, stožer na gumnu, grablje, branu ili?

20. Je li se rukovet odmah zatim, držeći je u ruci, još nečim otuče (npr. štapom ili? Oblik, veličina, naziv)?

21. Provlači li se rukovet još kroz zubaču, grablje, greben (posebni?) ili što drugo?

IV. GAŽENJE NOGAMA (LJUDI)

22. Radi li jedan čovjek sam ili više njih odjednom? Je li su obuveni u posebne drvene cipele?

23. Je li gaze: a) bilo kako, bez reda ili b) pravilnim pomicanjem (idući u krug najprije na jednu, zatim na drugu stranu ili?)?

24. Je li se pri gaženju drže za što rukama (za stol, stup na gumnu, konopac obješen o gredu, motku učvršćenu o dva suprotna zida ili?)?

25. Kako se kaže za takav posao (**mancati, mencati, maniti, meti** ili?)?

c) **Vršenje stokom**

26. Vrsta i broj stoke?

27. Gdje stoji gonič stoke:

- a) u sredini gumna;
- b) izvan gumna;
- c) ide za stokom;
- d) ide ispred stoke;
- e) jaše;

- f) nema stalnog mjesta?
28. Je li su pojedina grla stoke:
- slobodna, nevezana
 - vezana, i to: jedno do drugoga (kako se taj način zove?), u jarmu (kakav je?) ili bez njega; jedno iza drugoga (kako se taj način zove?); u nekoliko redova jedni iza drugih (u jarmu ili bez njega)?
29. Je li je stoka na početku vršenja u sredini ili na vanjskom krugu gumna?
30. Kako stoka obilazi po gumnu:
- Vrti se uokrug u istoj udaljenosti od središta gumna (u kom smjeru?)
 - Vrti se uokrug približavajući se naizmjenice središtu gumna i udaljavajući se od njega, ito: namatanjem konopca o stožer; pritezanjem konopca ili vunenog ajma koji drži čovjek u sredini; kako drukčije?
 - Vrti se po obodu velikog gumna praveći više manjih krugova?
 - Kako drukčije?
31. Vuče li stoka preko žita kakvu spravu, i to:
- posebnu dasku (**dikanja** ili?; nacrtati!)
 - poseban valjak (veličina, naziv, nacrtati!)
 - kamen (kakva oblika?)
 - što drugo (saone, kola ili??)
32. Je li su konji kod vršenja potkovani ili nepotkovani?

12. MJESTO ZA VRŠENJE (51 str. do 56.str.)

a) **Gumno**

- Ima li za vršenje posebno mjesto ili se vrše bilo gdje (npr. u kući, na dvorištu ili)?
Ima li kod toga razlika prema načinu vršenja (gdje se mlati ručnim oruđem, a gdje se vrše stokom)?
- Kako se zove posebno mjesto za vršenje (npr. **gumno**, **gumno**, **arman**, **stiralo** ili)?
- Je li gumno stalno ili se svake godine pravi novo?
- Nalazi li se ono:
 - U selu: u dvorištu (na kojem mjestu?); drugdje, ali nedaleko od kuće (u vrtu, voćnjaku ili?); u selu, podalje od kuće (gdje)?
 - Izvan sela: pred selom, na stanu (salašu), na njivi, negdje drugdje (gdje)?

5. Je li gumno:
 - a) pod otvorenim nebom
 - b) otvoreno pod krovom (pod zajedničkim krovom između dva sjenika, odnosno između sjenika i staje; pod zajedničkim krovom na kraju kuće i gospodarskih prostorija)
 - c) zatvoreno pod krovom: u posebnoj zgradi (kako se zove?), u drugoj gospodarskoj zgradi (štaglju, podu ili?)?
6. Kakvog je oblika gumno:
 - a) okruglo (sl. 1)
 - b) duguljasto zaobljeno (sl. 2)
 - c) kvadratično (sl. 3)
 - d) duguljasto pravokutno (sl. 4)
 - e) nepravilna oblika
7. Kako je gumno veliko?
8. Je li gumno zemljano, drveno, popločano kamenom, betonirano, na živoj stijeni, na zaleđenoj površini (zimi) ili? Je li posve ravno ili malo udubljeno ili svedeno u sredini?
9. Kako se priprema zemljano gumno: čisti li se od trave – čime (izore li se možda?), nabija li se batovima (posebnim, kakvim?), tjera li se stoka preko praznog gumna, vuče li stoka pri tom dasku, kola ili nešto drugo; polijeva li se vodom (jednom ili više puta?) ili razmućenom goveđom balegom; posipa li se prije nabijanja čime (pepelom, sitnom slamom), je li se još to radi?
10. Je li u sredini gumna stupa (kako se zove – **stožer** ili?) i za što on služi? Kiti li se on (kada i čime)?
11. Ako se za stožer veže stoka, je li uže privezano za stup tako:
 - a) da se pri vršenju namata i odmata (namata li se odmah cijelo uže ili najprije jedan poseban dio s gužvom, kao na sl. 7, 8, ili drukčije kako?)
 - b) da se ne namata (npr. pomoću željezne karike, koja se okreće ili pomoću kotača nasadenog na stožer) pa stoka ostaje u istoj udaljenosti od stožera?
12. Je li gumno ograđeno stalnom ogradom (kakvom i koliko visokom?)? Ograđuje li se samo za vrijeme vršenja (npr. ljestvama ili?)? Je li se gumno preko zime čime pokriva (paprati ili?)?

13. Ima li obično svaka kuća svoje gumno? Postoje li zajednička gumna za pojedine zaseoke (mahale), za više domaćinstava ili za cijelo selo?

14. Čemu još služi gumno osim za vršenje ili mlaćenje?

b) Slaganje žita na gumnu

I. KOD RUČNOG VRŠENJA (MLACENJA)

15. Nabaca li se žito bilo kako?

16. Slaže li se žito pravilno (u vezanim ili razriješenim snopovima?) i to:

- a) Nanizano u dva reda s klasjem prema sredini (sl. 9, koliko snopova ide u takav dvored, koliko bude takvih dvoreda i kako se zovu?);
- b) U snopovima (koliko ih je?) položenim nasuprot, i to klasjem k sredini ili klasjem napolje; kako se to zove i u kojim slučajevima se tako čini;
- c) U krugu, s klasjem prema sredini (ostaje li u sredini kruga prazan prostor, kao na sl. 12 ili ne, kao na sl.13; kako se to zove?);
- d) Kako drukčije?

II. KOD VRŠENJA STOKOM

17. Nabaca li se žito bilo kako? Je li tako uvijek ili samo npr. kad vrhu goveda ili samo kod nekih vrsta žita?

18. Slaže li se pravilno, i to u vezanim ili razriješenim snopovima? Razrješuju li se snopovi tek kasnije u tijeku vršenja?

19. Je li žito složeno u koncentričnim krugovima? Koliko bude takvih krugova i je li u sredini odnosno oko stupa ostavljen prazan prostor (sl. 14) ili žito dolazi do same sredine gumna (sl. 15)?

20. Je li žito u krugu:

- a) Položeno na tlo, a klasje okrenuto u svim redovima prema središtu gumna (sl. 16), ili u svim redovima prema rubu gumna (sl. 17) ili u prvom redu prema rubu gumna, a u ostalima prema središtu (sl. 18);
- b) Koso nagnuto prema stupu odnosno prema središtu gumna, i to sve žito (sl. 19) ili samo ono bliže središtu, dok se prema rubu spušta naniže (sl. 20);
- c) Uspravljeno klasjem uvis, i to sve žito (sl. 21) ili samo ono u sredini (kako se zove – **sirac** ili?); kako u tom slučaju stoji ostalo žito: koso (sl. 22, 23) ili bliže središtu koso, a dalje sve više položeno (sl. 24, 25);
- d) Kako drukčije?

21. Je li žito složeno u ravnim nizovima klasjem prema sredini (sl. 26) ili kako drukčije?
 Ima li razlika u slaganju pojedinih vrsta žita (jasno ih označiti!)?
22. Kako se zove sve žito rasprostrto po gumnu (**vršaj, vrav, vrah, nasad** ili?) i posao kod toga (**nasaditi vršaj** ili?)? Kako se zovu pojedini dijelovi vršaja ili nasada (npr. **kladanj, u vito** – jasno označiti na što se ti nazivi odnose!)?

Prilog 4. Popis istraživanih naselja za Etnološki atlas Jugoslavije za temu 12. mjesto za vršenje

Broj	Signatura EAJ	Naselje	Bliže veće naselje	Vrijeme istraživanja	Zapisivač
1	Ei 432	Adžamovci	Rešetari	8.7.1970.	Slobodan Šikić
2	EL 212	Antin	Vinkovci	6.11.1965.	Stjepan Janjić
3	dL 143	Antunovac	Osijek	8.7.1970.	Miroslav Crnogorac
4	bH 333	Apatovec	Križevci	27.1.1965.	Mara Hećimović Seselja
5	he 133	Arbanasi	Zadar	26.3.1970.	Juraj Dražić
6	JI 113	Aržano	Imotski	10.12.1975.	Zdravko Franić
7	ek 243	Babina Greda	Županja	14.7.1969.	Stjepan Janjić
8	LJ 433	Babino Polje	Dubrovnik	12.2.1965.	Nikola Hajdić
9	eH 224	Baćin	Dubica H.	15.8.1968.	Marica Kuduz
10	ki 212	Baćina	Ploče	7.9.1965.	Mirjana Jakelić
11	dI 233	Badljevina	Pakrac	22.12.1974.	Vlasta Nikolić
12	DJ 211	Bakić	Slatina	7.11.1974.	Z. Vučemilović
13	GE 221	Bakovac Kosinjski	Gospić	12.6.1970.	Ante Juroš
14	Fb 114	Bale	Rovinj	11.11.1964.	Marija Ugrin
15	ck 343	Baranjsko Petrovo Selo	Beli Manastir	17.7.1970.	Vlasta Franček
16	fd 341	Barbat na Rabu	Rab	10.10.1967.	Slobodan Šikić
17	EC 414	Baričevići	Pazin	3.7.1965.	Marija Ugrin
18	ge 333	Barić Draga	Karlobag	12.4.1972.	Ilinka Skelin
19	jh 422	Bast	Makarska	17.6.1968.	Jelena Gamulin
20	gE 212	Baške Oštarije	Brušane	19.7.1973.	Čedo Jerković
21	DI 434	Batinjani	Daruvar	23.2.1970.	Ivan Filipan
22	Fd 311	Batomalj	Baška na Krku	27.1.1965.	Mara Hećimović Seselja
23	eK 413	Bebrina	Slavonski Brod	17.8.1965.	Mira Tutek
24	cF 342	Beder	Samobor	1.10.1964.	Stjepan K.
25	bf 423	Bednja	Lepoglava	23.1.1965.	Dunja Rastegorac

26	Ed 432	Begovo Razdolje	Mrkopalj	25.7.1974.	Milica Kirin
27	fc 421	Belej	Cres	30.12.1974.	Dunja Majnarić
28	ec 431	Beli	Cres	26.10.1966.	Nives Ritig
29	CG 414	Beloslavec	Zelina	29.7.1969.	Nenad Čabov
30	DK 323	Beničanci	Donji Miholjac	19.2.1973.	Anđelka Marjanović
31	IF 344	Betina	Vodice	1.9.1965.	Vlasta Kulier
32	he 312	Bibinje	Zadar	21.12.1965.	Šime Kero
33	di 113	Bijela	Daruvar	15.12.1969.	V. Kristo
34	dl 113	Bijelo Brdo	Osijek	26.3.1970.	Mate Zekan
35	ed 433	Bile	Novi Vindoloski	7.11.1967.	Davorin Ježić
36	Dk 132	Bistrinci	Osijek	5.7.1972.	Jasna Nikolić
37	kG 313	Biševo	Komiža	25.1.1966.	Jelena Gamulin
38	eF 132	Blagaj	Slunj	24.3.1969.	Mirjana Jakelić
39	Fe 231	Blata	Ogulin	4.8.1973.	Jasna Nikolić
40	kh 332	Blato	Vela Luka	17.6.1968.	Jelena Gamulin
41	LJ 332	Blato	Mljet	19.10.1967.	Andrija Stojanović
42	Jh 342	Blato na Cetini	Omiš	25.1.1966.	Žarka M.
43	Eg 212	Blinjski Kut	Sisak	17.12.1964.	Katarina Rišlić
44	JG 142	Blizna Donja	Trogir	3.3.1976.	Melita Lozić
45	EH 231	Bobovac	Sunja	15.9.1969.	M. Tomić
46	jg 422	Bobovišća	Milna	15.11.1966.	Jelena Gamulin
47	El 124	Bogdanovci	Vukovar	30.5.1974.	Damodar Frlan
48	gG 112	Boričevac	Gospić	23.4.1970.	Juraj Dražić
49	EC 323	Borut	Pazin	10.2.1970.	Josip Miličević
50	Df 214	Botinec	Zagreb	5.3.1973.	Vlasta Domaćinović, Ria Felalgić
51	bH 424	Botinovec	Koprivnica	18.7.1976.	Đurđica Glagolić
52	Ef 212	Bović	Vrginmost	17.11.1970.	Ružica Gaurina
53	cg 331	Božjakovina	Dugo Selo	13.7.1976.	Vlasta Nikolić
54	dK 441	Bračevci	Đakovo	11.8.1970.	Željko Ferdelji
55	ig 233	Bračević	Split	10.11.1964.	Marija Žmirić
56	cL 313	Branjin Vrh	Beli Manastir	9.3.1970.	Nenad Kohn
57	Df 334	Bratina	Zagreb	26.5.1964.	Radojka Valerijev
58	hE 311	Brbinj	Zadar	20.9.1972.	Andrija Stojanović
59	dK 124	Breznica Našička	Našice	15.12.1969.	Vlasta Franček
60	EI 113	Brezovac	Novska	17.11.1970.	Gorazd Matjašić
61	gG 134	Brezovac	Bjelovar (Srijem)	18.1.1971.	Sekušak

62	Ge 323	Brezovo Polje	Gospić	24.12.1973.	Radomir Kozica
63	ed 311	Bribir	Novi Vindolovski	7.11.1967.	Davorin Ježić
64	Ki 342	Brist	Makarska	7.9.1965.	Mirjana Jakelić
65	EG 233	Brnjevska	Glina	29.6.1970.	Marin S.
66	ej 214	Brodski Varoš	Slavonski Brod	17.8.1965.	Mira Tutek
67	dF 432	Brođani	Skakavac	15.8.1968.	Antonija Petek
68	ge 114	Brušane	Gospić	3.11.1967.	Slobodan Šikić
69	gf 414	Bruvno	Gračac	15.12.1964.	Mira Tutek
70	EJ 444	Bučje	Požega	30.9.1966.	Mijo Dukić
71	dK 422	Budimci	Našice	23.9.1974.	Andelka Marjanović
72	Jh 141	Budimir	Trilj	21.1.1974.	Marcela Perčić
73	Ej 312	Buk	Požega	6.11.1965.	Stjepan Janjić
74	DG 234	Bukevje	Velika Gorica	23.3.1972.	Đurđica Glagolić
75	GF 124	Bunić	Titova Korenica	29.5.1964.	Mira Tutek
76	ci 132	Bušetina	Špišić Bukovica	30.10.1973.	Jasna Nikolić
77	cH 111	Buzadovac	Križevci	28.10.1974.	Vlasta Nikolić
78	GE 424	Bužim	Gospić	22.8.1975.	Marcela Perčić
79	DJ 111	Cabuna	Virovitica	27.2.1975.	Vlasta Nikolić
80	dG 144	Cerje Letovaničko	Sisak	25.4.1966.	Zrinka Meter
81	Ig 212	Cetina	Vrlika	3.3.1976.	Melita Lozić
82	Ig 212	Cetina	Knin - Vrlika	29.8.1978.	Vesna Klikić
83	eF 422	Cetingrad	Slunj	12.6.1970.	Anica Švitan
84	WI 124	Chorvatsky grob	Bratislava	29.12.1964.	Vlasta Domaćinović
85	Jh 423	Cista Provo	Imotski	22.3.1977.	Marcela Čačić - Arapović
86	df 321	Crna Draga	Lasinja	6.3.1964.	Juraj Mihalić
87	Dj 143	Crnac	Našice	5.7.1972.	Jasna Nikolić
88	FE 332	Crni Kal	Senj	15.8.1968.	Milan Krmpotić
89	ED 221	Crni Lug	Delnice	12.6.1965.	Mira Tutek
90	bf 214	Cvetlin	Varaždin	23.1.1965.	Dunja Rastegorac
91	eC 314	Cvitići	Labin	3.7.1965.	Marija Ugrin
92	eF 323	Cvitović	Slunj	24.3.1969.	Mirjana Jakelić
93	DF 431	Čabdin	Jastrebarsko	19.2.1973.	Andelka Marjanović
94	Fb 231	Čabrunići	Pula	21.9.1972.	Boris Kaštelan
95	Dj 332	Čačinci	Orahovica	19.10.1967.	Milica Glatki

96	cI 314	Čađavac	Bjelovar	10.11.1969.	Dragutin G.
97	El 442	Čakovci	Vukovar	6.11.1965.	Stjepan Janjić
98	DL 141	Čeminac	Beli Manastir	12.1.1970.	Mile Dadić
99	CJ 114	Četekovac	Slatina	12.3.1970.	Milan Bajlo
100	lk 342	Čilipi	Dubrovnik	15.9.1964.	Katica Benc
101	iH 232	Čitluk	Sinj	19.10.1977.	Zlatko Burić
102	db 444	Črnica	Buzet	11.11.1965.	Marija Ugrin
103	cG 133	Čučerje	Zagreb	29.7.1964.	Zrinka Meter
104	ig 321	Čvrljevo	Unešić	16.4.1970.	Mate Zekan
105	Gc 414	Ćunski	Mali Lošinj	3.2.1976.	Marcela Čačić
106	IH 343	Dabar	Sinj	2.12.1965.	Jelena Gamulin
107	Fe 314	Dabar	Otočac	8.7.1970.	Stanko M.
108	iG 322	Danilo Kraljice	Šibenik	11.9.1964.	Ana Bećar
109	DL 323	Darda	Beli Manastir	12.1.1970.	Mile Dadić
110	ei 421	Davor	Nova Gradiška	3.6.1965.	Said Tatarević
111	IF 441	Dazlina	Šibenik	30.5.1974.	Jasna Nikolić
112	BH 132	Dekanovec	Čakovec	8.10.1970.	Stjepan Igrac
113	Ch 213	Delovi	Koprivnica	18.8.1969.	Stjepan Janjić
114	kJ 121	Desne	Komin	7.9.1965.	Mirjana Jakelić
115	dg 121	Desno Trebarjevo	Sisak	24.11.1969.	Blanka Dimić
116	cJ 131	Detkovac	Suhopolje Virovitica	25.8.1964.	Paula Gabrić
117	Wh 134	Devinska Nova Ves	Bratislava	29.12.1964.	Vlasta Domaćinović
118	ig 331	Divojevići	Split	31.1.1978.	Z. Vučemilović
119	eg 412	Divuša	Dvor na Uni	15.8.1968.	Marica Kuduz
120	Ej 233	Djedina Rijeka	Požega	6.11.1965.	Stjepan Janjić
121	Gf 414	Dnopolje	Donji Lapac	15.12.1964.	Mira Tutek
122	kJ 243	Dobranje	Imotski	7.9.1965.	Mirjana Jakelić
123	eD 431	Dobrinj	Krk	18.12.1965.	Željko Barbalić
124	jH 411	Dol	Postira	24.12.1975.	Ilda Vidović
125	gG 142	Doljani	Donji Lapac	18.7.1973.	Đurđica Glagolić
126	dJ 432	Doljanovci	Požega	27.11.1973.	Anđelka Marjanović
127	cf 143	Donja Bistra	Zagreb	30.6.1964.	Juraj Gubić
128	bh 111	Donja Dubrava	Kotoriba	12.2.1969.	Stjepan Janjić
129	CH 131	Donja Glogovnica	Križevci	27.1.1965.	Mara Hećimović Seselja
130	df 132	Donja Kupčina	Karlovac	4.2.1965.	Mijo Prigorec
131	Df 244	Donja Lomnica	Velika Gorica	25.1.1966.	Stjepan Stepanić

132	bg 423	Donja Poljana	Varaždin	11.5.1964.	Martin Obad
133	gG 324	Donja Suvaja	Srb	20.4.1970.	Zdenko Ivezić
134	IK 123	Donje Čelo	Dubrovnik	20.8.1974.	Mario Lenković
135	bf 342	Donje Jesenje	Đumance	13.9.1967.	Dušanka Buršić
136	eK 224	Donji Andrijevci	Slavonski Brod	10.9.1965.	Božica Somek
137	Fg 141	Donji Dobretin	Dvor	28.10.1968.	Katarina Gajić
138	BH 321	Donji Hrašćan	Čakovec	15.2.1968.	Stjepan Igrec
139	jH 323	Donji Humac	Nerežišća	15.11.1966.	Jelena Gamulin
140	eg 323	Donji Javoranj	Dvor	20.5.1974.	Miroslav Savić
141	hF 231	Donji Karin	Benkovac	8.8.1964.	Katarina Rišlić
142	he 224	Donji Kašić	Zadar	2.4.1970.	Juraj Dražić
143	eG 212	Donji Klasnić	Glina	28.10.1968.	Katarina Gajić
144	fE 424	Donji Kosinj	Gospić	30.4.1969.	Mira Tutek
145	ig 424	Donji Muć	Sinj	22.5.1977.	Grozdana Citan
146	d.d. 412	Donji Skrad	Delnice	17.11.1970.	Branka Savić
147	EF 311	Donji Skrad	Duga Resa	10.12.1973.	Marcela Perčić
148	Dg 411	Donji Šarampov	Ivanić Grad	12.12.1974.	Marcela Perčić
149	eB 232	Dračevac	Poreč	8.9.1975.	Mario Lenković
150	FD 244	Draga Bašćanska	Baška	28.1.1974.	Željko Barbalić
151	dF 123	Draganić	Karlovac	24.5.1965.	Saša Muraj
152	hd 241	Dragove	Božava (Zadar)	26.10.1966.	Goroslav Oštrić
153	ec 343	Dragozići	Cres	22.6.1977.	Zlatko Mileusnić
154	KI 124	Drašnice	Makarska	16.12.1966.	Žarka M. Marcela Čaćić - Arapović
155	Eh 332	Drenov Bok	Jasenovac	16.7.1976.	
156	FC 232	Drenje	Labin	23.8.1974.	Mario Lenković
157	eE 322	Drežnica	Ogulin	4.8.1975.	Vlasta Nikolić
158	FF 414	Drežnik Grad	Slunj	12.7.1965.	Vlasta Kulier
159	IG 331	Drinovci	Drniš	13.3.1974.	Čedo Jerković
160	bh 323	Drnje	Koprivnica	30.12.1970.	Josip Barlek
161	jG 212	Drvenik Veliki	Trogir	11.10.1976.	Marina Horkić
162	lk 412	Duba Konavoska	Dubrovnik	20.10.1965.	Katica Benc
163	kI 241	Duba Pelješka	Trpanj	12.1.1970.	Olga Supek
164	LJ 221	Duba Stonska	Ston	28.1.1971.	Ante Juroš
165	Ej 212	Duboka	Požega	2.4.1970.	Nenad Sekulić
166	Hf 421	Duboki Dol	Gračac	28.4.1975.	Milica Kirin
167	cL 123	Duboševica	Beli Manastir	9.3.1970.	Nenad Kohn
168	bH 231	Dubovica	Ludbreg	11.3.1965.	Đuro Triplot
169	if 243	Dubrava kod Šibenika	Šibenik	15.12.1969.	Milan Škugor

170	If 441	Dubravice	Skradin	9.3.1970.	Rajko Saper
171	lk 444	Dubravka	Dubrovnik	15.9.1964.	Katica Benc
172	Wh 322	Dubravka	Bratislava	29.12.1964.	Vlasta Domaćinović
173	JH 142	Dugopolje	Split	25.1.1966.	Žarka M.
174	cg 143	Dulepska	Vrbovec	7.1.1974.	Dunja Majnarić
175	dj 134	Duzluk	Orahovica	19.10.1967.	Milica Glatki
176	If 124	Đevrske	Kistanje	21.12.1965.	Stanka Katić
177	Ek 412	Đurđanci	Đakovo	1.10.1974.	Pavo Damjanović
178	Cg 423	Erdovec	Križevci	15.12.1969.	Rojandić
179	hf 241	Ervenik	Kistanje	13.1.1966.	Vlasta Brestovac
180	cH 144	Farkaševac	Žabno	29.7.1969.	Ivanka Ivkanec
181	dj 232	Feričanci	Našice	7.12.1973.	Manda Dukmeniћ
182	eB 234	Flengi	Vrsar (Poreč)	25.9.1975.	S. Fajdetić
183	Gf 123	Frkašić	Titova Korenica	15.12.1964.	Mira Tutek
184	Fb 142	Gajana	Pula	11.11.1964.	Marija Ugrin
185	cL 234	Gajić	Beli Manastir	17.8.1965.	Jerko Zlatarić
186	Fb 431	Galižana	Pula	11.11.1964.	Marija Ugrin
187	he 411	Galovac	Zadar	26.3.1970.	Juraj Dražić
188	d.d. 412	Gerovo	Delnice	5.2.1968.	Juraj Dražić
189	EG 122	Glinska Poljana	Glina	29.9.1971.	Nada Pisac
190	Ch 114	Glogovac	Koprivnica	15.12.1969.	Vlado Kuk
191	Ej 432	Glogovica	Slavonski Brod	17.8.1965.	Mira Tutek
192	Hf 224	Glogovo	Gračac	14.6.1972.	Dinka Brusić
193	De 222	Glušinja	Samobor	4.8.1973.	Saša Muraj
194	ih 133	Gljev	Sinj	28.3.1974.	Marcela Perčić
195	eF 232	Gojkovac	Cetingrad	25.3.1969.	Mirjana Jakelić
196	bh 424	Gola	Koprivnica	15.9.1964.	Ankica Orešković
197	hG 242	Golubić	Knin	28.1.1971.	Emil Stolić
198	EE 322	Gomirje	Ogulin	20.1.1975.	Milica Kirin
199	BH 324	Goričan	Čakovec	30.9.1964.	Andrija Č.
200	dk 334	Gorjani	Kotar Osijek	27.1.1965.	Lucija Karalić
201	CG 141	Gornja Batina	Zlatar	8.2.1965.	Branka Husajina
202	jh 223	Gornja Brela	Makarska	16.9.1964.	Mirjana Jakelić
203	df 444	Gornja Bučica	Pokupsko	20.7.1965.	Mirjana Čelap
204	dH 233	Gornja Gračenica	Kutina	9.3.1976.	Vlasta Nikolić
205	dH 211	Gornja Jelenska	Popovača	5.5.1965.	Ivanka Bakrač
206	di 331	Gornja Šumetlica	Pakrac	9.3.1970.	Mladen Grdek
207	dF 313	Gornja Švarča	Karlovac	29.6.1970.	Zdenka Kljaić
208	bF 431	Gornje Brezno	Pregrada	21.9.1965.	Dunja Rastegorac

209	KI 214	Gornje Igrane	Makarska	16.9.1964.	Mirjana Jakelić
210	iG 223	Gornje Planjane	Drniš	11.9.1964.	Ana Bećar
211	DJ 243	Gornje Viljevo	Slatina	8.7.1970.	Sekušak
212	fe 241	Gornje Vrhovine	Otočac	25.12.1969.	Nenad Kohn
213	ej 141	Gornji Andrijevci	Sibinj	10.9.1965.	Božica Somek
214	EI 443	Gornji Bogičevci	Okučani	30.9.1966.	Dragoš Gajić
215	eh 113	Gornji Cerovljani	Dubica H.	25.12.1969.	Mate Zekan
216	JH 442	Gornji Dolac	Split	31.1.1978.	Z. Vučemilović
217	Df 414	Gornji Dragonožec	Zagreb	18.8.1976.	Jasna Nikolić
218	jH 444	Gornji Humac	Bol	24.12.1975.	Jelena Gamulin
219	eF 433	Gornji Lađevac	Slunj	14.10.1974.	Z. Vučemilović
220	bf 143	Gornji Macelj	Krapina	21.9.1965.	Dunja Rastegorac
221	JI 434	Gornji Proložac	Imotski	4.9.1974.	Miro Kolobarić
222	EI 232	Gornji Rogolji	Osijek	28.12.1970.	Gorazd Matjašić
223	Ef 131	Gornji Sjeničak	Karlovac	19.10.1967.	Milan Krmpotić
224	dI 131	Gornji Uljanik	Uljanik	29.7.1964.	Kazimir Orešković
225	Ji 331	Gornji Vinjani	Imotski	28.3.1974.	Marcela Perčić
226	eG 324	Gornji Žirovac	Dvor na Uni	28.10.1968.	Katarina Gajić
227	Li 413	Govedari	Mljet	14.11.1968.	Andrija Stojanović
228	Ej 114	Grabarje	Kutjevo	2.12.1968.	Said Tatarević
229	ec 111	Grabrova	Mošćenice	20.5.1974.	Mario Lenković
230	Ig 332	Gradac	Drniš	16.4.1970.	Mate Zekan
231	dG 141	Gradec	Velika Gorica	29.12.1964.	Vlasta Domaćinović
232	ci 421	Gradina	Suhopolje Virovitica	25.8.1964.	Paula Gabrić
233	Ec 412	Grbci	Rijeka	10.12.1973.	Daniela Rešetar
234	EH 114	Greda Sunjska	Sisak	30.12.1974.	Olga Supek
235	eI 213	Gređani	Okučani	3.6.1965.	Said Tatarević
236	DI 144	Grubišno Polje	Daruvar	25.11.1975.	Vlado Matijević
237	FI 332	Gunja	Brčko	14.7.1969.	Stjepan Janjić
238	dH 334	Gušće	Sisak	20.8.1969.	Željko Ferdelji
239	EH 141	Hađer	Glina	20.2.1968.	Ivan Kalinski
240	DK 444	Harkanovci	Valpovo	30.3.1973.	Andelka Marjanović
241	eb 214	Heki	Pazin	14.6.1965.	Josip Milićević
242	Dh 423	Hercegovac	Garešnica	11.9.1969.	Toni Budimlija
243	bh 434	Hlebine	Koprivnica	15.10.1964.	Blažena Slenczi
244	dL 313	Hrastin	Osijek	7.1.1974.	Andelka Marjanović

245	dh 223	Hrastovac	Garešnica	18.12.1974.	Marcela Perčić
246	EE 434	Hreljin Ogulinski	Ogulin	15.7.1964.	Carmen Razum
247	Ef 442	Hrvatsko selo	Topusko	29.7.1964.	Kulier, Ritig
248	EC 143	Hum	Buzet	8.9.1975.	Mario Lenković
249	eM 112	Ilača	Šid	3.4.1965.	Stjepan Janjić
250	Em 331	Ilok	Vukovar	6.11.1965.	Stjepan Janjić
251	gD 134	Ilovik	Veli Lošinj	5.2.1968.	Juraj Dražić
252	He 443	Islam Latinski	Zadar	28.7.1974.	Vlasta Nikolić
253	Df 141	Ivančići	Jastrebarsko	4.3.1964.	Krešimir Fatović
254	EL 321	Ivankovo	Vinkovi	13.9.1967.	Jelisaveta Mirkoviž
255	Dh 111	Ivanska	Bjelovar	8.9.1967.	Ivan Kalinski
256	hf 444	Ivoševci	Kistanje	12.6.1970.	Mladen Nadu
257	Gd 241	Jablanac	Karlobag	16.9.1964.	Mirjana Jakelić
258	Gd 212	Jablanac	Senj	8.7.1974.	Mirjana Kulentić
259	eI 114	Jablanac Jasenovački	Orahovo	30.9.1966.	Dragoš Gajić
260	Ch 324	Jabučeta	Bjelovar	14.4.1975.	Dunja Majnarić
261	ih 333	Jabuka	Sinj	9.4.1964.	Nikola Sikirca
262	Dk 242	Jagodnjak	Beli Manastir	30.3.1973.	Anđelka Marjanović
263	GF 322	Jagodnje	Udbina	29.5.1964.	Božica Somek
264	dh 441	Janja Lipa	Banova Jaruga	19.3.1964.	Krešimir Fatović
265	DF 121	Jarušje	Samobor	1.10.1964.	Stjepan K.
266	eE 114	Jasenak	Ogulin	12.6.1965.	Božica Somek
267	EE 333	Jasenak	Ogulin	22.12.1974.	Rado Matijević
268	HF 323	Jasenice	Obrovac	26.11.1973.	Jasna Nikolić
269	bG 321	Jerovec	Ivanec	23.1.1965.	Dunja Rastegorac
270	FE 212	Jezerane	Ogulin	10.2.1970.	Mira Skok
271	Df 121	Ježdovec	Zagreb	17.1.1964.	Božica Somek
272	GF 442	Jošan	Udbina	29.5.1964.	Božica Somek
273	hE 423	Kali	Zadar	6.10.1972.	Dalibor Antonina
274	CI 314	Kalinovac	Đurđevac	4.9.1964.	Zrinka Meter
275	Cg 212	Kalnik	Križevci	27.1.1965.	Mara Hećimović Seselja
276	De 433	Kamanje	Ozalj	24.3.1969.	Stjepan Janjić
277	eD 241	Kamenjak	Crikvenica	10.12.1973.	Daniela Rešetar
278	cg 234	Kamešnica	Križevci	5.10.1977.	Anita Rontrec
279	dh 144	Kaniška Iva	Garešnica	5.5.1965.	Ivanka Bakrač
280	Ge 144	Kaniža Gospićka	Perušić	27.1.1965.	Mara Hećimović Seselja
281	Dj 242	Kapelna	Našice	5.7.1972.	Jasna Nikolić

282	Eb 324	Karojba	Motovun	23.2.1970.	Radmila Popović
283	Eb 414	Kašćerga	Pazin	19.5.1965.	Josip Mogorović
284	De 144	Kašt	Ozalj	16.10.1974.	Saša Muraj
285	Jg 144	Kaštel Stari	Split	2.12.1965.	Mato Vidrić
286	hf 122	Kaštel Žegarski	Obrovac	25.7.1974.	Marcela Perčić
287	EB 424	Kaštelir	Poreč	22.6.1977.	Jelena Čorak
288	EB 424	Kaštelir	Poreč	22.10.1979.	Josip Milićević
289	DH 343	Katoličko Selišće	Popovača	15.7.1968.	Milan Krmpotić
290	eb 113	Katun	Baderna	8.9.1975.	Dunja Majnarić
291	Cf 421	Kebel	Bedekovčina	5.2.1965.	Tomica Kovač
292	Ig 211	Kijevo	Knin	7.2.1975.	Z. Vučemilović
293	If 221	Kistanje	Kistanje	10.5.1976.	Biserka Sertić
294	dc 433	Klana	Rijeka	15.7.1964.	Marlena K.
295	Ge 134	Klanac	Gospić	10.1.1975.	Radomir Kozica
296	eK 121	Klokočevik	Slavonski Brod	2.9.1974.	Andelka Marjanović
297	Ci 132	Kljenak	Vrgorac	31.1.1978.	Z. Vučemilović
298	gd 224	Kolan	Novalja	16.9.1964.	Mirjana Jakelić
299	EF 414	Kolarić	Vojnić	25.10.1973.	Marcela Perčić
300	lk 241	Komolac	Dubrovnik	9.11.1964.	Antun Kozina
301	DI 342	Končanica	Daruvar	8.9.1967.	Ivan Kalinski
302	DF 224	Konščica	Samobor	1.10.1964.	Stjepan K.
303	Jg 222	Konjsko	Klis	15.11.1966.	Jelena Gamulin
304	gE 231	Konjsko	Oštarije	19.7.1973.	Čedo Jerković
305	DL 432	Kopačevo	Osijek	17.11.1970.	Duško Dekleva
306	dL 331	Koprivna	Osijek	17.7.1970.	Franjo Nikolić
307	FF 224	Koranski Lug	Rakovica	29.5.1964.	Kulier, Ritig, Uzelac
308	Ff 133	Kordunski Ljeskovac	Slunj	12.6.1970.	Ivan Križanac
309	Di 314	Koreničani	Daruvar	12.7.1972.	Stjepan Janjić
310	lj 111	Korita	Mljet	19.10.1967.	Andrija Stojanović
311	hF 321	Korlat	Benkovac	21.12.1965.	Stanka Katić
312	dL 433	Korog	Vinkovci i Osijek	13.6.1978.	Sandor Bencze
313	fe 444	Kosa Janjačka	Perušić	27.1.1965.	Mara Hećimović Seselja
314	eG 441	Kosna	Dvor na Uni	9.5.1974.	Tomislav R.
315	Dh 324	Kostanjevac	Garešnica	11.9.1969.	Zora Budimlija
316	dK 221	Koška	Našice	12.4.1978.	Manda Svirac
317	gE 342	Košljun	Pag	16.9.1964.	Mirjana Jakelić
318	Eh 434	Košutarica	Jasenovac	20.7.1970.	Andrija Hebrang

319	FG 224	Kotarani	Dvor	28.10.1968.	Katarina Gajić
320	jI 341	Kotišina	Makarska	16.9.1964.	Mirjana Jakelić
321	Bh 331	Kotoriba	Čakovec	12.2.1969.	Stjepan Janjić
322	cI 112	Kozarevac	Kloštar Podravski	25.8.1964.	Paula Gabrić
323	ch 433	Kozarevac Račanski	Bjelovar	13.9.1967.	Slobodan Šikić
324	Eh 232	Kozarice	Novska	17.8.1965.	Petar Jetović
325	hF 443	Kožlovac	Benkovac	25.2.1966.	Blanka Beloše- Fijan
326	Eh 142	Kraljeva Velika	Lipovljani	24.11.1969.	Romana Andić
327	if 432	Krapanj	Šibenik	15.12.1969.	Milan Škugor
328	fE 143	Krasno Polje	Otočac	18.8.1969.	Nenad Kohn
329	eb 144	Kringa	Tinjan	23.2.1970.	Radmila Popović
330	eb 344	Krmed	Rovinj	11.11.1964.	Marija Ugrin
331	FC 312	Krnica	Pula	26.9.1966.	Vesna Križamić
332	jI 231	Krstalice	Imotski	3.10.1973.	Ivan Garac
333	fe 343	Krš	Gospić	17.7.1970.	Augustin Jonković
334	dK 323	Kršinci	Našice	17.7.1970.	Nada Duić
335	Hf 434	Krupa	Zadar	24.4.1970.	Juraj Dražić
336	hE 442	Kukljica	Zadar	15.9.1969.	Andrija Stojanović
337	DI 332	Kukunjevac	Lipik	22.10.1965.	Mirjana Jakelić
338	bH 423	Kunovec	Koprivnica	15.5.1970.	Dario Gašpić
339	De 231	Kupčina Žumberačka	Krašić	20.9.1972.	Saša Muraj
340	Df 321	Kupinečki Kraljevec	Zagreb	17.4.1964.	Ivanka Šarić
341	ch 121	Kupinovac	Bjelovar	13.9.1967.	Slobodan Šikić
342	Ed 231	Kupjak	Delnice	19.11.1973.	Jasna Nikolić
343	bg 122	Kuršanec	Varaždin	15.12.1969.	Z. Živković
344	fE 234	Kuterevo	Otočac	30.4.1969.	Mira Tutek
345	Dh 324	Ladimirevci	Valpovo	28.10.1974.	Milica Kirin
346	EF 122	Ladvenjak	Karlovac	24.3.1969.	Stjepan Janjić
347	EC 211	Lanišće	Buzet	1.3.1976.	nečitko
348	dL 342	Laslovo	Osijek	13.6.1978.	Sandor Bencze
349	Lh 432	Lastovo	Lastovo	2.12.1965.	Žarka M.
350	ee 324	Latin	Ogulin	16.8.1966.	Mirjana Čelap
351	GE 344	Ledenik Cesarički	Karlobag	22.8.1975.	Marcela Perčić
352	bh 114	Legrad	Koprivnica	29.7.1969.	Nenad Sekulić
353	dG 412	Letovanić	Sisak	25.4.1966.	Zrinka Meter
354	EK 144	Levanjska Varoš	Đakovo	29.8.1964.	Đuro D.
355	EK 144	Levanjska Varoš	Đakovo	16.4.1970.	Ivanka Ivkanec

356	Di 241	Levinovac	Virovitica	10.4.1970.	Slobodan Šikić
357	ED 444	Lič	Delnice	15.7.1964.	Marlena K.
358	ge 223	Lički Ribnik	Gospić	29.9.1971.	Vesna Nikolić
359	fe 143	Ličko Lešće	Otočac	26.9.1966.	Mara Hećimović Seselja
360	fF 221	Ličko Petrovo Selo	Bihać	23.2.1970.	Željko Kraševac
361	dg 332	Lijevi Dubrovčak	Ivanić Grad	6.4.1973.	Živka Čukalac
362	df 414	Lijevi Štefanki	Pokupsko	25.4.1966.	Zrinka Meter
363	dc 341	Lipa	Opatija	10.2.1970.	Juraj Dražić
364	el 442	Lipovac	Šid	2.9.1974.	Andelka Marjanović
365	jh 114	Lokva Rogoznica	Omiš	7.9.1965.	Mirjana Jakelić
366	eE 321	Lokve	Drežnica	12.6.1965.	Božica Somek
367	Wh 411	Lomač	Bratislava	29.12.1964.	Vlasta Domaćinović
368	Di 111	Lončarica	Virovitica	12.12.1974.	Marcela Perčić
369	dj 444	Londžica	Našice	28.10.1974.	Milica Kirin
370	cg 314	Lonjica	Vrbovec	11.9.1969.	Branko Pekić
371	fD 242	Lopar	Rab	15.12.1976.	Vjeko Slavikovski
372	Bg 143	Lopatinec	Čakovec	15.2.1968.	Stjepan Igrac
373	IK 111	Lopud	Dubrovnik	28.8.1972.	Mirko Kratofil
374	EM 341	Lovas	Vukovar	5.9.1979.	Dunja Majnarić
375	De 414	Lović Prekriški	Ozalj	20.12.1973.	Marina Horkić
376	Ec 331	Lovranska Draga	Lovran	12.8.1964.	Vlasta Kulier
377	Fc 441	Loznati	Cres	5.2.1968.	Juraj Dražić
378	Fc 343	Lubenice	Cres	5.2.1968.	Juraj Dražić
379	FE 144	Lučane	Brinje	27.5.1970.	Ivica Šestan
380	df 213	Lučelnica	Jastrebarsko	3.10.1973.	Đurđica Glagolić
381	DL 234	Lug	Osijek	12.6.1970.	Mirjana Šakotić
382	Ec 141	Lukeži	Pazin	19.9.1985.	Josip Milićević
383	EE 211	Lukovdol	Vrbovsko	12.6.1965.	Božica Somek
384	fd 214	Lukovo	Senj	16.9.1964.	Mirjana Jakelić
385	gE 421	Lukovo Šugarje	Karlobag	17.4.1973.	Mladen Tomljenović
386	ki 443	Lumbarda	Korčula	8.7.1964.	Dragutin Milina
387	Gd 113	Lun	Rab	16.9.1964.	Mirjana Jakelić
388	bg 342	Ljubešćica	Novi Marof	1.9.1969.	Vladimir Gebert
389	JG 211	Ljubitovica	Trogir	20.12.1976.	Marina Horkić
390	Bg 331	Macinec	Čakovec	12.2.1969.	Stjepan Janjić
391	DJ 332	Macute	Virovitica	26.3.1970.	Slobodan Šikić
392	dg 213	Mahovo	Sisak	18.10.1965.	Olga Lastuč
393	EG 324	Maja	Glina	20.2.1968.	Milan Krmpotić

394	Lj 424	Majkovi	Slano	17.10.1972.	Pero Cvjetović
395	DI 124	Mala Barna	Daruvar	23.2.1970.	Ivan Filipan
396	Bg 441	Mala Subotica	Čakovec	12.2.1969.	Stjepan Janjić
397	Dh 233	Mala Trnovitica	Garešnica	8.9.1967.	Ivan Kalinski
398	ch 211	Malo Trojstvo	Bjelovar	13.9.1967.	Slobodan Šikić
399	ef 131	Maljevac	Kladuša	8.7.1970.	Gordana Čavić
400	Ec 232	Marčelji	Rijeka	15.7.1964.	Carmen Razum
401	bG 414	Margečan	Ivanec	23.11.1964.	Zrinka Meter
402	Ed 121	Marija Trošt	Delnice	27.12.1973.	Mirjana Šakotić
403	DK 421	Marijanci	Donji Miholjac	28.11.1974.	Vlado Matijević
404	kG 234	Marinje Zemlje	Vis	15.10.1964.	Vladimir Farka
405	EL 122	Markušica	Vinkovci	6.11.1965.	Stjepan Janjić
406	ec 131	Martina	Rijeka	3.7.1965.	Marija Ugrin
407	BG 242	Martinuševec	Štripova	25.12.1969.	Nenad Sekulić
408	bG 231	Maruševec	Varaždin	23.11.1964.	Zrinka Meter
409	gf 224	Mazin	Gračac	15.12.1964.	Božica Somek
410	Eg 431	Mečenčani	Kostajnica	11.5.1964.	Katarina Rišlić
411	gF 133	Medak	Gospić	3.11.1967.	Slobodan Šikić
412	fb 244	Medulin	Pula	26.9.1966.	Vesna Križamić
413	hf 134	Medviđa	Obrovac	20.11.1964.	Nikola Demo
414	Cf 223	Mihovljan	Krajina	29.7.1969.	Damodar Frlan
415	di 432	Mijači	Požega	22.10.1965.	Mirjana Jakelić
416	Mk 224	Mikulići	Dubrovnik	20.10.1965.	Katica Benc
417	ec 444	Milohnići	Malinska	28.1.1974.	Željko Barbalić
418	Eg 331	Miočinovići	Jabukovac	26.10.1970.	Augustin Jonković
419	jH 133	Mirca	Supetar	24.12.1975.	Ilda Vidović
420	iG 123	Mirlović Zagora	Drniš	11.9.1964.	Ana Bećar
421	dj 332	Mitrovac	Kutjevo	30.9.1976.	Z. Vučemilović
422	eE 422	Modruš	Ogulin	12.6.1965.	Mira Tutek
423	gF 141	Mogorić	Gospić	28.4.1975.	Milica Kirin
424	Hd 431	Molat	Zadar	25.1.1966.	Vlasta Brestovac
425	cG 213	Moravče	Sesvete	5.6.1967.	Ilinka Skelin
426	d.d. 441	Moravička Sela	Delnice	12.6.1965.	Mira Tutek
427	cj 433	Moslavina Podravska	Virovitica	15.12.1970.	Gorazd Matjašić
428	DG 323	Mraclin	Velika Gorica	29.9.1971.	Đurđica Glagolić
429	IG 114	Mratovo	Okalj	20.2.1974.	N. Butorac
430	Ed 324	Mrkopalj	Delnice	19.11.1973.	Jasna Nikolić
431	Fb 442	Muntić	Pula	21.9.1972.	Boris Kaštelan
432	dB 343	Murine	Umag	18.12.1965.	Marija Ugrin

433	KH 122	Murvica	Bol	15.11.1966.	Jelena Gamulin
434	he 121	Murvica	Zadar	26.3.1970.	Juraj Dražić
435	Hf 331	Muškovci	Obrovac	24.11.1969.	Marija Platz
436	ki 144	Nakovanj	Viganj	11.9.1969.	Olga Supek
437	Gf 232	Nebljusi	Bihać	15.12.1964.	Božica Somek
438	dG 414	Nebojan	Petrinja	3.11.1965.	Olga Lastuč
439	Gc 232	Nerezine	Mali Lošinj	13.10.1975.	Vesna Klikić
440	iG 421	Nevest	Drnš	11.9.1964.	Ana Bećar
441	Ie 124	Nevidane	Biograd	1.9.1965.	Vlasta Kulier
442	el 241	Nijemci	Vinkovci	3.4.1965.	Stjepan Janjić
443	cj 333	Noskovci	Slatina	12.3.1970.	Milan Bajlo
444	EB 234	Nova Vas	Buje	3.7.1965.	Marija Ugrin
445	eC 221	Nova Vas	Labin	3.7.1965.	Marija Ugrin
446	cH 313	Novaki Ravenski	Križevci	29.4.1964.	Izeta Gazibaza
447	Gd 431	Novalja	Pag	22.1.1976.	Zelenko Palčić
448	Eh 212	Novi Grabovac	Novska	26.3.1970.	Miljenko Jerić
449	ci 222	Novi Gradac	Suhopolje Virovitica	25.8.1964.	Paula Gabrić
450	EB 322	Novigrad	Novigrad	3.7.1965.	Marija Ugrin
451	HF 343	Novigrad	Zadar	25.1.1966.	Olga Oštrić
452	EJ 321	Novo Selo	Požega	27.5.1970.	Zdenko Nazalević
453	EG 231	Novo Selo Glinsko	Glina	20.2.1968.	Milan Krmpotić
454	CI 141	Novo Virje	Đurđevac	15.10.1964.	Blažena Slenczi
455	di 241	Novo Zvečevo	Požega	22.10.1965.	Mirjana Jakelić
456	hf 431	Nunić	Kistanje	21.12.1965.	Stanka Katić
457	DG 123	Obrezina	Velika Gorica	23.3.1972.	Marcela Perčić
458	Dg 442	Okešinec	Novoselac	29.4.1964.	Ajdin Hamzić
459	kG 124	Oključna	Vis	18.3.1965.	Žarka M.
460	gd 332	Olib	Zadar	25.1.1966.	Olga Oštrić
461	eD 141	Omišalj	Krk	16.9.1964.	Nada Gjetvaj
462	gf 113	Ondić	Udbina	15.12.1964.	Božica Somek
463	Ci 214	Orah	Vrgorac	19.10.1977.	Zlatko Burić
464	cf 333	Orešje	Samobor	13.4.1964.	Marija Ugrin
465	fc 221	Orlec	Cres	1.7.1974.	Vlasta Nikolić
466	db 334	Oskoruš	Buje	18.12.1965.	Marija Ugrin
467	ki 321	Oskorušno	Trpanj	25.9.1970.	Ante Juroš
468	eC 211	Osojnik	Dubrovnik	31.1.1978.	Z. Vučemilović
469	gG 433	Osredci	Srb	23.4.1970.	Zlatko Jambrović
470	Ge 441	Ostrvica	Lički Osik	22.8.1975.	Marcela Perčić
471	Ig 442	Otišić	Vrlika	2.12.1965.	Ilda Vidović
472	el 143	Otok	Vinkovci	3.4.1965.	Stjepan Janjić

473	iH 424	Otok	Sinj	2.12.1965.	Jelena Gamulin
474	bH 111	Otok	Prelog	15.12.1969.	Lazar Prodanović
475	cI 213	Otrovanec	Pitomača	25.8.1964.	Paula Gabrić
476	cF 433	Otruševac	Bregana	30.1.1965.	Milan Zdunić
477	hG 144	Pađene	Knin	28.1.1971.	Emil Stolić
478	gE 321	Pag	Karlobag	16.9.1964.	Mirjana Jakelić
479	IF 311	Pakoštane	Zadar	24.4.1970.	Juraj Dražić
480	hf 322	Parčić	Šibenik	4.8.1973.	M. Krajnović
481	Ki 423	Pasičina	Metković	7.9.1965.	Mirjana Jakelić
482	DH 321	Pavličani	Čazma	12.12.1974.	Marcela Perčić
483	Df 133	Pavučnjak	Jastrebarsko	11.4.1964.	Mira Tutek
484	GF 244	Pećane	Titova Korenica	29.5.1964.	Mira Tutek
485	Ee 441	Perjasica	Karlovac	8.7.1970.	Ante Juroš
486	Ef 342	Perna	Topusko	29.7.1964.	Kulier, Ritig
487	Fb 321	Peroj	Pula	21.9.1972.	Boris Kaštelan
488	lk 133	Petrača	Dubrovnik	9.12.1966.	Katica Benc
489	HE 434	Petrčane	Zadar	17.7.1970.	Ante Juroš
490	Dk 423	Petrijevci	Valpovo	21.10.1965.	Stjepan B.
491	El 322	Petrovci	Vukovar	6.11.1965.	Stjepan Janjić
492	EB 122	Petrovija	Umag	3.7.1965.	Marija Ugrin
493	DF 322	Petrovina	Jaska	10.3.1967.	Marija Kamenarić
494	If 321	Piramatovci	Šibenik	17.7.1970.	Mijo Kličić
495	Ek 341	Piškorevci	Đakovo	17.8.1965.	Mira Tutek
496	hG 212	Plavno	Knin	22.11.1976.	Marcela Čačić - Arapović
497	dE 341	Plemenitaš	Lukovdol	12.6.1965.	Božica Somek
498	fF 141	Plitvički Ljeskovac	Vrhovine	29.5.1964.	Kulier, Ritig, Uzelac
499	bf 332	Podgaj Petrovski	Krapina	21.9.1965.	Dunja Rastegorac
500	Fl 133	Podgajci Podravski	Županja	2.9.1974.	Andelka Marjanović
501	DH 423	Podgarić	Garešnica	3.12.1975.	Vlasta Nikolić
502	CG 343	Podgorje Bistrčko	Marija Bistrica	19.3.1965.	Tomica Kovač
503	el 421	Podgrađe	Vinkovci	3.4.1965.	Stjepan Janjić
504	ED 131	Podhum	Rijeka	15.7.1964.	Marlena K.
505	CI 432	Podravske Sesvete	Kloštar	4.9.1964.	Zrinka Meter
506	bG 443	Podrute	Novi Marof	29.7.1969.	Nenad Kohn
507	fe 112	Podum	Otočac	17.7.1975.	Milko Valent
508	Ei 231	Podvrško	Nova Gradiška	3.6.1965.	Said Tatarević

509	hF 333	Polača	Benkovac	28.1.1971.	Emil Stolić
510	hg 332	Polača	Knin	28.1.1971.	Emil Stolić
511	cg 414	Poljana	Vrbovec	27.1.1965.	Zora Prpić
512	hE 234	Poljana	Zadar	26.3.1970.	Juraj Dražić
513	CF 123	Poljana Sutlanska	Krapina	21.9.1965.	Dunja Rastegorac
514	FF 341	Poljanak	Titova Korenica	12.7.1965.	Vlasta Kulier
515	dF 111	Polje	Karlovac	10.2.1965.	Marija Išgum
516	eD 414	Polje	Krk	18.12.1965.	Željko Barbalić
517	He 332	Poljica	Zadar	21.4.1972.	Dalibor Antonina
518	He 333	Poljica	Zadar	7.1.1974.	Jasna Nikolić
519	kH 443	Potirna	Vela Luka	17.6.1968.	Jelena Gamulin
520	eE 211	Potok Musulinski	Ogulin	12.6.1965.	Mira Tutek
521	KJ 332	Pozla Gora	Metković	28.3.1974.	Marcela Perčić
522	ED 341	Praputnjak	Rijeka	15.7.1964.	Carmen Razum
523	Dg 114	Prečec	Ivanić Grad	28.1.1971.	Vlasta Domaćinović
524	dI 431	Prekopakra	Pakrac	22.10.1965.	Mirjana Jakelić
525	dg 441	Preloščica	Sisak	7.11.1967.	Marica Kuduz
526	fb 412	Premantura	Pula	27.2.1972.	Boris Kaštelan
527	HD 211	Premuda	Zadar	17.2.1976.	S. Ž.
528	Cf 112	Preseka Petrovska	Krapina	29.7.1969.	Rusek R.
529	fH 122	Pridraga	Novigrad	28.12.1965.	Mate Knežević
530	bG 342	Prigorec	Ivanec	23.1.1965.	Dunja Rastegorac
531	fF 232	Prijeboj	Plitvička Jezera	20.5.1975.	Vlado Matijević
532	If 232	Primošten	Šibenik	27.1.1965.	Mara Hećimović Seselja
533	CF 243	Pristava	Klanjec	21.9.1965.	Dunja Rastegorac
534	IF 231	Pristeg	Benkovac	25.2.1966.	Blanka Beloše- Fijan
535	el 111	Privlaka	Vinkovci	3.4.1965.	Stjepan Janjić
536	HE 411	Privlaka	Nin	9.9.1974.	Milica Kirin
537	cG 441	Prozorje	Dugo Selo	20.12.1965.	Krešimir Fatović
538	Di 413	Puklica	Daruvar	22.12.1974.	Vlasta Nikolić
539	GD 133	Punta Križa	Osor	7.5.1976.	Dunja Majnarić
540	FC 114	Puntera	Labin	3.7.1965.	Marija Ugrin
541	ki 314	Pupnat	Žrnovo	25.1.1966.	Žarka M.
542	cf 212	Pustodol	Donja Stubica	29.12.1964.	Vlasta Domaćinović
543	LJ 123	Putniković	Janjina	5.10.1970.	Ante Juroš
544	Fl 432	Račinovci	Brčko	3.4.1965.	Stjepan Janjić

545	CF 442	Radakovo	Klanjec	21.9.1965.	Dunja Rastegorac
546	BG 343	Radovec	Varaždin	23.11.1964.	Zrinka Meter
547	He 411	Radovin	Zadar	25.1.1966.	Olga Oštrić
548	gF 341	Raduč	Gospić	29.6.1970.	Dragan Busač
549	hG 341	Radučić	Knin	8.8.1964.	Katarina Rišlić
550	FL 422	Rajevo Selo	Brčko	3.4.1965.	Stjepan Janjić
551	FF 233	Rakovica	Slunj	29.5.1964.	Kulier, Ritig, Uzelac
552	IG 223	Ramljane	Knin	31.7.1973.	Veljko Popović
553	fe 414	Ramljani	Otočac	25.12.1969.	Nenad Kohn
554	EK 321	Ratkov Dol	Đakovo	2.4.1970.	Željko Kraševac
555	dF 413	Rečica	Karlovac	24.5.1965.	Saša Muraj
556	CH 222	Reka	Koprivnica	12.4.1971.	Vlasta Franček
557	CG 112	Repno	Zlatar	8.7.1964.	Marko Culej
558	dH 421	Repušnica	Kutina	5.2.1976.	N. Butorac
559	cG 343	Resnik	Zagreb	6.3.1964.	Said Tatarević
560	dL 112	Retfala	Osijek	12.10.1978.	Sandor Bencze
561	hf 313	Rodaljice	Benkovac	8.8.1964.	Katarina Rišlić
562	If 424	Rogoznica	Šibenik	5.10.1970.	Duško Dekleva
563	dh 141	Rogoža	Garešnica	14.12.1964.	Milan Petrić
564	EL 432	Rokovci	Vinkovi	10.4.1970.	Izidor Tomažić
565	eB 442	Rovinjsko Selo	Rovinj	11.11.1964.	Marija Ugrin
566	df 242	Roženica	Pokupsko	4.11.1970.	Željko Halapija
567	gf 324	Rudopolje	Gračac	15.12.1964.	Božica Somek
568	eG 424	Rujevac	Dvor na Uni	2.12.1969.	Rajko Saper
569	ji 131	Runović	Imotski	2.7.1975.	Stanislav Petruša
570	ci 242	Rušani	Suhopolje Virovitica	25.8.1964.	Paula Gabrić
571	Dh 143	Ruškovac	Bjelovar	26.1.1970.	Miljenka Sudeta
572	ee 332	Sabljaki Modruški	Ogulin	24.8.1966.	Mirjana Čelap
573	Fe 422	Saborsko	Lička Jasenica	12.10.1973.	Jasna Nikolić
574	IE 232	Sali	Zadar	26.10.1966.	Goroslav Oštrić
575	DH 243	Samarica	Čazma	17.11.1970.	Olga Supek
576	Ek 114	Satnica Đakovačka	Đakovo	1.9.1969.	Ferdo Spajić
577	JG 421	Seget Gornji	Trogir	3.2.1976.	Jelena Gamulin
578	dJ 112	Sekulinci	Voćin	22.10.1965.	Mirjana Jakelić
579	Ek 311	Selci Đakovački	Đakovo	26.3.1970.	Mate Zekan
580	Ek 224	Semeljci	Đakovo	10.9.1965.	Božica Somek
581	EE 132	Senjsko	Ogulin	25.12.1969.	Božena Balikić
582	eJ 142	Seoce	Nova Kapela	3.6.1965.	Said Tatarević
583	dj 412	Seona	Našice	29.6.1970.	Nenad Sekulić

584	hE 113	Sestrunj	Zadar	13.1.1966.	Vlasta Brestovac
585	bH 124	Sesvete Ludbreške	Ludbreg	11.3.1965.	Franjo Turek
586	He 121	Sibuljina	Zadar	23.4.1970.	Juraj Dražić
587	Ee 243	Siča	D. Resa	29.6.1970.	Ljilja škegro
588	iH 341	Sičane	Sinj	21.1.1974.	Marcela Perčić
589	ek 414	Sikirevci	Vrpolje	24.11.1969.	Stjepan Janjić
590	gD 441	Silba	Zadar	18.11.1975.	Neven Peroš
591	Bg 241	Sivica	Čakovec	14.5.1976.	Đurđica Glagolić
592	FC 412	Skitača	Labin	8.5.1975.	Mario Lenković
593	ee 141	Skradnik	Ogulin	24.8.1966.	Mirjana Čelap
594	El 342	Slakovci	Vinkovci	18.4.1964.	Marko Đigumović
595	Jg 342	Slatine	Trogir	24.12.1975.	Jelena Gamulin
596	EK 212	Slatinik Drenski	Drenje	28.5.1970.	Ivanka Ivkanec
597	dJ 213	Slatinski Drenovac	Slatina	22.10.1965.	Mirjana Jakelić
598	eJ 423	Slavonski Kobaš	Slavonski Brod	3.6.1965.	Said Tatarević
599	kJ 323	Slivno Ravno	Opuzen	7.9.1965.	Mirjana Jakelić
600	kh 434	Smokvica	Korčula	8.7.1964.	Božo Baničević
601	Dg 232	Sobočani	Kloštar Ivanić	8.7.1970.	Mihailo Smoljanović
602	hd 213	Soline	Zadar (Dugi otok)	25.11.1977.	Dunja Majnarić
603	Fl 234	Soljani	Brčko	3.4.1965.	Stjepan Janjić
604	cJ 414	Sopje	Slatina	6.11.1972.	Dinka Brusić
605	EM 133	Sotin	Vukovar	6.11.1965.	Stjepan Janjić
606	EJ 344	Srednji Lipovac	Nova Kapela	30.9.1966.	Dragoš Gajić
607	ki 442	Sreser	Trpanj	5.10.1970.	Ante Juroš
608	Fe 131	Stajnica	Brinje	20.4.1970.	Zlata Sekušak
609	IF 412	Stankovci	Benkovac	21.12.1965.	Stanka Katić
610	DF 232	Stankovo	Jastrebarsko	30.6.1964.	Ivan Belan
611	FD 423	Stara Baška	Punat	28.1.1974.	Željko Barbalić
612	dg 332	Stara Drenčina	Sisak	18.10.1965.	Olga Lastuč
613	dg 332	Stara Drenčina	Sisak	10.2.1970.	Ksenija Marković
614	bf 443	Stari Golubovec	Lepoglava	15.12.1969.	Vlasta Mijačević
615	Eh 422	Stari Grabovac	Novska	3.6.1965.	Said Tatarević
616	El 323	Stari Jankovci	Vinkovci	6.11.1965.	Stjepan Janjić
617	Ek 422	Stari Mikanovci	Vinkovci	10.9.1965.	Božica Somek
618	He 241	Starigrad	Zadar	30.3.1973.	Dalibor Antonina
619	Dj 411	Staro Petrovo Polje	Crnac	25.7.1973.	Anđelka Marjanović
620	ef 221	Staro Selo Topusko	Topusko	27.5.1970.	Mladen Janković

621	cH 432	Staro Štefanje	Čazma	8.9.1967.	Juraj Dražić
622	fc 411	Stivan	Cres	26.10.1966.	Nives Ritig
623	cF 332	Stojdraga	Samobor	16.4.1970.	Mirjana Randić
624	FM 311 (nije)	Strošinci	Brčko	3.4.1965.	Stjepan Janjić
625	eg 342	Struga Banska	Dvor na Uni	27.6.1974.	M. Savić
626	dH 133	Stružec	Popovača	26.4.1976.	Marcela Čačić - Arapović
627	JI 134	Studenci	Imotski	29.3.1974.	Ante R.
628	Wh 142	Stupova	Bratislava	29.12.1964.	Vlasta Domaćinović
629	Lj 444	Suđurađ	Dubrovnik	17.11.1970.	Mirko Alilović
630	fD 244	Supetarska Draga	Rab	10.10.1967.	Slobodan Šikić
631	cG 242	Sveta Helena	Zelina	30.9.1974.	Jasna Nikolić
632	BH 434	Sveta Marija	Čakovec	12.2.1969.	Stjepan Janjić
633	eD 332	Sveti Anton	Krk	18.12.1965.	Željko Barbalić
634	ci 314	Sveti Đurađ	Virovitica	12.7.1972.	Stjepan Janjić
635	Fd 434	Sveti Juraj	Senj	29.7.1974.	Vlasta Nikolić
636	ag 343	Sveti Martin na Muri	Čakovec	8.10.1970.	Stjepan Igrec
637	HF 211	Sveti Rok	Gračac	18.5.1973.	Jasna Nikolić
638	Gd 322	Sveti Vid	Novalja	16.9.1964.	Mirjana Jakelić
639	Fe 421	Sveti Vid - Miholjice	Malinska	28.1.1974.	Željko Barbalić
640	BG 441	Svibovec	Varaždin	23.11.1964.	Zrinka Meter
641	Eg 422	Svinica	Kostajnica	30.9.1966.	Katarina Gajić
642	Ei 311	Šagovina Cernička	Nova Gradiška	15.3.1973.	Dragoš Gajić
643	ch 242	Šandrovac	Bjelovar	13.9.1967.	Slobodan Šikić
644	dj 222	Šaptinovci	Našice	24.11.1969.	Mile Dadić
645	EM 441	Šarengrad	Vukovar	6.11.1965.	Stjepan Janjić
646	EH 432	Šaš	Kostajnica	17.12.1964.	Katarina Rišlić
647	Ch 414	Šemovci	Đurđevac	12.2.1969.	Stjepan Janjić
648	dI 213	Šibovac	Pakrac	2.9.1970.	Jasna Bariša
649	DG 333	Šiljakovina	Velika Gorica	28.10.1974.	Vlasta Nikolić
650	Dh 311	Šimljana	Bjelovar	20.2.1976.	Miroslav Grubić
651	fb 224	Šišan	Medulin	11.2.1972.	Boris Kaštelan
652	dG 343	Šišinec	Pokupsko	25.4.1966.	Zrinka Meter
653	eL 121	Šiškovci	Vinkovci	3.4.1965.	Stjepan Janjić
654	df 311	Šišljavić	Karlovac	26.7.1967.	Mira Tkalčec
655	he 421	Škabrnja	Zemunik	5.6.1974.	Katica Pavlović
656	eB 443	Španidigo	Rovinj	11.11.1964.	Marija Ugrin
657	cI 422	Špišić Bukovica	Virovitica	25.8.1964.	Paula Gabrić

658	Eb 123	Šterna	Buje	20.10.1975.	Vlasta Nikolić
659	Ig 143	Štikovo	Drniš	30.7.1973.	Jasna Nikolić
660	fb 121	Štinjan	Pula	27.5.1970.	Ž. Vencel
661	eL 323	Štitar	Županja	14.7.1969.	Stjepan Janjić
662	ei 224	Štivica	Nova Gradiška	30.9.1966.	Dragoš Gajić
663	Fb 212	Štokovci	Savičenta	18.9.1979.	Tihana Stepinac Fabijanić
664	ck 442	Šumarina	Beli Manastir	17.7.1970.	Vlasta Franček
665	eC 212	Šušnjeвица	Labin	3.7.1965.	Marija Ugrin
666	Eg 114	Taborište	Petrinja	17.12.1964.	Katarina Rišlić
667	dL 231	Tenja	Osijek	15.5.1970.	Mirko Alilović
668	Jh 241	Tijarica	Trilj	21.1.1974.	Marcela Perčić
669	Cf 324	Tisanić Jarek	Zabok	29.12.1964.	Vlasta Domaćinović
670	iF 213	Tisno	Šibenik	15.5.1970.	Emil Stolić
671	Ee 142	Tomašići	Generalski Stol	6.7.1964.	Dunja Rastegorac
672	CG 212	Topličica	Konjšćina	7.12.1973.	Dubravka Reicher
673	kJ 444	Topolo	Dubrovnik	28.1.1971.	Ante Juroš
674	cI 434	Topolovica	Veliki Grđevac	4.5.1973.	Damir Dobrinić
675	ck 333	Torjanci	Beli Manastir	9.3.1970.	Nenad Kohn
676	IG 322	Trbounje	Drniš	20.7.1976.	Milan Matić
677	EJ 214	Treštanovci	Požega	24.11.1969.	Josip Šutera
678	EK 441	Trnava	Đakovo	29.8.1964.	Đuro D.
679	fF 332	Trnavac	Titova Korenica	29.5.1964.	Mira Tutek
680	Lj 234	Trnova	Slano	17.11.1970.	Mirko Alilović
681	kj 433	Trnovica	Dubrovnik	28.1.1971.	Ante Juroš
682	Ee 311	Trošmarija	Ogulin	17.8.1965.	Mira Tutek
683	dl 332	Trpinja	Vukovar	25.11.1974.	Z. Vučemilović
684	LK 334	Trsteno	Orašac	20.3.1964.	Miho L. Trojanović
685	d.d. 231	Tršće	Čabar	20.7.1965.	Božica Somek
686	ee 232	Tržić Tounjski	Ogulin	16.8.1966.	Mirjana Čelap
687	cH 232	Tuk	Bjelovar	1.9.1969.	Gjorgi C.
688	gf 122	Tuk Bjelopoljski	Titova Korenica	25.7.1974.	Marcela Perčić
689	Ie 214	Turanj	Biograd	1.9.1965.	Vlasta Kulier
690	d.d. 311	Turke	Delnice	5.2.1968.	Juraj Dražić
691	Gf 333	Udbina	Gospić	15.12.1964.	Mira Tutek
692	EJ 114	Ugarci	Požega	2.12.1968.	Said Tatarević

693	hE 142	Ugljan	Zadar	24.4.1970.	Juraj Dražić
694	ig 123	Umljanović	Drniš	16.4.1970.	Mate Zekan
695	Gc 133	Unije	Mali Lošinj	18.11.1964.	Carmen Razum
696	fc 432	Ustrine	Cres	30.12.1974.	Dunja Majnarić
697	EH 344	Utolica	Kostajnica	11.5.1964.	Katarina Rišlić
698	EJ 411	Vasine Laze	Požega	2.4.1970.	Nenad Sekulić
699	cJ 324	Vaška	Slatina	2.9.1969.	Mato Krpačić
700	dC 441	Vele Mune	Nuzet	11.11.1965.	Marija Ugrin
701	DG 424	Veleševac	Velika Gorica	20.7.1965.	Danilo G. K.
702	Ec 112	Veli Brgud	Opatija	11.11.1965.	Marija Ugrin
703	gD 111	Veli Lošinj	Mali Lošinj	5.2.1968.	Juraj Dražić
704	dJ 324	Velika	Požega	22.10.1965.	Mirjana Jakelić
705	DI 232	Velika Dapčevica	Grubišno Polje	22.7.1975.	Vlado Matijević
706	ek 142	Velika Kopanica	Slavonski Brod	13.9.1967.	J. Mirković
707	dH 112	Velika Ludina	Kutina	26.7.1967.	Ivo Kalinski
708	HG 134	Velika Popina	Gračac	15.12.1964.	Mira Tutek
709	Cf 124	Velika Ves	Krapina	11.9.1969.	Olga Supek
710	fd 412	Velike Brisnice	Senj	10.10.1967.	Slobodan Šikić
711	El 323	Veliki Banovac	Okučani	3.6.1965.	Said Tatarević
712	de 223	Veliki Erjavec	Karlovac	24.3.1969.	Stjepan Janjić
713	DI 113	Veliki Grđevac	Bjelovar	13.9.1967.	Ivan Kalinski
714	eG 114	Veliki Obljaj	Glina	29.7.1969.	Krešo Jurjević
715	cH 311	Veliki Potočec	Križevci	27.1.1965.	Mara Hećimović Seselja
716	EG 424	Veliki Šušnjar	Petrinja	20.2.1968.	Milan Krmpotić
717	dH 332	Veliko Svinjičko	Sisak	29.7.1969.	Zdenko Nazalević
718	DK 242	Veliškovci	Valpovo	9.3.1970.	Nenad Kohn
719	Ec 312	Veprinac	Opatija	12.8.1964.	Vlasta Kulier
720	dl 312	Vera	Vukovar	26.3.1970.	Mate Zekan
721	dJ 444	Vetovo	Požega	25.1.1965.	Augustin Lukačević
722	Cf 123	Vidovec Krapinski	Krapina	17.8.1964.	Antun Kozina
723	Ig 243	Vinalić	Vrlika	2.12.1965.	Ilda Vidović
724	JG 342	Vinišće	Marina	24.12.1975.	Ilda Vidović
725	cg 343	Vinkovec	Vrbovec	8.9.1967.	Milica Glatki
726	HE 142	Vir	Zadar	25.1.1966.	Nikša Šarić
727	Lj 124	Visočani	Ston	8.7.1964.	Ivo Đanović
728	Cg 131	Visoko	Novi Marof	8.9.1967.	Ivan Kalinski

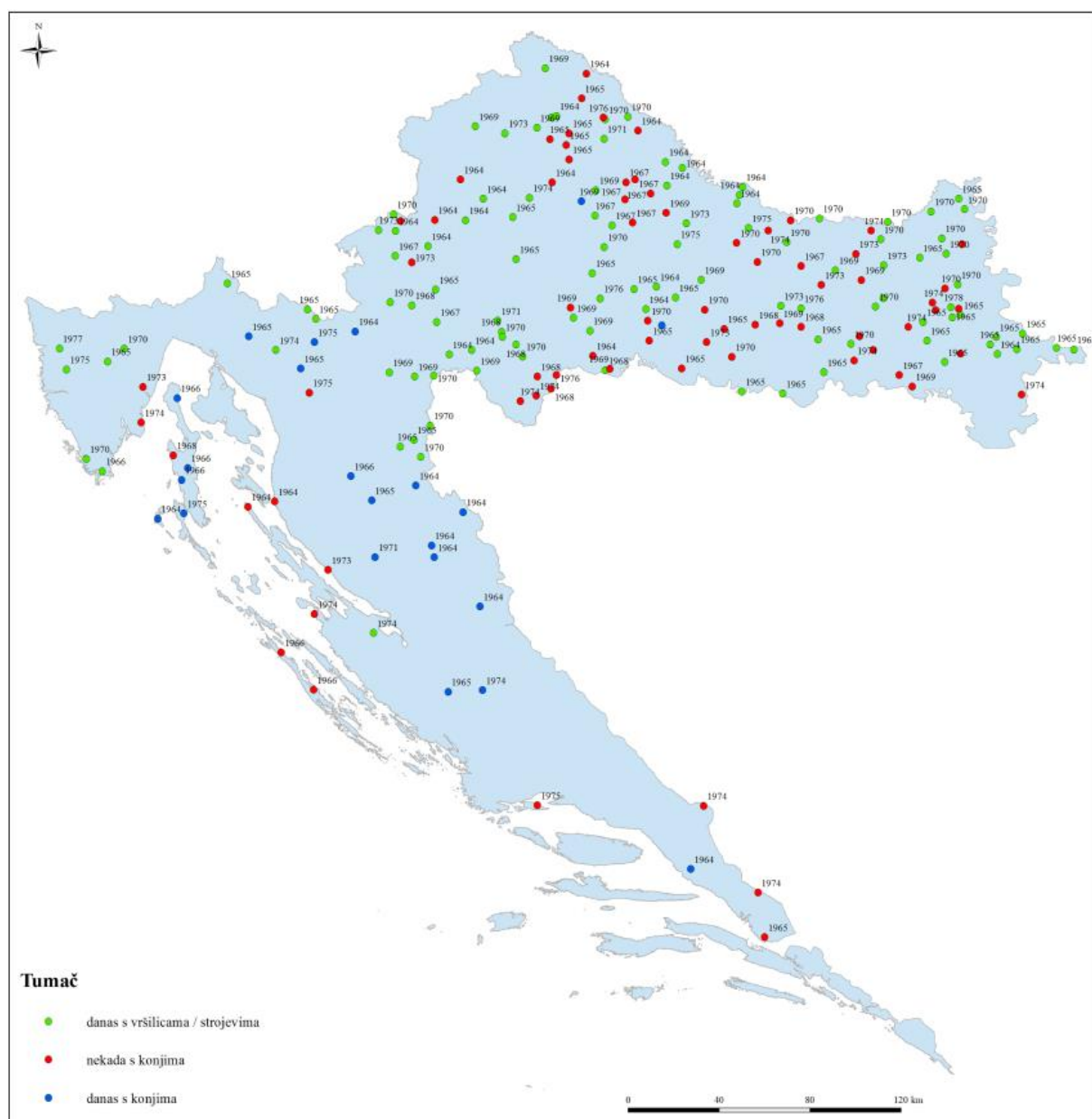
729	Gf 334	Visuč	Udbina	28.7.1975.	Ljiljana Nauš
730	Ek 231	Viškovci	Đakovo	1.10.1974.	Pavo Damjanović
731	ML 143	Vitaljina	Herceg Novi	20.10.1965.	Katica Benc
732	HE 223	Vlašići	Pag	15.12.1976.	Vjeko Slavikovski
733	Di 442	Voćin	Virovitica	10.4.1970.	Slobodan Šikić
734	dC 323	Vodice	Buzet	11.11.1965.	Marija Ugrin
735	Fc 234	Vodice	Cres	5.2.1968.	Juraj Dražić
736	dF 324	Vodostaj	Karlovac	13.6.1969.	Stjepan Janjić
737	EF 423	Vojnić	Karlovac	8.9.1969.	Mile Dadić
738	eg 241	Volinja	Dvor na Uni	16.7.1976.	Marcela Čačić - Arapović
739	ih 433	Voštane	Trilj	15.11.1966.	Jelena Gamulin
740	eC 431	Vozilići	Plomin	7.12.1973.	Mario Lenković
741	IF 132	Vrana	Biograd	8.8.1964.	Katarina Rišlić
742	IF 132	Vrana	Biograd	1.9.1965.	Vlasta Kulier
743	fc 241	Vrana	Cres	26.10.1966.	Nives Ritig
744	gF 412	Vranik	Gračac	2.7.1973.	Jasna Nikolić
745	EC 412	Vranje	Pazin	26.7.1967.	Josip Milićević
746	Jg 421	Vranjic	Split	2.12.1965.	Jelena Gamulin
747	Fd 422	Vratnik	Senj	15.8.1968.	Milan Krmpotić
748	bg 241	Vrbanovec	Ludbreg	29.4.1694.	Vinko Medjeral
749	Fl 422	Vrbanja	Brčko	3.4.1965.	Stjepan Janjić
750	FD 212	Vrbnik	Krk	18.12.1965.	Željko Barbalić
751	gF 111	Vrebac	Gospić	13.2.1975.	Milena Drljić
752	fF 414	Vrelo Koreničko	Titova Korenica	29.5.1964.	Božica Somek
753	Ie 442	Vrgada	Biograd	1.9.1965.	Vlasta Kulier
754	FD 112	Vrh	Krk	28.1.1974.	Željko Barbalić
755	iG 331	Vrpolje	Šibenik	25.7.1974.	Marcela Perčić
756	HE 422	Vrsi	Zadar	18.12.1974.	Z. Vučemilović
757	bg 322	Vrtlinovec	Varaždinske toplice	26.2.1965.	Lidija Hušman
758	DH 142	Vučani	Čazma	27.3.1977.	Marcela Čačić - Arapović
759	cG 143	Vugrovec Donji	Zagreb	15.6.1964.	Dunja Rastegorac
760	dk 432	Vuka	Osijek	26.3.1970.	Franjo Grgić
761	EF 211	Vukmanić	Karlovac	13.5.1965.	Saša Muraj
762	de 343	Vukova Gorica	Karlovac	7.4.1969.	Stjepan Janjić
763	bg 114	Vukovoj	Ivanec	23.1.1965.	Dunja Rastegorac
764	eK 141	Zadubravlje	Slavonski Brod	17.8.1965.	Mira Tutek
765	de 112	Zaluka	Karlovac	27.5.1964.	Petar Radman

766	Hd 323	Zapuntel	Molat	13.1.1966.	Vlasta Brestovac
767	eb 222	Zarečje	Pazin	14.6.1965.	Josip Milićević
768	if 123	Zaton	Šibenik	23.2.1970.	Milan Škugor
769	HF 423	Zaton Obrovački	Obrovac	24.11.1969.	Marija Platz
770	HG 214	Zavlaka	Knin	15.12.1964.	Mira Tutek
771	ej 342	Zbjeg	Slavonski Brod	20.9.1965.	Božica Somek
772	dh 341	Zbjegovača	Banova Jaruga	26.7.1967.	Slobodan Šikić
773	hF 224	Zelengrad	Obrovac	25.2.1966.	Blanka Beloše- Fijan
774	ED 232	Zelin Mrzlovodički	Delnice	26.7.1977.	Đurđica Glagolić
775	iH 132	Zelovo	Sinj	30.1.1978.	Grozdana Citan
776	if 323	Zlarin	Šibenik	23.2.1970.	Milan Škugor
777	CG 332	Zlatar-Bistrica	Zlatar	28.7.1967.	Duškanka Buršič
778	cL 414	Zmajevac	Beli Manastir	11.8.1970.	Željko Ferdelji
779	eg 142	Zrin	Dvor na Uni	15.8.1968.	Marica Kuduz
780	HG 334	Zrmanja Vrelo	Gračac	15.12.1964.	Božica Somek
781	hG 414	Žagrović	Knin	28.1.1971.	Emil Stolić
782	bl 341	Ždala	Koprivnica	15.9.1969.	Vlasta Mijačević
783	ch 321	Ždralovi	Bjelovar	13.9.1967.	Slobodan Šikić
784	dC 444	Žejane	Opatija	11.11.1965.	Marija Ugrin
785	IE 124	Žman	Sali	26.10.1966.	Goroslav Oštrić
786	eb 412	Žminj	Rovinj	25.8.1970.	Marija Ugrin
787	Eb 214	Žnjdarići	Buzet	11.11.1965.	Marija Ugrin
788	JH 323	Žrnovnica	Split	22.1.1976.	Ilda Vidović
789	jl 414	Župa	Imotski	7.12.1976.	Milica Kirin
790	eL 431	Županja	Vinkovci	13.5.1965.	Stjepan Gruber

Prilog 5. Karte rasprostranjenosti

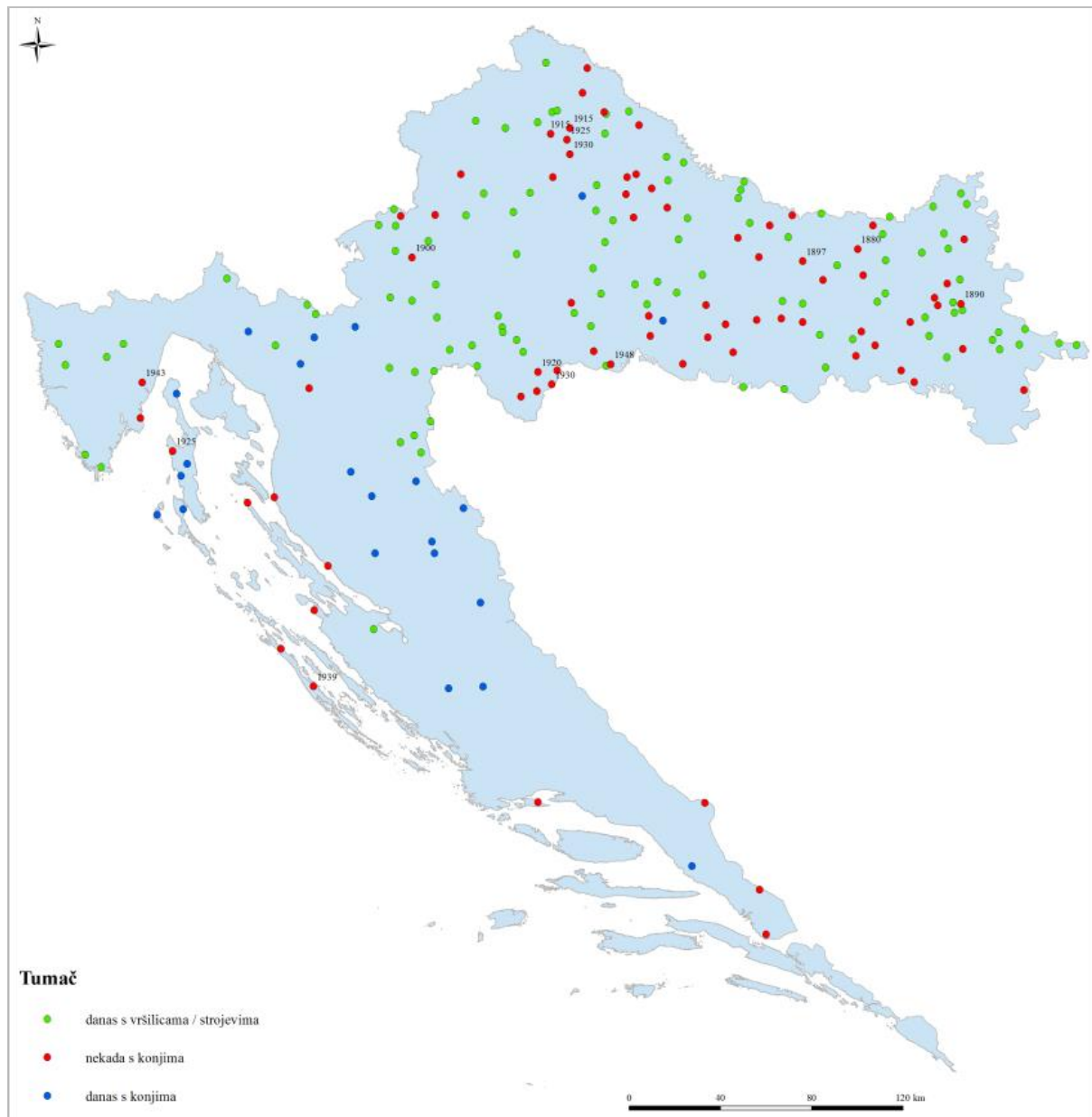
Slika 43. Rasprostranjenost vršenja žita u trenutku ispitivanja s naznačenom godinom istraživanja

Izvor: kartu izradila Ivana Štokov u ArcMap-u na temelju podataka EAJ

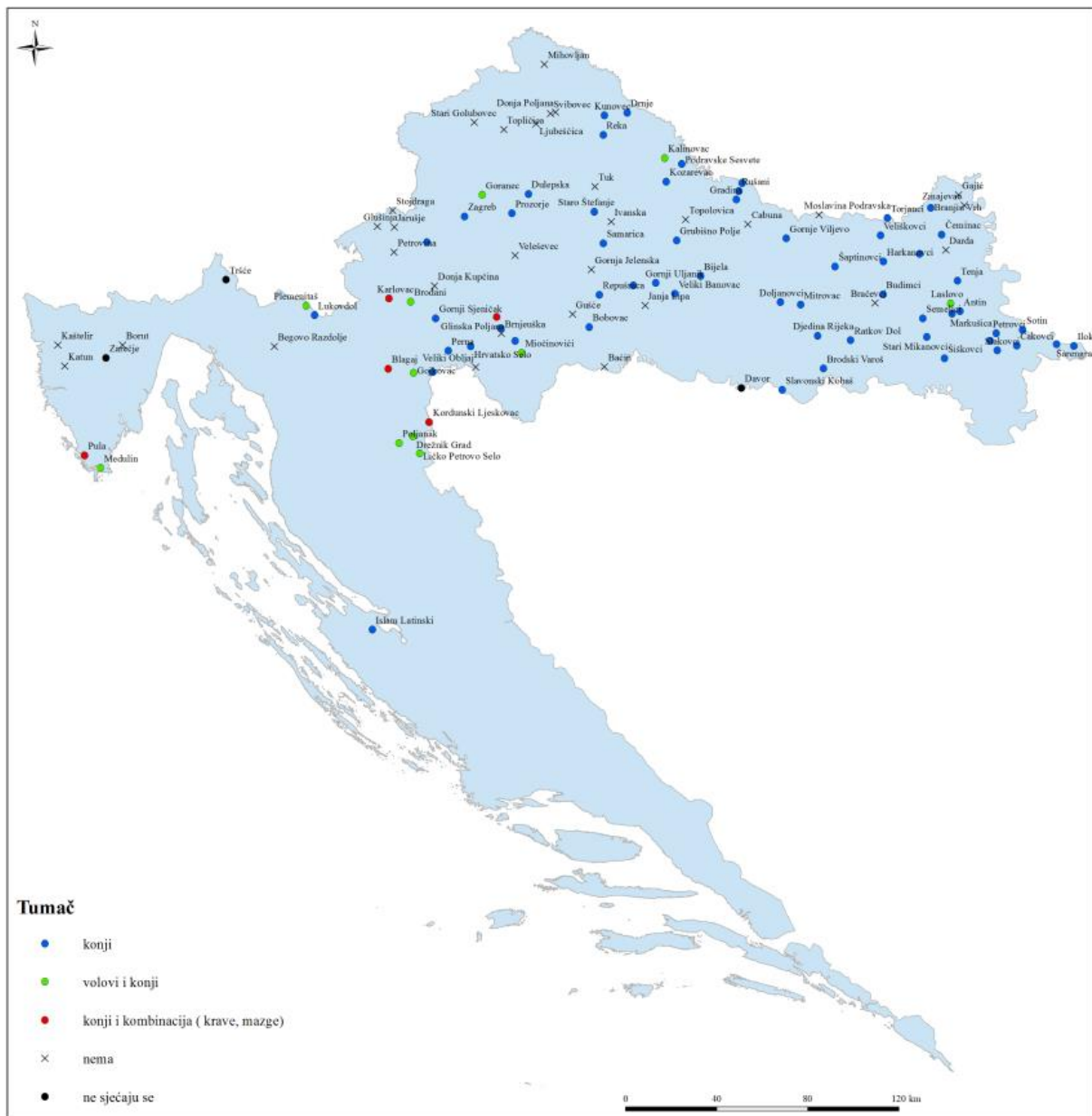
Slika 44. Rasprostranjenost vršenja žita u trenutku ispitivanja s naznačenom godinom prestanka vršenja sa stokom

Izvor: kartu izradila Ivana Štokov u ArcMap-u na temelju podataka EAJ

Slika 45. Rasprostranjenost vršenja žita u trenutku ispitivanja i vrsta životinja s kojima se vršilo prije upotrebe vršilice

Izvor: kartu izradila Ivana Štokov u ArcMap-u na temelju podataka EAJ

10. Kratki životopis autorice

Ivana Štokov (r. Gmižić) rođena je 12. travnja 1990. godine u Zagrebu. Opću gimnaziju „X. gimnazija Ivan Supek“ u Zagrebu završila je 2009. godine, a te iste godine upisala je preddiplomski dvopredmetni sveučilišni studij etnologije i antropologije i geografije (smjer: nastavnički) na Sveučilištu u Zadru. Godine 2012. stekla je akademski naziv sveučilišne prvostupnice etnologije i kulturne antropologije i sveučilišne prvostupnice edukacije geografije. Tijekom ljetnog semestra ak. god. 2012./2013. boravila je na Sveučilištu u Grazu (Austrija) kao dobitnica stipendije Programa za cjeloživotno učenje – potprogram Erasmus. Dobitnica je Rektorove nagrade Sveučilišta u Zadru za postignute izvanredne rezultate u studiju u akademskoj godini 2012./2013. Godine 2014. završila je diplomski dvopredmetni sveučilišni studij etnologije i antropologije i geografije (smjer: nastavnički) na Sveučilištu u Zadru te stekla akademski naziv magistra etnologije i magistra edukacije geografije. Kao doktorand na znanstvenom projektu „Općeslavenski lingvistički atlas (OLA) i Europski lingvistički atlas (ALE)“ suradnice prof. dr. sc. Dunje Brozović Rončević (voditelj projekta prof. dr. sc. Ranko Matasović), a u okviru Projekta razvoja karijera mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti kojeg financira Hrvatska zaklada za znanost, zaposlena je pri Sveučilištu u Zadru 2015. godine. Tada je i upisala poslijediplomski studij Humanističke znanosti, smjer etnologije i antropologije pod mentorstvom prof. dr. sc. Dunje Brozović Rončević. U radu s mentoricom objavila je jedan znanstveni rad u domaćem časopisu te izlaganja na tri znanstvene konferencije. Znanstveni interesi uključuju etnokartografiju, kritičku kartografiju, antropologiju mjesta i prostora, maritimnu antropologiju, kvalitativnu metodologiju.